

МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ

між

УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ та РСФРР

1918 р.

Київ – Нью-Йорк – Філадельфія
1999

**ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

**ІНСТИТУТ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

**СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
і.м. В. К. ЛИПИНСЬКОГО (США)**

**ГОЛОВНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ
ПРИ КАБІНЕТІ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ**

**ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ**

СЕРІЯ
V

SERIES
V

ПАМ'ЯТКИ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ДЖЕРЕЛА
НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
MONUMENTA
UCRAINE HISTORICA
FONTES
HISTORIAE NOVISSIMAE

РЕДАКЦІЙНА РАДА

П. П. ТОЛОЧКО (голова)
І. Ф. КУРАС
О. С. ОНИЩЕНКО
В. А. СМОЛІЙ
Я. Б. ПЕЛЕНСЬКИЙ
О. Й. ПРИЦАК
П. С. СОХАНЬ
О. В. МИЩАНИЧ
В. В. НІМЧУК
Я. Д. ІСАЄВИЧ
Т. Г. ГУНЧАК
П. П. КОНОНЕНКО
Б. В. ІВАНЕНКО
Я. Р. ДАШКЕВИЧ
М. П. КОВАЛЬСЬКИЙ
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
Г. В. БОРЯК
В. Ф. ВЕРСТЮК
Н. М. ЯКОВЕНКО

МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ

між

УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ та РСФРР

1918 р.

**Протоколи і стенограми
пленарних засідань**

**Збірник документів
і матеріалів**

Видавництво М. П. Коць
Київ – Нью-Йорк – Філадельфія
1999

У збірнику подаються найважливіші документи українсько-російських мирних переговорів 1918 року. Вперше публікуються протоколи і стенограми пленарних засідань, в ході яких було підготовлено прелімінарний мирний договір між Українською Державою та Радянською Росією, а також дискутовано проблеми остаточного закінчення війни, взаємних кордонів, громадянства, дипломатичних та консульських служб, розподілу державного та приватного майна, фінансових розрахунків. Для істориків, правознавців, політологів, викладачів та студентів.

Упорядники:

О. І. Лупандін, І. В. Ралле, Л. В. Яковлева

Редакційна колегія:

Я. Б. Пеленський (*співголова*), В. А. Смолій (*співголова*),
В. Ф. Верстюк (*відповідальний редактор*),
О. Д. Бойко (*відповідальний секретар*), С. В. Кульчицький,
Р. Я. Пиріг, Л. В. Яковлева

*Затверджено до друку вченими радами
Інституту історії України НАН України
Інституту східноєвропейських досліджень НАН України*

- © О. І. Лупандін, передмова, примітки, покажчик імен, 1999
- © О. І. Лупандін, І. В. Ралле, Л. В. Яковлева, упорядкування, 1999
- © Інститут історії України НАН України
- © Інститут східноєвропейських досліджень НАН України
- © Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського (США)
- © Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України
- © Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

П Е Р Е Д М О В А

Історія Української революції, державотворчі процеси того часу є одними з найпривабливіших історіографічних тем останнього десятиріччя. Повною мірою це твердження стосується становлення та діяльності Української Держави 1918 р., персоніфікованої постаттю гетьмана Павла Скоропадського. Якщо ще 10 років тому ця тема перебувала під ідеологічним табу¹, то після проголошення незалежності України у грудні 1991 р. спочатку почалося її вибіркоче, а згодом фронтальне вивчення. Насамперед до вітчизняної історіографії було повернуто праці В. Винниченка, Д. Дорошенка, І. Кедрина, В. Липинського, І. Мазепи, А. Маляревського, І. Мірчука, І. Нагаєвського, Н. Полонської-Василенко, П. Христюка, М. Шаповала та інших², які дали поштовх для розгортання нових досліджень, дискусій та узагальнень.

Вивчаючи праці згаданих авторів, сучасні українські історики досить швидко зрозуміли, що вони при всій своїй цінності несуть великий заряд суб'єктивності та міжпартійної боротьби, значній частині їх бракує джерельного матеріалу. Отже відчувалась гостра потреба у створенні нової сучасної історіографії.

Посиленню інтересу до теми сприяла Міжнародна науково-практична конференція з нагоди 120-річчя від дня народження П. Скоропадського та 75-ї річниці проголошення Української Держави 1918 р. (Київ — Чернігів — Тростянець, 13-15 травня 1993 р.). За матеріалами роботи конференції було підготовлено та опубліковано з залученням цікавих архівних документів вагомий збірник — “Останній гетьман” (К.. 1993). У передній статті до видання Я. Пеленський спростував міфи, якими радянська історіографія оточила історію Української Держави 1918 р. та її керівника, а також сформулював ряд історіографічних завдань, які потребували нагального вирішення. Безумовно цьому сприяло повне видання унікального мемуарного джерела — “Спогадів” гетьмана П. Скоропадського, яке було здійснене 1995 р.³

За останні роки історики запропонували кілька концепцій історії Української Держави 1918 р., описали її окремі аспекти, ввели до наукового обігу значну кількість нових архівних документів⁴. Проте вивчення цього періоду далеке від завершення, можна вважати, що воно лише почалося і має добрі перспективи як у розширенні дослідницької тематики, так і у використанні нових джерел. Пропонований читачу документальний збірник правдиво ілюструє цю думку. Тема українсько-російської мирної конференції у травні — жовтні 1918 р. (надзвичайно

цікава і повчальна з огляду на сучасні українсько-російські стосунки) розглядалася істориками лише фрагментарно на тлі більш загальної тематики. Певним доробком тут стали праці О. Лупандіна та О. Нестулі.⁵

Варто зауважити, що за 80 років, які відділяють нас від часу переговорів, лише в праці Д. Дорошенка "Історія України 1917-1923 рр." –Т.2. "Українська Гетьманська держава 1918 р." було опубліковано кілька документів, дотичних до процесу переговорів. Частково скорочені стенограми засідань мирної конференції публікувались тогочасною пресою. Решта документів довгі десятиліття перебувала в спецсховищі архіву.

У збірнику вперше публікується масив документів, які відображають загальний розвиток українсько-російської мирної конференції та її ключові моменти на загальному тлі українсько-російських стосунків того часу. Під час революції вони були складними і напруженими. Бурхливі революційно-демократичні процеси, що охопили колишню Російську імперію після лютого 1917 р., активізували національно-визвольний рух, який у ході свого розвитку поставив на порядок денний проблему державного самовизначення України.

Наслідком цих подій став історичний IV Універсал Центральної Ради, який проголосив створення незалежної Української Народної Республіки.

Становлення української державності, утвердження України на міжнародній арені й зміцнення її державного суверенітету були нерозривно пов'язані з необхідністю вступу в міждержавні зносини з іншими країнами світу, налагодженням економічних і політичних контактів.

Першим кроком у встановленні таких контактів стала участь представників Центральної Ради в мирних переговорах у Бресті-Литовському нарівні з державами Четверного союзу та радянською Росією. Переговори завершилися для молодшої Української Держави значним успіхом. Мирний договір УНР з країнами Четверного союзу, укладений 9 лютого 1918 р., відкривав нові перспективи зміцнення її міжнародних позицій.

По-перше, договір визначав умови миру і припинення війни, що надавало, в свою чергу, можливість для вирішення великого кола проблем внутрішнього життя у країні. По-друге, будучи актом зовнішньополітичного і внутрішнього курсу, цей договір зміцнив правовий статус Центральної Ради та її уряду в протиставленні з радянськими силами в Україні.

Мирні угоди, досягнуті в Бресті, справили вирішальний вплив на подальший розвиток як внутрішньої, так і зовнішньополітичної ситуації, визначили, зокрема, характер стосунків України з РСФРР. Згідно з VI статтею Брестського мирного договору, укладеного державами

Четверного союзу з РСФРР 3 березня 1918 р., остання зобов'язувалась підтвердити право українського народу на самовизначення і законність влади Центральної Ради на території України, визнати мирний договір УНР з державами австро-німецького блоку, укласти з нею мир, негайно вивести з території УНР формування червоної гвардії, припинити будь-яку агітацію та пропаганду проти її уряду та громадських установ.⁶

Таким чином, Брестські угоди зафіксували необхідність укладення українсько-російського мирного договору на міжнародно-правовому рівні.

Рішення розпочати з цією метою мирні переговори було ухвалено українською стороною 30 березня 1918 р. коли уряд УНР – Рада Народних Міністрів – надіслав Раднаркому РСФРР телеграму з пропозицією припинити стан війни, укласти договір, який врегулював би питання про кордони та правові стосунки. Контакти між урядами обох держав з цього приводу здійснювались як безпосередньо, так і через посередництво німецьких представників. Але, поки погоджувався вибір місця проведення мирної конференції, в Україні стався гетьманський переворот. Українську Народну Республіку змінила Українська Держава на чолі з гетьманом П. Скоропадським, який встановив тверду централізовану владу. Республіканські форми державного правління за часів Центральної Ради було замінено диктаторським повновладдям гетьмана.

Запровадження нових форм державного управління стало наслідком нездатності Центральної Ради вирішити широке коло питань державного будівництва, подолати економічну кризу і хаос, стабілізувати внутрішньополітичну ситуацію у країні демократичними методами.

Гетьманський переворот був спробою консервативних сил загасити полум'я революції, покласти край радикальним соціальним настроям, силою державної влади та поміркованих реформ спрямувати суспільне життя в річище правових норм, забезпечити право приватної власності.⁷

Встановлення нової влади, подібної за своїм характером до правої диктатури, було тимчасовим заходом, спрямованим на подолання анархії і хаосу в країні. Суть її полягала в одному – встановленні дієвої, твердої централізованої форми державного управління, що відповідала інтересам консервативних прошарків суспільства. Після досягнення цієї мети – встановленні в Україні ладу та спокою – на зміну їй мали прийти, за переконанням гетьмана, більш демократичні форми влади.

Якщо в сфері соціально-економічної політики нова влада була протилежністю Центральній Раді, то у здійсненні зовнішньополітичної стратегії, зміна форми державності і перегрупування політичних сил при владі не вплинули на неї істотно. Новий гетьманський уряд перебрав на себе всі міжнародні зобов'язання Центральної Ради, зокрема щодо виконання брестських угод.

Одним з напрямків національно-державної політики нової влади було налагодження гідних суверенної держави відносин з іншими країнами світу, зокрема з радянською Росією, що мало зміцнити міжнародно-правовий статус України.

Необхідність зносин з РСФРР впливала для Української Держави з загальнополітичного курсу її уряду на ліквідацію стану воєнного протистояння між обома країнами, досягнення умов миру, врегулювання українсько-російських дипломатичних, політичних, економічних, торговельних відносин, поділу боргів і державного майна колишньої Росії, будівництва національних збройних сил, розв'язання територіальних та інших спірних проблем, що виникли внаслідок розпаду Російської імперії.

Вирішення цих питань мало значною мірою сприяти скорішому розв'язанню внутрішніх завдань державного будівництва суверенної України.

Українсько-російські відносини за часів Української Держави зумовлювались багатьма чинниками, зокрема міжнародною ситуацією, стратегією і тактикою політичних сил, що перебували на той час при владі в обох державах, міжнародними зобов'язаннями тощо.

Вирішальним фактором, що визначав як внутрішню, так і зовнішню політику України на той час, була німецько-австрійська окупація, успадкована ще від правління Центральної Ради. Слід зазначити, що встановлений в країні окупаційний режим, певною мірою виконував роль стабілізуючого чинника, підтримуючи встановлений державний лад, перешкоджаючи здійсненню великодержавницьких планів більшовиків щодо України. На думку відомого історика і діяча українського національного руху Д. Дорошенка, дану ситуацію необхідно було тільки вміло використати в інтересах України.⁸

Характерно, що і для РСФРР німецько-австрійська окупація України була визначальним чинником для формування її стосунків з Українською Державою. Адже за умовами Брестського мирного договору РСФРР мала перед державами Четверного союзу міжнародні зобов'язання відносно замирення з Україною. Умови Брестського миру нерідко ігнорувались радянським урядом Росії, всупереч офіційним запевненням його представників, однак все ж таки змушували російський радянський уряд шукати нових засобів пристосування до існуючої ситуації. Проте потреба розв'язання цілої низки проблем у відносинах між двома країнами на міждержавному рівні була очевидною.

11 травня під час зустрічі російських представників з гетьманом і тимчасовим прем'єр-міністром М. Василенком, які прибули до Києва на запрошення української сторони, місцем переговорів було остаточно визначено столицю України.

У рамках підготовки до майбутньої конференції Рада Міністрів Української Держави (на засіданнях 18, 22, 29 травня) розглянула низку

важливих питань щодо її організації. Українську делегацію було призначено у такому складі: голова делегації – С. Шелухин, заступник голови – І. Кістяковський (з 10 серпня заступником голови делегації став П. Стебницький), члени делегації – О. Сливинський, О. Ейхельман, Х. Барановський, А. Свіцин та П. Линниченко. Делегації було доручено перш за все укласти перемир'я за умов відведення радянських військ за межі України. Підкреслюючи важливість мирних переговорів, український уряд зажадав від міністра закордонних справ повних і своєчасних відомостей про їхній хід, а також визнав за необхідне найширше висвітлення переговорів у пресі. Тоді ж Рада Міністрів відкрила кредит главі української делегації на 100 тис. крб.⁹ Український уряд санкціонував і подальше фінансування мирних переговорів, асигнувавши 17 липня 50 тис. крб., а 20 вересня – ще стільки ж.¹⁰

Уже в ході переговорів при українській делегації було засновано сім комісій, які очолили: політичну – О. Шульгин (після призначення його послом у Болгарію – М. Славинський), військово-морську – генерал В. Бронський, фінансову – Г. Лерхе, економічну – С. Гутник, комунікаційну – Є. Сакович, культурну (при ній була окрема комісія міністерства сповідань) – П. Холодний, юридично-редакційну – М. Могилянський.

З російської сторони у переговорах брали участь: Х. Раковський (глава делегації), Д. Мануїльський і ряд експертів: А. Ждан-Пушкін, О. Шабуневич, Н. Вейс, М. Зубков, О. Немировський, С. Одинцов, К. Загорський, І. Тихоцький, А. Борман, С. Холодовський, В. Берьозкін, П. Інбер, І. Ситін, В. Гориневський, Є. Татаринов та ін.¹¹

Мирна конференція розпочалась 23 травня і проходила у будинку Педагогічного музею, де раніше засідала Центральна Рада. Переговори велись у формі пленарних засідань обох делегацій, на яких вирішувались усі важливі питання, укладалися угоди тощо. Крім того, в ході роботи конференції, залежно від питань, що розглядалися – політичних, економічних, фінансових, культурних взаємовідносин – працювали відповідні комісії. Вони також готували й опрацьовували матеріали до пленарних засідань.

Перше засідання мирної конференції відзначилось суперечками з приводу повноважень представників обох делегацій. Голова української делегації С. Шелухин визнав повноваження представників російської делегації незадовільними. Враховуючи непевність політичного стану окремих областей і регіонів тодішньої Росії в умовах громадянської війни, з метою з'ясування, які саме території входять до складу російської федерації і від імені яких саме уповноважена виступати російська делегація, С. Шелухин зажадав від неї пояснень щодо державно-правового устрою та юридичної природи РСФФР. (Док. № 1, 2, 16, 17). З приводу цього українською стороною на засіданні 24 травня було оголошено відповідну вербальну ноту (Док. № 30).

У заяві-відповіді (Док. № 31) і декларації (Док. № 33) російська делегація відзначила, що про характер стосунків і цілей переговорів між Українською Державою та РСФРР свідчать відповідні пункти Брестського мирного договору і попереднє дипломатичне листування між обома державами, що РСФРР – остаточно сформована держава, яка вже має визнання у міжнародних дипломатичних актах, внаслідок чого порушувати це питання на українсько-російських переговорах немає підстав.

Характеризуючи державно-правову структуру РСФРР, декларація зазначала, що російська федерація є єдиною державою, яка складається не з окремих держав, а з територій, на яких діє влада робітничо-селянських рад. У межах внутрішнього самоврядування вони самостійні, однак не мають міжнародної правосуб'єктності, оскільки, як наголошувала російська сторона, “з точки зору права, від імені різних частин Росії не можуть промовляти особи, які не є правомочними. . . Правомочними ж вони не можуть бути, тому що окремі області однієї і тієї ж держави ніяким чином не можуть з правової точки зору бути суб'єктами міжнародного права. . .”

Таким чином, цією заявою було визначено ставлення уряду РСФРР до збереження свого суверенітету над усіма регіонами колишньої Російської імперії (які не відпали від неї за міжнародними договорами), і тим самим продемонстровано своє негативне ставлення до національно-визвольних рухів у цих областях, які створювали небезпеку відокремлення останніх.

Питання про склад федерації російська сторона вважала внутрішньою справою радянської влади, яке не повинно було вирішуватись на цих переговорах.

Російські представники вказали на незадовільність повноважень українських делегатів, підписаних прем'єр-міністром і міністром закордонних справ Української Держави, а не гетьманом, який, згідно з українським законодавством, мав представляти Україну на міжнародній арені (Док. № 32).

Питання юридично-правового характеру і державного статусу обох сторін час від часу поставали і в подальшому ході переговорів під час обговорення інших проблем.

Формально визнавши право українського народу на самовизначення і створення власної державності, більшовицький уряд РСФРР на ділі зневажливо ставився до існування Української Держави, що не могло не позначитися на переговорах. Вже на початку мирної конференції Х. Раковський піддав сумніву факт існування незалежної Української Держави, підкресливши, що саме на українсько-російських переговорах вирішується питання про її міжнародну правосуб'єктність. На його думку, Україна не мала ще чіткого міжнародного визнання, незважаючи навіть на те, що вона раніше Росії уклала мир з державами

Четверного союзу в Бресті. Х. Раковський вважав, що міжнародна правосуб'єктність України буде визнана радянською Росією лише в тому разі, коли Українська Держава укладе з РСФРР відповідний договір як частина, що відпала від неї (Док. № 20).

Роблячи цю заяву, Х. Раковський явно ігнорував умови Брестського миру, які трактували УНР як уже сформовану незалежну й суверенну державну одиницю. Ця суперечність неодноразово виявлялась і в інших заявах російських представників.

У ході подальших переговорів було обговорено цілу низку важливих і принципових питань. На засіданні 25 травня українська делегація висунула умови, за яких вона могла б приступити до переговорів про перемир'я (Док. № 34). Вони включали вимоги відведення радянських військ за демаркаційну лінію, повернення Україні залізничного рухомого складу, перегнаного під час відступу з території України в березні – квітні 1918 р., вільного переїзду українських громадян з Росії в Україну тощо. Ці питання розглядались на засіданнях 25 травня (Док. № 18) та 31 травня (Док. № 21).

Найбільші суперечки виникли з приводу визначення демаркаційної лінії. Російська сторона категорично відкидала вимогу української делегації щодо перенесення лінії на північ від фактичного розташування військ. Угоди між українськими та німецькими військами, з одного боку, і військами РСФРР – з іншого, з цього питання були укладені раніше на окремих напрямках фронту: Курському, Брянському, Донецькому і фактично досягнуті на Воронежському та Донському. Демаркаційна лінія являла собою нейтральну зону завширшки 10-40 км., обмежену лінією розташування української та російської сторін. Заборонялися вступ до цієї зони і перехід через неї військових частин, патрулів, реквізиція продовольчих запасів тощо.

Незважаючи на неодноразові порушення питання про остаточне визначення демаркаційної лінії (цим займалась спеціальна змішана військова комісія), воно не було вирішене. Причиною тому була тісна залежність цієї проблеми від встановлення державних меж.

Для скорішого і більш дієвого обговорення питання про досягнення перемир'я на засіданні 2 червня з представників обох делегацій були утворені відповідні змішані комісії, метою діяльності яких було вироблення проекту договору.

Після проведеної комісіями роботи та детального обговорення і узгодження по пунктах умов перемир'я на закритому пленарному засіданні конференції 12 червня (Док. № 8, 22) було укладено прелімінарний мирний договір (Док. № 36).

Цей договір став визначним кроком у налагодженні українсько-російських стосунків на новому міждержавному рівні. За його умовами бойові операції на всьому фронті мали бути припинені на весь час ведення мирних переговорів. Договір визначав умови репатріації

громадян обох держав, відновлення залізничного сполучення і повернення Україні рухомого залізничного складу, перегнаного в Росію, налагодження поштово-телеграфного зв'язку, встановлення тимчасового товарообміну тощо. В обох державах мали відкритися консульські представництва.

Згідно з умовами договору, український уряд 22 червня ухвалив постанову про заснування генеральних консульств Української Держави у Москві та Петрограді, а також 30 консульських агентств у Курську, Тулі, Воронежі, Пензі, Рибінську, Казані, Саратові, Самарі, Царицині, Архангельську, Томську, Омську, Тобольську, Владивостоці та інших містах Росії. В свою чергу, в Україні були відкриті російські представництва: генеральні консульства у Києві, Харкові, Одесі та консульські агентства у Кам'янці-Подільському, Чернігові, Житомирі та Полтаві.

На основі угоди між Україною та радянською Росією 4 липня між обома країнами було відновлено пасажирський залізничний рух (маршрут Москва – Київ), налагоджено поштовий і телеграфний зв'язок, евакуацію українських громадян з Росії до України.

З метою допомоги особам, які прибували до України або від'їздили за її межі, для захисту їхніх інтересів і запобігання проникненню протизаконних і злочинних елементів на територію Української Держави, 24 червня гетьманським урядом було ухвалено постанову про відкриття на кордонах з Росією митних пунктів у таких населених пунктах: Бугаз, Овідіополь, Берестечко, Ганцевичі, Жлобин, Гомель, Торчин, Хутір-Михайлівський, Ворожба, Конотоп, Валуйки, Каменська, Лиха, Сатанов, Тарноруда. Крім того, з 30 серпня на кордонах з Росією були встановлені українські кордонні (Орша, Клинци, Хутір-Михайлівський, Коренево, Гостинцево, Валуйки) та дозорчі пункти (Жлобин, Новобілиця, Терещенська, Ворожба, Білгород, Куп'янськ).

Після досягнення перемир'я українсько-російська мирна конференція продовжила свою діяльність з метою розробки умов мирного договору, для остаточного припинення війни, встановлення державних кордонів, врегулювання питань підданства, особистих і майнових прав, поділу майна, налагодження економічних, торговельних і фінансових стосунків, поштового і телеграфного зв'язку тощо.

Особливо тісно підготовку до укладення мирного договору було пов'язано зі встановленням державних кордонів. Фактично всі наступні пленарні засідання мирної конференції зводились до гострих дискусій саме з цієї проблеми. Перш за все необхідно було визначити основні критерії та принципи у проведенні державних меж.

В основу своєї позиції в цьому питанні українська делегація поклала етнографічний принцип з урахуванням політичних, географічних і економічних аспектів. Російська сторона вважала, що така позиція ігнорує принцип самовизначення і зажадала, щоб питання вста-

новлення кордонів вирішувалось згідно з волею населення.

На підтримку своїх поглядів обидві сторони наводили приклади постанов сільських громад з прикордонних місцевостей, населення яких висловлювало бажання приєднатися або до України, або до Росії.

Не відкидаючи повністю принципу вільного опитування населення, українська сторона вважала недоцільним проведення плебісцитів і наголошувала на неможливості вирішення такого важливого питання, виходячи тільки з побажань груп населення окремих місцевостей, а не з інтересів усієї країни. З цього приводу голова української делегації С. Шелухин говорив, що не про все можна питати думку народу, який перебуває у темряві.¹²

Обгрутовуючи принцип визначення державної приналежності конкретних територій, українська делегація вважала одним з головних чинників їхню економічну єдність з Україною, зумовлену історичними зв'язками і традиціями. Така позиція була тим більш виправданою, що з прикордонних повітів (Стародубського, Мглинського, Суразького, Глухівського та ін.) надходили відомості про ведення там більшовицької агітації з метою примусити населення голосувати за відрив від України і приєднання до РСФРР. Так, в повідомленні з Чернігова, яке надійшло на ім'я голови української делегації, говорилося: “. . . в Мглинському повіті, зайнятому більшовиками, надіслано совітською владою 40 агітаторів з метою розпропагувати населення проти української влади. Над тим, хто висловлює бажання злуки з Україною, чиняться насильства. . . Населення прагне злуки з Україною. Підписи за злуку з Московщиною вимагаються погрозою розстрілу”.¹³

Було чимало інших повідомлень про те, що, наштовхуючись на відмову місцевого населення від озброєння і протидержавних виступів, більшовики силою примушували до цього.¹⁴

Цілком ясно, що за таких умов, рішення та постанови громад у прикордонній місцевості про приєднання до РСФРР навряд чи могли вважатися правочинними.

Після гострих дебатів з приводу узгодження поглядів на цю проблему, що тривали протягом двох засідань 14 та 22 червня (Док. № 23, 24), обидві делегації дійшли компромісного рішення, ухваливши спільну постанову, в якій заявили про свою прихильність до твердих демократичних принципів, на яких повинен ґрунтуватися мир, і погодилися не вдаватися при визначенні кордонів до будь-яких методів політичного тиску. Обидві делегації спільно заявили, “що будуть при визначенні кордонів рахуватися в однаковій мірі з політичними і іншими інтересами народів у їхній цілості та основою є етнографічному принципі, виходячи з нього, годяться визнати межу мировим договором. . . обидві сторони годяться ужити зорганізованого і вільного перепиту людності для встановлення остаточних кордонів. . . перепит повинен робитися під доглядом спільних московсько-українських

комісії після ратифікації договору при умові звільнення спірних місцевостей від війська як з одного, так і з другого боку” (Док. № 38).

Однак із ухваленням цієї спільної декларації, вирішення питання про державні кордони далі не просунулось. Пленарні засідання мирної конференції було тимчасово припинено і відновлено через місяць – 24 серпня. Протягом цього часу тривала робота лише окремих комісій. Хід переговорів систематично гальмувався не вирішеністю питання про державні межі.

Так, на засіданні політичної комісії 15 червня голова російської делегації Х. Раковський не погодився з пропозицією голови української політичної комісії О. Шульгина конкретно визначити кордони і запропонував українським представникам зробити це першими, наголосивши, що “самовизначається Україна, а не Росія”.¹⁵

З урахуванням етнічних, економічних, стратегічних, географічних, політичних чинників українською стороною було запропоновано лінію кордону, що проходила від Вигоновського озера в межах Мінської губернії – річкою Шарою – на Любашево – Круговичі – Локтиші – Чепелі – Погост – Уріччя – Пасіки – Слуцьк – Борову – Новий Степ; у межах Могилівської губернії – 4 версти вище Жлобина, далі на Рачин – Шепетовичі – річкою Сожем – на Святське; далі по адміністративній межі Чернігівської губернії до Красного Рогу, далі на Семець – Трубчевськ; у межах Орловської губернії – річками Нерусою і Севою – до річки Тари, далі на Олешковичі – Орля; в межах Курської губернії – на схід на Амон – Софронівку, річками Свапою і Сеймом – на Лук’янівку – Ст. Оскол – Петропавлівське (Обухівка); в межах Воронежської губернії – на Шаталівку – Ріпівку – Колбино – до Дону поверх Коротояку, далі Доном – на Ліски – Масловку – Шестаково – Нижній Кисляй – Козловку – Бутурліновку – Василівку (Водяне) – Банну і до східної межі Воронежської губернії.* Звідси на південь мала йти вже межа з Всевеликим Військом Донським.

Великі суперечки під час переговорів виникли з приводу північних повітів Чернігівщини, західних і південно-західних повітів Курської, Воронежської губерній, а також Донбасу.

Російська делегація висунула свій проект кордонів, за яким до Росії мали відійти 5 повітів Волині, 4 повіти Чернігівщини, а також українські частини Курщини, Воронежчини, Харківщини та Катеринославщини. Ця лінія відступала на захід від української етнографічної межі на 125-200 верст, і тільки в регіоні Донецького басейну охоплювала територію понад 20 тис. кв. верст з українським населенням. Російська делегація намагалась претендувати на такі етнічно українські місцевості, як частина Харківщини та Катеринослав-

* Географічні назви за: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923рр. – Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 р. – Ужгород, 1930. – С. 169.

щини. Зокрема, проведення кордону за російським проектом у межах Донецького басейну позбавляло Україну майже всієї паливної бази.

Голова української делегації С. Шелухин зазначав, що українська сторона у визначенні державних кордонів у межах Донбасу керувалась економічними потребами не лише України, а й Росії. Проведення кордону за українським проектом не руйнувало тісного зв'язку між комплексом металургійних підприємств України і залишало Росії регіони, які забезпечували 15% видобутку вугілля і 30% антрациту, що, на думку української сторони, становило для неї необхідну кількість. Проведення кордону за російським проектом забирало від України майже все паливо, залишаючи лише 25% видобутку вугілля, тоді як для потреб України було необхідно 75%. Одним з аргументів російської делегації було те, що у визначенні українсько-російського кордону в межах Донецького басейну треба виходити з демографічного процентного співвідношення українців і росіян, які працювали в цьому регіоні.¹⁶

Ясно, що йшлося не про інтереси населення, а про задоволення великодержавницьких претензій більшовицького уряду радянської Росії і зруйнування територіальної та економічної цілісності Української Держави.

Для України, яка не мала інших власних ресурсів палива, це загрожувало економічною загибеллю. Кажучи словами С. Шелухина, “все на Україні, що живе угляним топливом, мусило б зруйнуватися, загинути або закабалитися Росії” (Док. № 39).

Виступаючи на засіданні політичної комісії 17 червня, голова української політичної комісії О. Шульгин від імені української сторони відзначив, що “ознайомившись більш детально з картою, яку представила російська секція політичної комісії, українська секція дійшла висновку, що в тому визначенні кордонів не малось на увазі ніякого принципу, яким можна було виправдати ці кордони. З точки зору політичної, як і з точок зору етнографічної, стратегічної й економічної ці кордони є цілком безгрунтовні і безпринципні. . . що повністю суперечить і не відповідає нашим бажанням і сподіванням”.¹⁷

Висловлюючись з приводу російського проекту визначення кордонів на засіданні політичної комісії 10 липня, С. Шелухин влучно зауважив російським представникам, що “у вас апетит великий, зовсім не соціалістичний”.¹⁸

Тим часом, зі свого боку, представники російської делегації, висловили незгоду з українським проектом і зазначили, що він у багатьох пунктах як в економічному, так і в стратегічному значенні, є, мовляв, наступальним, експансивним щодо Росії.¹⁹ Х. Раковський, аналізуючи український проект визначення кордонів, наголошував на відсутності принципів волевиявлення населення, самовизначення українського народу, етнографічного чинника, вбачаючи в ньому

наявність зовсім інших ознак “не маючих нічого спільного ні з інтересами українського народу, ні з його етнографічною цілісністю”, а саме – “елементів захвату”.²⁰

Російська делегація висловлювала невдоволення з приводу бажання української сторони утримати під своєю юрисдикцією залізниці: Мінськ – Гомель, Москва – Курськ – Харков, Мінськ – Катеринослав, Москва – Воронеж – Ростов, які були необхідні Україні. Російська сторона вважала, що ці залізниці становлять для України лише воєнно-стратегічний інтерес і можуть бути використані українською стороною проти Росії. На думку російської делегації, перехід цих залізниць, з’єднаних з російськими губерніями, до України ізолював би Москву від півдня, а головне, від Кавказу.

Спростовуючи заяви російських представників про “українську експансію”, О. Шульгин зазначав, що “з чисто економічних, з чисто природних умов Україна не має експансії на північ, тому що інтереси її на північ не тягнуть, інтереси її можуть вести тільки до того, щоб захистити себе”, наголошуючи далі, що “почасти в силу економічних причин, почасти в силу історичної звички володарювати над простором від північного океану до Чорного моря, таке прагнення могло зберегтися з боку російської держави, бо це стара традиція, яка напевно буде знов пробуджуватись і вона виявляється навіть зараз у більшовицької Росії”.²¹

Одною з найважливіших проблем, що спричинилися до серйозних суперечок і затягування переговорів, було визначення кордонів з державними утвореннями, які виникли після розпаду Російської імперії і безпосередньо межували з Україною. З ким повинна була вступати в зносини Українська Держава у вирішенні цього питання: з РСФРР чи з новоутвореними державами?

Для розуміння позиції української сторони стосовно цієї проблеми характерним є документ “О границях Української Держави під взглядом політичним”, написаний Д. Донцовим, який брав участь в українсько-російських переговорах як експерт української політичної комісії. Цей документ охоплював велике коло питань, що виникали в ході обговорення державних кордонів і був покладений в основу позиції української делегації.

Громадянська війна, політичні процеси у сусідніх з Україною регіонах – Білорусії, Дону, Кубані, Криму, які прагнули стати на шлях самовизначення і відокремлення від Росії, поставили на порядок денний питання: кого представляла російська делегація – колишню Росію без територій, які відпали від неї за Брестським миром, чи власне Росію без державних утворень, що виникли на її території, але не зазначались у брестських угодах?

До труднощів у визначенні кордонів з РСФРР, вважав Д. Донцов, призвели насамперед помилки попереднього українського уряду за часів

Центральної Ради, III Універсал якої, наприклад, не включав до складу України Крим. Це суперечило позиції гетьманського уряду, який у визначенні кордонів виходив з приналежності Криму до Української Держави.

Ці проблеми стали каменем спотикання на переговорах. Радянська Росія ніяк не бажала погодитись з фактом відокремлення від неї Дону, Кубані, Криму, які прагнули стати на шлях державного самовизначення, і вважала їх за тимчасові антирадянські “контрреволюційні” утворення.

Українська сторона додержувалась зовсім іншої думки, вважаючи, що оскільки Білорусія, Дон, Кубань стали на шлях державного самовизначення і відокремлення від РСФРР, то встановлення державних кордонів між ними, рівно як і інших питань, повинно було вирішуватись їхніми урядами без будь-якого диктату з боку РСФРР. На думку Д. Донцова, Українська Держава мала вести мирні переговори з РСФРР, виходячи з факту розпаду Росії на окремі самостійні території. Враховуючи непевність політичної ситуації в цих регіонах, українська сторона повинна була провадити гнучкішу політику. Так, наприклад, Д. Донцов зазначав, що у Всевеликому Війську Донському треба вбачати союзника, що, як він писав, мало б стати “найпершим і найважливішим завданням нашої східної політики. За ціну цього приятельства могла б Україна зрезигнувати з українських національних окраїн Донщини. Анексія Донщини з Кубанню була б шкідлива і неможлива до проведення”.²²

Політика Української Держави щодо Кримського півострова, який був однаково важливим у стратегічному відношенні як для Росії, так і для України, на думку Д. Донцова, мала бути іншою. Визнання права Криму на самовизначення мало носити характер не політичний, а лише культурно-національний з забезпеченням прав татарського народу. Українська Держава не повинна була робити жодних компромісів у справі Криму, бо приналежність Криму до України, вважав Д. Донцов, є необхідною умовою української незалежності. Український уряд мав добиватися від радянської Росії визнання його суверенітету над Кримом і вести переговори про його статус в Українській Державі, виходячи з того, що півострів є її складовою і невід’ємною частиною. Інші чинники при вирішенні кримської справи мали бути відкинуті.²³

Керуючись такими принципами, українська делегація у справі визначення кордонів орієнтувалась на інтереси стратегічного забезпечення існування незалежної Української Держави. Маючи на меті встановити кордони таким чином, щоб суверенність її не зазнала шкоди як внаслідок втрати своїх, так і через прилучення чужих територій.

Російська делегація відстоювала право РСФРР бути правонаступницею колишньої Російської імперії і наполягала на неподільності її території. Не визнаючи факту відокремлення від неї Дону, Кубані, Криму,

російські представники в своїх заявах посилались на те, що новоутворені країни не згадувались ні в Брестському договорі, ні в додатковому договорі РСФРР з Німеччиною від 27 серпня. Так, у декларації російської делегації 10 вересня, зокрема, наголошувалось, що “всі не згадані у наведених вище договорах області складають, як і раніше, неподільну частину Російської Радянської Федеративної Республіки, як вони раніше складали неподільну частину колишньої Російської імперії. . . Доки договори залишаються в силі, точка зору, на яку стала мирна делегація Російської Радянської Республіки, є непохитною” (Док. № 45).

За переконанням російських представників, визначення державних кордонів України на всьому їхньому протязі, крім кордонів з Австро-Угорщиною, що існували перед війною, та нової межі від Тарнограда до Вигоновського озера, встановленої за Брестським миром, мало відбутися тільки за згодою РСФРР.

Проблему Кримського півострова російська делегація намагалася вирішити посилаючись на III Універсал Центральної Ради. Незважаючи на докорінну зміну політичної ситуації, у вирішенні кримського питання вона продовжувала спиратися саме на ті положення Універсалу, які лише в загальних рисах встановлювали межі України, що, за їхніми словами, мовляв, відповідає інтересам українського народу. До уваги не бралось, що III Універсал був, по-перше, актом одностороннім, а по-друге, його було підготовлено за умов федерації з Росією, коли питання про кордони не стояло на порядку денному.

Російська сторона протестувала проти факту офіційного визнання Українською Державою Всевеликого Війська Донського як суб'єкта міжнародного права, оскільки тим самим українська сторона відмовлялась від вирішення питання про межі Донської області з представниками РСФРР.

На пленарному засіданні 24 серпня українська делегація оприлюднила декларацію, в якій повідомила російську сторону про українсько-донську угоду від 8 серпня, і запропонувала делегації РСФРР вести переговори про кордони лише від Вигоновського озера до району Новохоперська, де починався кордон з Всевеликим Військом Донським. В декларації, зокрема, говорилося: “Українська мирова делегація знайшла, що Всевелике Військо Донське, зорганізувавши всі елементи суверенної держави, об'явила себе суверенною республікою Всевеликого Війська Донського. Українська Держава, признаючи за народами право на самовизначення і вважаючи на факти, 8 серпня 1918 р. визнала Республіку Всевеликого Війська Донського за суверенну державу і склала з нею, як суб'єктом міжнародного права, договір про обопільні державні межі” (Док. № 42).

Ця обставина спричинила ще більшу конфронтацію і напруженість у переговорах.

Вважаючи Всевелике Військо Донське за короткочасну і непевну державну формацію, російські представники на підтримку власної позиції наводили докази того, що частина російської держави – Донська область, нерозривно зв'язана з Росією етнографічно, історично та економічно, не мала йти на відокремлення від неї. Доводячи неправомочність цієї державної формації на Дону, представники РСФРР зауважували, що Всевелике Військо Донське виникло внаслідок воєнних обставин, не дістало визнання переважної більшості народу і являло собою, за визначенням Д. Мануїльського, класове самовизначення “дуже вузьких певних кіл” (Док. № 25). На думку російської делегації, в державному самовизначенні Дону порушувався таким чином головний принцип самовизначення – вільне волевиявлення народу, були відсутні ознаки створення нової влади самим населенням.

На засіданні 24 серпня Х. Раковський, виступаючи з цього приводу, зазначив, що “ми визнаємо право на самовизначення, аж до відокремлення, але це не означає, що ми визнаємо його за імпровізованими установами, зведеними не власними силами, а урядом”. Роблячи цю заяву, Х. Раковський явно ігнорував обставини створення РСФРР, яка сама виникла внаслідок державного перевороту і встановленої згодом диктатури партії більшовиків, а не вільного волевиявлення населення Росії на Установчих зборах. Це, природно, не могло лишитися поза увагою С. Шелухина, який запитав: “Хіба ж совітська республіка народним голосуванням виникла?” (Док. № 25).

Російська сторона звинувачувала українську в порушенні норм міжнародного права і міжнародних договорів, оскільки остання раніше військового кола Донської області, який мав зібратися тільки 28 серпня, задалегідь погодилася на існування цієї нової влади. Російські представники розцінили ці дії як втручання у внутрішні справи РСФРР, закидаючи Україні, що вона не мала права визначати статус окремих частин Росії.

Обурюючись з приводу дій української дипломатії, російська делегація оголосила на засіданні 10 вересня декларацію, в якій заявляла про неподільність території колишньої Російської імперії. В ній, зокрема, говорилося: “Визнання Україною так званої Донської Республіки та її відмова встановити у згоді з російською мирною делегацією свій південно-східний кордон. . . є намаганням до перегляду Брест-Литовського договору, укладеного Росією з центральними державами” (Док. № 45).

Українська делегація вважала таку заяву цілком безпідставною, оскільки угоди РСФРР з державами австро-німецького блоку не торкалися гарантій непорушності і цілісності території колишньої Росії, що перебувала під радянською владою. Та й сама російська делегація в заяві від 24 травня чітко зазначила, що під юрисдикцією уряду РСФРР перебувають лише ті території, на яких діє влада робітничо-селянських

рад (Док. № 33). За логікою, з відокремленням від радянської Росії Всевеликого Війська Донського як самостійного державного утворення радянська влада на його території скасовалась і підстав для продовження переговорів України з РСФРР про кордони в Донській області не було.

Всупереч логіці обставин, Д. Мануїльський пояснював, що головні причини затягування мирних переговорів з Українською Державою в справі визначення державних кордонів пов'язані, по-перше, з нестабільною ситуацією в самій Україні, а по-друге, – з непевним становищем сусідніх з Україною регіонів (Дон, Кубань тощо). Він наголошував, що “не може бути мови про кордони з Україною доти, поки не буде остаточно роздушена Донська і Кубанська контр-революція” (Док. № 41).

Вирішення питання про встановлення державних кордонів російська делегація ставила в пряму залежність від стосунків РСФРР з іншими державами та державними утвореннями, із загальнополітичною ситуацією в сусідніх з Україною регіонах, де посилювався антирадянський рух.

Побоюючись, що, визнавши суверенітет Дону і Кубані, Україна зможе налагодити з ними відносини, надавати їм військову допомогу у боротьбі з РСФРР, російські представники вимагали від української сторони гарантій в тому, що Українська Держава не допомагатиме “бунтівникам”.

Виходячи з такої концепції, російська делегація пов'язувала вирішення питань стосунків України з новоутвореними державами на Дону, Кубані, Криму з умовами Брестського мирного договору, який, будучи укладений державами Четверного союзу з Росією, як однією з договірних сторін, не передбачав виникнення на її території будь-яких державних новоутворень. Саме відсутність у договірних статтях положень і взагалі згадок про можливість самовизначення в майбутньому окремих територій Росії, на думку російської сторони, констатувало територіальну цілісність РСФРР і мало й надалі зберігати її зверхність над регіонами колишньої російської держави, відокремлення яких не було зазначене в договорі.

Більш того, російська сторона вважала, що цей договір накладав певні зобов'язання й на Україну. Трактуючи таким чином в своєму розумінні положення Брестського миру, які, зокрема, примушували саме РСФРР до укладення мирного договору з Україною, глава російської делегації Х. Раковський обстоював думку що статус Української Держави як суб'єкта міжнародного права, так само як і укладені нею міжнародні угоди, остаточно зможе набути правочинності лише в разі “санкції” на те з боку РСФРР, тобто внаслідок укладення українсько-російського мирного договору, за яким РСФРР визнала б Україну як остаточно сформовану державу, і що саме цей факт доводиться положеннями

Брестського миру РСФРР з державами австро-німецького блоку (Док. № 38).

На подібні твердження російських представників українська сторона 26 вересня відреагувала заявою, в якій зазначалось: “Україна є суверенна держава і складає свої відношення незалежно, через що договори, в яких вона участі не брала, не можуть накладати на неї обов’язків. . . ”

Ні в перелічених російською делегацією договірних статтях, ні в інших частинах договору Росії з центральними державами, не зазначено гарантій непорушності тих частин території бувшої Росії, на які претендує совітська влада, ніби як на “нероздільну частину” Совітської Республіки. Навпаки, додаткова умова Росії з Німеччиною 27 серпня сама по собі єть непохитний доказ того, що в Берестейському договорі не передбачалося і не розумілося неподільності російської території, бо тоді пізніше не сталось би додаткового відділення від Росії Естонії, Ливонії та Грузії.

В тенденції російської делегації поставити визнання всіх меж України під контроль і санкцію Совітської Республіки українська делегація бачить лише претензію, яка не виправдовується ні тими дипломатичними актами, на які посилається російська делегація, ні самою ідеєю Совітської Федеративної Республіки, ні державним станом сторін” (Док. № 47).

Суперечки між українською та російською делегаціями з приводу визначення кордонів Області Війська Донського вилилися в довгі дискусії. Врешті глава російської делегації Х. Раковський заявив на засіданні 24 серпня, що російська сторона ніяким чином не може продовжувати переговори, “в основі яких лежить з вашого боку визнання відомого уряду, який для нас є урядом, що прагне до відокремлення тієї чи іншої провінції Росії” (Док. № 25).

Роботу всіх комісій, крім комісії з товарообміну, було припинено з ініціативи російської делегації до часу врегулювання питання про визнання Всевеликого Війська Донського. Український уряд було сповіщено про це С. Шелухиним, який констатував, що “припинена п. Раковським праця комісій зостається не відновленою, бо на це нема згоди голови російської мирної делегації, чим переговори про мир російська делегація фактично припинила” (Док. № 43)

Пленарні засідання мирної конференції звелись, по суті, до обміну заявами та відповідями з приводу виконання умов перемир’я, правочинності дій української сторони у стосунках з Всевеликим Військом Донським і в світлі останнього – тлумачення умов Брестського миру. Так, російська сторона звинувачувала українську делегацію в намаганнях ухилитися від “єдиної певної основи переговорів”, за яку вона вважала Брестський мир, бо всі аргументи українських представників, мовляв, ґрунтувались на невірному трактуванні

російських декларацій, договорів і основних положень міжнародного права (Док. № 28).

Щодо права зверхності РСФРР у тих чи інших регіонах колишньої Росії, російська делегація зазначила, що “тут українська мирна делегація допускає прикру помилку, змішуючи право суверенітету з конструкцією радянської влади.

Від початку виникнення переговорів російська делегація стояла на єдино припустимому у державному праві куті зору, що суверенітет РСФРР не скасовується на тій підставі, що в тих чи інших її областях, внаслідок тимчасових воєнних обставин, не діє влада рад робітників і селян” (Док. № 48).

Більш того, російська сторона наполягала на праві свого суверенітету навіть над тими регіонами колишньої Росії, що не межували безпосередньо з РСФРР, зокрема над Бессарабією. Так, російська делегація заявила, що твердження української сторони про припинення юрисдикції уряду РСФРР над Бессарабією внаслідок відсутності спільного кордону, “не може бути взято до уваги, оскільки відсутність спільного кордону ніяким чином не звільняє РСФРР від обов’язку всіляко перешкоджати насильницькому приєднанню бессарабських робітників і селян до румунської безсоромної олігархії, або ж їх поділу між Україною та Румунією” (Док. № 48).

Така позиція російської сторони, в якій яскраво виявилися шовіністичні тенденції великоросійської зверхності, намагання зберегти свій суверенітет над окремими областями і регіонами колишньої Росії, що встали на шлях самовизначення і відокремлення від Росії, перешкождала прогресу в переговорах, завівши їх фактично в глухий кут.

Врешті, після довгих дискусій, українська сторона домоглася того, що російська делегація погодилась із застереженнями визнати за північну межу України: Вигоновське озеро – Чернігівська губернія, далі по адміністративній межі Чернігівської губернії до Орловської губернії. У визначенні кордонів на всьому їхньому протязі обидві сторони до згоди не дійшли, оскільки російські представники ніяк не бажали погодитись з етнографічною картою кордонів, запропонованою українською стороною.

3 жовтня українська делегація запропонувала повернутися до вирішення питання про встановлення українсько-російських кордонів у дещо зміненому варіанті. Українська Держава відмовлялась від претензій на західну і південно-західну смугу Орловщини (в районах Трубчевська та Севська), західного виступу Курщини, курського району на південь від ріки Сейм і широкої смуги Воронежчини на північ від Коротоояка в районі Боброва та Новохоперська.

У ноті української делегації 3 жовтня висловлювалось сподівання, що російська делегація врахує інтереси Української Держави, визнає

запропоновані українською делегацією кордони, чим, як зазначалось у ноті, “одкриє можливість обом нашим державам поруч з конструйованням внутрішнього ладу, провадити прискореними темпами роботу по утворенню всіх інших основ мирового договору, який має положити початок нормальним політичним і економічним відносинам між Україною і Великоросією” (Док. № 51).

Прагнучи налагодити переговори, українська делегація запропонувала провести засідання з цього питання 7 жовтня. Однак російська делегація, наполягаючи на власному трактуванні Брестського миру, запропонувала, не перериваючи українсько-російських переговорів, звернутись до держав Четверного союзу з метою роз’яснення змісту договору (Док. № 50).

Не вбачаючи жодних підстав для подальшого зволікання з роботою мирної конференції, українська сторона запропонувала російській дати конкретну відповідь 7 жовтня. Українська мирна делегація заявила, що в разі, коли такої відповіді не буде, вона “буде змушена визнати, що . . . мирові переговори мусять перерватися до вибору іншого моменту і більш слушних умов для закінчення справи” (Док. № 52).

Російська делегація остаточної відповіді не дала і посилаючись на необхідність отримання інструкцій з Москви, попросила на деякий час перервати мирні переговори. Фактично відтоді їх було припинено остаточно.

Крім питань визначення державних кордонів на переговорах розглядався ряд інших важливих проблем. У першу чергу, це стосувалось економічних і торговельних зносин, фінансово-розрахункових питань, поділу боргів і майна колишньої Російської імперії тощо.

7 липня на засіданні підкомісії з товарообміну було досягнуто угоду, за якою Україна мала надати РСФРР (на липень-серпень) 2 млн. пуд. вугілля, 2 млн. пуд. коксу, 750 тис. пуд. чавуну, 100 тис. пуд. залізничних рейок, усього на суму 15-17 млн. крб. В свою чергу, радянська Росія зобов’язувалась надати Україні 100 тис. пуд. бензину, нафти, мастил, таку ж кількість різного паперу, 2 тис. вагонів лісу, на 1 млн. крб. цементу, на таку ж суму електротехнічних приладів і обладнання та одягу для гірників.²⁴ Для координування розрахунків за товари українська сторона запропонувала одиницю еквіваленту товарів – “один пуд українського вугілля”.²⁵

Однак розгляд багатьох питань затягувався, насамперед російськими представниками. Це, зокрема, стосувалось передачі Україні частини рухомого складу залізниць. На засіданні 24 серпня повноважний представник РСФРР Д. Мануїльський заявив з цього приводу: “Ми готові надати вам рухомий склад, але якщо цей рухомий склад буде перевозити війська, для того щоб вони боролися проти нашої революційної армії, то само собою розуміється, що ми, не зраджуючи своїй державі, не зможемо дати вам цього рухомого складу доти, доки

на українській території будуть відкрито формуватися штаби для того, щоб завдавати нам ці зрадницькі удари, доти, поки Україна буде центром, де виникають заколоти і повстання проти нашого уряду” (Док. № 25). В цьому випадку, як він висловився в інтерв’ю “Вечерней Красной Газете”, “про будь-яку взаємність не може бути і мови”. Відтак він взагалі наголосив на неможливості виконання цієї угоди, а також недоцільності укладення з Україною мирного договору, зважаючи на те, що внаслідок складного економічного становища, вона не зможе задовольнити Росію необхідною кількістю вугілля та хліба (Док. № 41).

25 липня було укладено угоду щодо поділу майна та боргів колишньої Російської імперії. За принцип поділу було взято процентне співвідношення населення України до населення колишньої Росії. Українська Держава брала на себе частину боргів (зокрема, частину безпроцентного паперово-грошового боргу царської Росії), що виникли до 7 листопада 1917 р. Україна заявила свої права на частину майна і золотого фонду колишньої російської держави і зажадала цілковитого повернення вивезених з України до Росії культурних цінностей, що становили її культурно-історичну спадщину. До практичної реалізації цих угод справа не дійшла.

Весь хід і обстановка українсько-російських переговорів 1918 р., що, за винятком укладення декількох угод, не призвели до будь-яких вагомих досягнень, відтворювали загальну ситуацію, що склалася у відносинах між Українською Державою та РСФРР. Причиною її служила політична позиція російського радянського уряду, що не бажав визнати за Україною права рівноправної суверенної держави.

Вирішальний вплив на українсько-російські відносини того часу справляло різке протистояння двох політичних напрямків: українського – національно-державницького і російського – великодержавно-шовіністичного у більшовицькому варіанті. Використовуючи тяжке внутрішнє становище України, російська сторона затягувала мирні переговори, займаючи відверто непоступливу позицію. Українські ж представники фактично нічим не могли підкріпити своїх політичних домагань.

Усвідомлюючи, що Україна неспроможна швидко створити власні збройні сили, а частини німецької армії як гарант існування гетьманського режиму, мали стояти на перешкоді численним внутрішнім повстанням, страйкам і заколотам, російські делегати, як свідчив С. Шелухин, відверто використовували це під час переговорів, заявляючи, що “чехословацький і мурманський фронти зв’язали німців так, що вони стати в допомозі проти нашої згоди не можуть і не схочуть. . . що ж до найманого війська, то ми швидше найmemo і можемо перейняти, маючи більше паперових грошових знаків. Як хочете миритися, то підписуйте наші умови і зречіться ваших, бо без цього ви загубите вашу державність, що ж до нас, то в найгіршому разі утратимо тільки як

партія” (Док. № 39).

Міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко зазначав, що вже “з половини літа почало з’ясовуватись, що совітська делегація веде з свого боку переговори так, начебто вона зовсім не зацікавлена довести їх до позитивного закінчення, а хоче лиш проволікти час”.²⁶ Він також твердив ніби Ленін дав главі російської делегації Раковському інструкцію: “. . . вести переговори з Україною, бо до цього зобов’язалися в Брестському договорі. Одначе переговорів не треба трактувати поважно, бо все воно переходяще та проминаюче”.²⁷

Ще на початку роботи мирної конференції голова української делегації С. Шелухин піддавав сумніву бажання більшовицького уряду Росії укласти мир з Україною. Свої міркування з цього приводу він виклав у доповідній записці до Ради Міністрів від 31 липня.

С. Шелухин вважав, що ціллю більшовиків є перетворення України на “спустошливий край з голодним людом і безробітними фабричними, позбавленими годуватися з праці. Цим більшовики мають на меті збільшити на Україні клас людей нещасних, голодних, нужденних. . . для більшовиків така людність цілий скарб, а для України загибель”. Голова української делегації був переконаний, що з точки зору більшовиків мир радянській Росії з Українською Державою непотрібен і навіть небажаний, оскільки “справа Совітського уряду вимагає, щоб Україна була переможена ним і ніяк не була б незалежною од його держави, бо в противному разі більшовицька справа на Україні стала б цілком проганою. . . Мир йому не потрібен, бо. . . нинішній стан війни все-таки вигідний для більшовиків. Установлення миру вимагає од Совітського уряду і більшовиків: 1) зречення од всяких попередніх партійних і політичних планів на Україну і 2) установлення кордону, за який не вільно буде робити наїзди для реквізицій, грабунків та розбишацтв і взагалі здобиччю усякими способами. Таким чином, установлення миру з Україною для Совітського уряду може бути тільки примусовим, а ніяк не по добрій волі. Се було б для нього новою поразкою”. А затягування переговорів російськими представниками, на думку С. Шелухина, було “очевидним наміром. . . діждатися часу, коли Україну можна буде погубити і підгорнути під більшовицьку владу” (Док. № 39).

Подальший розвиток справ на переговорах, а саме: затяжні дискусії з приводу визнання Україною Всевеликого Війська Донського і його значення для встановлення українсько-російських кордонів – змусили С. Шелухина вдруге написати доповідну, адресовану гетьману, голові Ради Міністрів, міністрам закордонних, внутрішніх та військових справ, в якій він виклав ряд фактів, що свідчили про навмисне затягування переговорів російськими представниками.

Він писав: “. . . українська мирова делегація вживає всіх заходів,

щоб якомога швидше скласти мирового договору, навіть поступаючись своїм, а російська делегація в особах уповноважених п. Раковського та п. Мануїльського вживає всіх заходів і причіпок, щоб загальмувати справу миру і затягти переговори якомога надалі, очевидно до того моменту, коли виготовлене буде все для можливості нового більшовицького нападу на Україну”.

Наводячи численні повідомлення з російських часописів про збір коштів на підтримку повстанського руху в Україні, а також висловлювання в пресі учасника переговорів з російської сторони – Д. Мануїльського (йдеться про його інтерв'ю “Вечерней Красной Газете” – док. № 41), С. Шелухин зробив висновок, що “мир, на думку більшовиків, може бути тоді, коли совітська влада запанує над Доном, Кубанню і Україною, коли німці заберуть свої війська з Донського та Таганрозького округів, з Чорноморщини та Кубанщини, з Криму та України і коли зречуться п. 6 Брестського договору, по якому більшовики зобов'язались заключити з Україною мир і не вести на Україні й проти її уряду пропаганди”.

Наведені С. Шелухиним факти яскраво свідчили, на його думку, про те, “чого саме і на що російська мирова делегація одтягає заключення миру, гальмує переговори і прямує до того, щоб мирового договору не було, бо все те їм непотрібно і навіть не вигідне, як партії” (Док. № 44).

Весь хід переговорів, що фактично звівся до політичних полемік між обома сторонами, ставлення російських представників до вирішення спірних проблем підтверджували висновки голови української делегації.

Незаперечним є також той факт, що до ведення мирних переговорів з Україною радянську Росію змушували її міжнародні зобов'язання за Брестським мирним договором. Зв'язана цими угодами, РСФРР не мала можливості відкрито боротися за відновлення радянської влади в Україні. Розпочавши переговори, вона таким чином формально продемонструвала, що ступила на шлях виконання брестських угод. Цей двоїстий курс став характерною, основоположною частиною більшовицької політики щодо України протягом дії Брестського договору.

Розгорнувши боротьбу за поширення впливу в Україні, більшовики діяли як нелегальними методами, так і використовували мирні переговори. Прикриваючись недоторканістю своїх дипломатів, члени російської делегації проводили підривну агітацію. Потягами, якими їхали в Україну представники радянського уряду РСФРР, переправлялись гроші, агітаційна література для підпільних більшовицьких організацій і навіть самі підпільники.

У повідомленні української мирної делегації в серпні 1918 р. зазначалось, що нею отримані відомості про те, що потягом, який прибув з Москви всередині липня, прибули “три вагони більшовиків”, які, без

сумніву, не були членами російської делегації, оскільки “такої кількості людей не було в усій делегації, навіть з тими, що прибули раніше”.²⁸

За даними Міністерства внутрішніх справ Української Держави, генеральне консульство РСФРР в Одесі займалось не лише своїми безпосередніми обов’язками, а й агітацією та матеріальним забезпеченням підпільників, навіть записом робітників до червоної гвардії.²⁹ Оцінюючи подібні факти, Д. Дорошенко наголошував, що діяльність російських радянських місій і консульств “далеко не була такого невинного характеру”.³⁰

Цей факт діяльності російських консульських установ в Україні знайшов своє відображення в ході дискусій на переговорах. Голова російської делегації Х. Раковський обурювався з приводу заборони українською стороною надрукувати в газеті оголошення про вербування російськими консульствами до червоної гвардії громадян, які вважали себе російськими підданими. Він вважав, що таким чином відбираються найелементарніші гарантії для консульств виконувати свої функції і безпосередні обов’язки (Док. № 29).

Однак, навряд чи можна було розцінювати таку діяльність як нормальні функції консульств. Адже за умов, коли між обома сторонами були укладені умови перемир’я та існувало ще багато труднощів у налагодженні міждержавних стосунків на території іншої держави проводився набір до збройних сил РСФРР.

Російські представники, ведучи переговори з гетьманським урядом, в той же час вступали в контакти з представниками опозиційних українських демократичних кіл, які об’єднались в Український Національний Союз. Голова УНС В. Винниченко зазначав, що було навіть досягнуто угоду щодо підтримки російською стороною українських демократичних сил в антигетьманському повстанні. Українською стороною натомість було обіцяно легалізацію в Україні компартії.³¹

Українська мирна делегація подавала численні ноти протесту російській стороні з приводу діяльності більшовиків як у самій Україні, так і в прикордонній смузі. Однак російські представники ухилялись від відповідальності за ці вчинки, заперечували централізованість керівництва цими діями і причетність уряду радянської Росії. Зокрема, Х. Раковський заявив українським представникам, що “за ваших українських більшовиків ми можемо відповідати як одностумці, як партія, але за їхні дії як . . . держава і як влада відповідати не можемо”³². І це за умов того, що більшовицька партія України була складовою частиною РКП(б).

Підривна діяльність представників радянської влади і більшовицької партії в Україні, всупереч нормам міжнародного права, була прямим втручанням у внутрішні справи суверенної Української Держави, порушенням як умов Брестського миру, так і угод, досягнутих під час українсько-російських переговорів. Заяви більшовиків про мирні наміри

щодо України спростовувались фактами їхньої діяльності на її території.

Ставлення радянського уряду та більшовицької партії до Брестського миру як вимушеного і тимчасового акту, що мав забезпечити РСФРР мирний перепочинок для згуртування сил в розгортанні світової соціалістичної революції, негативно вплинуло на хід мирних переговорів. Саме внаслідок такої позиції радянської делегації вони не призвели і не могли призвести до будь-яких значних і конкретних наслідків. У жовтні переговорний процес, як, зрештою, і відносини між українським і російським урядами, було перервано. Рада Міністрів Української Держави вирішила дозволити російській делегації покинути межі України “тільки під умовою вільного і безпечного пропуску державних потягів на Україну і визволення тих громадян, кого буде вимагати український уряд”.³³ Угоду з цього питання було укладено 11 листопада і тоді ж російській делегації було запропоновано залишити межі України.

Так закінчились мирні українсько-російські переговори 1918 р. Вони не отримали логічного завершення – укладення мирного договору між обома державами, однак, незважаючи на це, знаменували собою певні досягнення української дипломатії, стали віхою в розвитку українсько-російських стосунків.

Даний збірник є вагомим доробком у виданні архівної спадщини з історії української революції і відродження державності початку ХХ ст., зокрема такого важливого аспекту, як зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави 1918 р. Матеріали збірника не тільки документально відтворюють маловідому і недостатньо досліджену сторінку вітчизняної історії – становлення українсько-російських відносин на новому міждержавному рівні, а й дають змогу чітко визначити підходи обох сторін, ставлення учасників переговорів до вирішення важливих політичних, економічних, територіальних та інших питань, врегулювання спірних проблем українсько-російського співіснування в загальних рамках здійснення політичних курсів урядів двох держав.

Слід зазначити, що на російсько-українські відносини того часу мала великий, якщо не вирішальний вплив, політика більшовицької партії. Захоплення більшовиками влади в Росії і встановлення ними диктатури, їхні намагання поширити ідеї світової соціалістичної революції (подекуди й шляхом прямого їх експорту) на інші країни світу певною мірою прискорили процес самовизначення й державної незалежності України.

Виступивши на світовій арені як суб'єкт міжнародного права і розпочавши переговори з РСФРР, Україна поставила за мету насамперед врегулювання важливих політичних, економічних, фінансових питань, успішне вирішення яких дозволило б молодій українській державі закріпити свій незалежний статус.

Для уряду радянської Росії мирні переговори з Україною скоріше були насамперед кроком, зумовленим зобов'язаннями, взятими РСФРР перед державами Четверного союзу за Брестським мирним договором. Розпочавши переговори, радянська Росія дала формальні підтвердження дотримання нею брестських угод.

В ході мирних переговорів напруженість у відносинах між двома країнами не зникла. Як і раніше, український уряд, ставлячись негативно до політики радянської влади, сприяв підтримці антибільшовицьких сил у Росії, що стали на шлях самовизначення. Визнання Україною цих державних утворень суб'єктами міжнародного права, встановлення з ними відносин, було не лише виявом політичної тактики, а й розкривало стратегічні плани українського уряду. Укладення на міждержавному рівні відповідних угод між Україною і цими регіональними утвореннями підкреслювало факт розпаду єдиної російської держави, що відповідало інтересам Української Держави, яка й сама виникла внаслідок цих процесів. Визнання цих державних утворень іншими країнами світу мало б не тільки підтвердити статус незалежної України, а й стало б певною перешкодою великодержавницьким амбіціям радянської Росії, що прагнула зберегти свою владу над регіонами, які відокремились від неї.

Заради цього уряд РСФРР, керований більшовиками, йшов на пряме порушення міжнародних угод і зобов'язань і взагалі норм міжнародного права, ведучи нелегальну боротьбу на території формально визнаної ним суверенної незалежної Української Держави. Непевність і хиткість української дипломатії, яка не мала конкретних і реальних засобів підтримки власних державницьких домагань, посилювались відсутністю єдності в українських політичних колах (як лівих, так і правих), що виступали за відродження української державності. Їхня неспроможність позбавитись міжпартійних чвар призвела до того, що перед лицем більшовизму вони не змогли об'єднатися та виробити оптимальну програму державного будівництва суверенної України.

Така ситуація була вигідна радянському уряду Росії та більшовикам, які не збиралися ділити завойовану політичну і державну владу з іншими політичними партіями. Прикриваючись голослівними гаслами про право націй на самовизначення, аж до цілковитого відокремлення, уряд РСФРР і більшовицька партія, ігноруючи норми міжнародного права, на догоду великодержавницьким планам щодо України, використовували всі можливі засоби, аж до відкритих воєнних дій, для повалення української державності.

Як показав час, засоби і методи боротьби за владу, використані більшовиками, принесли їм успіх.

Розгляд питань українсько-російських мирних переговорів 1918 р. становить не тільки науковий інтерес, а й набуває особливої актуальності у зв'язку з розвитком подій сьогодення, обставинами, що

супроводжували процеси розпаду тоталітарної союзної держави, державного самовизначення окремих її частин і встановленням між новоутвореними пострадянськими державами принципово нових відносин міждержавного рівня, в яких на новому витку історичного розвитку багато в чому простежуються своєрідні “традиційні” тенденції. Зокрема, це характерно нині для відносин між Україною, яка зробила чергову спробу розбудови своєї державності, та Росією, в політиці якої інколи яскраво проявляються ідеї великоросійської зверхності.

Розв’язання багатьох проблем українсько-російських відносин на сучасному етапі вже мали прецедент в історії, наприклад, у ході українсько-російських переговорів у 1918 р. за часів гетьманування П. Скоропадського. Хід і обставини цих переговорів є показовими і повчальними, особливо на новому етапі становлення української державності.

* * *

Збірник складається з документів фонду делегації Української Держави в справі мирних переговорів з РСФРР Центрального державного архіву вищих органів влади і державного управління України (ЦДАВО України). Збірник поділяється на три розділи відповідно до характеру документів, що в них публікуються: протоколів, стенограм, додаткового матеріалу (офіційних нот, заяв, угод тощо), розміщених у хронологічному порядку. Документи, вміщені у збірнику, мають порядковий номер і заголовки, що розкривають їхній зміст.

Структура збірника дає змогу, з одного боку, досить повно уявити коло питань, що розглядалися, та їхню послідовність (протоколи), з іншого – легко знайти в текстах стенограм і додатковому матеріалі необхідні уточнюючі деталі.

Документи збірника відтворюють роботу лише пленарних засідань мирної конференції, не включають матеріалів роботи окремих комісій (політичної, економічної, фінансової, військово-морської, культурної, комунікаційної, юридично-редакційної). Незважаючи на це, збірник в цілому розкриває ключові моменти й основні питання переговорів. Повні тексти стенограм, офіційних нот і заяв висвітлюють позиції обох сторін у вирішенні принципових питань врегулювання спірних проблем українсько-російських відносин того часу.

Наведені документи дають змогу простежити за формуванням засобів втілення зовнішньополітичних програм і відтворити дії дипломатів обох держав складної політичної обстановки 1918 р.

Під час читання документів звертає на себе увагу недосконалість записів українською мовою. Без сумніву, це пояснюється, насамперед неусталеністю тогочасних норм української мови, а також недостатнім ступенем мовної кваліфікації стенографістів. Це свідчить про

нерозривний зв'язок процесів становлення української державності й державної мови.

З метою полегшення сприйняття читачем змісту наведених документів їхній текст піддано незначним виправленням мовного характеру, що, однак, не змінило їх стилістику, співзвучну духу того часу.

Документи пройшли відповідну археографічну обробку. Помилки в тексті, які не мають смислового значення, виправлено без застережень у примітках; ті, що були усунені – мають пояснення у текстуальних примітках, розміщених поаркушно. Кожний документ має легенду – пошукові дані, що містять номери фондів, описів, справ, аркушів, оригінальність документа, джерело і дату.

У збірнику вміщено також науково-довідковий матеріал: передмови, примітки, перелік документів та покажчик імен.

Підбір документів здійснили: О. І. Лупандін, І. В. Ралле, Л. В. Яковлева; археографічне опрацювання – Л. В. Яковлева. Передмову, примітки та покажчик імен підготував – О. І. Лупандін.

¹ Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873-1945. — Київ, 1993. — С. 1, 2.

² Винниченко В. Відродження нації. — Ч.3. — Київ — Відень, 1920; Дорошенко Д. Історія України 1917 — 1923 рр. — Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 р. — Ужгород, 1930; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — Ч. 3. Доба Гетьманщини (1918 р.) — Львів, 1923; Кедрин І. Київ 1917. // Історичний календар "Червоної Калини" на 1938 рік. — Львів, 1937. — С. 15-23; Кедрин І. Рік 1918 в історії української політичної думки. //Ювілейний календар "Свободи", 1958 рік. — С. 79-89; Липинський В. Листи до братів-хліборобів. — Київ — Філадельфія, 1995; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917-1921. — Прага, 1942; Маляревський А. Павло Скоропадський — Гетьман всієї України. Біографічний нарис. — Київ, 1918; Мірчук І. Українська державність 1917-1920. — Філадельфія, 1967; Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. — Київ, 1993; Полонська-Василенко Н. Історія України у 2-х т. — Мюнхен 1950-1951; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. у 4-х т. — Відень, 1921-1922; Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. Спогади. — Нью-Йорк, 1958; Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року (Науковий збірник II-ої Міжнародної наукової Конференції). — Київ, 1998.

³ Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. (Головний редактор — Я. Пеленський). — Київ — Філадельфія, 1995.

⁴ Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873 — 1945. — Київ, 1993; Історія України: нове бачення. — Т. 2. — Київ, 1996; Павленко Ю. В., Храмов Ю. О. Українська державність у 1917-1918 рр. (історично-генетичний аналіз). — Київ, 1995; Кульчицький С. В. Українська держава за часів Гетьманщини. // Український історичний журнал. — Київ, 1992. — № 7-8.

⁵ Лупандін О. І. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. // Історичні зошити. — Київ, 1994; Нестуля О. Культурна комісія при делегації України на мирних переговорах з Росією 1918 р. : хроніка діяльності. — Полтава, 1993.

- 6 Документи зовнішньої політики СРСР. – Т. 1. – Москва, 1957. – С. 122.
- 7 Історія України. Нове бачення. – Т. 2. – Київ, 1996. – С. 54.
- 8 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч. 2. З початку відродження Української державності (Доба Центральної Ради). – Львів, 1923. – С. 73.
- 9 ЦДАВО України. Ф. 26-7, оп. 1, спр. 11, арк. 17-18.
- 10 Там само. Ф. 1064, оп. 1, спр. 6, арк. 256.
- 11 Див. Коментар 1, – С. 347-348.
- 12 Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. – Т. III. – Відень, 1921. – С. 151.
- 13 ЦДАВО України. Ф. 2607, оп. 1, спр. 18, арк. 6.
- 14 Там само. Ф. 1216, оп. 1, спр. 79, арк. 12.
- 15 ЦДАВО України. Ф. 2607, оп. 1, спр. 37, арк. 1.
- 16 Там само, спр. 38, арк. 105.
- 17 Там само, арк. 9.
- 18 Там само, арк. 163.
- 19 Там само, арк. 89.
- 20 Там само, арк. 35-36.
- 21 Там само, спр. 37, арк. 89.
- 22 Там само, спр. 17, арк. 78.
- 23 Там само, арк. 80.
- 24 Там само, спр. 9, арк. 41.
- 25 Там само, арк. 28.
- 26 Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 р. – Ужгород, 1930. – С. 172.
- 27 Там само. – С. 174.
- 28 ЦДАВО України. Ф. 1216, оп. 1, спр. 93, арк. 18.
- 29 Там само, спр. 114, арк. 277.
- 30 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч. 3. Доба Гетьманщини (1918 р.) – Львів, 1923. – С. 23.
- 31 Винниченко В. Відродження нації. – Київ-Відень, 1920. – С. 158-159.
- 32 ЦДАВО України. Ф. 2607, оп. 1, спр. 38, арк. 48.
- 33 Там само, Ф. 1064, оп. 1, спр. 7, арк. 29.

**ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ
мирної конференції Української Держави
та Російської Соціалістичної Федеративної
Радянської Республіки**

23 травня – 7 жовтня 1918 р.

№ 1–15

(1-й день засідання)

23 травня 1918 р.

м. Київ, Педагогічний музей, помешкання, де містилася Центральна Рада.

О 2 год. 25 хв. поповідні в залю засідань конференції для мирних переговорів між Українською Державою, з одного боку, і Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого боку, прибули уповноважені вищеназваних двох незалежних держав, а саме: од Української Держави уповноважений генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин, з членами делегації представниками від Міністерства фінансів Христофором Антоновичем Барановським і від Військового міністерства отаманом Олександром Володимировичем Сливинським, і од Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки – уповноважений Християн Георгієвич Раковський з членом делегації Дмитром Захаровичем Мануїльським¹.

В залю засідань допущено публіку і кореспондентів.

По привітанню між собою членів делегації рукодавством, член делегації Шелухин об'явив засідання откритим. Заявивши, що акти уповноваження п. п. Раковського і Мануїльського ним одержані, Шелухин вручив уповноваженому Раковському своє уповноваження од уряду Української Держави в засвідченій копії, а потім заявив, що, ознайомившись з актами уповноваження, виданими п. п. Раковському та Мануїльському, українська делегація визнала, що ті акти не утворюють потрібних їм уповноважень. Перечитавши текст тих уповноважень, Шелухин зауважив, що в тих актах не сказано, на ведення яких саме переговорів і на заключення якого саме договору надано уповноваження. Що ж до уповноваження на переговори про перемир'я, про заключення миру, про утворення мирного договору, то про це в актах уповноваження навіть не згадано зовсім. Се одне. Друге ж те, що акти уповноважень видані од імені Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки, а з яких саме держав складається та федерація – невідомо. При таких актах уповноваження, поки вони не виправлені, не можна вести переговорів ні про перемир'я, ні про мир. Член делегації Раковський одповів: що торкається характеру переговорів, то він рахує, що се цілком вияснено з попередніх телеграм, якими обмінялися Українська Держава і Совітська Республіка. Там зовсім точно зазначено все, що торкається сих переговорів, так що можна лічити, що уповноваження повинні бути з'ясовані в зв'язку зо всіма дипломатичними документами, які маються у обох сторін. Питання про те, з яких держав складається Російська Соціалістична Федеративна Совітська Республіка, відноситься до внутрішнього устрою Російської Совітської Федеративної Республіки. Із того, що російська делегація звертається

* Текст уповноважень відсутній. Щодо їхнього змісту, див. док. №№ 16, 30

до Української Держави, виходить, що Українська Держава не входить в цю Федеративну Совітську Республіку, і тому він гадає, що уповноваження делегації цілком відповідають її завданням.

Член делегації Шелухин одповів що до першого пункту, то юридично на підставі науки права як міжнароднього, так і цивільного, таке уповноваження ніяк не може бути визнано достаточним. Що ж до складу Федеративної Совітської Республіки, то необхідно мати у даному разі певні відомості, з яким складом республіки ведеться справа, по тій причині, що до українського уряду вступив цілий ряд заяв од Білорусії, Кавказу, Чорноморщини, Донщини, Сибіру,² щоби їх при цих переговорах не уважали за членів Російської Держави. Через це зараз, вступаючи в мирові переговори, треба знати, хто тут буде суб'єктом права.

Член російської делегації Раковський зазначив, що з погляду правового виникає в подібних випадках питання, поскільки усі представники, котрі явились до українського уряду від імені Сибіру, від Чорноморських частин і од імені інших частин бувшої Російської імперії мають юридичне право представляти Одчизну, поскільки вони являються уповноважені від цього населення. Він пропонує, щоби українська делегація свої висновки подала у писаній формі і з свого боку дала їм можливість також у писаній формі одповісти українській делегації. Член делегації Шелухин згоджується і призначає засідання на 2 год. слідуєчого дня. Засідання закінчилось о 3 год. 22 хв. дня.

Голова української
делегації:

С. Шелухин

Члени:*

Голова російської
делегації:

Х. Раковський

Ф. 2607, оп. 3, спр. 2, арк. 6, 7. Оригінал.

* Підписи відсутні.

1918 р. в день 24 травня в м. Києві о 4 год. попівдні в залі засідань конференції для мирних переговорів між Українською Державою, з одного боку, [т]а Російською Соціалістичною Федеративною Республікою, з другого боку, прибули уповноважені вищеназваних двох держав, а саме: од Української Держави уповноважений п. генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин і члени делегації представники: від Міністерства фінансів п. Христофор Антонович Барановський, Військового міністерства отаман О. Сливинський, Міністерства торгу і промисловості п. Свіцин і Міністерства харчових справ п. Г. Петров; од Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки – уповноважені Християн Георгієвич Раковський і член делегації п. Д. З. Мануїльський.

В залю засідань допущено публіку і кореспондентів.

Голова української делегації п. Шелухин, об'явивши, що вчорашнє засідання продовжується, оголосив вербальну ноту (додаток перший),* яку після прочитання її перекладчиком на російську мову вручив голові російської делегації п. Х. Раковському.

Пан Х. Раковський, зі свого боку, оголосив заяву російської делегації (заява п. Раковського додаток 2)**. В додаток до оголошеної заяви п. Раковський щодо 1-го пункту заяви п. Шелухина запитав, чи протест з приводу деяких дефектів в акті уповноваження їхньої сторони має характер ультимативний і вважається необхідною умовою, без якої неможливо вести переговори. Щодо юридичної особи Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки, то п. Раковський вбачає в самій постановці сього питання яесь непорозуміння. Перш за все, названа Російська Соціалістична Федеративна Совітська Республіка вже має визнання в міжнародних актах, про які зазначено в заяві, і тому підняте питання не має підстави. Далі, в назві “Федеративна Республіка” немає жодного натяку на спілку якихсь держав, тут треба розуміти тільки “Союз Советов”, себто окремих автономних у своїм внутрішнім соціально-будівничім житті місцевих самоврядувань, об'єднаних лише загальнодержавними інтересами – загальною федерацією. Таке ж питання можливо поставити відносно Північноамериканських Штатів, Швейцарії та інших федеративних організацій, які при федеративній структурі не гублять власної юридичної індивідуальності. Пан Раковський прохає не підіймати сього питання, тим більш, що воно не торкається Української Держави.

* Див. док. № 30.

** Див. док. № 31.

Пан С. Шелухин з приводу заяви п. Раковського (додаток другий) зауважив, що по конституції Української Держави* постанови Ради Міністрів затверджує гетьман. Постанова про уповноваження його членом української делегації затверджена гетьманом, а тому його уповноваження є правильне.³ (Пан Шелухин показує п. Раковському документ про затвердження гетьманом постанови для ознайомлення). Далі відповідає на запитання п. Раковського, що виправлення уповноважень російської делегації є неодмінно потрібним. Що ж до титулу РСФРР Республіка, то на підставі науки державного права відомо, що союз держав зветься "конфедерацією", а федерацією зветься не союз держав, а союзна держава. Позаяк же заступник Федеративної Російської Республіки називає її федерацією, то ясно, що мова йде про союзну державу. Необхідно знати, чи Дон, Кавказ, Сибір та інші не заявлять претензії. Держава має три елементи: верховну владу, територію та народ. Потрібно знати, чи поширюється совітська верховна влада на всі зазначені країни і чи зобов'язання від імені Росії будуть обов'язковими для них. Раз Росія зветься федерацією, то повинна знати склад федерації, а це можна знати або з статуту, або з офіційного повідомлення.

Пан Раковський вимагає прилучення до уповноважень української делегації, зазначеної постанови Ради Міністрів, затвердженої гетьманом, підкреслюючи, що без того дане уповноваження не має міжнародного значіння.** Що торкається другого пункту, то зазначає, що мова йде не про союз держав, а про спілку "советов", про спілку совітських організацій, котрі не мають міжнародної індивідуальності. Правда, в державі є три елементи: верховна влада, територія і народ, але центральна влада Російської Федеративної Республіки вже в різних актах виступала від всього населення і само собою розуміється, що всі зобов'язання, які будуть зазначені в договорі, поширяться на всі провінції та області, які входять в склад Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки.

Пан Шелухин запитує, чи п. Раковський має намір полагодити ефекти уповноважень, щодо об'єкту їх.

Пан Раковський відповідає, що про предмет і межі їх уповноважень він запитає свій уряд і взагалі обіцяє цю справу полагодити; що ж до питання про склад федерації, то про нього він навіть не може звернутись до свого правительства, позаяк ставиться питання про внутрішню конституцію совітської влади, яке не повинно мати місця на мирових переговорах.

Оголошується перерва на 15 хв. для наради української деле-

* Йдеться про "Закони про тимчасовий державний устрій Української Держави".

** Див. док. № 32

гації.

Після перерви п. Шелухин заявляє, що до представлення правних актів на потрібні уповноваження, українська делегація не буде приймати ніяких вимог від російської делегації і буде провадити лише підготовчі справи, потрібні для переговорів про мир. Окрім того, українська делегація прохає подати пояснення про федерацію в письменній формі до 12 год. дня 25 травня.

На запитання п. Раковського про більш ясну формулювання вимоги щодо першого пункту п. Шелухин дає пояснення, зазначаючи, що вимоги ці категоричні.

Пан Раковський запитує, чи можливо буде вести переговори про перемир'я до представлення уповноважуючих документів, на що одержує відповідь, що питання про перемир'я буде поставлено в першу чергу після одержання заяви з поясненням про федерацію, бо делегація зможе виконати свої обов'язки щодо перемир'я.

Слідуюче засідання о 2 год. дня 25 травня.

Голова української
мирної делегації:

С. Шелухин

Уповноважені Російської
Соціалістичної Федеративної
Совітської Республіки:

Х. Раковський

Члени:*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 1, арк. 6, 7. Оригінал.

* Підписи відсутні.

№ 3

(3-й день засідання)

25 травня 1918 р.

1918 р. травня 25 дня, м. Київ, 4 год. 55 хв. попівдні в залю засідань конференції для мирових переговорів між Українською Державою, з одного боку, і Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого боку, прибули уповноважені вищеназваних двох незалежних держав, а саме: від Української Держави: уповноважений генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин і члени делегації представники міністерств: фінансів – Христофор Антонович Барановський, військового – отаман Олександр Володимирович Сливинський та торгу і промисловості – Адам Олександрович Свіцин, а також експерти; від Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені: Християн Георгієвич Раковський і Дмитро Захарович Мануїльський та експерти.

В залю засідань допущені представники преси.

Голова української
делегації:

С. Шелухін

Представитель российской
мирной делегации:

Х. Раковский

Секретар: **Катрановський**

Ф. 2607, оп. 3, спр. 1, арк. 21. Оригінал.

№ 4

(4-й день засідання)

30 травня 1918 р.

1918 р., 30 травня, м. Київ, о 5 год. 8 хв. попівдні в залю засідань конференції для мирових переговорів між Українською Державою, з одного боку, і Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого боку, прибули уповноважені вищеназваних двох незалежних держав, а саме: від Української Держави уповноважений генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин і члени делегації – представники міністерств, а також експерти, і від Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені Християн Георгієвич Раковський, Дмитро Захарович Мануїльський і експерти.

В залю засідань допущені представники преси. Між уповноваженими обох держав: генеральним суддею Сергієм Павловичем Шелухиним, з одного боку, і Християном Георгієвичем Раковським та Дмитром Захаровичем Мануїльським, з другого, був учинений обмін грамотами од їх урядів, які уповноважили сих представників до провадження мирових переговорів, про се зложений протокол осібно.*

Слідуюче засідання призначено на 31 травня б. р. о 3 год. попівдні. Засідання скінчено о 5 год. 16 хв. попівдні.

Уповноважений
генеральний суддя:
С. Шелухін

Уполномоченный РСФСР:
Х. Раковский

Ф. 2607, оп. 3, спр. 2, арк. 2. Оригінал.

№ 5

Протокол про обмін представників української та російської делегацій уповноваженнями від своїх урядів

м. Київ

30 травня 1918 р.

Виконуючи волю своїх урядів про заключення мирового договору і підпис актів переговорів та мирового договору між Українською Державою та Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, уповноважені представники обох самостійних і ні од кого не залежних держав зібралися в м. Києві, а саме: од уряду Української Держави уповноважений генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин, з одного боку, і од уряду Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки Християн Георгієвич Раковський та Дмитро Захарович Мануїльський, з другого боку, і в підтвердження своїх уповноважень представили од своїх урядів грамоти, якими в нинішнім засіданні обмінялися, вручивши свої акти: уповноважений С. П. Шелухин – уповноваженому Х. Г. Раковському, а уповноважений Х. Г. Раковський – С. П. Шелухину. Розглянувши грамоти, як п. Шелухин, так і п. Раковський, заявили, що уповноваження, якими вони обмінялися, одповідають своєму призначенню і визнаються правильними.

* Див. док. № 5.

Голова української мирової
делегації, генеральний суддя:
С. Шелухин

Председатель русской
мирной делегации:
Х. Раковский

Державний секретар: **І. Кістяковський; Д. Мануільський**

Професор: **О. Ейхельман**
О. Сливинський*
П. Линниченко
Х. Барановський

Ф. 2607, оп. 3, спр. 2, арк. 4. Оригінал.

№ 6

(5-й день засідання)

31 травня 1918 р.

1918 р., 31 травня, м. Київ. О 3 год. 40 хв. попівдні в залю засідань конференції для мирових переговорів між Українською Державою, з одного боку, і Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого боку, прибули уповноважені двох незалежних держав, а саме: від Української Держави уповноважені: генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин і державний секретар Ігор Олександрович Кістяковський, члени делегації: професор Отто Оттович Ейхельман, отаман Олександр Володимирович Сливинський, Христофор Антонович Барановський, інженер Адам Олександрович Свіцин і експерти і від Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені: Християн Георгієвич Раковський і Дмитро Захарович Мануїльський та експерти.

В залю засідань допущені представники преси.

Читається секретарем по-українськи і по-російськи протокол 4-го засідання конференції з 30 травня с. р., який підписується уповноваженим С. П. Шелухиним і Х. П. Раковським.

Читається по-українськи і по-російськи проект протоколу з 30 травня с. р. про обмін представниками Української Держави і Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноваженнями від їх урядів.

* Далі підпис нерозбірливий.

Уповноважений Х. Г. Раковський просить перерви засідання на 15 хв. для обміркування змісту сього проекту. Перве засідання розпочалось в 3 год. 50 хв. попівдні.

Засідання відновлено в 4 год. 35 хв. попівдні.

Уповноважений Х. Г. Раковський оголошує вироблений російською мировою делегацією проект протоколу про обмін представниками Української Держави та Російської Соціалістичної Федеративної Соціалістичної Республіки уповноваженнями од їх урядів.

Уповноважений С. П. Шелухин просить перерви на 15 хв. для обміркування змісту сього проекту.

Перерва розпочалась в 4 год. 37 хв. попівдні.

Засідання відновлено о 5 год. 2 хв. попівдні.

Після дискусії про формулювання вступної частини пропонованих проектів протоколу, уповноважені приходять до порозуміння в тім, щоб складання проекту було доручено окремій змішаній комісії із представників обох делегацій. Уповноважений С. П. Шелухин вручає уповноваженому Х. Г. Раковському уповноваження: уповноваженого і заступника голови делегації державного секретаря Ігоря Олександровича Кістяковського і членів делегації: професора Отто Оттовича Ейхельмана, Христофора Антоновича Барановського, інженера Адама Олександровича Свіцина, Платона Костянтиновича Линниченка і отамана Олександра Володимировича Сливинського.⁴

Уповноважені С. П. Шелухин і Х. Г. Раковський переходять до обміркування окремих пунктів “Умов до заключення перемир’я”.

Дискусії уповноважених дослівно викладені в стенограмі, доданій до сього протоколу.

Уповноважені згоджуються, щоб умови до заключення перемир’я були обміркувані ще в кожній делегації, які мають зібратися 1 червня с. р. в 11 год перед полуднем.

Засідання закривається в 7 год. 25 хв. вечора.

Голова української мирової
делегації генеральний суддя:

Сергій Шелухин

Председатель русской
мирной делегации:

Х. Раковский

Ф. 2607, оп. 3, спр. 2, арк. 13, 13 зв. Оригінал.

(6-й день засідання)

2 червня 1918 р.

1918 р., 2 червня. В 12 год. 30 хв. попівдні до залі засідань конференції для мирових переговорів між Українською Державою, з одного боку, [т]а Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого, прибули уповноважені вищеназваних двох незалежних держав, а саме: від Української Держави уповноважені:

генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин і державний секретар Ігор Олександрович Кістяковський, члени делегації: Христофор Антонович Барановський, Платон Костянтинович Линниченко, інженер Адам Олександрович Свіцин, отаман Олександр Володимирович Сливинський і професор Отто Оттович Ейхельман; від Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені:

Християн Георгієвич Раковський і Дмитро Захарович Мануїльський та експерти.

До залі засідань допущені представники преси.

Читаються український і російський тексти протоколу 5-го засідання конференції з 31 травня 1918 р. і підписуються уповноваженими обох урядів. Підписуються уповноваженими і членами делегацій української та російської тексти протоколу з 30 травня 1918 р. про обмін грамотами, які дотичать заключення договору і підпису актів переговорів та мирового договору між Українською Державою та Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою.

Уповноважені переходять до обговорення пунктів проекту "Тимчасової згоди між владою Української Держави і совітською владою на час заключення мирового договору".^{5*}

Уповноважений Х. Г. Раковський оголошує і передає уповноваженому С. П. Шелухину декларацію** Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки робочих і селян, що горожани Української Держави в Росії будуть користуватися усіма правами, привілеями і користями в політичнім та горожанськім відношенні, якими користуються горожани російські.

По згоді між уповноваженими оголошується в 1 год. 55 хв. попівдні перерва для утворення складу комісії, які мають обговорити вищеуказаний проект "Тимчасової згоди" та виробити остаточний його текст. Засідання відновлено о 2 год. 30 хв. попівдні.

Уповноважені С. П. Шелухин та Х. Г. Раковський оголошують імена і прізвища уповноважених і членів делегацій, які ввійшли в

* Текст проекту згоди відсутній.

** Див. док. № 35.

комісії; склад комісій для обговорювання проекту “Тимчасової згоди” такий:

1. Для обговорювання 2 і 4 пунктів з боку української делегації: І. О. Кістяковський, Х. А. Барановський та О. О. Ейхельман; з боку російської делегації: Х. Г. Раковський, Д. З. Мануїльський, О. О. Немировський.

2. Для обговорювання 3 і 6 пунктів з боку української делегації: П. К. Линниченко, А. О. Свіцин і О. В. Сливинський. З боку російської делегації: Д. З. Мануїльський, В. А. Берьозкін, П. О. Борман, Н. Н. Вейс, В. В. Гориневський, А. Н. Ждан-Пушкін, К. Я. Загорський, М. Інбер, І. О. Тихоцький і О. А. Шабуневич.

3. Для обговорювання 5 пункту з боку української делегації: О. О. Ейхельман і з боку російської делегації М. Р. Зубков і Е. О. Татаринів.

Слідуюче засідання конференції призначається на 4 червня о 2 год. дня.

Промови уповноважених записані дослівно в доданій до цього протоколу стенограмі.

Засідання скінчено о 3 год. попівдні.

Голова української мирової
делегації:

Сергій Шелухин

Председатель российской
мирной делегации:

Х. Раковский

Ф. 2607, оп. 3, спр. 3, арк. 2, 2 зв. Оригінал.

№ 8

(7-й день засідання)

12 червня 1918 р.

1918 р., 12 червня, м. Київ. В 3 год. 50 хв. попівдні до залі засідань конференції для мирових переговорів між Українською Державою, з одного боку, [т]а Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого, прибули уповноважені вищеназваних двох незалежних держав, а саме: від Української Держави уповноважені: голова української мирової

делегації, генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин, заступник голови української мирової делегації державний секретар Ігор Олександрович Кістяковський; члени делегації: Христофор Антонович Барановський, Платон Костянтинович Линниченко, інженер Адам Олександрович Свіцин і професор Отто Оттович Ейхельман; од Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені: Християн Георгієвич Раковський і Дмитро Захарович Мануїльський та експерти.

Засідання закрите.

Уповноважені обох урядів підписують український і російський тексти протоколу 3-го засідання конференції з 25 травня 1918 р.

Читаються український і російський тексти протоколу 6-го засідання конференції з 2 червня 1918 р. і підписуються уповноваженими обох урядів.

Уповноважені переходять до обговорювання окремих пунктів проекту “Договору про умови на час ведення мирових переговорів”.

Обговорюється і приймається п. 1 сього Договору. Під час обговорення п. 2 оголошується в 5 год. попівдні перерва засідання для порозуміння в змішаній комісії відносно перевозу повертаючими в вітчизну українськими громадянами грошей, цінностей і процентних паперів.

Засідання відновлено в 6 год. 5 хв. попівдні.

Приймаються пп. 2, 3, 4 і 5 того ж Договору.

Обговорюється п. 6 Договору. Для порозуміння між військовими експертами про скасування воєнного стану на Донському фронті, в місцевості, яку займають українські і союзні війська, оголошується в 6 год. 45 хв. попівдні. Перерва засідання.

Засідання відновлено в 7 год. попівдні.

Приймається п. 6 Договору.

Уповноважений Х. Г. Раковський, од імені російської делегації заявляє, що в тих випадках, коли український уряд укладає з російським урядом міжнародні умови, – байдуже, чи то буде перемир'я, чи мировий договір, – совітський уряд буде стояти вповнені на ґрунті договорів і підлягати усім тим правилам, усім тим законам, яким усі, хто належить до міжнародньої семьи повинні підлягати; таким чином, усі ті законні висновки, які виникають з перемир'я, що нині складається, російською делегацією приймаються також, без сумніву, як приймаються і українською делегацією. Сторони погодилися питання про реєстрацію процентних паперів розглянути окремо.

Редакція заголовка “Договору про умови на час ведення мирових переговорів” викликала деяку незгоду, тому для остаточного

порозуміння, редагування і підписання Договору призначено зібратися 13 червня в 11 год. перед полуднем.

Засідання скінчено в 7 год. 45 хв. попівдні.

Голова української
мирової делегації :
Сергій Шелухин

Председатель русской
мирной делегации:
Х. Раковский

Ф. 2607, оп. 3, спр. 3, арк. 13, 13 зв. Оригінал.

№ 9

(8-й день засідання)

14 червня 1918 р.

1918 р., 14 червня, м. Київ. В 3 год. 45 хв. попівдні до залі засідань конференції для мирових переговорів між Українською Державою, з одного боку, і Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого, прибули уповноважені вищеназваних двох незалежних держав, а саме: від Української Держави уповноважені: голова української мирової делегації, генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин; члени делегації: Христофор Антонович Барановський, Платон Костянтинівич Линниченко, інженер Адам Олександрович Свіцин, отаман Олександр Володимирович Сливинський, професор Отто Оттович Ейхельман і представники комісій; од Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені: Християн Георгієвич Раковський і Дмитро Захарович Мануїльський та експерти.

В засідання допущені представники преси.

Уповноважений С. П. Шелухин передає уповноваженому Х. Г. Раковському “Договір про умови на час ведення мирових переговорів”,* складений 12 червня 1918 р.

Читаються український і російський тексти протоколу 7-го засідання конференції з 12 червня 1918 р. і підписуються уповноваженими обох урядів.

Уповноважений Х. Г. Раковський пропонує внести в протокол, що

* Див. док. № 36.

“сторони погодилися питання про реєстрацію процентових паперів розглянути окремо”. По згоді уповноваженого С. П. Шелухина це доповнення вноситься до протоколу.

Обговорюється питання про утворення комісій, які мають розділити між собою працю відповідних пунктів проекту Мирowego Договору.

Уповноважений Х. Г. Раковський пропонував утворити комісії: політичну, фінансово-рахункову, економічну, шляхів і юридично-редакційну. Уповноважений С. П. Шелухин пропонує 7 комісій. Погодилися на тім, щоб працю комісій поєднати.

На бажання уповноваженого Х. Г. Раковського в 3 год. 55 хв. попівдні оголошується перерва засідання для обміркування в російській делегації проєктованого українською делегацією пляну праці надалі в справі вироблення Мирowego Договору.

Засідання відновлено в 4 год. 40 хв. попівдні.

Уповноважений Х. Г. Раковський заявляє, що вироблений українською делегацією плян работ по складанню проекту Мирowego Договору російською делегацією приймається;⁶ бажано лише п. 6 редагувати з додатком: “про українських колоністів на території Совітської Республіки і російських колоністів на території Української Держави”, а до 7-го пункту додати: “і про державні борги”.

Уповноважений Х. Г. Раковський оголошує склад політичної комісії російської делегації, склад цей такий: Х. Г. Раковський, Д. З. Мануїльський, С. І. Одінцов, О. О. Немировський, П. П. Ситін і С. М. Холодовський.

По згоді сторін, окрім питання про межі, політична комісія має обміркувати питання: про підданство, про права національних меншостей, про колоністів, про дипломатичні та консульські зносини і питання про амністію та арбітраж.

Представники делегацій переходять до обговорення провідних принципів до майбутнього установлення політичною комісією меж між обома державами.

В 7 год. 5 хв. попівдні оголошується перерва для вироблення російською делегацією відповідної з сього приводу формули.

Після відновлення в 7 год. 30 хв. попівдні засідання, уповноважений Д. З. Мануїльський оголошує таку формулу: “Російська мирна делегація згоджується передати в політичну комісію питання про визначення меж між Росією [т]а Україною під умовою, щоб провідною основою було взято організоване і вільне запитання населення при захованні етнографічного принципу, як презумпції”.

Для обговорення цієї формули українською делегацією оголошується перерва в 7 год. 35 хв. попівдні.

Після відновлення засідання в 7 год. 45 хв. попівдні уповноважений

С. П. Шелухин оголошує таку провідну формулу української делегації: “Українська і російська мирові делегації згодні передати питання про визначення меж між Росією та Україною в політичну комісію з тим, щоб в спірних випадках, коли не порушуються інтереси цілого в державних організаціях, провідною основою було взяте організоване і вільне запитання населення по взаємній кожний раз на те згоді обох держав”.

Уповноважений Д. З. Мануїльський оголошує нову редакцію цієї формули з боку російської делегації: “Російська делегація згоджується передати питання про визначення меж між Українською Державою [т]а Російською Федеративною Совітською Республікою в політичну комісію під умовою, що при захованні, як презумпції, етнографічного принципу, спірні питання будуть вирішатися на основі вільно висловленого бажання народу”.

Голова політичної комісії О. Я. Шульгин пропонує до другої формули, оголошеної уповноваженим Д. З. Мануїльським, додати: “по взаємній кожний раз на те згоді обох держав”.

Уповноважений Д. З. Мануїльський оголошує од російської мирної делегації декларацію* про відношення совітської влади до міжнародних договорів та конвенцій і передає цю декларацію уповноваженому С. П. Шелухину.

Уповноважений С. П. Шелухин заявляє, що українська делегація бере цю декларацію на увагу.

Промови представників мирових делегацій дослівно записані у доданій до сього протоколу стенограмі.

Засідання зачинено в 8 год. 40 хв. попівдні.

Голова української мирної
делегації, генеральний суддя:
Сергій Шелухин

Председатель российской
мирной делегации:
Х. Раковский

Ф. 2607, оп. 3, арк. 42, 43. Оригінал.

* Див. док. № 37.

1918 р., 22 червня, м. Київ. В 12 год. 45 хв. попівдні до залі засідань конференції для мирових переговорів між Українською Державою, з одного боку, і Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого, прибули уповноважені вищеназваних двох незалежних держав, а саме: од Української Держави уповноважені: голова української мирової делегації, генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин, заступник голови української мирової делегації державний секретар Ігор Олександрович Кістяковський; члени делегації: Христофор Антонович Барановський, професор Отто Оттович Ейхельман, Платон Костянтинович Линниченко, інженер Адам Олександрович Свіцин та отаман Олександр Володимирович Сливинський і представники комісій; од Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені Християн Георгієвич Раковський і Дмитро Захарович Мануїльський та експерти.

В засідання допущені представники преси.

Читаються український і російський тексти протоколу 8-го засідання конференції з 14 червня 1918 р. і підписуються уповноваженими обох держав.

Обговорюються принципи, на підставі яких повинно розмежуватись в поодиноких спірних місцевостях, при неможливості пристосувати принцип етнографічний.

На підтвердження своїх доказів уповноважені обох урядів С. П. Шелухин і Х. Г. Раковський оголошують одержані ними з місць постанови, повідомлення і скарги.

З цього приводу уповноважений Д. З. Мануїльський оголошує таку формулу, пропоновану російською мировою делегацією: “Беручи на увагу, що як російська, так і українська мирова делегація однаково поділяють переконання про необхідність розв’язання всіх спірних питань шляхом арбітражу, і що мир, який має бути встановлено між Росією та Україною, повинен ґрунтуватися на твердих демократичних підставах, які усовували б на будуче причини можливих конфліктів, і що визначення меж вирішує наперед не лише нинішні, але й майбутні взаємовідносини між обома державами, обидві делегації згоджуються, при визначенні кордонів, одкинути всяку думку про захвати й надужиття. Тому-то обидві делегації, заявляючи, що при визначенні кордонів вважатимуть однаково на політичні і економічні інтереси народів, їх цілині, і ґрунтуватися на етнографічному принципові, погоджуються в поодиноких, спірних відносно меж

випадках, звертатися до організованого і вільного запитання у людності. Таке запитання має виконуватися під доглядом змішаних україно-російських комісій та при умові, щоб з спірних місцевостей було забрано війська обох сторін.

Для обміркування цієї формули Українською Мировою Делегацією оголошується в 2 год. 35 хв. попівдні перерва. Після відновлення засідання в 5 год. 30 хв. попівдні, уповноважений С. П. Шелухин оголошує таку провідну формулу зі сторони української мирової делегації. "Беручи на увагу, що як російська, так і українська мирові делегації однаково поділяють переконання про потребу розв'язання спірних питань, які можуть виникнути поміж державами після заключення миру, за допомогою арбітражу, про який у мировім договорі буде окремиї пункт, і що мир, який має бути встановлено між Росією та Україною, повинен ґрунтуватися на твердих демократичних підставах, які усували б на будуче в самім початку причини можливих конфліктів, і що визначення меж вирішує наперед не лише нинішні, але й майбутні взаємовідносини обох держав, обидві делегації згоджуються при визначенні кордонів одкинути всяку думку про захвати й надужиття. Тому-то обидві делегації, заявляючи, що при визначенні кордонів будуть однаково вважати на політичні, економічні та інші інтереси народів як цілого, і ґрунтуватися на етнографічному принципові, виходячи з нього, погоджуються установити державні межі мировим договором: але ж в поодиноких, зазначених в тім договорі спірних місцевостях, і в зазначені у тому ж договорі терміні, обидві сторони погоджуються звернутися до організованого і вільного запитання людності для остаточного установлення державних меж у цих місцевостях. Запитання має виконуватися під доглядом змішаних українсько-російських комісій після ратифікації договору та при умові, щоб з спірних місцевостей були усунені війська обох сторін".

Уповноважений Х. Г. Раковський заявляє, що він од імені російської мирової делегації на цю формулу згоджується.

Промови представників мирових делегацій дослівно записані у доданій до сього протоколу стенограмі.

Засідання зачинено в 5 год. 37 хв. попівдні.

Голова української делегації:
Сергій Шелухин

Голова російської делегації:
Х. Раковський

Ф. 2607, оп. 3, спр. 4, арк. 2, 3. Оригінал.

1918 р., 24 серпня, м. Київ, в 3 год. 45 хв. попівдні до залі засідань конференції для мирових переговорів між Українською Державою, з одного боку, і Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого, прибули уповноважені вищеназваних двох незалежних держав, а саме: од Української Держави уповноважені: голова української мирової делегації, генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин, заступник голови української мирової делегації Петро Януарович Стебницький; члени делегації: професор Отто Оттович Ейхельман, Платон Костянтинович Линиченко, інженер Адам Олександрович Свіцин і представники комісій; од Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені: Християн Георгієвич Раковський і Дмитро Захарович Мануїльський та експерти.

До залі засідань допущені представники преси та публіка.

Читаються український і російський зміст протоколу 9 засідання конференції з 22 червня 1918 р. і підписуються уповноваженими обох держав.

Обговорюється писана заява* української мирової делегації до російської мирової делегації в справі установаження державної межі між Українською Державою з одного боку та Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою з другого, в напрямку од Вигоновського озера до району Новохоперська, звідки уже починається територія Республіки Всевеликого Війська Донського, з якою Україна умовилась окремо щодо державної межі. Читається зміст заяви на українській та російській мовах.

В послідувавших репліках представники Російської Совітської Республіки настоюють на необхідності обговорювати межі України в цілому, в тому числі і з боку області Всевеликого Війська Донського, за яким російська делегація відмовляється визнати право суверенної держави.

З свого боку, С. П. Шелухин зазначає, що Всевелике Військо Донське, зорганізувавши всі елементи суверенної держави, по праву об'явило себе незалежною державою, а тому і Україна мала підстави і право вступити з Доном в окремі переговори.

Далі, закликаючи російську делегацію продовжувати роботу по розмежуванню між Україною та Совітською Республікою в межах фактичного володіння Совітської влади, [С. П. Шелухин] пропонує се питання передати до мішаної політичної комісії і її постанову роз-

* Див. док. № 42.

глянути на пленарному засіданню конференції.

Російська делегація продовжує стояти на принципі невизнання Республіки Всевеликого Війська Донського.

С. П. Шелухин знов вносить пропозицію негайно приступити до практичної роботи щодо установаження кордону, найскоршого закінчення якого вимагають всі інтереси обох сторін та їх населення.

Х. Г. Раковський робить заяву, що в такому стані російська делегація не може приступити до установаження кордону.

С. П. Шелухин запитує: що ж се розрив переговорів.

Х. Г. Раковський зазначає, що російська делегація дасть писану заяву в цій справі українській делегації і коли одержить писану відповідь од української делегації, то тоді виявиться справа на пленарному засіданні.

С. П. Шелухин від імені української делегації на сю заяву згоджується.

Промови уповноважених мирових делегацій дослівно записані в доданій до сього протоколу стенограмі.

Засідання закінчено в 6 год. 45 хв. попівдні.

Голова української мирової
делегації:

С. Шелухин

Голова російської мирової
делегації:

Х. Раковський

Ф. 2607, оп. 3, спр. 4, арк. 23 зв. Оригінал.

№ 12

(11й день засідання)

10 вересня 1918 р.

1918 р., 10 вересня, м. Київ, в 3 год. 45 хв. попівдні до залі засідань конференції для мирових переговорів між Українською Державою, з одного боку, та Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого, прибули уповноважені вищеназваних двох незалежних держав, а саме: од Української Держави уповноважені: голова української мирової делегації, генеральний суддя, сенатор Сергій Павлович Шелухин, заступник голови української мирової делегації сенатор Петро Януарович Стебницький; члени делегації: професор Отто

Оттович Ейхельман, Платон Костянтинович Линниченко, інженер Адам Олександрович Свіцин і представники комісій; од Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені: Християн Георгієвич Раковський і Дмитро Захарович Мануїльський та експерти.

До залі засідань допущені представники преси та публіки. С. П. Шелухин оголошує постанову* української мирової делегації з висловом обурення з приводу терористичного замаху на голову Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки,⁷ зазначивши, що українська мирова делегація осуджує всякий терор чи масовий, чи над окремою особою, од кого б він не походив.

Х. Г. Раковський від імені російської мирової делегації дякує і зазначає, що почуття, висловлені в постанові української мирової делегації, будуть передані совітському уряду і що в них бачить бажання українського народу жити в дружбі та мирові з російським народом.

Читаються український та російський зміст протоколу 10 засідання конференції з 24 серпня 1918 р. і підписуються уповноваженими обох держав.

С. П. Шелухин зазначає, що на останньому засіданні конференції від 24 серпня 1918 р. російська мирова делегація зробила заяву, що дасть писану декларацію в справі відношення до Дону та донських меж. Українська мирова делегація і досі ще не одержала сієї декларації.

Х. Г. Раковський робить заяву, що декларація готова і він може прочитати, але хотів би одержати відповідь на запитання російської мирової делегації відносно україно-донського мирового договору, головним чином в питанні про межі.⁸

С. П. Шелухин дає відповідь щодо меж між Україною та Доном.

Російська мирова делегація приймає повідомлення до уваги і оголошує декларацію** до української мирової делегації.

С. П. Шелухин зазначає, що на сю декларацію українська мирова делегація дасть писану відповідь, але разом з тим прохає відповіді на питання практичного характеру, чи може совітська влада оберігати державну межу там, де совітської влади фактично немає, та чи вона гарантує Україні, щоби дончаки не вважали себе сусідами України.

Х. Г. Раковський висловлює свій погляд на Донську Держа-

* Текст постанови відсутній. Щодо її змісту див. стенограму – док. № 26.

** Див. док. № 45.

ву, як на непевну і короткочасну формацію, яка має нахил до сполучення єдиної Росії.

С. П. Шелухин зазначає, що погляд України на Донську Державу зовсім інший, про що буде висловлено в писаній відповіді української мирової делегації.

Промови уповноважених мирових делегацій дослівно записані в доданій до цього протоколу стенограмі.

Засідання закінчено о 4 год. 20 хв. попівдні.

Голова української мирової
делегації:

С. Шелухин

Голова російської мирової
делегації:

Х. Раковський

Ф. 2607, оп. 3, спр. 4, арк. 58, 58 зв. Оригінал.

№ 13

(12-й день засідання)

26 вересня 1918 р.

1918 р., 26 вересня, м. Київ, в 3 год. 15 хв. попівдні до залі засідань конференції для мирових переговорів між Українською Державою, з одного боку, та Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого, прибули уповноважені вищеназваних двох незалежних держав, а саме: од Української Держави уповноважені: голова української мирової делегації, генеральний суддя, сенатор Сергій Павлович Шелухин, заступник голови української мирової делегації, сенатор Петро Януарович Стебницький; члени делегації: професор Отто Оттович Ейхельман, Платон Костянтинович Линниченко, інженер Адам Олександрович Свіцин і представники комісій; од Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені Християн Георгієвич Раковський і Дмитро Захарович Мануїльський та експерти.

До залі засідань допущені представники преси та публіка.

Читається зміст протоколу 11-го засідання конференції з 10 вересня 1918 р. на українській та російській мовах і підписується уповноваженими обох держав.

Х. Г. Раковський пропонує оголосити відповідь на заяву, зроблену головою української мирової делегації від 20 вересня в справі реєстрації українських громадян в Совітській Республіці та про порушення

договору від 12 червня 1918 р.

С. П. Шелухин завважає, що ця справа не торкається до мирових переговорів, тому що заява 20 вересня була зроблена по дорученню уряду; в кожному разі, попереду ніж оголошувати відповідь російської делегації, повинна бути оголошена сама заява.

Після коротких реплік читається заява* С. П. Шелухина, після якої Раковський читає відповідь** від російської мирової делегації.

С. П. Шелухин приймає відповідь для передачі по приналежності уряду.

По пропозиції С. П. Шелухина читається відповідь*** української мирової делегації на декларацію російської мирової делегації, подану 10 вересня.

Оголошується по пропозиції Х. Г. Раковського перерва на 15 хв.

Перерва засідання розпочалась о 4 год. 20 хв. попівдні.

Засідання відновлено о 4 год 45 хв. попівдні.

Уповноважений Х. Г. Раковський читає відповідь**** російської мирової делегації.

С. П. Шелухин зазначає, що питання, яких торкається відповідь, дуже складні, а тому українська делегація повинна попереду обговорити їх, після чого буде визначено день пленарного засідання.

Після обміну думок, по деяких окремих пунктах одповіді російської делегації С. П. Шелухин пропонує закрити засідання.

Х. Г. Раковський згоджується.

Засідання зачинено о 5 год. 15 хв. попівдні.

Промови уповноважених мирових делегацій дослівно записані в доданій до сього протоколу стенограмі.

За голову української
мирової делегації:

П. Стебницький

Председатель российской
мирной делегации:

Х. Раковский

Ф. 2607, оп. 3, спр. 6, арк. 2, 2 зв. Оригінал.

* Див. док. № 46.

** Див. док. № 47.

*** Див. док. № 48.

**** Див. док. № 49.

*(13-й день засідання)**3 жовтня 1918 р.*

1918 р., 3 жовтня, м. Київ, в 12 год. 30 хв. попівдні до залі засідань конференції для мирових переговорів між Українською Державою, з одного боку, та Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого, прибули уповноважені вищеназваних двох незалежних держав, а саме: од Української Держави уповноважені: заступник голови української мирової делегації, сенатор Петро Януарович Стебницький, члени: професор Отто Оттович Ейхельман, Христофор Антонович Барановський, Платон Костянтинівич Линниченко і представники комісій; од Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені: Християн Георгієвич Раковський і Дмитро Захарович Мануїльський та експерти.

До залі засідань допущені представники преси та публіка.

П. Я. Стебницький передає Х. Г. Раковському своє уповноваження для ведення переговорів з уповноваженими Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки в справі заключення Мирowego Договору між названою Республікою та Українською Державою.

Читається зміст протоколу 12 засідання конференції з 26 вересня 1918 р. на українській та російській мовах і підписуються уповноваженими обох держав.

П. Я. Стебницький читає ноту української мирової делегації до російської мирової делегації. *

Х. Г. Раковський прохає для обміркування заяви перерви на 5 хв.

Перерва розпочалась о 1 год. 5 хв. попівдні.

Засідання відновлено о 2 год. 20 хв. попівдні.

Х. Г. Раковський прохає пояснити деякі неясні для нього місця заяви з приводу толкування Берестейського договору.

П. Я. Стебницький прохає перейти до конкретної роботи.

Х. Г. Раковський висловлює свій погляд на всю справу ведення мирових переговорів, обвинувачуючи українську мирову делегацію в тенденції ухилитись від єдиної певної основи переговорів, за яку він вважає Берестейський договір.

Д. З. Мануїльський читає відповідь** російської мирової делегації.

П. Я. Стебницький завважає, що по суті заяви української делегації, російська делегація все-таки відповіді не дала, а тільки знов переносить питання на ґрунт толкування Берестейського договору, і що

* Див. док. № 50.

** Див. док. № 51.

подібна тактика затягнення робить неможливим нормальний хід переговорів. Приймаючи заяву до уваги, оголошує перерву на 10 хв. для дачі відповіді.

Перерва розпочалась о 3 год. 15 хв. попівдні.

Засідання відновлено в 4 год. 30 хв. попівдні.

П. Я. Стебницький читає постанову української мирової делегації*.

Х. Г. Раковський зазначає, що на питання про межі, російська делегація відповідь дала сьогодні і другої дати не може, лишаючись на ґрунті Берестейського договору.

Далі запитує, чи лишається в силі договір 12 червня 1918 р., а також просить пояснити, чи се українська делегація робить “срыв” чи перерву переговорів.

П. Я. Стебницький пояснює, що се перерва і що немає ніяких підстав думати, що договір 12 червня втрачає свою силу.

Х. Г. Раковський прохає українську мирову делегацію призначити засідання конференції, де вона дала б точну відповідь на запитання щодо гарантій тих форм обопільних зносин між Україною та Східною Республікою, які виходять з договору 12 червня, а саме: консульств, залізничної комунікації та товарообміну.

П. Я. Стебницький пропонує таке засідання призначити на понеділок, 7 жовтня 1918 р., зважаючи на термін, зазначений в заяві української делегації.

Засідання закінчено о 5 год. 5 хв. попівдні.

Промови уповноважених мирових делегацій дослівно записані в приложеній до сього стенограмі.

За голову української
мирової делегації :

П. Стебницький

Председатель российской
мирной делегации:

Х. Раковский

Ф. 2607, оп. 3, спр. 6, арк. 29, 29 зв. Оригінал

* Див. док. № 52.

1918 р., 7 жовтня, м. Київ, в 2 год. 15 хв. попівдні до залі засідань конференції для мирових переговорів між Українською Державою, з одного боку, та Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою, з другого, прибули уповноважені вищеназваних двох незалежних держав, а саме: од Української Держави уповноважені: заступник голови української мирової делегації, сенатор Петро Януарович Стебницький, члени: професор Отто Оттович Ейхельман, Христофор Антонович Барановський, Платон Костянтинович Линниченко і представники комісій; од Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки уповноважені: Християн Георгієвич Раковський і Дмитро Захарович Мануїльський та експерти.

До залі засідань допущені представники преси та публіка.

Читається зміст протоколу 13 засідання конференції з 3 жовтня 1918 р. на українській та російській мовах і підписуються уповноваженими обох держав.

Х. Г. Раковський заявляє, що обидві сторони, виходячи з ріжних мотивів, прийшли до потреби в перерві мирових переговорів і запитує у української делегації відповіді в справі гарантій нормального ходу відносин між обома сторонами під час перерви.

Позачергове слово бере Мануїльський і заявляє, що українською владою заарештовано трьох дипломатичних кур'єрів російської мирової делегації, і пропонує українській делегації вжити заходів до полагдження цієї справи.

П. Я. Стебницький заявляє, що українська делегація увійде в зносини по цій справі з урядом.

Далі запитує, чи в питанні про кордон російська делегація не змінила свого погляду.

Д. З. Мануїльський настоює, щоб було негайно вжито заходів для увільнення з-під арешту дипломатичних кур'єрів і пропонує для вияснення цієї справи перерву.

П. Я. Стебницький згоджується під час перерви знестись з відповідними інстанціями.

Оголошується перерва на 10 хв.

П. Я. Стебницький по відновленню засідання повідомляє про ті відомості, які одержав з приводу арешту російських кур'єрів, і пропонує перейти до денного порядку.

Х. Г. Раковський завважає, що російська делегація щодо питання про кордон свого погляду не змінила.

П. Я. Стебницький зазначає, що тоді зостається в силі заява української делегації 3 жовтня відносно перерви переговорів. Що ж до пи-

тання про гарантії, зв'язані з договором 12 червня, то відповідь на це українська делегація подає в письменній формі.

Читає декларацію* української мирової делегації.

Після пояснень на додаткові запитання російської делегації щодо її подальшого функціонування, Х. Г. Раковський оголошує перерву роботи мирової конференції.

Засідання зачинено о 4 год. 45 хв. попівдні.

Промови уповноважених мирових делегацій дослівно записані у доданій до цього стенограмі.

В. о. голови української
мирової делегації:

П. Стебницький

За председателя российской
мирной делегации:

Д. Мануильский

Ф. 2607, оп. 3, спр. 6, арк. 50, 50 зв. Оригінал.

* Див. док. № 53.

**СТЕНОГРАМИ СПІЛЬНИХ ЗАСІДАНЬ
мирної конференції Української Держави
та Російської Соціалістичної Федеративної
Радянської Республіки**

23 травня – 7 жовтня 1918 р.

№ 16–29

Голова української делегації Шелухин.

Шелухин: Відкриваючи засідання мирової делегації, я повинен розпочати його з перевірки уповноважень. Вручаю Вам копію мого уповноваження. Розглянувши Ваші уповноваження, я бачу, що постановою Совіта Народних Комісарів від 27 квітня с. р. “товариші” Раковський і Мануїльський призначені уповноваженими представниками совітської власті. Зміст уповноваження такий: “Решением Совета Народных Комиссаров от 27 апреля с. г. товарищ Христиан Георгиевич Раковский (Дмитрий Захарьевич Мануильский) назначен полномочным представителем Российской Социалистической Федеративной Советской Республики для ведения с Украинской Державой переговоров о заключении договора, начинающихся 22 мая с. г. в городе Киеве и для подписания такового договора”.

В цих уповноваженнях не сказано, на що саме Вас уповноважено. Сказано: “о заключении договора”, а якого саме договору, тут не вказано, про що договір – не сказано.

Про те, що Ви уповноважені вести переговори про перемир'я та про мир, тут нема ні одного слова. Це одне. Друге, тут сказано: “Представители Российской Социалистической Федеративной Советской Республики”. З цього боку теж треба в'яснити, які саме держави входять в склад Федеративної Совітської Республіки. Таким чином, Ваші уповноваження з формального боку не задовольняють юридичним вимогам для правного представництва. Поки це не полагоджено, не виправлено, доти ми ніяких переговорів, за браком у Вас уповноваження, вести не можемо. Я скінчив.

Раковський (голова російської делегації): Относительно первого пункта, что касается характера переговоров, мы считаем, что они вполне определены в связи со всеми предыдущими телеграммами, которыми обменялись Украинская Держава и Российская Федеративная Советская Республика. Там вполне определенно сказано, относительно этих переговоров, так что я считаю, что Вы должны толковать наши полномочия в связи со всеми дипломатическими документами, которые имеются и у Вас и у нас. Это – относительно первого пункта. Относительно второго пункта я скажу следующее: я считаю, что вопрос о том, какие государства входят в состав Российской Советской Федеративной Республики, относится к внутреннему устройству Российской Советской Федеративной Республики. Из того, что мы обращаемся к Украинской Державе для того, чтобы вести с ней переговоры, само собой следует, что Украинская Держава не входит в эту Федеративную Советскую Республику, и поэтому я думаю, что наши полномочия являются соответствующими нашим задачам.

Шелухин: Щодо першого пункту, то юридично, на підставі науки права – і міжнародного, і цивільного, таке уповноваження ніяк не може бути визнано достаточним. Щодо складу Федеративної Совітської Республіки, то ми повинні мати в даному разі певні відомості, з яким складом ми маємо справу по тій причині, що до нас вступив цілий ряд заяв од Білорусії, Кавказу, Чорноморщини, Донщини, Сибіру, щоби їх при цих переговорах не уважали за членів Російської держави. Через це ми зараз, вступаючи в мирові переговори, повинні знати, хто тут буде суб'єктом права.

Голова російської делегації: Относительно этого пункта я считаю, что с точки зрения права, первый вопрос, который иногда в таких случаях возникает, следующий: насколько все представители, которые явились к Вам от имени Сибири, от имени Черноморских частей и от имени других частей, бывшей Российской империи, имеют юридическое право представлять отечество, насколько они являются уполномоченными этого населения. Но я предлагаю, чтобы Вы свои заключения представили в письменной форме, и со своей стороны дали нам возможность также ответить в письменной форме на Ваше заключение.

Шелухин: Я з тим згоджуюсь і призначаю засідання на завтра на дві години.

Голова української мирової делегації:

С. Шелухин

23 травня 1918 р. Київ

Ф. 2607, оп. 3, спр. 2, арк. 8, 9. Оригінал.

Голова української делегації Шелухин: Прошу зайняти місця. Об'являю продовження вчорашнього засідання.

З Ваших вчорашніх вимог ми повинні були скласти Вам заяву в письмений формі. Ми склали вербальну ноту* такого змісту. Я прочитаю по-українськи, а перекладчик по-російськи (читає). Оце зміст тої заяви, яку Вам вчора зроблено словесно. В ваших уповноваженнях указано на право вести переговори про заключення договору, а якого саме договору і про що саме, нічого не сказано і невідомо.

Раковський: От имени русской делегации я со своей стороны разрешаю себе прочесть следующее письменное заявление** (читає).

После оглашенного заявления уважаемого представителя украинской мирной делегации мне приходится возвратиться к его аргументам. По первому аргументу, относительно неправильности наших полномочий, относительно того, что характер этих полномочий не достаточно определен, я могу заявить следующее: имеет ли это возражение характер решительный, ультимативный, в том смысле, что это считается необходимым условием для продолжения дальнейших переговоров. Это первый вопрос. Второй вопрос – относительно второго пункта. Относительно второго пункта мы считаем, что здесь происходит недоразумение. Относительно юридической личности Российской Советской Социалистической Республики теперь при международных переговорах вопрос не может быть поднят по той простой причине, что она уже имеет за собой известное международное существование, что она признана как таковая всеми теми договорами, о которых я говорил в нашем заявлении. С другой стороны, если даже я соглашусь с уважаемым представителем украинской мирной делегации в том, что здесь есть юридический вопрос, то я все-таки думаю, что здесь в сущности недоразумение и из теперешних слов председателя, как и из вчерашних его слов, я заключаю, что он относительно Российской Социалистической Федеративной Советской Республики имеет представление, не совсем соответствующее действительности. Здесь нет союза государств. В нашей формуле нет никакого намека на союз государств, в нашей формуле говорится вполне ясно и определенно: Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика. Это есть союз советов, союз отдельных, автономных в своей внутренней социальной строительной жизни, местных самоуправлений и в то же самое время, что касается общих интересов государства, они объединены союзом, общей федерацией. Я думаю, что такой же

* Див. док. № 30.

** Див. док. № 31.

вопрос, который поднят по поводу нашей Советской Республики, мог бы быть поднят по поводу Соединенных Штатов, по поводу Швейцарии и по поводу все тех федеративных организаций, которые тем не менее, однако, сохраняя свою федеративную структуру, совершенно не теряют свою юридическую индивидуальность, так что я считаю, что этот второй пункт есть результат недоразумения. Я просил бы на этом не настаивать, потому что, если даже мы подойдем к этому вопросу с той точки зрения, с которой подходит председатель, с точки зрения определения границ Российской Советской Социалистической Республики, то мы не должны забывать, что тот же самый вопрос существует и по отношению к Украинской Державе, и с другой стороны, этот вопрос будет вопросом наших мирных переговоров. Поднять такой вопрос по поводу полномочий, значит до известной степени еще до открытия конференции предрешать все те вопросы, которые мы собирались обсуждать.

Голова української делегації: З приводу зроблених заяв я повинен перш усього сказати з приводу уповноважень. По конституції нашій, постанови Ради Міністрів затверджуються гетьманом і далі акт постанови Ради Міністрів становиться законом. Таке ствердження мого уповноваження було, про що я заявляю тут і про що у мене є письмений акт. Таким чином, моє уповноваження являється цілком правним і дає мені всі потрібні права. У мене є поки що один примірник і я можу дати Вам для ознайомлення. Тут написано “Затвердженої гетьманом всеї України”.* Значить, з сього боку про мою правомочність не може бути ніяких непорозумінь.

Дальше, щодо першої умови, яку українська делегація ставить, то безперечно, що се неодмінна умова, щоб у Вас було належне уповноваження. Все те, що ми тут слухали, нам відомо. Але на все оте повинні бути у Вас уповноваження і тільки в тому і справа, що у Вас немає належного з юридичного боку уповноваження на переговори про мир. Повинні бути юридично оформлені уповноваження, ясно і юридично оформлені.

Щодо 2-го пункту, то ми знаємо про те, що в договорах титулується Російська Соціалістична Федеративна Республіка. Так, це ми знаємо. З того часу, одначе, пройшло вже багацько всяких подій, з того часу сталось багацько всяких змін і в додаток все-таки ми не знаємо того статуту, на якому будується Російська Федерація, і з яких частин складається та федерація. Ми в тих переговорах участі не брали, де є такий титул. Ви назвали союзом государств ту державу, яку представляєте. Ми знаємо, що союз государств зветься не федерацією, а конфедерацією. Так каже наука державного права. Позаяк ви казали про фе-

* Див. примітку 3.

дерацію, то ми мусимо думати не про союз государств, а про союзну державу, яка складається із суверенних окремих держав. Ми повинні знати, складаючи договір, чи Кавказ, Білорусія, Дон і інші не заявляють яких претензій з того боку і чи Ви уповноважені говорити і за Сибір, і за Дон, і за Кавказ. Дальше, ми хотіли би знати взагалі, яку територію Ви розумієте в межах федерації, принаймні починаючи від меж України. Тут іде річ, власне кажучи, не про межі, а іде річ про верховну владу. Кожна держава має три елементи: верховну владу, територію і народ. І от ми хочемо знати, чи Російська верховна влада поширюється на Сибір, чи в Сибірі є своя влада, чи шириться на Дон, чи на Дону є своя влада, чи, як ви підпишете обов'язки від імені Росії, то для Дону будуть вони обов'язковими чи ні, чи ми будемо в праві вимагати того, до чого ви зобов'яжете Дон і Сибір, чи ні? От для чого ми повинні це знати. Раз ви звете Росію федерацією, ми повинні знати склад федерації, а це можемо узнати або з статуту, або хоч з вашого офіційного повідомлення.

Раковський: Несмотря на представленный акт верховного главы государства, утверждающий назначение представителей украинской делегации, я все-таки принужден возвратиться к этому акту. До тех пор пока этот акт нам не известен и пока он не будет находиться вместе Вашей грамотой, он имеет юридическое значение для вас, но не может иметь юридического значения в международных отношениях, потому что мы его не знаем. Для нас он начинает иметь юридическое значение с того момента, когда мы с ним знакомимся, но само собой понятно, что было бы несообразно никаким юридическим правилам, если бы такой акт нам представили только для того, чтобы мы его видели, и если бы этот акт не фигурировал при самой грамоте. Я считаю с этим актом тогда, когда он будет сопровождать грамоту и когда он будет в наших договорах фигурировать вместе с грамотой. Что касается второго пункта, то я опять возвращаюсь к тому, что говорил, потому что мне кажется, что то недоразумение, которое я старался рассеять, не было достаточно рассеяно. Дело в том, что вопрос о названии определяется самой конструкцией нашей власти. Я мог бы на этом вопросе совершенно не останавливаться, ибо он касается нашей внутренней организации, так же как я не останавливаюсь на вопросе о вашей внутренней организации, но так как из этого вопроса в связи с нашими переговорами Вы сделаете известные выводы, то я должен заметить, что здесь идет речь не о союзе государств, а о союзе советов, о союзе организаций, которые не имеют международной индивидуальности, точно также как теперь и в других странах, во всех демократических странах имеются местные самоуправления и стоит только расширить права и прерогативы этих местных областных самоуправлений, чтобы получить идею советской власти. Никогда ни на каких международных съездах не спрашивали представительства, которые являются и представляют все государство, являются ли они

специально уполномоченными той или иной области, той или иной губернии, того или иного уезда. Вы говорите, что может идти речь относительно этих трех признаков государства: относительно центральной власти, относительно населения и относительно территории государства. Если уже мы в различных переговорах являлись представителями центральной власти, представляли определенное население и в различных трактатах, да и не только в трактатах, но и в переписке, которой обменивались украинское и русское правительства, говорили об определенных границах, то вы в этом историческом материале найдете ответ на все ваши вопросы и найдете элементы этой власти. Конечно, раз мы собрались здесь для переговоров, то само собой следует, что все обязательства, которые будут вытекать из заключенных здесь договоров, распространятся на все те провинции и области, которые входят в состав Российской Федеративной Республики.

Голова української делегації: Виходить, що у Вас федерацією зветься щось протилежне тому, що досі признано в науці. Союзом государств Ви вважаєте союз совітів. Так розуміти?

Раковський: Да, у нас федерацией называется союз советов.

Голова української делегації: Прошу відповісти ще на одне питання: чи совіти у вас являються верховною властю в окремих краях, де вони існують, чи ні?

Раковський: Я мог бы принципиально ответить на Ваш вопрос следующим заявлением, что вопрос о внутренней конструкции, о внутренних отношениях Российской Советской Федеративной Республики может представлять несомненно большой интерес, но интерес, который не касается непосредственно наших переговоров. Что касается 2-го пункта Вашего возражения, является ли совет суверенным, то я уже на это ответил, когда настаивал на том, что во всех международных отношениях, во всех вопросах, касающихся территории, во всех вопросах касающихся интересов общих, всей Федеративной Советской Республики, центральная власть является представителем всей совокупности союза.

Шелухин: Тепер я попрошу відповісти мені ще на одне питання. Чи Ви маєте намір полагодити дефекти Вашого уповноваження і приймете до того міри, чи ні?

Раковський: Я возвращаюсь к моему первому вопросу: являются ли для Вас равносильными оба дефекта, ибо Вы говорите не об одном, а о двух дефектах, если я не ошибаюсь. Я хотел бы сначала понять точно, о каких дефектах вы говорите, об одном или о двух.

Голова української делегації: Я вказав на два дефекти. З приводу другого дефекту вже ми пояснились. Тепер мені треба знати Вашу відповідь щодо першого дефекту, для того, щоби українська делегація могла обговорити се питання.

Раковський: Таким образом, если я вас понимаю, то второго дефекта больше не существует, а остается только первый дефект.

Шелухин: Українська делегація це питання буде ще обговорювати. Я поки що вивчаю матеріал для обговорення цих питань.

Раковський: Я извиняюсь, если я возвращусь к прошлому нашему разговору, но, насколько я понял, вы больше настаиваете на первом дефекте, а относительно второго дефекта, так мне казалось, хотя, может быть, я ошибаюсь, мои объяснения показались достаточными.

Шелухин: Другий пункт має меншу вагу, і я не знаю, що скаже делегація, я тільки один з членів делегації.

Раковський: Если разговор идет о том, чтобы наши переговоры и договор, который должен явиться результатом их, не должен иметь своей основы, если так можно выразиться, никакого юридического порока, то мы, принимая во внимание Ваше заявление, снесем с нашим правительством. Это, что касается 1-го пункта о том, что пределы и задачи наших полномочий не точно определены. Что касается 2-го пункта, то я опять-таки настаиваю, что спор по поводу второго пункта затрагивает ряд вопросов, которые если бы мы теперь стали рассматривать, это в сущности значило бы не приступать к мирным переговорам, так что я, со своей стороны, заявляю, что по первому пункту мы снесем с правительством и выразим желание, чтобы этот дефект, если оно его тоже усмотрит, был исправлен. Я обещаю Вам это сделать. Что касается 2-го дефекта, то относительно его я не могу даже снести с своим правительством. Этот 2-й дефект, или, правильнее говоря, так называемый 2-й дефект, я его считаю не дефектом, а считаю, что подымается вопрос о конструкции самой советской власти который, по-моему, совершенно не должен иметь места во время мирных переговоров.

Шелухин: Об'являю перерву на 15 хв. і прошу членів української делегації на нараду.

(Перерва).

Після перерви

Голова української мирної делегації п. Шелухин робить заяву: Делегація постановила, що представлення належних уповноважень не приймати ніяких вимог і не брати на себе яких би то не було зобов'язань. За тим, ми просимо подати в письмєннєм викладї Вашї пояснення про федерацію і, коли Ви зможете це зробити до 12 год. завтра, то тоді ми в 12 год. завтра продовжимо наше засідання, в той час, коли буде виготовлено це пояснення.

Раковський: Я желаю все-таки знать в большей точности относительно формальностей об исправлении ошибок и недочетов полномочий. Это касается первого пункта.

Шелухин: Це торкається об'єкта уповноваження: на що саме дається уповноваження, на який договір – чи на торговий, чи на залізнодоро-

рожній, чи на хлібний договір, чи на договір про мир, чи на договір про перемир'я. Це перше. Се вимога категорична. Без цього ми не маємо перед собою правомочних уповноважених. Після Вашої заяви про федерацію, ми будемо це брати на увагу при наших переговорах і будемо зміст Вашого пояснення вкладати в Ваші уповноваження. Ми будемо знати, про яку саме федерацію іде річ. Ваше поняття про федерацію зовсім не те, що вироблено наукою.

Раковський: Я понимаю, что несмотря на то, что в данный момент полномочия не соответствуют всем требованиям юридической науки, наши работы будут продолжаться, только при этом хочу спросить: вопрос о перемирии Вы считаете вопросом, которым мы будем заниматься до получения полномочий?

Шелухин: Безперечно, завтра в першу голову буде розглядатися питання про перемир'я після того, як будемо мати від вас письмене пояснення про федерацію. Питання про перемир'я викличе виконання з Вашого боку обов'язків, які самі можете виконати, незалежно від того, яке маєте уповноваження для нас.

Раковський: Таким образом, этот вопрос может быть обсужден еще до получения полномочий. Вы предложили, чтобы завтрашнее заседание началось в 12 час., я ничего не имею против. Если только сегодня у нас будут протоколы, то я буду иметь возможность завтра же дать письменное заявление от имени нашей делегации, что касается советской власти. Поэтому я считаю, что лучше бы начать заседание в 2 часа.

Шелухин: Що торкається часу завтрішнього засідання, то я нічого проти 2 год. не маю. Значить, завтра о 2 год. ми дістанемо від вас в письменій формі пояснення про федерацію, а потім прочитаємо протокол і перейдемо до питання про перемир'я.

Засідання закривається.

Голова української мирної делегації:
С. Шелухин

25 травня 1918 р.

Ф. 2607, оп. 3, спр. 1, арк. 12-17 зв. Оригінал.

Засідання конференції розпочалось прочитанням протоколів перших двох засідань її з 23 і 24 травня на українській мові.

Раковський:⁹ Проти першого протоколу я нічого не маю зауважити, маю зробити тільки загальні уваги щодо протоколів взагалі; я пропоную, щоб надалі протоколи складались секретаріатом вашої делегації, спільно з секретаріатом нашої делегації, тоді протоколи, без сумніву, будуть більше стосуватись до змісту стенограм, бо вони все ж таки є резюме, недослівне витворення стенограми. Відносно змісту другого протоколу я маю внести дві поправки: на першій сторінці – треба написати: “Російская Социалистическая Федеративная Советская Республика уже имеет признание в международных актах” (Шелухин і Раковський оглядають протокол).

Шелухин: Значить, треба тут приписати: “Російська Соціалістична Федеративна Совітська” – я нічого проти сього не маю (робить поправку).

Раковський: Друга поправка: на третій сторінці вираз: “Относительно союза советских организаций, которые не имеют международной организации”, поправити: “которые не имеют международного характера”. Мушу ж зазначити, що в Вашому тексті правильно сказано: “Международной индивидуальности”. Цей невеликий інцидент дає мені можливість піднести питання про протоколи взагалі. Справа в тім, що на нашій приготовчій нараді ми постановили, що наші переговори будуть провадитись на українській і на російській мовах. Так само я вважаю, що і наші протоколи мусять бути прочитані і по-українськи, і по-російськи. Я думаю, що сьогодні можна обмежитися тим, що я прочитав протокол, а надалі ми будемо придержуватися іншого порядку.

Шелухин: Значить, більш поправок нема.

Раковський: Ні, нема (протоколи підписують Шелухин і Раковський).

Шелухин: Ваша вербальна нота.

Раковський: Дозвольте її оголосити (читає заяву* російської мирової делегації і передає її Шелухину).

Шелухин: На підставі цих пояснень і згідно з постановою української мирової делегації, я маю честь Вам оголосити ті умови, при виконанні яких ми підємо до дальніших переговорів про перемир'я. Ці умови такі (читає умови, по виконанню яких совітською владою Українська Держава приступить до переговорів з Російською Державою

* Див. док. № 33.

про утворення перемир'я*. Маю честь доручити Вам ці умови на письмі і мапу, карту, з зазначенням тут кордонів**. Додаю до цього, що це не є повні межі України, за які будемо говорити, а це є ті межі, які відносяться тільки до цієї заяви.

Раковський: Заява поважаного голови української делегації має 4 пункти. 1-й пункт торкається перемир'я. По цьому пунктові ми цілком ідемо назустріч українській мирній делегації, вважаючи, що кінцевою умовою переговорів спокійних, ділових і серйозних є перемир'я. Я прохаю тільки дати нам можливість, спільно з військовими експертами, освідомитися о тій демаркаційній лінії, котру Ви нам пропонуєте. Щодо другого пункту про горожан та уроджених на Україні, які пробувають на російській території, я можу загодя заявити, що російською совітською владою не чинилося і не буде чинитись жодних перешкод до переїзду їх на українську територію. Я хочу запевнити українську делегацію, що в цім напрямку російська совітська влада зробить українським громадянам всяку допомогу. Звичайно, питання треба розуміти так, що кожний виїзд, чи будуть то українські громадяни, чи російські, підлягає певним правилам, певним нашим законам. Таким чином, задовольняючи вимоги місцевих законів, українські горожани надалі, як і попередньо, але надалі ще більш, бо тепер ми це питання підносимо спеціально, будуть виїздити вільно на українську територію. Вважаю, само собою розуміється, що цей принцип вимагає взаємності, а тому і всі уроджені в Росії і всі російські горожани одержать можливість і всяку допомогу від української влади, для повороту в свій рідний край. Гадаю, що ми виявимо доволі гуманности і пошани інтересам наших народів, коли одночасово з цим питанням, додамо ще інше – о тім, щоб одна з наших комісій, комісія Червоного Хреста, одержала можливість, спільно з представниками Українського Червоного Хреста, чинити заходи до повороту до рідного краю тих бранців українців, які вертаються через російську територію, і які перебувають на території Германії, і, яким через Росію легше переїхати, а також і тим бранцям росіянам, які пробувають на австрійській території, або тим російським солдатам, що залишились на румунській території і потребують переїздити через Україну, щоб одною і другою стороною були прийняті певні спільні заходи на користь обох держав. Щодо 3-го пункту, відносно залізничного составу,¹⁰ то запевно, без жодного сумніву, при наших переговорах, питання про залізницю та залізничний состав зацікавить дуже, але коли з вашої сторони маються певні вимоги, з нашої сторони маються теж певні вимоги і я гадаю, що ми згодимося. Якщо для Вас це питання має пильну вагу, то необхідно дати залізничній комісії розпочати негайну свою працю, щоб вона змогла виробити певний модус. Я гадаю,

* Див. док. № 34.

** Карта відсутня.

між іншим, що крім пильного для Вас і для нас питання про залізничний состав існує ще питання про різноманітне майно, яке знаходиться на одній і другій території і належить до горожан тої і другої сторони, щоб вони одержали спромогу, при першій випадку, замінити це майно, яке належить ріжним особам та установам. Що демаркаційна лінія не є остаточно границею України, ми це беремо на увагу і з нашого теж боку не будемо її вважати границею Росії. З цими поправками я беру на увагу заяву поважаного голови української делегації і прохаю припинити засідання. Маю запитати нашого військового експерта, на який час необхідно зробити перерву засідання, щоб ми ознайомились з мапою, де означена демаркаційна лінія (воєнний експерт назначас півгодини). На півгодини часу.

Шелухин: Я з великою приємністю мав честь вислухати Ваші заяви і бачу, що справді у нас переговори про перемир'я налагоджуються. На півгодини об'являю перерив.

Засідання припиняється о 5 год. 27 хв. попівдні.

Після перерви засідання розпочинається о 6 год. 25 хв. попівдні.

Раковський: Я уже мав честь відповісти на писану заяву голови української мирової делегації відносно тих попередніх умов, виконання яких є необхідним, щоб провадити далі переговори про мир та мировий договір. Відносно одного пункту, а саме: відносно українських громадян, які мешкають на російській території, я висловив свою цілковиту згоду, гадаючи, що тут ми тільки продовжуем політику совітського уряду, вимагаючи взаємності і застерігаючи, що це все буде робитись так, як робилось до сього часу; як до цього часу ми не робили ніяких перешкод і оказували поміч, і коли українські горожани не мали можливості в достаточнім числі переїзджати на свою територію, то лише тому, що залізничний рух не був налагоджений. При цьому я вповні законно застерігся, що так російські горожани, що проживають на українській території, як українські горожани, проживаючі на російській території, при цих переїздах будуть підчинятися правилам і вимаганням законів. Відносно цього пункту, я думаю, у нас не може вийти ніякого непорозуміння. Щодо пункту, який дотичить рухомого залізничного составу, я заявив, що виражаю побажання, щоб наші переговори в комісіях розпочались в якнайскорішому часі і щоб там це питання було вияснено в цілій своїй повноті, бо так, як Українська Держава має в цім напрямі свої домагання, то зарівно і Російська Совітська Соціалістична Республіка має свої домагання. Відносно пункту, я перебачаюсь, що не міг на нього одповісти, щоби Україна мала своїх представників на російській території і Росія мала своїх представників на українській території, котрі захищали б інтереси своїх горожан, я думаю, що совітське правительство не буде чинити жодних перепон, по цьому питанню я знесусь з совітським правительством. Зостається питання про перемир'я, властиво кажучи, питання про

демаркаційну лінію. Я висловив вже переконання, що перемир'я являється умовою серйозних переговорів, що, крім поглядів гуманності, які диктують нам заключити це перемир'я, воно, так сказати, при всіх переговорах про мировий договір було першим питанням і мало є таких прецедентів, коли мирні переговори велись під гук гармат. Ми ознайомились на мапі з тією демаркаційною лінією, яку Ви нам представили. Ми гадаємо, що перемир'я взагалі виходить з положення даної хвилі, беручи на увагу ті позиції, які в дану хвилю займають армії, так з одного, як і з другого боку і то не моя лише особиста думка, то не думка лише російської делегації, я гадаю, і маю підставу так гадати на підставі всього того матеріалу, який Вам представлено, я гадаю, що це є думка – по крайній мірі ми так розуміємо – думка командуючого составу українсько-германського війська, яке тепер знаходиться на позиціях проти наших військ. З першої ж хвилі, коли розпочались наші переговори, я ось з цим підхожу до історичного боку цього питання перемир'я, яке вже фактично наступило на деяких частинах фронту, з першої ж хвилі, коли стало зрозумілим, що наші переговори призначені на 28, з боку командуючого військами на схід від Новоизбукова генерал-лейтенанта Мюллера було зкинено з аероплян оцей лист* (читає лист). На цей лист від нашого командного составу була одправлена така відповідь** (читає). Підписано воєнною радою Брянського фронту. З другого боку, 8 травня в Курську ми одержали лист від українсько-німецького командовання¹¹ з місцевості Кореньово, відправлене ще 26 квітня з аналогічним змістом. Цей лист йшов 10 день по незалежним від нас і виславшим його обставинам. В зв'язку з цими двома фактами і, з другого боку, в зв'язку з тими обставинами, що ми вже самі пропонували Українській Державі перемир'я, ми пішли назустріч і було заключене перемир'я перш всього на Курському фронті, причому тут у мене є протокол і копія протоколу перемир'я, заключеного в Кореньові 4 травня¹² і перемир'я, заключеного в Конотопі 6 травня.¹³ Одночасно мається мапа, на якій визначена демаркаційна лінія обох оперуючих армій. 10 травня було заключено перемир'я і на Брянському фронті. Я Вам пропоную переглянути і обіцяю представити копію протоколу перемир'я, заключеного на Брянському фронті. Поки що я лише тільки показую, а після представлю копію. Ці два перемир'я, або, скоріше три перемир'я, тому що перемир'я на Курському фронті було заключене на двох участках, по своєму характеру і на підставі документів, які я прочитав, походили з ініціативи центрального українсько-германського командовання. Таким чином, ці перемир'я мали характер певний в зв'язку з розпочатими переговорами. Вони не мали характеру частичного, вони не мали того характеру, в якому розуміють перемир'я, коли воно

* Текст листа відсутній.

** Текст відповіді відсутній.

заключається тимчасово окремими командуючими із-за допомоги раненим, або із-за яких інших певних місцевих причин, і та обставина, що це перемир'я мало тенденцію замінитися на загальне перемир'я, доказується і послідуєчими фактами. В той самий час як скінчилось перемир'я на цих двох фронтах, з нашого боку на підставі уповноваження центральних властей були вислані парламентарі до Харкова заключити перемир'я з українсько-німецьким командуванням і на Воронізькому фронті. Коли це перемир'я остаточно не виникло, коли це перемир'я зосталося в формі проекту, то це тому, що в нас було непорозуміння відносно одного пункту, а саме: відносно залізничного пункту в Валуйках. Ми однак після відповіді німецького командування з Харкова, послали нових парламентарів з новими інструкціями, з поширеними уповноваженнями, щоб вести переговори про заключення перемир'я на Воронізькому фронті в зв'язку з заключенням перемир'я на Донецькому фронті. Ми в наших інструкціях нашим парламентарам пропонували німецькому командуванню поширити заключене перемир'я на останній фронт, на весь українсько-руський фронт. Ця друга наша місія знаходилась під час відкриття теперішніх переговорів в стадії ще не скінчених переговорів. Річ в тім, що німецько-українське командування в Харкові заявило, що його уповноваження, щодо заключення перемир'я, розповсюджується тільки на Воронізький фронт і на частину Донського фронту, а саме: до річки Донець і там вони назначили на мапі демаркаційну лінію як німецько-українських військ, так і совітських військ, а також і нейтральну зону. Щодо останньої частини фронту на південь од річки Донець до Азовського моря, то вони заявили нашим парламентарам, що це питання повинно бути обговорене спільно з українсько-німецьким командуванням в Києві, і позаяк наші парламентарі мали інструкцію заключити перемир'я на цілому фронті, а не на окремій частині цього фронту, то вони приїхали сюди. В Києві, кілька днів тому назад, ще після нашого приїзду, позаяк переговори находились в процесі розвитку, ми звернулись з пропозицією на письмі до українського військового міністерства і до вищого німецького командування, щоб ці переговори продовжувались. Таким чином, під час одкриття мирної конференції переговорів про перемир'я, ми знаходимось перед певним доконаним фактом: у нас уже мається перемир'я на Брянському фронті, мається перемир'я на Курському фронті, у нас мається пропозиція зі сторони українсько-німецького командування про перемир'я на Воронізькому фронті і на частині Донецького фронту. Але демаркаційна лінія, котра була нам сьогодні представлена, не відповідає демаркаційній лінії, яка була вже установлена. Вона не відповідає демаркаційній лінії на Брянському фронті, вона не відповідає демаркаційній лінії на Воронізькому фронті, вона не відповідає демаркаційній лінії, яка була запропонована вищим українсько-німецьким командуванням на Воронізькому фронті. Таким чином, питання про перемир'я в сьогоднішній пропозиції поважаного голови української мирної де-

легації поставлене в трохи іншому освітленні; вже нам не пропонують демаркаційну лінію згідно з даними позиціями одної і другої армії, з деякими поправками чисто місцевого стратегічного характеру, яким було питання про Валуйки; нам пропонують демаркаційну лінію, яка заходить далеко за межі, запропоновані і уже прийняті нами в різних протоколах про тимчасове перемир'я. В цьому разі, для нас питання про перемир'я, котре Ви нам пропонуєте, має трохи інший характер. Ми додаємо в Вашій пропозиції не тільки незгідність зо всіма прецедентами перемирій, бо всі пропозиції перемир'я рахувались з позиціями, які займали в даний момент, але ми додаємо в тенденції пересунуть демаркаційну лінію на десятки, а може, й сотні верст, певне домагання вирішити наперед питання, які акурат являються об'єктом нашої мирової конференції, домагання забігти наперед і вирішити те, про що ми маємо тут обговорювати. Питання про перемир'я, як Вам відомо, не є питання формальне. Питання про перемир'я торкаються певних інтересів. Тут не йде річ о тім, щоб на мапі окреслити нову лінію, а йде вже річ о тім, щоб для сотен тисяч горожан Російської Східної Федеративної Республіки утворити новий політичний і воєнний стан. Тому Ви дуже добре розумієте, що це питання являється для нас питанням першої ваги. З другого боку, я гадаю, що Ви будете рахуватися з тими страшними непереможними труднощами, які виникають, коли б з яких би не було серйозних військових обставин, без яких би то не було подій загального політично-історичного характеру, ми тут в першій же момент, ще раніш, чим розпочати переговори, безумовно, не остаточно, але все ж таки самим фактом відсування демаркаційної лінії до якоїсь степені предрішаємо долю місцевого населення. Я кажу: без яких би то не було військових обставин. Ми обстоюємо на цім факті, і Ви повинні згодитися, що в дійсності все пересунення українсько-німецьких військ на російській території має вповні визначений специфічний характер. Я маю тут завірення германського уряду, що це пересунення не являлося пересуненням, яке прямується до фактичного створення нового статуту для населення, яке там перебуває, до загарбання території, а було наслідком, чисто специфічними обставинами всіх воєнних операцій германсько-української армії на українській території. Думка моя стане вповні зрозумілою, коли я прочитаю Вам телеграму статс-секретаря Кюльмана до совітської влади. Телеграма відправлена 14 квітня: Радіотелеграма германського правительства од 14 квітня російському правительству...* (читає).** Я Вам можу представити копію. Таким чином, в цій телеграмі вповні ясно означений характер воєнних операцій, які відбувалися на російській території, і означені ті обставини, вже не існуючі, позаяк з початком мирових пе-

* Крапки в тексті.

** Текст телеграми відсутній.

реговорів, тої хвилі, коли озброєні повстанческі елементи переходили на російську територію, постановою Совіта Народних Комісарів, вищого військового совіта і телеграмою військового комісара председателя вищого військового совіта Троцького був даний суворий наказ, що усякі такі елементи були зроблені нешкідливими і обеззброєні, коли переходять на російську територію.¹⁴ Таким чином, коли навіть важні воєнні обставини не могли б оправдати такого пересунення демаркаційної лінії, то ще менш допустиме таке пересунення демаркаційної лінії, як захоплення величезних провінцій, цілих повітів і ряду повітів. Під час, коли немає жодних серйозних воєнних операцій, я гадаю, Ви будете рахуватися з цими обставинами і Ви згодитесь з нашим поглядом, який в основі є поглядом вищого українсько-німецького командування, бо всі ці перемир'я, які були уже заключені і що знаходились на дорозі до заключення, як я звертав Вашу увагу, мають цілком певний характер і тенденцію вилитись в одне загальне перемир'я, в те, що зветься...* Перемир'я, яке попереджає мирні переговори і яке цілком одмінне від часткового місцевого перемир'я, що заключається в зв'язку з тимчасовими воєнними обставинами, Нам здається, що демаркаційна лінія, яку треба прийняти, уже існує. Ми кажемо, що вона уже існує, вона уже означена на Брянському і на Курському фронті. Вона вже намічена на мапах, вона вже намічена в протоколах за підписом представників обох армій. На Воронізькому фронті ця лінія вже намічена на мапі українсько-германським командуванням і ми мали незгідність і було піднесене питання тільки про залізничний узіл Валуйки. Відносно більшої частини Донського фронту, лінія також уже намічена на мапі; остається тільки та частина Донського фронту, яка сьогодні намічена на Вашій мапі. Таким чином, за виключенням пункта Валуйки і полудньової частини Донського фронту, у нас уже мається фактичне перемир'я і я пропоную прийняти намічену нами на підставі цих документів та протоколів демаркаційну лінію, яка намічена тут на Вашій мапі, та пропоную, щоб питання про Валуйки і про полудньову частину Донського фронту, щоби всі спірні питання, які виникають до сього часу при заключенні перемир'я, були передані на розгляд наших і Ваших воєнних експертів. Таким чином, моя пропозиція заключається в отсих двох пунктах: щодо Курського та Брянського фронтів, прийняти лінію намічену українсько-німецьким командуванням з одного боку, і командуванням російських совітських військ, з другого боку, а щодо Воронізького та Донського фронту, відносно тих пунктів, на яких ми ще не зійшлися при попередніх переговорах про перемир'я, це питання передать на спільне обговорення нашим і Вашим воєнним експертам.

Шелухин: Вислухавши ці Ваші пояснення з увагою, я буду відповідати по пунктах. Так, Ви згоджуєтесь на те, щоб на підставі взаєм-

* Далі текст німецькою мовою.

ності допустити представників для захисту інтересів українців в Російській Східній Республіці, коли на це після Ваших зносин буде згода Вашого уряду. Значить, з цього виникає потреба звестись з Вашим урядом. Далі, щодо вагонів та паровозів, то Ви це питання відкладаєте надалі.

Раковський: На засідання комісії.

Шелухин: Коли ці комісії будуть, ще невідомо, а одними вагонами та паровозами, я певен, не вичерпуються наші економічні претензії і ніякі вагони та паровози не можуть покрити всіх наших претензій. Коли тут ставиться пункт про вагони та паровози, то це іде річ про народне добро, яке залежить не од того, скільки коштують ті паровози, вагони, а од того, скільки вони в даний момент потрібні, тим паче, що це забрано із наших ліній. Виходить з цього приводу, доведеться нам ще скласти якісь умови, бо це одне із наших основних бажань. По другому пункту річ іде про пропуск наших громадян українських сюди на Україну. Ви згоджуєтесь їх пустити сюди тільки тоді, як вони виконають вимоги Вашого закону. Який у Вас закон на сей випадок, нам невідомо, а з жалоб наших українських громадян, які приїздить сюди, виходить, що на Орші та інших місцях їх оставляють трохи не голими. Ось у мене є часопись большевицька, в якій ось тут надруковано правила про переїзд на Орші. По цим правилам касується всяка громадська свобода. Таким чином, і по цьому пункту доведеться скласти умови, на яких підставах будуть наші громадяни вертатися сюди, коли Ви не схочете, щоб вони вертались на сих підставах, на яких Ваші громадяни будуть їхати від нас, користуючись, розуміється, повною свободою, як це і потрібно в усякім культурнім краю, в культурній державі. Щодо останнього пункту, по якому Ви представили величезні пояснення, то, окрім воєнних операцій, ми ще маємо на меті і захист наших громадян. Справа в тім, що всі Ваші історичні вказівки про перемир'я, може, добрі були на той день, коли вони робились. Війна щодня міняє стан речей. Ми зараз кажемо про перемир'я на всіх фронтах. Фактично перемир'я, про яке Ви казали, не єсть мир для тих наших громадян, які живуть на території, зайнятій Вашими військами. Там ведеться ще одна війна проти громадян. Ми не можемо з цим не рахуватись і от, ставивши умови свої про перемир'я, ми показали ті межі, в яких ми маємо на меті в ділях гуманітарних захист наших громадян, які нас про се благують. Одначе, позаяк питання про межу технічне, остільки технічне, що ні Ви, ні я в цім не спеціалісти. І Ви послались на комісію для сього, на Вашу воєнну комісію, то я згоден, щоб передати це питання на розгляд мішаної комісії, та позаяк німецьке командування теж в тім заінтересоване, бо армія українсько-німецька, і буде річ іти, значить, і про армію німецьку, то виходить, що в цій комісії повинні взяти участь і представники німецького командування, з нами, українцями, разом. Я роблю цю пропозицію, маючи надію, що по останнім пунктам непорозуміння, це другий, третій та четвертий пункти, можна буде прийти

до якихось висновків, користуючись не тільки фактичним станом, але маючи на меті і загальнолюдські інтереси гуманності. В Вашій заяві був кинутий нам мимоходом, “мельком”, докір в імперіалізмі. Заявляю Вам, що по тим принципам, по яким ми будемо нашу Державу, це принципи етнографічно-територіальні, етнічно-територіальні, не може бути ніякої розмови про наш імперіалізм, бо тут межі об’єктивно показує статистика. Одначе я мушу зауважити, що з учорашнього Вашого пояснення про федерацію у Вас є централістичні та імперіалістичні наміри. Це ж цілком ясно, з того, що Ви нам вчора сказали про федерацію, і, що Ви сьогодні сказали з приводу меж. Інакше Ви нам не кинули б сього докору, бо у нас навіть не може бути таких намірів, по тій причині, що межі наші одміряються як аршином, – статистикою, починаючи з перепису 1897р.¹⁵ і кінчаючи земською статистикою. Тепер я режуюю те, що сказано. Нам треба збалакатися по пп. 2 і 3. По п. 4 Ви запитайте Ваш совітський уряд. По п. 1 ми доручим питання спеціалістам, які ввійдуть в комісію. Це моя пропозиція.

Раковський: Я повинен висловити ту думку, що справджується небезпека, яку я передбачав, а саме: до ясного технічного питання про перемир’я, про умови мирових переговорів примішують елементи сторонні, елементи, які не визначаються, і не виправдуються воєнними обставинами, Я гадаю, що коли заключається перемир’я, то в першу чергу і найголовніше, що треба приймати на увагу, це воєнні обставини. Перемир’я це не мир. Ви слушно зауважили, перемир’я це не є порівняння правових відносин між двома державами, перемир’я се є припинення військових операцій для того, щоби дати можливість вести мирні переговори. Я висловив боязнь, що по цьому питанню про перемир’я піднесуть важні політичні питання і схочуть в це чисто технічне питання, а в найкращім разі гуманне, але не політичне, внести політичний зміст. Я дбав в своїх поясненнях і на будуче дбатиму не кидати докорів та не критикувати внутрішній устрій та внутрішній уряд Української Держави. Я маю право рахувати і з Вашого боку на таке ж відношення до Російської Совітської Федеративної Республіки. Тоді як Ви підносите питання про українських громадян, які перебувають на російській території, я не одним словом не згадав про становище російських горожан, які перебувають на українській території. Я підійшов до питання з чисто формального, з чисто юридичного боку, я сказав, так, коли у нас до цього часу були перешкоди до від’їзду українських горожан, то ці перешкоди не мали підстави в лихих намірах совітської влади. Препони були цілком технічного характеру. І коли я сказав, що українські громадяни під час свого від’їзду повинні підлягати тим правилам, яким підлягають усі горожани інших держав, цим самим я хотів, щоби українські громадяни були порівняні з російськими горожанами, щодо правових відносин, і бажав, щоб вони пішли нам назустріч. В даному разі, коли, по Ваших словах, ми фактично знаходимося в воєнному положенні (хоч я Вам говорив, що, по-моєму, це не зовсім так), в

цій хвилі мені здається, що від нас вимагають більше того; а домагатися, щоб ми відносились до українських громадян не так, як до всіх інших, не як до громадян всіх інших держав, Ви не маєте права. Я гадаю, що для цього немає жодних формальних або матеріальних підстав. І ми з нашого боку говоримо о тім, щоб російським горожанам була дана можливість переїздити із України, також підлягаючи всім українським законам. Для сторін, які нібито воюють, це, мені здається, є одне з рідких виїмків в міжнароднім праві. Доказом того, що українські громадяни знаходяться в Росії під особливим виключним режимом, Ви ізволили натякнути на матеріали, які нам невідомі, натякнули на якісь-то часописи, газетні статті, чи на якісь газетні слухи, в кожному разі на матеріали, які мені невідомі і не справджені. Я думаю, що коли іде річ про державу, то ми стаємо на дуже слизький ґрунт, коли ми в наших мирних переговорах, де ми повинні оминати всякі посторонні полемічні і політичні елементи і старатися заховати за нашими дискусіями повну об'єктивність, будемо покликатися на часописи. Мені здається, що покликатися на часописи, це зовсім не вносить такої атмосфери, яка могла би впливати корисно на спокійне і серйозне обміркування цього питання. Коли б ми з'явилися з такими газетними матеріалами, то скажіть мені, який характер прийняли б наші переговори. Я думаю, що Ви повинні відказатися від такого покликання, коли йде мова між двома урядами, які повинні одне другому сповіщати лише перевірені факти. Це справа уряду. Це не може бути справою нашої конференції, і я думаю, що Ви не можете взяти відповідальності, як і я не можу взяти на себе відповідальності тут, на цій конференції, яка має дуже серйозну мету, за розглянення всіх поодиноких жалоб, ми не знаємо, оскільки вони обосновані. Другий пункт. Ви зволили в моїй промові зауважити докір, зроблений Вами в тім, що Ви являєтесь імперіалістами. Слово імперіалізм я не сказав. Коли на підставі фактів, які я довів, виходить який-небудь закид на імперіалізм, то я не відповідаю за факти, я не відповідаю за Вашу демаркаційну лінію. Я не пропоную демаркаційної лінії, Ви запропонували демаркаційну лінію, яка в даний момент представляє той грубий факт, (слово "грубий" я вживаю в змісті "сырой материал"), що Ви зхочете пересунути лінію дальше цієї, яку пропонують строго воєнні люди, які цінують і розуміють лише стратегічне завдання. Я згоджуюсь з Вами, що в цьому питанні ми з вами не спеціалісти, і тому я гадаю, що в цьому питанні ми, як неспеціалісти, мали більше підстав, коли залишали визначати свої лінії з одного і другого боку Вашим і нашим спеціалістам. І виходить, що я нахожусь перед фактом, я полишаю Вам самому кваліфікувати цей факт. Я знаходжусь перед фактом, що замість лінії, визначеної воєнними спеціалістами, яких, отже, не можна обвинувачувати тим, що вони жертвують територію, вони, які звертають увагу на маленькі пункти, на маленькі річки, на малі залізничні узли; Ви зволили нам пропонувати за цю демаркаційною лінією нову демаркаційну лінію, яка займає десятки і сотки

квадратових верст, яка займає цілі повіти. І я з більшою увагою старався в Вашій відповіді прослідити, які серйозні аргументи Ви могли навести. Я думав, що, може, Ви скажете, що там панують безпорядки, і, що Ви хочете бути забезпеченими проти цих безпорядків і проти цих банд. І я думав, що Ви скажете, що там маються стратегічні пункти і що ми хочемо бути забезпеченими, посідаючи ці пункти. Але коли Ви мені сказали, що, роблячи те, Ви виконуєте волю населення, то я очікував, що Ви з свого боку скажете, в чому виявилась воля населення. І я почув знову-таки не о яких-небудь серйозних фактах, а почув знову відносно нарікань. Ви, поважаний голово, мали честь бути суддею і Ви знаєте, як часто бувають нарікання і як часто ці нарікання являються тенденційними, як часто під цими наріканнями скриваються причини іншого характеру. І знов-таки я кажу: коли Ви з одного боку, домагаєтесь дуже великої території, а на другу чашку кладете як факти ці нарікання, то дійсно ці факти, це домагання нової демаркаційної лінії мене поражають. Я полишаю Вам обсудити, чи являється це імперіалізом, чи являється це загортанням чи ні. А з другого боку, для чого ми починаємо мирні переговори. Ми починаємо мирні переговори для того, щоб визначити, як правдиво виражається Київська Рада Народних Міністрів¹⁶ в одній із своїх телеграм, наші правові відношення і наші границі. Но виходить, що ще ми не почали переговорів, а Ви вже кажете про статистику 1897 р. і Ви вже кажете про статистику земську. І тоді я запитую Вас, чи ми розмовляємо тепер о перемир'ї, чи розмовляємо тепер о границях. Коли Ви хочете, щоб ми розмовляли о наших границях окремо, то давайте заключимо скоріше перемир'я, маючи на увазі фактично утворене положення, і ми готові запропонувати Вам всі матеріали, вислухати всі Ваші аргументи з самою серйозною увагою, а як Ви згодні казати, що в моїй вчорашній і сьогоднішній промові, або заяві, маються доводи того, що Російська Східна Федеративна Республіка являється Республікою, яка стремить до централізації, до імперіалізму, то я Вам відповім, що ми не боїмося ніякої критики. Ми не боїмося ніяких доводів, бо вперед я Вам заявляю, що нема такого Вашого доводу, який, будучи опертий на волі населення, на демократично об'явленій волі населення, був би для нас не до прийняття; і коли б вся Росія від Владивостока до західних її границь, виявляючи свою волю, демократично зорганізовану, заявила, що вона хоче приєднатися до України, то я, не питаючи Совіта Народних Комісарів, Вам можу заявити: ми її Вам віддамо. Я дозволю собі, щодо питання о залізницях прочитати Вам заяву нашої залізничної комісії, яка являється відповіддю на третій пункт Вашої заяви (читає заяву).*

Таким чином, щоб резюмувати, я пропоную п. 4 поставити в [с]полученні з тим застереженням, яке я зробив. Щодо пункту другого,

* Текст заяви відсутній.

я Вам заявляю, що з боку совітської влади перешкод не може бути, але я гадаю, що відносно цього питання належить виробити між російською та українською владою якусь умову, бо річ іде про пункти, через які треба переходити. І до сього часу, як Вам відомо, був тільки один пункт – це Орша. Маю надію, що коли буде заключене перемир'я, ми матимемо можливість витворити нові пункти і полегшити залізничні зносини та зворот українського населення до рідного краю. Щодо третього пункту, я настоюю, щоб Ви прийняли декларацію залізничної комісії з цією поправкою, яка була зроблена, а саме: що питання про остаточне розв'язання, це є питання договору, а питання відносно взаємних услуг може бути зараз вирішене разом з заключенням перемир'я. Нарешті, найголовніше (гадаю, що ви також вважаєте це найголовнішим) питання відносно перемир'я. Я пропоную передати це питання для розв'язання нашим і Вашим воєнним експертам. Відносно цього пункту я мушу вяснити сумнів, я мушу запитати у Вас деякого вяснення. Ви ізволили сказати, що в цій комісії будуть присутніми представники вищого німецького командування, ми вже мали честь постанавити з представниками вищого німецького командування ряд перемирій і ми гадаємо, що присутність їх не тільки не зашкодить, але смію вірити, буде погоже, воно буде рахуватися з тим фактичним становищем, яке було утворене самим німецьким командуванням. Авжеж, я кажу, до цього часу ми вже рахувались з цим фактом. Фактично ми заключили перемир'я з німецьким командуванням. Але коли тут, на мировій конференції, іде річ не тільки про фактичне, відоме, становище, з котрим ми рахуємося, а йде річ вже про відоме юридичне становище, то я хочу, щоб і Ви, з вашого боку, дали мені вяснення як вважати з юридичного боку присутність німецького командування тощо. Ви зрозумієте моє запитання. Вам відомо, що між нами і Германією є заключений в Бресті-Литовськiм мир. Між нами і Германією зараз нема ніякої війни, і нам дуже потрібно визначити юридично, бо з фактичної присутності на нашій границі німецької армії ми не можемо рахуватися, в якій ролі з юридичного боку знаходиться на нашій границі німецька армія, і її командний склад буде брати участь в наших переговорах.

Шелухин: Я постараюсь бути як можна коротшим в своїх словах. Перш усього це (вказує на друкований папер) не якийсь газетний матеріял, а це ваші правила, оголошені, як офіційні, про переправи. Тут сказано, наприклад: “Обувь и платье допускается только носимое. Каждое лицо имеет право брать с собой 500 руб. денег. Звонкая монета как русская, так и иностранная, отбирается и т. д.” Це є обмеження права власності кожної людини на те, що належить їй, і обмеження громадянських прав. Я взяв тільки один приклад. Факти ці Вам певно краще відомі, ніж мені. Ви дорікаєте в тім, що в питаннях про перемир'я вноситься політичний елемент. “Політейя” по-грецьки значить государство, держава, і політика стосується державних відносин, а війна якраз стосується до державних відносин. Значить, і питання про пере-

мир'я дуже серйозне, політичне питання, а не якийсь інше. Розмовляючи про перемир'я, мусимо мати справу з політикою. З бігом часу, як вже казав, обставини війни, а значить і межі, перемінілись, значить, не приходиться посилається на те, що було раніше. Я добре знаю, що жалоби бувають всякі, але ж більшість завше справедливі. Отже, не на одній підставі жалоб, але й на підставі всього того, що ми самі тут пережили, ми розбираємось у цих жалобах і бачимо, що вони справедливі. Щодо п. 4, то справа з ним покинчена. Щодо 3-го пункту, то тут теж справа, після Вашої заяви наближається до розв'язання. Се питання теж буде вияснено в комісії, як питання по п. 1 передається в комісію, то мені остається сказати тільки про германську участь. Через те що їхні війська стоять в тім районі, про які іде річ, вони заінтересовані в стані цих військ, та ще й те, що вони наші союзники. Через це їх участь як експертів також необхідна, як участь наших воєнних і Ваших воєнних. От на цім я і кінчаю коротко свою відповідь.

Раковський: Не буду вертатися до політичної полеміки: час нам дуже дорогий і по всіх питаннях, по яких Ви маєте нам кинути докори чи по яких ми маємо Вам кинути докори, я зоставляю, щоб нас розсудила історія. Ми прибули заключити мир і відсунути всі перешкоди, які в цьому мішають, і як попередня умова, ми повинні постановити перемир'я. Я вибачаюсь, що не відповів на один із Ваших аргументів, який, очевидно, серед Вашої аргументації має велику удільну вагу, позаяк в Вашій репліці Ви його повторили. Ви сказали, що коли ми заключали перемир'я і коли тепер заключаємо перемир'я, ми знаходились і находимось перед двома ріжними моментами, що з того часу щось виникло. Мушу Вам пригадати, що перемир'я, заключене нами зовсім недавнього часу, і що з того менту обставини зовсім не змінилися. Крім того, що там, де перемир'я не заховується обсторонньо, і там, де його немає, обома сторонами ведуться переговори про його заключення. Так що з того часу, коли ми розпочали перемир'я і до сьогодні, коли ми мусимо його заключити, виникли факти, які тільки сприяють і допомагають цьому перемир'ю. Щодо мого останнього принципіяльного питання відносно окреслення з юридичного боку присутності німецької армії на нашому фронті, то Ви ізволили мені відповісти, що позаяк там находиться німецька армія, повинні бути присутніми і представники німецького вищого командування. Я з цим вповні згоджуюсь і не об тім я питаю. Моє питання інше, мій сумнів цілком іншого характеру. Ми з німцями заключили мир. Ми з центральними державами: з Германією, Австрією, Болгарією та Туреччиною заключили в Бресті-Литовським мировий договір. З того часу всі наші дипломатичні відносини, уся наша переписка, як представники Германської держави, і представники Російської Східної Республіки підтверджують, що ми і вони зостаємося на ґрунті Брест-Литовського договору. Ми не воюємо і найліпший доказ, що ми не воюємо в тім, що в цей момент у нас в Москві перебуває представник Германської

Держави, і в Берліні перебуває представник Російської Східної Федеративної Республіки. Ще й друга обставина являється доказом того ж самого, а саме те, що в нас в цей момент засідає мішана германсько-російська комісія для переведення Брест-Литовського договору. Виходить, що не в цьому річ. Я питаю, в якому характері німецька армія перебуває на нашому фронті. Очевидно, не для захисту, очевидно, вона не воює проти нас, очевидно, Германія не може з одного боку підписати мир, а з другого воювати з нами. Це така основна суперечність, яка не згідна ні з яким міжнародним правом. Я хочу, щоб ми підкреслили, що Германія являється на нашому фронті виключно в характері контрагента і співника України не для того, щоб між нами та Германією вирішати та перерішати нові питання, а тільки згідно з своїм договором, або союзом. Позаяк, коли є союзники, то є союзний договір і він має на меті якийсь контракт, заключений Українською Державою. Виходить, що моє питання остається без відповіді: чи германська армія являється на українсько-російським фронті представницею специфічних германських інтересів (а це знаходиться в повній суперечності з Брест-Литовським договором), чи вона являється представницею українських інтересів. З юридичного боку, відповідь на це питання має для російської делегації велике принципіальне значіння.

Шелухин: Я можу одповісти Вам, Ви казали про перемир'я на фронті, а на Валуйським фронті теж перемир'я?

Раковський: Ні, там нема перемир'я.

Шелухин: Там зараз ідуть бої. Значить, ми ще один пункт виключаємо. Щодо германського командування, то я за нього не уповноважений давати Вам відповідь, германці наші союзники. Це факт. Я більше з цього приводу нічого Вам відповісти не можу. Це Ви можете довідатися од самих германців, в якій вони ролі виступають. В даному разі вони наші союзники, і більш нічого я на це Вам відповісти не можу. Я думаю, що нам вже можна закінчити нашу розмову, закінчити з тим, щоб приступити до роботи. Я міркую, що роботою можна зробити більш, ніж словами, і через це я пропоную, щоб відкласти засідання на вівторок, а за цей час нехай комісія розгляне Ваш план і Ваші пропозиції, порівняє з нашими і експерти з цього приводу висловлять делегації свою думку. На цім я кінчаю.

Раковський: Я повинен зробити маленьку фактичну поправку. В моїм викладі про переговори о перемир'я я якраз заявив, що перемир'я на Воронізькому фронті немає, що і тут тільки переговори і що саме питання о Валуйках являється предметом спору, що маються відповідні пропозиції вищого германсько-українського командування в Харкові і нашого командування. Таким чином, ці обставини, що в дану хвилину наступ на Валуйки, цілком не зменшує значення всіх цих аргументів, які я привів. Коли покликання на цей факт, що іде бій на Валуйках, скриває який-небудь натяк на нашу адресу, то я певен, то з нашого боку

ніякого наступу на Валуйки не було. І я Вам на цей натяк, коли він є (коли його немає, то у всякому разі єсть питання), пропоную, щоб ми ще до визначення демаркаційної лінії (це питання передаємо комісії), порішили перервати всі воєнні операції, бо навіть переговорів о перемир'ї, перерва воєнних операцій являється одною з умови. Це що дотичиться питання о перемир'ї, так що я хотів внести маленьку поправку в тім напрямі, щоб ще до вирішення питання о демаркаційній лінії припинити всі воєнні операції як з нашого, так і з Вашого боку. Друге питання, що дотичить участи Германії і відношень України до Германії, то це питання я підніс не для того, щоб визначити наше відношення до Германії, ми не маємо потреби звертатися до Германії. Ми звертались вже, і ми з боку Германії маємо відносно цього вповні певну відповідь. Я звертався до Вас не для того, щоби примусити Вас говорити від імені германського уряду; я розумію, що Ви не уповноважені і не можете цього робити, а для того, щоб Ви як уповноважений українського уряду визначили наші відношення до даного факту присутності німецької армії на українсько-російському фронті. З точки погляду юридичного і, щоб більше правильно сформувавши своє питання, я запропоную в іншій формі: чи германське військо на українському фронті являється в характері лише контрагента Української Держави, позаяк Германія з нами не воює і всі питання, які можуть виникнути між Германією і нами з огляду на це, що між нами існують мирні відношення, можуть бути налажені і наладжуються мирним шляхом, то ясно, що ми можемо прийняти тільки один оцей висновок, що Германія бере участь тільки в характері контрагента Української Держави. Я радився з нашими експертами і вони згоджуються, щоб засідання було відсрочене до вівторка і щоб на цей час змішана комісія могла обговорити питання о демаркаційній лінії. Щодо залізничного питання, я думаю, що це питання в тій закінченій формі, в якій Ви були ласкаві його представити, буде вирішатися тоді, як начнуть працювати всі комісії. А тепер можна побажати, щоб при нашому співділанні між обома урядами був утворений якийсь модус вроді заяви нашої залізничної комісії. В цей самий час я очікую відповіді як на моє останнє питання, так і на питання о припиненні воєнних операцій, ще тепер до остаточного вирішення питання про перемир'я.

Шелухин: Що ж до залізнично-дорожного питання, то Ви зробили на нашу пропозицію свої пропозиції. Виходить, що їх треба обговорити в делегації. Ще раз. Щодо німецького командування, то я Вам на це одповів. Це наші союзники. Щодо останнього, про припинення боїв і військового наступу, то це в нашій пропозиції перший пункт. Як тільки наші умови буде виконано, так негайно спиниться і наступ, і бої.

Раковський: Так, що відносно присутності німецької армії на нашім фронті я констатую, що вона являється тільки в характері Вашого союзника. Питання про припинення воєнних операцій я підніс для того, щоби тепер, ще до вирішення питання про перемир'я, дати йому ход.

А запитується, чи вважаєте Ви можливим дати Вашій комісії, яка буде засідати, це уповноваження, щоби вона питання о припиненні воєнних операцій зараз, ще до вирішення питання про перемир'я, могла обміркувати. Річ в тім, що ми до сього часу придержувались такої тактики. Відправлялись наші парламентарі і в цей час, коли вони відправлялись, а ще перемир'я не було заключене, фактично перемир'я вже розпочиналось. В той мент, коли парламентарі переговорювались в Конотопі, Кореньові, було фактичне перемир'я на російському фронті, коли договорювались в Харкові, було фактичне перемир'я на Воронізькому фронті, хоч перемир'я ще не було заключене. На підставі цього я хочу запропонувати, щоб і тепер, коли розпочинаються у нас переговори про перемир'я, з огляду на відбувшися вже прецеденти, були припинені воєнні операції.

Шелухин: Припинення військових операцій – це факт перемир'я. Однак цей факт може наступити тільки після виконання заявлених умов. Інакше вийшло б, що ці умови на якийсь час анулюються. Я певен в тім, що комісія прийде до згоди про межі, бо наші претензії не імперіалістичні і, значить, після того не тільки в однім пункті, а скрізь по фронті настане перемир'я.

Таким чином, я пропоную відкласти засідання на вівторок, і віддати справи по спірним питанням в комісію.

Раковський: Я згоджуюсь з пропозицією голови української мирової делегації, але все-таки не можу не зазначити Вашої тенденції, урівнювати завдання мирних переговорів з завданнями переговорів про перемир'я.

Шелухин: Питання, оскільки це треба було для комісії, для постановки певних завдань, вже вияснені. Через те я міркую, що ми можемо на цім закрити засідання.

Засідання закривається о 8 год. 37 хв. попівдні.

Голова української мирової
делегації:

Сергій Шелухин

Секретар: *Катрановський*

Председатель российской
мирной делегации:

Х. Раковский

№ 19

(4-й день засідання)

30 травня 1918 р.

30 травня 1918 р., в 5 год. 8 хв., м. Київ.

Голова Шелухин: Вчора я одержав копії ваших уповноважень. Прошу дати мені оригінали. Доручаю свій оригінал з додатком про те, коли уповноваження було затверджено п. гетьманом.

Раковський: Я Вам вручаю наши экземпляры с полной формулой о том, что переговоры будут вестись для перемирия и для заключения мирного договора и для подписания всех актов, касающихся их.¹⁷

Шелухин: Я ознайомився з ними і бачу в них цілком повне уповноваження на цю справу.

Раковський: Я тоже ознакомился с Вашими полномочиями и принимаю их целиком.

Шелухин: Обмінявшись уповноваженнями, ми на сім сьогодні мусимо, на превеликий жаль, закінчити засідання по тій причині, що, по незалежним обставинам, наша делегація не могла зібратися в назначений час, для того, щоби обміркувати доклад комісії. Я прошу пробачення, бо це по нашій вині трапилось, але ж ми на цім сьогодні скінчимо. Прошу умовитися, коли завтра буде засідання. Згодні на 3 год. ?

Раковський: Я принимаю в соображение Ваши доводы и согласен, чтобы завтрашнее заседание состоялось в 3 час. (Засідання скінчене в 5 год. 16 хв. попівдні).

Секретар: *Віктор Катрановський*

Секретарь российской мирной делегации: *Владимир Бельгов*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 2, арк. 3. Оригінал.

№ 20

(5-й день засідання)

31 травня 1918 р.

31 травня 1918 р., о 3 год. 40 хв. дня.

Шелухин: Прошу секретаря прочитати протокол вчорашнього засідання.

Секретар читає протокол.

Шелухин: Ви хочете, щоб і по-російськи прочитати сей протокол?

Раковський: Да.

Секретар читає протокол по-російськи.

Шелухин: Нічого не маєте проти сього?

Раковський: Относительно Д. З. Мануильского там сказано: експерт.

Шелухин: “І експерти” (передає голові російської делегації п. Раковському до підпису).

Шелухин: Прошу перечитати протокол про обмін грамотами.

Секретар читає.

Шелухин: Вам се саме по-російськи прочитать?

Раковський: Да. (Секретар читає протокол по-російськи).

Шелухин: Нічого не маєте проти сього?

Раковський: Я в этом протоколе усматриваю известный принципиальный вопрос и хочу посоветоваться с моим консультантом относительно формулировки этого протокола.

Шелухин: Прошу. Значить, перерив.

Раковський: Перерыв на 15 мин.

Шелухин: Вам дать примірник російський?

Раковський: Да, прошу.

Шелухин: Об’являю перерив на 15 хв.

(Перерва о 3 год. 50 хв.)

Після 1-ої перерви о 4 год. 35 хв.

Раковський: Мы предлагаем следующий протокол...* (читає).

Шелухин: Це ми обговоримо в нашій делегації. Я міркую, що на це доволі 15 хв.

(Наступає перерва о 4 год. 37 хв.)

Засідання відновлено о 5 год. 2 хв. поївдні.

Голова Шелухин: Протокол наш перш усього констатує тих суб’єктів міжнародного права, які вступають в переговори. Далі, в протоколі сказано про те, що в нас створилось тут в засіданні. Це звичайна форма усіх, як є, протоколів. Що ж до Вашого проекту, то він уявляє з себе не протокол, а декларацію. Таким чином, коли Ви вважаєте потрібним внести те, що тут написано в протоколі, то, позаяк це є декларація, Ви можете подати отсе або в формі декларації, або ж протоколу, перед Вашим підписом вписати як Вашу замітку на сам протокол. Можна ще цю справу інакше полагодити, а саме, так, що коли ви на ці про-

* Крапки в тексті.

позиції не згодитесь, то в такому разі вибрати комісію з двох членів нашої делегації та двох членів Вашої делегації і доручити їм виробити протокол.

Раковський: В нашем протоколе мы усматриваем предрешение вопросов, которые будут объектом самих мирных переговоров. Дело в том, что юридические отношения между Российской Советской Федеративной Социалистической Республикой и Украинской Державой являются объектом наших переговоров, а в Вашем протоколе они именно уже предрешаются и в Вашем протоколе, как и в общих наших дебатах до сих пор, замечая то, что называется (извиняюсь, если буду цитировать по-французски (*petition les principes*) т. е. вытекать из таких положений, которые нужно прежде всего еще установить, а именно: это будет установлено нашей мирной конференцией. Это есть 1-й пункт. Но я иду Вам вполне навстречу и согласен с Вашим предложением, чтобы комиссия, смешанная из наших и Ваших юрисконсультов, разработала бы протокол, который был бы приемлем для нас.

Шелухин: Я все-таки прохав би сказати, що тут в протоколі пред-рішається.

Раковський (читает): “Принимая во внимание, что Украинская Держава и Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика, будучи самостоятельными и ни от кого не зависимыми отдельными государствами до настоящего времени...” В этом пункте я именно усматриваю предрешение того вопроса, который является задачей нашей конференции. На нашей конференции как раз и подымается вопрос о будущих отношениях между Украиной и Россией. Факт известный, что Украина для всех до настоящего момента, т. е. до того момента, пока мы в договор не внесли наше признание того, что отпавшая часть от России – Украина является самостоятельным государством, еще в международных юридических отношениях не имеет вполне определенной юридической индивидуальности. В нашем же протоколе этот вопрос предрешается. Я думаю и считаю, что это есть вопрос, который несомненно решится сейчас же после вопроса о перемирии и поэтому его не нужно предрешать в протоколе.

Шелухин: Заявляю, що ми в Вашім визнанні не нуждаємося. Про це не може бути ніяких річей в переговорах про мир. Українська Держава є держава самостійна, незалежна. Я не стану вам викладати тут підстав для цього історичних і сучасних, а заявляю, як факт, що вона є самостійна держава, і од цієї формулювання ми не одступимо; затим, коли Вам бажано обговорити мою заяву, рішучу, категоричну і без оговорки, то можна зробити перерву.

Раковський: Я имею сделать следующее возражение. В Вашем

* Крапки в тексті.

возражении есть две стороны. Одна, если можно так выразиться, нравственная. Вы, конечно, можете считать и вправе считать, что Украинская Держава является вполне самостоятельной, ни от кого не зависящей, но я к этому вопросу подхожу с точки зрения юридической, с точки зрения международного права, и как бы наши и Ваши отношения юридически ни определялись, я имею полное основание, базируясь на юридической науке, сказать, что для нас Украинская Держава начнет существовать с того момента, когда мы здесь с Вами подпишем договор. Конечно, вопрос о том, требовать или не требовать признания, это есть вопрос Ваш, это касается Вас. Только я, не вдаваясь в Ваши доводы, спрашиваю: если такое формальное признание не последует (я говорю и повторяю, что это есть личный, частный Ваш вопрос), если такого признания Вы нам не будете предлагать, тогда я спрашиваю, с точки зрения формальной, юридической, не явится ли это до известной степени уменьшением юридической индивидуальности Украинской Державы.

Шелухин: Коли Україна 260 років тому назад прилучилась до Москви, то вона себе титулювала “Річ Посполита Українська”, що значить: Республіка Українська.¹⁸ З повного зібрання законів,¹⁹ де вписані трактати, Ви можете прочитати, що народ на своїх Установчих зборах сказав: “Волимо під царя восточного”. Це Ви Можете прочитати і на пам’ятнику Богдану Хмельницькому. Професори: Сергієвич, Коркунов, Владимирський-Буданов,²⁰ я міг би Вам ще багато назвати, дали формулювання цього єднання держави з державою, государства з государством. Україна по тому договору зберегла і права міжнародових зносин. Ми були під царем. Не стало царя, революція перемінила стан державний. Під ким ми? Ні під ким. Сталося те, що в горожанським праві зветься “*restitutio in integrum*”.* Ми були “Річ Посполита Українська” і тепер ми “Річ Посполита”, тобто Республіка Українська. Це Вам історичні справки. Далі революція визнала самовизначення народів. Народ український заявив через своїх представників, що він уявляє з себе окрему державу. Для цього в його були і є усі елементи: верховна влада, народ і територія. На цім ґрунті тільки можемо ми і балакати. Ми не будемо казати про те, що Росія взяла ім’я Росії від України, ми будемо казати тільки про умови міжнародного співжиття двох незалежних держав, більш нічого. А коли у вас є сумніви, що Україна є самостійна держава, і Ви не хочете в ній визначати самостійного суб’єкта міжнародного права, то у нас тоді усі розмови на цім закінчуються. Я повинен додати, що в міжнародових договорах останнього часу Україна визнана самостійною Республікою.

Раковський: В Вашем возражении был первый пункт, ссылка на

* Відновлення в цілісності (латин).

историю. Я иду Вам навстречу. Прошрое, борьба украинского народа за свободу, за вольность, за независимость не только нами не отрицается, но мы считаем ее общим достоянием, как и борьбу русского народа за свободу общим достоянием всех народов, которые боролись против царского режима и против тирании до царского режима. Мы не только не отрицаем право украинского народа на самоопределение, вплоть до полного отделения от бывшей Российской империи, но гордимся тем, что мы первые бросили этот лозунг. Если я Вас понял, Вы сами признали, что вольность и свобода украинского народа является результатом русской революции, и русская революция, революция всех рабочих и крестьян, всей русской империи, и Украины в том числе, разорвала все прошлые договоры и сняла с русского народа всякую ответственность за тот гнет, за те притеснения и за те насилия, которые украинский народ терпел от царского ига. Если бы мы разговаривали не на мирной конференции, где увы нам надо считаться с договорами, а разговаривали бы при иных исторических условиях, то, конечно, не мы подымали бы юридические и формальные вопросы. Нам достаточно воли украинского народа, определено и ясно выраженной, что он хочет жить самостийно, чтобы мы пошли ему навстречу, и не только пошли навстречу, но заранее бы признали его самостоятельность, так как естественное право народа не нуждается ни в каких признаниях. Но мы здесь находимся на конференции. Мы здесь вырабатываем нормы отношений между государствами, которые возникают на основании уже существующих договоров. Являясь сюда, мы связаны и договорами, и международными юридическими формами, и, с этой точки зрения, я не могу не возразить на Ваше замечание. Дело в том, что я имею прецеденты, которые ясно доказывают для всех, что с точки зрения международного права преемником бывшей Российской империи является Социалистическая Федеративная Советская Республика, и, что с точки зрения международного права, с точки зрения международных прецедентов, только тогда бывшая часть Российской империи могла выступить как субъект международного права, когда на это было дано согласие Российской Федеративной Советской Республики. Прецедент Вам известен. Он имел место во время переговоров в Брест-Литовске, когда туда явились Ваши делегаты и обратились к нашим делегатам с вопросом: “Признаете ли Вы за нами право представлять Украину на конференции, которая должна определить отношение между центральными державами и Россией”. “Этого прецедента достаточно, чтобы показать Вам, что если Вы и я еще больше, чем Вы, не считаемся и не хотим считаться с этими договорами, которые когда-то связывали Украину и не только Украину, но которые являлись тяжелой цепью для самого русского народа, повторяю: если для меня и для вас это является безразличной, абсолютно не нужной

формальностью, то я спрашиваю, с точки зрения международного права, является ли это формальностью и для других. Это Вам нужно обсудить. С нашей точки зрения, с нашей стороны Вы в этом вопросе не встретите никаких препятствий, никаких возражений, ибо мы явились сюда не для того, чтобы напоминать о договорах, которые когда-то связывали Украину против ее воли с русским царизмом, а для того, чтобы определить отношения между двумя свободными, имеющими полное право самим определять свои отношения народами. И если Вы хотите, я, конечно, могу Вам, как предпосылку нашего протокола, процитировать решение российских советов рабочих, крестьян и солдат, которые громко сказали, что в этот момент, когда в России революция, все народы, принадлежащие к Российской империи, имеют право на самоопределение, вплоть до полного отделения.

Шелухин: Я відповім Вам коротенько. Революція розірвала око-ви, так. Але ж не дурно я в Ваших попередніх рiчах побачив своєобразний федералiзм, який свiдчить про Ваш централiзм i iмперiалiзм. Тепер я бачу, що Ви начебто хочете знов скувати кайдани на українську незалежність. Так, Ви, тобто уряд Російської Федеративної Сoвiтської Республiки, рахуєте себе приємником царської властi i тому називаєте себе прямо приємниками i в правах на Україну. Ми проти сiєї претензiї рiшуче протестуємо. У себе i над собою ми нiякої сoвiтської влади не визнаємо i Ваша власть для нас – є власть чужої для нас держави. Щодо договорiв в Брестi, то це в усякому разi “дела давно минувших дней”. Таким чином, я од своєї заяви не одступаю i, коли Вам угоднo обговорити те, що я заявив вiд iменi делегацiї, на що мене уповноважено, то ми зробимо перерив.

Раковський: Я согласен с Вашим предложением. Но из Ваших слов я понял, что смысл моего заявления не был достаточно правильно усвоен; мы не являемся преемниками царской власти, не являемся преемниками ее тенденций, я сказал другое: в международных отношениях русская советская власть является преемником России и я еще прибавил, что во всех международных отношениях, на всех съездах, которые имели место до сих пор, я говорю о дипломатических съездах, советская власть рассматривалась именно как представительница всей России. Конечно, советская власть является представительницей всей России постольку, поскольку это может быть с согласия народов, которые населяют Россию. Из того, что Украина заявила свое желание жить самостоятельно, само собой следует (мне кажется, что об этом совершенно лишнее Вам заявлять), что советская власть не распространяется на Украину и никакими доводами Вы не можете подтвердить то Ваше обвинение, что советская власть претендует на господство над Украиной. По своему характеру и по своей природе советская власть не может претендовать на такое господство; извиняюсь, что я должен

возвратиться к советской власти и не по своей вине. Она является властью, *par excellence*,* всего народа и поэтому она по своей юридической природе не может быть властью насильственной, не может быть властью завоевательной, властью империалистической. Вы можете говорить, что то, что было в Брест-Литовске, относится уже к минувшему. Я извиняюсь, опять таки не моя вина, если международные договоры не зависят ни от Вас, ни от меня, и, что, хотя мы живем в XX ст., но есть международные договоры еще с начала XIX ст., которые сохраняют свою международную силу. Мы в этом вопросе хотели усмотреть только юридическую сторону, а совершенно не то политическое содержание, которое Вы изволили усмотреть в нашем протоколе. Мы спросили себя, с точки зрения международного права является ли признание Украинской Державы в договоре необходимостью или нет. Это может быть Ваше требование, это не может быть нашим предложением. Если усвоить такое требование с Вашей стороны, то мы сказали себе дальше, что такое признание, если оно должно иметь место, оно должно иметь место только в самом договоре и никак не может иметь место в чисто предварительных формах, еще до открытия самой конференции. Вот что заставило нас составить иной протокол, чем тот, который Вы нам предложили, мы всегда должны предвосхищать в наших решениях все вопросы, которые могут подниматься, и наши права предупредить, чтобы в самом начале могли подниматься нежелательные вопросы. Это зависит от нас и это зависит от Вас. Повторяю, с Вашим предложением о том, чтобы редакция протокола была предоставлена комиссии согласен.

Шелухин: Нам це визнання не потрібно, як і не потрібно і те, що ми Вас будемо признавати як державу. Але ж коли ми ведемо переговори, то ми ведемо їх як незалежні суб'єкти права. Це тут в протоколі і затитуловано. Інакше, якби ми вас не визнавали без України, то ми з вами не вели б переговорів. Ми Вас не вважали б тоді тим суб'єктом міжнародного права, за який уважаємо в даний момент, тобто, що Росія окрема і Україна окрема держави. Я думаю, що на сім вже можна закінчити, і, коли Ви находите потрібним, зробити перерву для того, щоби обговорити, обміркувати нашу заяву, то тоді зробим цю перерву. Тільки заявляю, що од цієї формулювання ми не одступимось. Це – "Conditio sine qua non".**

Вам угодно перерву?

Раковський: У Вас есть по поводу этого письменное заявление или просто Вы будете удовлетворены моими объяснениями?

Шелухин: Я цілком зрозумів те, що Ви говорили. Сподіваюсь, що і Ви добре зрозуміли, про що я говорив.

* Переважно (латин).

** Необхідна умова (латин).

Раковський: Я понял, о чем Вы говорили, но я только все-таки возражу, что здесь к этому вопросу мы подошли с точки зрения международного права и что этот вопрос для нас является вопросом формальным, или правильнее говоря, вопросом, который для существа наших переговоров не имеет важного и большого значения. Это имеет огромное значение для Вас, а не для нас. Если для Вас этот вопрос имеет значение, то для нас он представляется безразличным. Все-таки, что касается протокола, я предлагаю, чтобы выработка редакции его была передана в комиссию и чтобы этот факт не прерывал наших переговоров, а мы продолжали бы здесь заниматься, комиссия же найдет время, когда она обсудит общий протокол. При этом я замечу, что общий протокол должен быть составлен сколь возможно скорее, сколь возможно не уклонялся от всей той юридической материи, которая имеется перед нами, а именно объект нашей встречи определяется известными уже фактами, обмененными между украинским и русским правительством; в согласии с этими актами мы встретились, обменялись и признали совершенно правильными.

Шелухин: Тільки це тут і вивповнено. Другого нічого немає.

Раковський: Я все-таки настаиваю на своем предложении, чтобы окончательный протокол был составлен смешанной комиссией из Ваших и наших юрисконсультов.

Шелухин: Я принимаю. Маю честь вручити Вам уповноваження останніх членів делегації (відчитує список членів).

Раковський: Я принял все эти полномочия и нахожу их вполне идентичными с Вашими полномочиями.

Шелухин: Тепер ми можемо продовжити дальніші переговори, як Вам буде бажано. З першого пункту почнемо чи, може, розглянемо останній, як більш простий, і тоді перейдемо до першого. Це з технічного боку.

Раковський: Я считаю, что первый пункт является в сущности органически связанным со всеми пунктами, и предлагаю, чтобы мы начали с первого пункта.

Шелухин: Ми пред'явили Вам мапу, географічну карту, на якій зазначено демаркаційну лінію і зону. Члени нашої комісії, з свого боку, засідавши з Вашими членами комісії, заявили, що згоди щодо меж не здобуто. Ваші члени комісії ставили межю, лінію демаркаційну, в інших пунктах. Таким чином, виходить, що зараз з цього приводу немає між нами згоди. Я хотів би вислухати Вашу декларацію з цього приводу. На мою думку, це питання треба вирішити перш усього.

Раковський: Я констатирую тоже, что наши эксперты не могли сговориться относительно демаркационной линии. Дело в том, что при рассмотрении этой демаркационной линии, Ваши и наши эксперты исходили из двух противоположных воззрений. Наши эксперты и я, как полномочный председатель русской мирной делегации, считаем,

что перемирие есть только предварительное условие мирных переговоров, в концепции же Ваших экспертов и, как выяснилось еще раньше при нашем разговоре, в Вашем собственном понимании демаркационная линия фактически предрешает вопрос о границах. То, что должно являться результатом наших серьезных обдуманных разговоров для того, чтобы не нарушить интересов ни украинского населения, ни населения Российской Федеративной Советской Республики, то, что должно быть положено в основу тех добрососедских отношений, о которых Вы говорили, то, что должно быть результатом обсуждения, результатом проанализированного материала, который, надеюсь, Вы, с Вашей стороны, представили также, как и мы Вам это обещали, это все Вы фактически хотите предрешить при определении демаркационной линии. С этим мы не можем согласиться. Для нас демаркационная линия, которую мы здесь должны определить, уже определена, она уже подписана, она уже намечена командованиями обеих сторон в виду именно мирных переговоров. Вы не только перерешаете это решение, но в то же самое время вы создаете небывалый прецедент, когда при определении демаркационной линии без каких бы то ни было военных обстоятельств, в эту демаркационную линию включаются целые губернии, а именно: 14 уездов, одна треть Донской области, три миллиона населения; я говорю, что это является нарушением всех прецедентов; поэтому я предлагаю принять за основу демаркационную линию, определенную и намеченную там, где она еще не установлена между Вашим и нашим командованием. И если по каким-нибудь стратегическим соображениям в этой демаркационной линии могут быть некоторые изменения, то они не должны переходить за пределы изменений стратегического характера, они не должны являться изменениями, которые фактически устанавливают границы.

Шелухин: Я вже мав честь Вам заявити, що ця демаркаційна лінія не уявляє собою границь України, і через те вона не предрішає питання про державні межі. Щодо Вашої посилки на командування, що воно заключило перемир'я, то я заявляю, що перемир'я немає, а є тільки умови удержатися, утриматися на якийсь час од боїв. Це не є перемир'я. Других умов з командуванням не було. Стратегічні умови, які взяті на увагу при проведенні лінії, розуміється, не є абсолютні і тому, що до цих умов про лінію з боку стратегічного, то тут можливі, розуміється, компроміси, і таким чином, можливі дальші переговори в комісії. Таким чином, питання про перемир'я одсувається і ми можемо, щоби не гаяти часу, яким і так загаялись дуже, вступити в переговори про мир. Розуміється, ми зоставляєм за собою, позаяк нема перемир'я, право воєнних виступів і дій. Це щодо першого пункту. Я просив би професора Отто Оттовича* технічно-науковий термін для того стану, що вони зуть перемир'я.

* О. О. Ейхельман.

Проф. Ейхельман: Остановка военных действий.

Шелухин: Це технічна назва. Це про пункт перший.

Раковський: Я спешу ответить на ваше заявление, что мы потеряли очень много времени. Да, мы потеряли очень много времени, но я думаю, что в этом отношении с нашей стороны не было никакой задержки. Относительно пункта перемирия, я утверждаю, что заключенное перемирие имело вполне определенный характер, и я уже имел случай объяснить, что здесь не идет речь о приостановлении военных действий на том или другом пункте в связи с какими-нибудь местными обстоятельствами, а идет речь о постепенном заключении перемирия на всех фронтах, как точно указано в имеющихся у меня протоколах, в оригиналах, немецком и русском “в виду мирных переговоров”. Я не могу отказаться от этого вполне правильного понимания того перемирия, которое было заключено. Здесь уже не идет речь о том или ином толковании, а идет речь о правильном понимании того, что написано. То, что написано, не дает места никаким криво-толкам. Ясно и определенно заключается перемирие в виду начинающихся мирных переговоров. Я думаю, что будет бесполезно читать все эти протоколы, но они все находились у Вас в руках и частью имеются у Вас в копиях, а мы можем вам представить копии всех остальных. В них определенно говорится, о каком перемирии идет речь, а именно: речь идет об общем перемирии. Не желая придавать своим словам здесь какого-нибудь педантичного характера, я все-таки для того, чтобы подчеркнуть, что здесь идет речь об общем перемирии, сказал в прошлый раз, идет речь о том, что французы называют “armistice” – заключается частично, а идет речь, что называется “frais”,** которое имеет общий характер и может иметь место только при согласии высшего командования, которое не может исходить из инициативы местной военной власти. Таким образом, Вы не можете не признать тот определенный характер демаркационной линии и тот определенный характер перемирия, которое уже является фактом. Вы правы, конечно, чисто формально, говоря, что демаркационная линия не является еще границей. Мы тоже ответили, что демаркационная линия, которая есть, и теперь не есть еще границей, это вопрос, который мы обсудим на нашей конференции. Но, когда с одной стороны я беру Вашу демаркационную линию, а с другой стороны беру имеющийся у меня колоссальный материал относительно территориальных требований Украины, имеющийся у меня в форме Универсалов и в форме географических карт Украинской Державы и Украинской Республики, в форме статей и в форме статистики, то для меня вопрос ясен. К несчастью, я не могу отказаться от той мысли идентифицировать границы с

* Перемир'я (фр.).

** Витрати (фр.).

демаркационной линией. Фактически это связано у вас и нельзя иначе понять, трудно понять иначе требование новой демаркационной линии, как именно требование передвинуть дальше украинскую территорию, наметить ей границы, может быть, неокончательные, но во всяком случае создать известный сервитут (ибо после оккупации создается известное фактическое положение) и, исходя из этого положения, строить дальше. Так что для меня этот вопрос есть вопрос кардинальный; будем ли мы обсуждать наши границы, правовые отношения или Вы, с риском бросить тень на Вас, на проявленные и заявленные Вами здесь намерения Украины, – определять границы только на основаниях демократических, повторяю, с риском уронить, уменьшить, умаловажить Ваше заявление, будете настаивать на этой демаркационной линии. Я согласен с Вами, что могут быть известные изменения, но мы должны определить точно, что основой демаркационной линии должна быть та демаркационная линия, о которой я уже говорил, и что все изменения, которые можно в ней произвести, должны иметь определенный, чисто стратегический, местный характер, но не должны носить никакого общеполитического характера, не должны иметь никакой тенденции захватывать население, захватывать территорию. Этот вопрос мы должны оставить и обсудить дальше. Я согласен с Вами, что если мы дадим нашим экспертам такое задание – принять за основание уже намеченную определенную демаркационную линию, то мы уже сделаем большой шаг вперед и мы сможем приступить теперь к разработке плана всей дальнейшей нашей работы.

Шелухин: Оскільки я зрозумів Вас, то Ви міркуєте, що треба це питання ще поставити на розгляд мішаної комісії військової.

Раковський: Да, с оговоркой, что основанием должна быть та демаркационная линия, которая уже намечена и которая уже существует для Брянского и Курского фронтов, и та, которая уже намечена к установлению высшим немецко-украинским командованием для остальных фронтов.

Шелухин: Це все одно, яку лінію прийняти як основу. Від одної лінії прийдеться одступити в один бік, від другої – в другий бік для компромісу. Я міркую, що, коли іде річ про компромісні лінії, то буде вироблена нова якась, не на усіх пунктах, а в тих, де можливі ті компроміси. Так. На цім можемо і покінчити з першим пунктом.

Раковський: Я хочу возразить. Совсем не безразлично, какую демаркационную линию принимать как основание, ибо эти демаркационные линии расходятся на сотни верст. Это первое. Теперь второе. Я совершенно не понимаю того, что новая линия должна быть компромиссной. Я понимаю, что линия должна оставаться в пределах существующей линии, и только там, где могут быть особые стратегические соображения, должна быть незначительно изменена. В этом смысле я именно предлагаю, чтобы комиссия это выработала, но, если

мы на наших заседаниях не сойдемся, то я боюсь, что в комиссии может опять быть спор. Военные, они точно понимают, когда и какую линию можно принимать за основание и какие коррективы можно будет нанести на этой линии, они должны иметь характер чисто стратегический и местный.

Шелухин: В комісії члени її добре будуть знати, про що балакати, бо Ви своїм членам дасте Ваші директиви, а ми дамо своїм членам свої директиви. А принципи вивіряються тим, що у Вас є Ваша лінія, а у нас є наша лінія, Ви нашої не приймаєте, а ми Вашої не приймаємо, значить повинен бути якийсь компроміс, коли тільки є бажання справді балакати про мир.

Раковський: Желание говорить о мире имеется, доказательства мы дали. Я совершенно в этом вопросе высказываюсь без всяких резервов. Мы хотим заключить мир, но конечно мир, основанный на демократических началах. Это я говорю в ответ на Ваше последнее замечание. Я возвращаюсь все-таки к вопросу о демаркационной линии, ибо этот вопрос является чрезвычайно важным и доказательством тому является тот факт, что уже почти целую неделю или, во всяком случае, приблизительно целую неделю мы потеряли на этом вопросе; я боюсь, что, если здесь мы не дойдем до определенного понимания того, на каком принципе должна основываться демаркационная линия, то во время переговоров в смешанной комиссии мы опять натолкнемся на результаты отрицательные. Поэтому не безразлично, какую линию мы принимаем за основу, а если я говорю, что эта линия во многих местах расходится на сотни верст, то я это говорю не без оснований. В Вашей демаркационной линии требуется 14 уездов, треть Донской области и 3 миллиона населения. Очевидно, что здесь, если сдвинуть линию на карте, окажутся пункты, которые отстоят так далеко друг от друга, что здесь вопроса о компромиссе не может быть. Компромисс – значит, уступка с двух сторон, но, если бы мы вздумали передвигать демаркационную линию, добиваясь таких колоссальных уступок, то мы должны были бы требовать передвижения демаркационной линии на сотни верст, так как и Вы требуете передвижения на сотни верст, и тогда, в конце концов, при будущем компромиссе, мы очутились бы на точке прежней демаркационной линии. Но мы, при определении демаркационной линии, не исходили из таких положений, что демаркационная линия должна быть в известном смысле вопросом торга. Демаркационная линия должна иметь определенное юридическое и военное основание. Юридические основания мы Вам выдвинули, Вы на них нам ничего не ответили. Вы не можете отрицать факта протоколов, Вы не можете отрицать, что эти протоколы имеют значение не частичное, а общее, что эти протоколы делались в виду мирных переговоров. Вы не можете отрицать, что вся демаркационная линия уже намечена на карте и намече-

на не нами только, намечена на карте Вами и поэтому на вопрос о демаркационной линии нельзя смотреть как на вопрос, который может решаться компромиссно. Я понимаю, что могут быть места, где можно было бы эту линию исправить, но это может быть одинаково и с нашей и Вашей стороны. Вопрос тут принципиальный: какую линию мы должны принимать в основу будущих разговоров смешанной комиссии, и я предлагаю Вам принять предложенную и принятую уже нами Вашу первую демаркационную линию.

Шелухин: Я, вибачте, не зрозумів: Вашу лінію чи нашу?

Раковський: Это Ваше, оно стало нашим после того, как оно было Вашим. Ведь эта демаркационная линия установлена, она установлена уже.

Шелухин: Я мушу Вам сказати, що наші воєнні це одкидають, от через що у нас і виходить, що та лінія, про яку Ви тут розповідаєте, не може бути визнана безспорною. Вона є така лінія, про яку треба ще говорити. Затим, в комісії військовій були виявлені всі умови, усі причини, по яких ми настоювали і настоюємо на оцій лінії, яку ми провели на карті. Я Вам вже мав честь заявити раніше, а тепер ще повторюю, що стратегічні умови тут ускладнюються ще тим, що люди, які там проживають, просять нас прийняти такі міри, а не інші, і ми мусимо в гуманітарних цілях з цим рахуватися, розуміється, не абсолютно, а поскільки це можливо. От тільки через що я і казав тут про компроміс.

Раковський: Я был в постоянном контакте с нашими военными экспертами, и те аргументы, которые были приведены Вашими военными экспертами, они уже были в сущности Вами высказаны, так что новых аргументов мне неизвестно. Если есть какие-нибудь новые аргументы, то я готов их выслушать и обсудить. Что касается Вашего аргумента о том, что население приглашает Вас занимать эту демаркационную линию, то я не отрицаю возможности того, что Вы получали и можете получать приглашения от тех или иных лиц, но утверждаю, что со стороны населения таких приглашений вы не получали. Если считать тяжбы отдельных лиц, отдельных меньшинств серьезным аргументом при определении территории, при определении границ, тогда можно найти доводы для того, чтобы вы заняли всю советскую Россию и чтобы мы заняли всю Украинскую Державу. Если мы, оперируя теми или иными заявлениями населения, не будем считаться серьезно с кем мы имеем дело, с уполномоченными представителями населения или же с отдельными лицами, с отдельными группами, тогда все наши переговоры будут в своей основе иметь известный юридический порок. Когда говорят о населении и о воле населения, то это нужно понимать в определенном юридическом смысле и такой серьезный вопрос, как вопрос о демаркационной линии, нельзя решать на основании тяжб отдельных лиц или отдельных групп. Таким образом, я считаю, что Ваш аргумент в пользу передви-

ження лінії, аргумент, оснований на гуманитарних началах, лишень серйозних оснований. Я боюсь, що под гуманитарними початками те, котрі звертаються к Вам, ховають певні інтереси матеріальні і класові, не маючи нічого загального з інтересами місцевого населення.

Шелухин: Ми не будемо розвивати цього питання. Я тільки заявляю, що не окремі особи роблять ці заяви, а навіть земства і міста. Але ж тут ми рахуємо тільки на тих, вважаємо тільки на тих, хто коло цієї лінії, яку ми намітили, бо життя людей коло тої лінії і в тій лінії для нас дуже важливе. Таким чином, значить, коли будуть розважені оці підстави, затим взяті на увагу стратегічні умови, які міняються щодня і уже тепер не ті, що були п'ять днів тому назад, то з цього виходячи, розуміється, можуть бути тепер балачки про компромісову лінію, бо ті пункти, які раніше не були зайнятими, вже тепер зайняті і це, розуміється, переминяє картину.

Раковський: Я самим рішительним образом отвергаю, как имеющие какой-нибудь удельный вес и значение при наших переговорах о демаркационной линии, те заявления, на которые Вы намекаете. Если есть такие заявления со стороны населения, со стороны масс, то мы с самым большим вниманием будем рассматривать эти заявления, когда будет идти речь об определении границ и также будем рассматривать их и с одной, и с другой стороны, ибо если у Вас есть заявления, то и у нас тоже есть заявления, так что я этот аргумент совершенно устраняю из плоскости нашей дискуссии. Я остановлюсь только на втором Вашем аргументе, что демаркационная линия, если должна подвергаться каким-нибудь местным незначительным изменениям, то это только в связи с определенными стратегическими соображениями, которые будут выдвинуты как с Вашей, так и с нашей стороны.

Шелухин: Угодно Вам передати питання ще на розгляд комісії чи ні?

Раковський: В смысле сделанного мною заявления, я согласен передать вопрос о демаркационной линии смешанной комиссии.

Шелухин: І мною зробленої заяви.

Раковський: Считаете Вы таким образом, что эта комиссия может дойти до известных результатов, если мы здесь не могли определить, в каких рамках должна происходить работа этой комиссии, если Вы из ее работ не устранили этот посторонний политический элемент, а именно: гуманитарный интерес.

Шелухин: Я, на превеликий жаль, ніколи не був воєнним і через те не можу вважати себе спеціалістом в питаннях стратегічних, з яких не можна викинути гуманітарних підстав ніяк, бо стратегія оперує і над людьми. Через те я вважаю, що я зараз, властиво кажучи, не можу вказати ті рямки. Думаю, що і Ви, коли не були воєнним, і коли Ви не

посвячені в деталі військових справ, і що робиться на фронті, то і Ви ніколи не можете, коли Ви не військовий, Нехай се вирішать спеціалісти.

Раковський: Я тоже думаю это. Хотя я был когда-то военным врачом, но к стратегии это, к сожалению, не имеет отношения, о чем я жалею, но я думаю, что если мы не должны вмешиваться в чисто военные вопросы, то это нужно понимать еще и в том смысле, что мы не должны им подсказывать аргументы, которые не имеют отношения к данному вопросу. Я утверждаю, что вопрос о перемирии есть чисто военный вопрос, а вопрос о гуманитарных отношениях это есть вопрос, который мы можем обсуждать тогда, когда пойдет разговор о границах, и я Вас уверяю, что я совершенно пойду Вам навстречу, и что с моей стороны не будет никаких протестов, если Вам угодно будет дать этому вопросу самое широкое и самое полное разрешение. Но пусть тогда будет решено, что в данный вопрос военный не должно примешивать вопросов гуманитарных.

Шелухин: Все-таки ви не відповіли: передати комісії чи ні. В цій питанні.

Раковський: Я заявил, что согласен передать в комиссию в том смысле, как я здесь говорил.

Шелухин: В тім смислі, в яким і я сказав.

Раковський: Таким образом, уважаемый председатель, может быть, лучше, несмотря на все наше военное невежество, нам вместе обсудить эту линию потому, что тогда мы скорее сможем дойти до известных результатов, или же, если мы передадим это военным, то нужно поставить вопрос на чисто военную точку зрения и должен подниматься только стратегический вопрос.

Шелухин: Я думаю, що при вирішенні питання в комісії, ми можемо з Вами бути присутніми і брати участь.

Раковський: А не думаете, что мы им помешаем, когда будем вмешиваться в стратегические вопросы?

Шелухин: Я думаю, що як не спеціаліст втручається в чужу справу, то він тільки шкодить.

Раковський: Таким образом, если я понял ваши слова, то лучше всего передать этот вопрос военным и передать его в таком смысле, что в этом вопросе должны считаться только со стратегическими соображениями.

Шелухин: Стратегічними. Однак стратегічні умови не єть умови тільки про те, чи стріляти, чи ні, а єть умови і про те, як повинна жити і почувати себе людність в тім районі і які гарантії даються людності. Це, безперечно, входить в стратегію. Я од військових спеціалістів знаю, що з тими елементами військові завше вважаються і через те я говорю рішуче і сміло, хоч неспеціаліст в тій справі.

Раковський: Тогда я пополнию свою инструкцию нашим экспер-

там так, чтобы они со своей стороны тоже выдвинули гуманитарные интересы противоположного характера.

Шелухин: Таким чином, питання передається в комісію. Тепер, може, продовжимо розмову по слідуєчих пунктах, щоб швидше наблизитися до вирішення?

Раковський: Я согласен.

Шелухин: Хотілось би мені знати: Ви од Вашого уряду одержали вже відповідь на четвертий пункт чи ні?

Раковський: Имея, полномочия, мне уже не нужно было сноситься с нашим правительством и я могу принять по этому пункту, вместе с моим товарищем делегатом Д. З. Мануильским, определенные обязательства. Но я считаю, что этот 4-й пункт нельзя рассматривать отдельно от всех остальных пунктов.

Шелухин: Я тільки через те якраз спитав, що Ви постановили його вирішення не в залежність од Вас, а в залежність од уряду. Тоді ми переходимо до другого пункту. Тут іде річ про те, щоб дозволити українським громадянам переїхати з Росії на Україну з усім їх майном, не виключаючи з цього грошей, процентних паперів і взагалі цінностей, капіталів, і допомогти їм в цім переїзді. Це ми виставляємо не тільки через те, що ті, що приїздять звідти, заявляють жалоби, але і через те, що з офіційно опублікованих правил виходить, що громадяни українські не мають права перевозити з собою своє добро. І от, наприклад, по цьому офіційному оповіщенню, по цих правилах виходить, що хто, наприклад, їде через Оршу, то він повинен остатись без часів, бо тільки дозволяється брати хрест та обручальне кільце. Така постанова. Я це навів тільки для приміру. Навіть без часів. Розуміється, од нас од'їздять з усім своїм майном, ніхто їм тросу не робить і ніхто у них їхнє добро не відбирає.

Раковський: В вашем втором вопросе есть два пункта: один – относительно того, чтобы русское советское правительство не чинило никаких препятствий украинцам, чтобы они могли переезжать из России на Украину; второй относительно того, чтобы они могли увозить с собой все свое имущество. По первому пункту я Вам уже ответил, что советское правительство никогда не делало никаких препятствий, наоборот оно оказывало содействие и, если украинцы не могли переезжать в достаточном количестве, то это исключительно вследствие технических недочетов, вследствие отсутствия транспортных средств. Я счастлив, что сегодня могу Вам прочесть два документа; один из них является ответом на мое заявление о том, чтобы украинцы могли переезжать беспрепятственно, а значит он является уже результатом наших разговоров, а другой имеет тем большее значение, что он был отправлен задолго до наших мирных переговоров и доказывает заботу советского правительства об украинских гражданах (читает): “Радиотелеграмма российскому полномочному

представителю Иоффе...^{*}” Далее немецким послом гр. Мирбахом было заявлено, что эти препятствия технические больше не имеются (у меня имеется и эта бумага). С другой стороны, от имени Комиссариата иностранных дел я получил следующую телеграмму: “По поводу жалоб украинской делегации на якобы чинимые нами украинцам препятствия к отъезду, я Вам могу сообщить, что нами получена от гр. Мирбаха нота от 19 мая следующего содержания: “В ответ на ваше заявление от 12 мая,” имею честь донести, что впредь до устройства непосредственных сношений с Украиной я не имею права давать отпусков на Украину”. Это ответил нам гр. Мирбах, когда мы обращались к нему по просьбе Украинского комитета в Петрограде и Москве за пропусками украинским беженцам, которые скопились в Орше. Таким образом, то, что я Вам заявил, подтверждает, что, если как Вам, так и нам желательно облегчить проезд беженцев и украинских, и русских граждан, то нам нужно скорее установить хотя бы те нормальные отношения, которые создаются после перемирия, для того, чтобы открыть новые железнодорожные пункты для переезда и одних и других. Что касается второго вопроса, то, когда Вы прочли из газет те правила, которым должны подчиняться украинцы, я уже усмотрел в этом известное недоразумение. У меня здесь имеются правила для отъезда иностранцев и здесь в этих правилах указано, что они не могут везти золотые и серебряные монеты, бумажных денег и банкнот, они могут везти – 500 руб., если едет одно лицо, если же у него семья, то для каждого члена семьи он может везти еще по 250 руб. Лишние деньги, которые имеются, остаются его собственностью (я Вам передам этот документ), он получает расписку. Я вижу, что Ваш товарищ юрисконсульт махает головой. Я напомню, что у нас сохранились еще те правила, которые не мы выработали, которые были выработаны в связи с войной, которые сохранились при временном правительстве, когда оно было таковым и для Украины, и, что они сохранились в связи с войной, которая ведется повсюду. Но эти правила могут иметь только временный характер. Это не есть творчество советской власти. Это есть правила, которые были приняты во время войны в виду сохранения нейтральности и в виду предупреждения спекуляции и изменять эти правила теперь, во время переговоров о перемирии, это значит фактически требовать от нас тех законов, которым подчиняются в России все: и русские, и иностранцы. В этом отношении я заранее Вам заявил, что мы вам можем сказать, вполне определенно единственно только то, что украинцам не будет чиниться никаких законных препятствий. Это тем легче нам сказать, что в сущности из этих телеграмм Вы увидели, что русская советская власть не делала

* Крaпки в текстi.

** Текст заяви відсутній.

никакой разницы между украинцами и русскими гражданами и никогда не мешала их отъезду. Вот что я имею ответить на Ваш второй вопрос.

Шелухин: Я повинен зауважити, що ваші пояснення мене не задовольняють. Справа в тім, що в кожному місці, як Ви самі вже сказали раніше, є свій автономний совет. Оці автономні совети вважають себе незалежними як члени федерації советської. Вони розпоряджень центрального уряду не виконують. І от, незважаючи на те що тут в правилах сказано, що можна взяти біля 6 комплектів, до нас приїжджають люди буквально в одній сорочці. Між іншим, оце є також одна із причин, оця самоволя, сваволя советів, через що ми в стратегічні умови вносимо, може, більше, ніж це при звичайних умовах треба було б вносити, гуманітарних основ. Щодо розписки, то справа не в тім, що у мене є розписка. Як я приїду з тою розпискою в Київ, то я з голоду помру, бо за ту розписку ніхто і фунта хліба не дасть. Ви кажете, що всі користуються однаковими правами. На це я зауважу, що ні. І заперечу. Наприклад, ми знаємо, що деякі національності переїзять цілком вільно і їх не обшукують, а українців обшукують до рубця. Розуміється, я кажу тут про те, що ми російським громадянам представимо, як і зараз представляємо, всі права. Ми хочемо, щоб і нашим громадянам були надані такі ж права для переїздів. Щодо пункту Орші, то, розуміється, це не єдиний пункт, і, розуміється, при перемир'ї ми намітимо ще декілька другх пунктів, через які зможуть переїзжати як наші, як, і Ваші громадяни в свої держави.

Раковський: Я думаю, что вопрос о конструкции советской власти уже нами устранин в плоскости наших дискуссий. Вы изволили сегодня опять возвратиться к этому вопросу. Я Вам должен заявить, что нет местных советов, которые не должны подчиняться общим законоположениям, и, что те местные советы, которые не подчиняются этим общим законоположениям, делают это не потому, что у них есть местные законы, а потому, что они делают злоупотребления. Советская власть дала и дает каждый день доказательства того, что она беспощадно расправляется со своими представителями власти, которые не подчиняются общим законам, которые превышают свою власть и нарушают интересы населения, и во всяком случае здесь не может быть вопроса и спора принципиального, а может быть спор о тех или иных злоупотреблениях, которые делают те или иные власти и за которые мы ответственны. За все материальные убытки таких лиц, если деньги их не будут возвращены, мы ответственны, это я говорю; нужно каждый раз доводить до сведения советской власти. Но это, конечно, не может быть предметом нашей мирной конференции. Что касается вообще отъезда иностранцев, то нужно различать две категории, и что касается тех, которые едут без всяких особых разрешений на основании общих правил, то в ответ на заявление, что они остаются без часов, я говорю, что нет ничего подобного, и что они остаются без

сорочки, – то тоже ничего подобного нет. Я не знаю, если мы будем хорошенько искать, то не найдем ли мы таких же фактов на пограничных пунктах по эту сторону черты; у меня имеются такие факты; так что я думаю, что этот вопрос совершенно должен быть оставлен в стороне. Я говорю: иностранцы могут переезжать на основании общих положений; если же они, уезжая, хотят взять с собою больше того, что есть в общих положениях, то они на это должны иметь особое разрешение Комиссариата по иностранным делам. Это было так, это и в данный момент практикуется. Я считаю, что совершенно не входит в компетенцию нашей конференции заниматься законами внутреннего распорядка. Поскольку эти законы касаются правовых отношений граждан, это может быть вопросом во время самих мирных переговоров, но это не может быть вопросом, который решается до переговоров. Вот что я имею Вам ответить на Ваше возражение.

Шелухин: Властиво кажучи, нам нітрохи не легше от того, що Ваші совіти забороняють всякі зловчинки. Я кажу про ті правила, які можна і не писати, бо вони виконуються всіма культурними людьми всього світу і чогось не визнаються Вами по якимсь мотивам, нам невідомим. Моя пропозиція цілком приемлива, об'єктивна – це переїзд на підставі взаємності. Наші українські громадяни повинні користуватись тими ж правилами для переїздів, якими користуються Ваші, коли їдуть з України. Це так просто і ясно.

Раковський: Я уже имел случай несколько раз заметить, что в Ваших дискуссиях, совершенно может быть не желая, Вы скользите по плоскости критики наших внутренних отношений и высказываете общие суждения относительно характера нашей советской власти. Я протестую против этого. Если я пойду по Вашим стопам, то я тоже смогу дать различную квалификацию Вашей власти. Но я считаю, что здесь не может идти речь о фактах, которые можно квалифицировать с точки зрения моральной или политической. Здесь может идти речь о том, распространяются ли известные законоположения исключительно на украинских граждан или они общие для всех иностранцев. Эти законоположения могут быть строги, могут быть очень суровы, но если смотреть на законодательство в общем, то какое законодательство можно назвать более суровым и более строгим, я полагаю, что к этим вопросам нужно подходить исключительно с точки зрения формальной и юридической. Я понимаю Ваше требование – не чинить препятствий отъезду украинцев. Я понимаю Ваше требование, чтобы были приняты меры (хотя я Вам заявил, что мы и без того принимаем меры), чтобы никаких злоупотреблений не было, и это я также требую с Вашей стороны, как принципа взаимности, чтобы власти относились с гуманностью и с законностью ко всем гражданам, Вы к нашим и мы к Вашим. Но я считаю эти два требования совершенно лишними, по той простой причине, что, как я Вам заявил, мы никогда не делали никаких препятствий украинцам при их отъезде и сами изыскивали

все средства для того, чтобы облегчить этот отъезд. Что касается второго вопроса, относительно того, чтобы и украинцы могли уезжать со всем своим имуществом из России, то в данный момент, когда вопрос о гражданстве решается только ощупью, решается не на основании юридических норм, ибо у нас их еще нет, мы их теперь будем вырабатывать, я говорю в данный момент решать этот вопрос – значит, опять-таки предрешать те вопросы, которые возникнут. Я предлагаю поэтому этот второй пункт снять и, когда мы будем обсуждать правовые и имущественные отношения между украинскими и русскими гражданами, между русскими гражданами, которые проживают на территории Украинской Державы, и украинскими гражданами, которые проживают на территории Русской Республики, тогда этот вопрос должен быть освещен во всей его полноте.

Шелухин: Я думаю, що наші закони для Вас не обов'язкові і Ваші закони для нас не обов'язкові. Але ж я думаю, що єсть міжнародові погодження і загальнолюдські основи. І от ми, виходячи з ґрунту оцих найширших основ, загальнолюдських, і пропонуємо Вам, щоб громадяни при переїздах через кордон користувались найширшими правами, які в даному разі єсть у нас і яких немає у Вас, як це можна міркувати на підставі тих правил. Тепер я думаю, що по цьому пункту ми уже обмінялись думками. Значить, можна ці думки взяти, як матеріал при остаточнім вирішенні, коли будемо розглядати всі чотири пункти разом, бо перед тим, розуміється, ця справа перейде через засідання в кожній делегації. Я міркую, що ми можемо перейти тепер до 3-го пункту.

Раковський: Вы изволили заметить, что наши законы не обязательны для Вас и что Ваши законы не обязательны для нас. Это не совсем так. Ваши законы не обязательны для нас, когда мы находимся на российской территории, а когда мы находимся на украинской территории, то Вы сами не согласитесь считать их необязательными для нас. Точно так же наши законы не обязательны для Вас, но мы не согласимся, чтобы они были необязательны для Вас на нашей территории. Кажется, это элементарное правило. Так что с этой поправкой я принимаю Ваше заявление. Я понимаю, что Вы можете выражать пожелания, но до того предела, пока эти пожелания не являются противоречащими нашим основным законам. В этом смысле, если чисто юридически посмотреть на вопрос, то договор, являясь общим законом, может внести всякие изменения в наших частных законах; но Вы хотите еще до этих переговоров предложить нам изменения наших внутренних законов. Я даже не могу передать моему правительству пожелание в таком смысле, я могу сказать только одно, что со стороны украинской мирной делегации есть пожелания, чтобы русская советская власть приняла все меры к тому, чтобы украинцы могли свободно переезжать на Украину, и второе, чтобы русская советская власть дала строгие распоряжения о том, чтобы не чинились никакие злоупотребления, и что со своей стороны через украинскую мирную

делегацию украинское правительство также обязывается пропускать и содействовать пропуску русских мирных граждан и распорядиться о том, чтобы при этом проезде на границе не совершались по отношению к русским гражданам никакие незаконные действия. В этом смысле я понимаю этот пункт и его целиком принимаю. Относительно того, что именно могут вывозить украинские граждане из России, они должны подчиняться общим законам или же, когда у них имеется для этого особый интерес, то они должны обращаться обыкновенным порядком в Комиссариат по иностранным делам для специального разрешения.

Шелухин: Я повинен зауважить, що, розуміється, коли хто пробуває в якій державі, то для його обов'язкові закони тої держави. Але ж на той час, коли хто виїздить із тої держави або тимчасово приїде туди, устанавляються особливі, договірні, так сказати, закони. Я Вам можу указати, наприклад, хоч би на те, що не так давно, в 1914 р., між Грецією і Росією склався з цього приводу особливий договір. В цім смислі, розуміється, ні Ваші закони для нас, ні наші для Вас не обов'язкові, бо ми повинні виробити спільні умови, на яких наші громадяни можуть їхати од Вас, а Ваші од нас і до Вас. Я міркую, що ми можемо передати і цей пункт на розгляд делегації. Принципи висловлені. Ми можемо формулювати уже на підставі обміну думками наші вимоги більш детально, і Ви, розуміється, теж більш детально, не з огляду Ваших законів, а з огляду міжнародових зносин. В Ваші внутрішні діла ми не втручаємось, але переїзд через кордон і виїзд з одної держави до другої, це не внутрішні справи, а це міжнародні діла. Я повторюю, що до Ваших законів у міжнароднім відношенні нам нема ніякого діла. Так Ви згодні з тим, щоб делегації обсудили питання се після того, як Ви вислухали мої думки і я вислухав Ваші?

Раковський: Я все-таки не точно понимаю цель этих предложений. В первый момент, когда Вы их передавали, я считал, что все эти предложения должны быть приняты с момента перемирия, но если Вы их передаете в комиссию, чтобы они были детально разработаны, тогда оказывается, что мы уже приступаем к тем или иным вопросам, которые будут предметом наших переговоров. Я думаю, что здесь может быть только один модус, чтобы не просто формулировать. . . *

Шелухин: Дозвольте Вас перебить: не в комісії, а делегації, щоб обсудити.

Раковський: В делегації. Если я не ошибаюсь, Вы сказали в комиссии. Тогда, значит, это моя ошибка. Значит, в делегації Вы должны представить нам Вашу определенную формулировку и мы представим Вам нашу определенную формулировку.

* Крпки в тексті.

Шелухин: Проекти міжнародного соглашения на цей щот.

Раковський: Тогда я еще меньше понимаю международное соглашение.

Шелухин: Ми ведем переговоры. . .*

Раковський (перебиває): Помимо мирного договора мы должны составить внеочередное международное соглашение.

Шелухин: Цілком правильно: а перемир'я що таке. Це є теж міжнародне соглашение.

Раковський: Вы мне позвольте на этот вопрос Вам ответить более пространно. Я с Вами согласен. Перемирие это есть факт, который предшествует мирным переговорам. А то, что Вы предлагаете относительно консулов, относительно правовых имущественных отношений, относительно железнодорожного подвижного состава, это есть уже предмет мирного договора. И когда с одной стороны у нас будут мирные переговоры, а с другой стороны мы выделяем из этих мирных переговоров те вопросы, которые в данный момент могут представить большую важность для Вас, и им отдаем внимание и по ним вырабатываем особые пункты, которые потом должны войти целиком в мирный договор, то я с этим никак не могу согласиться. Таким образом, мы заранее упраздняем мирные переговоры, потому что целому ряду важных вопросов в наших международных отношениях, в наших имущественных отношениях Вы хотите уделить особое место. Я это считаю недопустимым. Я считаю, что в данный момент может быть только обмен мнений, пожеланий и обязательств, имеющих совершенно определенный характер. Может быть, я уже сделал ошибку, когда допустил, чтобы вместе с вопросом о перемирии мы обсуждали и эти вопросы, но если я это допустил, то только в том смысле, что решения, могущие быть принятыми по этим вопросам, могут иметь только характер обмена услуг, но никак характер определенных юридических обязательств. О чем тогда мы будем договариваться, раз заранее мы составляем ряд определенных юридических обязательств. Я не могу допустить, чтобы отдельные пункты, которые будут предметом нашего мирного договора, обсуждались предварительно, а я только допустил, чтобы теперь между нами был обсужден известный обмен услуг и обсужден в том смысле, в каком уже здесь ответил на Ваше заявление.

Шелухин: Не тільки міжнародова практика, а і наука міжнародного права знають часткові мирові договори, які складаються навіть за часів війни без перемир'я. Коли це так, то чому ж ми не можемо поставити окремих умов в даний момент. Ми бачимо, що наші українські громадяни Вам надзвичайно дорогі, бо Ви їх ніяк не хочете випустити. Що ж до

* Крапки в тексті.

Вашої думки про те, що не можна вміщувати сюди імущественних інтересів, то чому ж їх не вмішать в переговори про перемир'я, коли ось тепер за часів війни Ви самі дозволяєте переїзжать українським громадянам з деяким добром. Ми говоримо тільки про кращі умови переїзду і про більш широке користування правами на імущество.

Раковський: После Вашего объяснения я еще меньше могу согласиться на такой способ работы, который Вы нам предлагаете. Мы приехали заключить мирный договор и обсудить все вопросы, в том числе имущественный и железнодорожный. Если я пойду Вам навстречу и соглашусь с Вашей точкой зрения создавать отдельные казусы по отдельным вопросам, то мы можем очутиться завтра перед рядом не договоров, а соглашений, и не иметь общего договора. Я не хочу уменьшать ту цель, для которой мы приехали, ту цель, для которой Вы нас пригласили, и ту цель, которую Вы сами преследуете, – цель мирного договора. Мирный договор должен охватывать все эти вопросы и вне его, и вне переговоров для всех этих вопросов мы не можем отводить отдельное место и по поводу них создавать отдельные соображения. Я понимаю, что это можно сделать только в одном смысле, в смысле обмена услуг. Я понимаю это еще, что касается консулов; что так как все равно у нас имеется представитель Рады, то чтоб теперь этот представитель имел характер официальный и чтобы наш представитель здесь также имел характер официальный. В этом я не вижу для интересов населения никакого зла. Наоборот, я считаю, что это и в Ваших и в наших интересах. Но этим я не хочу предрешать вопроса, который должен обсуждаться в нашем мирном договоре, и если я по этому пункту могу итти Вам на уступки, я не могу рассматривать во время перемирия вопрос о железных дорогах и об имущественных отношениях между украинцами и русскими. Это вопрос чрезвычайной важности, вопрос чрезвычайной сложности, вопрос, который должен обсуждаться во время самих мирных переговоров. Я, с своей стороны, тоже выдвинул, как обмен услуг, вопрос о том, чтобы украинский и русский Красный Крест могли бы совместно выработать некоторые правила, для того чтобы облегчить проезд украинцев военнопленных, находящихся в Германии, через Россию и обратно, облегчить проезд русских из Турции и из Австрии через Украину. Я выдвинул еще и другой вопрос относительно того, чтобы сейчас же после заключения перемирия восстановить правильное железнодорожное сообщение и дать возможность обмениваться грузами, которые принадлежат Вашим гражданам на русской территории, и нашим гражданам на украинской территории. Но опять-таки это только как обмен услуг и вовсе не решение принципиального вопроса, тогда как поднятый Вами вопрос затрагивает и железнодорожный вопрос и вопрос о том, в каком отношении украинские граждане должны находиться к русским законам. А это уже затрагивает принципиальный вопрос, касающийся всего нашего внутреннего устройства, это вопрос, к которому должно подходить чрезвычайно

серьезно и осторожно, когда мы будем обсуждать наши имущественные отношения, то я заранее Вам говорю, что Вы с нашей стороны найдете готовность всесторонне обсудить все эти вопросы и принять к соображению все эти интересы.

Шелухин: Щодо Червоного Хреста, то, розуміється, я Вам про це нічого не заперечував. Це бажано. Щодо другого питання, то, коли се про обмін товарами, то, розуміється, і проти цього ми нічого не можемо мати, раз іде річ про обмін товарами. Але ж ми увесь час тут ведемо спір не про те, що Ви заявили і проти чого я зовсім не спорю, а про ті пункти, які являються розвитком і поліпшенням того, що зараз є. Тільки те, що зараз є, має багацько негативних боків. Ми тут кажемо про тих осіб, які будуть здійснювати свої частно-правові відносини, а ніяк не про публично-правові інституції. Ми кажемо тут про те, що Українська Держава такий рахунок пред'являє Російській Державі, а Російська нам. Про це буде річ в мирному договорі, а зараз ми кажемо тільки про наших окремих громадян, громадян Української Держави, позаяк всяка держава, як Українська, так і Російська – всяка держава має своїм моральним обов'язком захищати інтереси своїх громадян. От про що ми говоримо. Властиво кажучи, мені здається, що наші розмови в цій пункті покінчені.

Раковський: Я только могу радоваться, что они закончены, но я все-таки Вас спрашиваю: думаете ли Вы, что мы в этих пунктах не должны заключать особые соглашения, или считаете, что Ваше предложение с нашим коррективом уже является достаточным для того, чтобы оно приняло характер окончательный.

Шелухин: Для того, щоб делегації обговорили їх і виробили ту чи іншу формулювання, більш детально розроблену.

Раковський: Таким образом, если я Вас понял, Вы с Вашей стороны обсудите Ваше предложение и примите в соображение наши доводы, а мы со своей стороны обсудим и примем в соображение Ваши доводы.

Шелухин: Тепер ми можемо перейти до 3-го пункту. Щодо 3-го пункту, то Ваша заява про те, що Ви могли б згодитися дати подвижний состав, тобто, значить, паровози, товарні вагони, платформи, пасажирські вагони і цистерни, розуміється, по згоді з Міністерством шляхів для тимчасового користування до того часу, коли буде обрахунок по мирному договору, то як в такій формулі Ваша пропозиція, то вона цілком приємлема. Я мушу зауважити, що Україна з Московською Державою, проживши вкупі 260 років, має такі заплутані рахунки, які ми зможемо вирішити на протязі, дай Боже, 3-х місяців. Це дуже великий час. Та й оці умови для перемир'я, я думаю, не є конечні, бо життя поставить, безперечно, ще для нас і для вас різні вимоги, по яким ми, розуміється, як перейдемо до перемир'я, збалакаємося. І от я, виходячи із цього ґрунту, із цієї підстави, міркую, що для тимчасового користування, взявши від Вас подвижний состав, ми цим не зліквідуємо залізнодорожних рахунків, ні Ваших, ні наших. Ми беремо тільки на

тимчасове користування і це буде зроблено по згоді нашого Міністерства шляхів з Вашим Міністерством шляхів.

Раковський: Я прошу, чтобы по этому пункту я мог вместе с экспертами составить тоже определенную редакцию.

Шелухин: Тепер спинимось на 4-му пункті, який Ви поставили в залежність од того, як Вам відповідь Ваш уряд, а нині по своїм уповноваженням самі можете вирішити. Тут цілком ясно, про що іде річ, і немає чого пояснити. І з Вашої попередньої промови мені здається, що Ви згодні на такий стан, щоб були оборонці наших інтересів у Вас, а Ваші оборонці російських інтересів у нас.

Раковський: Конечно, принципиально я соглашаюсь от имени русской делегации, только нужно дать этому определенную формулировку еще не определенных международных отношений между нами. В данный момент мы не имеем еще своих посланников. Когда определяется компетенция консулов на основании международного права, то она устанавливается вообще в связи с нормальными международными отношениями, а так как наши отношения находятся еще в некотором ненормальном фазисе, то нужно, чтобы этот пункт был вполне определенно отредактирован.

Шелухин: І права, і обов'язки цих послів повинні бути висловлені згідно з цим. Тепер нам остається вирішити питання про те, коли у нас буде засідати комісія, яка розгляне справу з протоколом, і затим, коли будуть делегації для того, щоб вирішити нам, коли буде у нас засідання пленарне.

Раковський: Я предлагаю, чтобы завтра утром в 11 час. делегация могла собраться и выработать план и чтобы мы могли, если возможно, даже еще завтра продолжить наше заседание.

Шелухин: Я з цим згоден і прошу делегацію завтра в 11 год. Прибути сюди на нараду. Тоді, я так розумію, як у нас виникне непорозуміння, будемо мати можливість знестися з Вами, бо Ви теж будете в той час. Так само і Ви, коли з приводу сих пунктів у Вас вийде непорозуміння. В сих справах можуть бути непорозуміння і треба буде пояснень. Військова комісія своїм чином повинна зібратися.

Раковський: Я извиняюсь, но я еще не точно понял. Я понял так, что завтра совместно наша и Ваша делегации соберутся для того, чтобы совместно выработать план дальнейшей работы. Значит, я Вас ошибочно понял, это есть, может быть, дальнейший план распределения нашей работы, так что будет передана в комиссию техническая сторона вопроса. Я так понял задачу завтрашнего собрания.

Шелухин: Я не так розумію. Я думаю, що ми покінчемо з поставленими питаннями за завтрашній день, а далі ми перейдемо до роботи в комісіях, які будуть відноситися до мирового договору. Ми вже такий план для себе виробили. Значить, треба буде тільки дізнатися, який у Вас є план для цього, а Вам сказати наш план, і тоді ми виробимо спільний план.

Раковський: Мы представим Вам наш план, а теперь Вы окончательно выработаете Вашу формулу относительно этих условий, и мы тоже ее

выработаем, так что завтра мы представим Вам и Вы представите нам свою формулу.

Шелухин: Я могу представить Вам завтра план нашей работы. Значит, до завтрашнего дня до 11 год. ранку.

Раковський: Пожалуйста. В собрании только делегации.

Шелухин: Тільки делегації.

(Засідання скінчене в 7 год. 25 хв. вечора).

Секретар засідань: *Катрановський*

Секретарь российской мирной делегации: *В. Бельгов*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 2, арк. 14-43. Оригінал.

№ 21

(6-е засідання)

2 червня 1918 р.

Раковський: Объявляю шестое заседание открытым. Прошу секретаря прочесть протокол прошлого заседания.

Секретар: (читає протокол).

Шелухин: Я нічого не маю проти цього протоколу.

Раковський: Я просил бы прочесть по-русски.

Секретар: (оголошує протокол по-російськи).

Раковський: Я не имею никаких возражений против протокола.

Шелухин: Підпишемо (протоколи підписуються).

Раковський: После соответственного обмена мнений с Вами, наша делегация послала Вам следующий проект протокола:...* (читає). Я по поводу этого протокола прошу Вас сказать, имеете ли Вы какие-нибудь возражения.

Шелухин: Так, я бачу, що по змісту він цілком відповідає тому, що нами було запропоновано.

Але ж, стоявши на ґрунті чисто юридичному, я вважаю потрібним внести сюди юридичну точність і, замість виразів з початку: “о прекращении враждебных действий и определений границ и правовых

* Крпки в тексті.

отношений” вписати з уповноважень од урядів: “о заключении мирного договора и подписании актов переговоров и мирного договора”. По-українськи це буде: “Про заключення мирового договору і підпис актів переговорів та мирового договору”.

Раковський: Прошу перевести.

Шелухин: Я ж читав: “о заключении мирного договора и подписании актов переговоров и мирного договора”.

Раковський: Значит, кроме этой формулы, которая есть, еще прибавить.

Шелухин: Вставку зробити, замість процітовного тексту.

Раковський: Если я Вас понимаю, то вместо “о прекращении враждебных действий и определения границ”... просто поставит: “о заключении мирного договора и подписании актов переговоров и мирного договора”. Я согласен.

Шелухин: Коли з тою поправкою Ви згоджуєтесь, тоді вдруге нема чого читати.

Раковський: Нет, не нужно читать. (Підписують протокол про обмін уповноваженнями).

Раковський: Надо, чтобы подписали и остальные делегаты.

Шелухин: Це бажання можна задовольнити. Тільки справа в тім, що я на другий день на засіданні доручив Вам їх уповноваження, так що, коли Ви нічого не маєте заперечити проти цього, то підпишуть всі члени української делегації.

Раковський: Все-таки лучше, чтобы подписали все, если уж с нашей стороны делегаты подписали.

Шелухин: (звертаючись до членів української делегації): прошу вас підписати. (Члени української делегації підписують протокол).

Раковський: По окончании формальностей с протоколами, приступим ко второму пункту повестки дня. Мы вам вчера отправили наши условия перемирия, а именно следующие:

Первое: Советские и немецко-украинские войска, занимают указанную на предлагаемой при сем карте демаркационную линию, соответствующую положению обеих армий к моменту начала мирной конференции.

Советские войска занимают линию, указанную синей чертой, немецко-украинские – красной. Как русское, так и немецко-украинское высшее командование дают распоряжения о немедленном приостановлении всех военных действий. Как одна, так и другая армия отходят за демаркационную линию, в тех местах, где эта линия перейдена.

* Крапки в тексті.

По поводу этого пункта я только сделаю замечание, что теперь выработывается демаркационная линия, и, значит, эта демаркационная линия будет основой.

Шелухин: З приводу цього я маю зробити заяву. Цю лінію вчора не виробили. Вона буде вироблятися і який час це займе – невідомо. Наша делегація робить пропозицію, щоб зараз наша політична комісія і Ваша, на обов'язку яких буде вироблення державних меж між Україною та Росією, взяли б за цю справу. Може, вийде так, що вони з цією справою покінчать швидше, ніж з першою справою.

І тоді вирішення меж між державами покриє усі останні непорозуміння і спори щодо демаркаційної лінії. Розуміється, комісія військова, яка зараз розглядає питання про демаркаційну лінію, повинна працювати паралельно, про той випадок, що, може, вона швидше вирішить це питання, ніж друга комісія.

Раковський: К сожалению, я не могу разделить Ваше предложение. Вопрос о перемирии должен предшествовать вопросу об определении границ, и я предлагаю, чтобы военная комиссия, которая уже вчера начала свои работы и которая уже вчера, насколько мне известно относительно одного участка, пришла к соглашению, чтобы эта комиссия продолжила сегодня и завтра срочным порядком свою работу и чтобы она пришла к заключению. После этого я согласен, чтобы первым пунктом наших переговоров был вопрос об определении границ.

Шелухин: Наша пропозиція не гальмує справи ні трошки, вона ускоряє. Ми авансом виробляємо межі між двома державами.

Раковський: Я уже раньше заметил, что у вас определение демаркационной линии фактически идентифицируется с определением границ, фактически говоря, я опять замечаю эту тенденцию и теперь. Я думаю, что эти два вопроса нужно рассматривать совершенно отдельно. Мы были вместе согласны с первого же дня, что вопрос о перемирии, о прекращении военных действий на всем фронте, есть первое прелиминарное условие всех мирных переговоров. Я остаюсь на этой же точке зрения и теперь настаиваю, чтобы мы до определения демаркационной линии не приступали к вопросу об определении границ, чтобы одно другому не мешало. Я понял так, что вы говорите, что одно другому не будет мешать, но фактически оно будет мешать.

Невозможно, чтобы при определении демаркационной линии и границ, хотя это будет определяться разными лицами: одно будет определяться политической комиссией, а другое будет определяться военными экспертами, невозможно, чтобы эти два вопроса разделялись: мы будем находиться в постоянном контакте и опасность заключается в том, что при решении вопроса о демаркационной линии, наши военные эксперты будут находиться под влиянием вопроса о границах и обратно – при определении вопроса о границах, мы будем, может быть, не желая того, считаться с вопросом о демаркационной линии.

Поэтому я настаиваю на том, чтобы мы не перерешали нашего порядка, который был установлен, и чтобы только одно мы могли сделать, это просить, чтобы наши члены военной комиссии работали срочно. И я надеюсь, что если эта работа пойдет дальше так, как она пошла вчера, то мы сможем иметь еще завтра или в самом ближайшем времени, во всяком случае самое позднее – послезавтра, уже определенную демаркационную линию.

Шелухин: Выходит так. Нехай працюють воєнні комісії, на цім ми сходимося, далі я кажу, щоби політичні комісії, які вже складені, зараз розглянули і підготували матеріал і тим подвинули б та прискорили роботу. Нехай вони приступають до роботи окремо від воєнних комісій, але нехай зараз же приступають, то вийде, що поки ми порішимо питання про демаркаційну лінію, справа наша стоятиме на місці. При наших же проекті і питання про демаркаційну лінію вирішається і справа з межою теж виготовляється. От і будемо мати на ділі готовий матеріал, а це швидше розв'яже наше питання.

Раковський: Это и есть вопрос.

Шелухин: Ви проти цього. . . тоді...*

Раковський: В сущности вы поднимаете вопрос о плане наших работ. Я тоже имел в виду сегодня в конце поднять этот вопрос. Но я хочу, чтобы этот вопрос рассматривать совершенно вне зависимости от работ комиссии по демаркационной линии, а пока нужно, чтобы демаркационная комиссия продолжала свои работы, на этом я предлагаю, чтобы мы остановились.

Шелухин: Раз вы не хотите, чтобы работала политическая комиссия, то, разумеется, ваша комиссия выполнит ваше распоряжение и не будет работать. Больше ничего.

Раковський: Я замечу, что по вопросу о плане работ, я хочу говорить отдельно, и мы увидим, нельзя ли нам, хотя бы даже сегодня, приступить к другим вопросам, к каким вопросам, это мы уже обсудим позже.

Шелухин: Я мав на меті також план роботи. От у мене проект плану роботи**, принесений на засідання. Але ж зроблена мною позиція, по-моєму, не входить в план загальної роботи. Це я роблю тільки для того, щоби прискорити справу про межу, тому що з демаркаційною лінією у нас справа затягується взагалі, а справа про межу, сподіваюся, допоможе вирішенню справи про демаркаційну лінію.

Раковський: Я не разделяю этого взгляда. Я думаю, что это может не ускорить ход наших занятий, а может его замедлить. Первый вопрос для нас есть вопрос о прекращении военных действий, и если мы одновременно допустим, что можно продолжать работу и в то же

* Крпки в тексті.

** Див. док. № 50.

самое время воевать, то я не знаю, не получится ли такая картина, что до окончания мирных переговоров в сущности мы можем продолжать находиться в положении физической войны.

Так что ваше предложение совершенно не ускоряет работ демаркационной комиссии. Наоборот, если демаркационная комиссия знает, что от окончания ее работ зависит дальнейший ход работ нашей конференции, то она поспешит дать нам определенные заключения.

Шелухин: Я висловив Вам думку нашої делегації про те, як прискорити роботу, і більш не маю Вам нічого сказати з того приводу.

Раковський: К вопросу об ускорении работ мы вернемся сегодня же. Дальше. Второй пункт: “Оба правительства ...” (читает). Вы хотите, чтобы я прочел все или по отдельным пунктам?

Шелухин: По окремих пунктах. З приводу цього пункту маю честь заявити, що український уряд, після доповіді йому про цю справу, найшов потрібним організувати особливу комісію, яка більш детально розробить умови, які потрібні міститися в тому другому пункті, і вона певно буде засідати завтра-післязавтра. Ми вам ці умови тоді напишем.

Раковський: Я хотел бы по поводу этого объяснения получить более подробные данные. Нужно ли говорить об этом в том смысле, что мы принимаем в принципе данное положение* и дальше в техническом его проведении создадим смешанную комиссию, которая выработает этот модус, или нужно понимать его в том смысле, что вообще вопрос о принятии этого пункта должно считать до тех пор, пока не будет выработан этот модус. Я спрашиваю, удовлетворяет ли Вас этот пункт как принцип, а потом я с Вами буду согласен, чтобы дальнейшая техническая разработка этого пункта была поручена смешанной комиссии из Ваших и из наших представителей. И, между прочим, у меня имеется уже и материал по поводу этого.

Шелухин: Перша частина цього пункту принципіально нас задовольняє. Принципіально. Друга частина цього пункту нас не задовольняє і от, щоб погодити її, розробляти обидві частини другого пункту, буде у нас комісія. Розуміється, потім, як ми подамо Вам в письмений формі свій проект цього пункту, як раніше вам подавали, тоді його розгляне змішана комісія, щоб прийти вже до кінцевої згоди.

Раковський: По поводу этого я хотел предупредить, что в этих вопросах мы не согласны сойти с того общего положения, которое принято во всех государствах, т. е., что иностранные подданные подчиняются местным законам, точно также, как мы не рассматриваем Украину как государство, могущее терпеть у себя капитуляцию, терпеть у себя исключения, так же точно мы заявляем заранее, что в этом пункте и мы не можем терпеть у себя никакого исключительного законода-

* Крпки в тексті.

** Див. док. № 51.

тельства. В рамках этой оговорки я принимаю возможность технического модуля, который мог бы удовлетворить Вас и нас.

Шелухин: Щодо прав чужих підданців в чужих державах, то ті права устанавлюються не тільки законами, існуючими в державі, а ще більше договорами. В даному разі питання має ще свою особливу оригінальність. Наші громадяни українські поїхали в Росію в ті часи, коли там існували цілком інші закони, ніж у Вас. Я розумію, якби наш громадянин поїхав зараз, то він повинен був би рахуватися з тими законами, під які він мусить підлягати, раз їде в Росію. А тут річ іде про те, що ті наші громадяни виїхали туди під другими умовами й тепер хочуть визволитися з-під Ваших законів. Тут, безперечно, повинна бути регуліровка відносин договором. Розуміється, в договорі кожна сторона може придержуватись своїх законів, але ми знаємо, що в цих випадках – це правило міжнародного права – завше робляться ті чи інші виключки. По Брестському договору у Вас єсть “исключения”. Значить, ви, новий російський уряд, теж уживаєте “исключения”. Взагалі в міжнародних відносинах, в практиці тих відносин, існує правило взаємності, а ніяк не підлеглості підданих одної держави законам другої держави виключно.

Раковський: Я уже на прошлом заседании выразил опасение, что эти так называемые условия перемирия в сущности имеют тенденцию разбить мирный договор*, который мы явились заключить, на ряд отдельных договоров или соглашений, которые должны предшествовать самому мирному договору; одно дело, когда идет речь о том, чтобы до заключения мирного договора, до определения наших правовых отношений облегчать проезд граждан, и другое дело то, что вы хотите сделать теперь: до мирного договора создать соглашение относительно того юридического положения, которое должны занимать украинские граждане на русской территории в связи с вопросом о переезде. Я не могу следовать за Вами по этому пути. Я считаю, что этот метод может только подойти к главному вопросу, а именно к вопросу определения наших границ, наших правовых отношений, к вопросу, который охватывает все другие вопросы. Поэтому я не могу согласиться на Ваше предложение, чтобы выделить из наших переговоров те или иные вопросы, те или иные интересы или группы интересов и по поводу их заключать настоящие формальные дипломатические международные соглашения. Я могу согласиться только, как здесь указано и как я уже раньше определял, на известный обмен услуг, в этом смысле мы согласны также работать, но мы не согласны, чтобы до мирного договора создавать целый ряд отдельных соглашений, причем окажется потом, что они отчасти упраздняют самый мирный договор. Это что касается общего принципиального положения, а, что касается факти-

* Див. док № 52.

ческого положения, то я имею честь доложить вам о следующем документе, который я сегодня получил и который бросает известный свет на отношение советской власти к украинским гражданам: “Российская Советская Федеративная Республика. . .” (читає).

Этот документ доказывает Вам, что известный модус в смысле обмена услуг и теперь можно создать с советским правительством, но здесь у нас должен быть принят принцип, который мы предложили, и дальнейшие работы, которые должны происходить по поводу проведения этого принципа, не должны являться задержкой для заключения перемирия. Если я Вас понимаю, те условия, которые Вы нам предложили, должны быть приняты одновременно с вопросом о демаркационной линии. Тогда окажется так, что завтра демаркационная линия будет установлена, а по всем остальным пунктам у нас еще не выработано определенного соглашения и, значит, тогда у нас все работы остаются и перемирие остается вопросом висящим. Если вы понимаете так, что мы должны принять эти принципы, что эти принципы вас удовлетворяют и что, как только будет выработана демаркационная линия, то перемирие станет уже общепризнанным фактом, то я Вас прошу тогда ответить на мой вопрос...*.

Шелухин: Мені доводиться поневолі повторятися, бо все ми стоїмо на одному місці і на однім питанні. Я сказав вже, що ми повинні на підставах взаємності робити в даному разі все. Але ж взаємність там, де є рівність, – більша або менша. Тут же в стані між тими, що живуть в Росії, і тими, що живуть на Україні, нема ніякої рівності. І от єдиний модус, який можна виробити, це установити норми шляхом договору. Ви кажете, що стоїте за равенство. Добре. Чого ж ви не пускаєте наших підданих на таких кращих умовах, на яких ми ваших відпускаємо. Ви стоїте за свободу, а нашим громадянам творите неволю виїхати від себе на вітчизну. Ваші громадяни можуть від нас їхати як їм завгодно. Ми їм не перечимо і ще у нас жалоб на те, що ми когось не пустили або поставили умови неможливості виїзду – ще не було. А про те, як тяжко касується всяка свобода виїзду від Вас, ми добре повідомлені. От через що ми кажемо, що во імя рівності, во імя свободи, во імя гуманності треба виробити такі умови, щоби справді люди почували себе людьми і користувалися свободою. Я Вас прошу прямо сказати: Ви згодні передати це питання в комісію? Нехай комісія виробить умови, Вам дасть, тоді ви обміркуєте, а мішана комісія нехай вже виробить конечні умови. Тоді ми не будемо стояти на однім місці.

Раковський: Против комиссии я ничего не имею, но эта комиссия, как и все остальные комиссии, должна считаться с основными законоположениями нашей страны. Вы изволили заметить, что, так как мы за свободу, мы за равенство и проч., то мы должны принять

* Крпки в тексті.

Ваше предложение. Я извиняюсь, но мне кажется, что в Вашем представлении и объяснении равенства есть некоторый, я бы сказал, механический элемент. Равенство не заключается в законах, а равенство заключается в отношении к этим законам. У нас есть законы и у Вас есть законы и в этих законах нет равенства: наши законы иначе определяют имущественные, правовые и все гражданские отношения. Ваши законы их определяют иначе, и если бы я принял Ваше общее положение, Ваш постулат, то я, должен был бы требовать такого уравнения всех законов. Как я и раньше сказал, Вы могли бы нам сделать только один упрек: если бы мы украинцев ставили в условия исключительные, если бы то, что мы признаем для других, мы не признавали бы для украинцев на нашей территории, это было бы неравенством, или, если бы Вы при переезде подчинялись одним правилам, а мы другим правилам, но, во всяком случае, не то, что Вы при переезде имеете одни правила, а мы имеем иные правила. Так что не в этом заключается вопрос о равенстве. У Вас есть свобода торговли, но в то же самое время у Вас есть запрет торговли. Есть нейтральные державы, где теперь может быть полная свобода торговли, и, если принимать Ваше фактическое положение, то эти державы должны были бы отказаться входить с Вами в какие бы то ни было экономические, торговые сделки, пока Вы не создадите у Вас тоже фактическую свободу торговли. Я хочу сказать, это мне кажется элементарное правило, что может идти речь о равном отношении законов к подданным всех государств, проживающих на русской территории, но не может идти речь об одинаковых законах и одинаковых правилах.

Шелухин: Я зовсім не казав, що треба покасувати Ваші закони і завести наші. Я навпаки казав, що треба договором [встановити] якусь рівнодійствующу в відношеннях. А щодо Вашої уваги на те, що у Вас нема виключок ні до кого, на те маю зауважити, що в Брестському договорі для германських підданих є виключка. Взагалі мені здається, що це питання вияснено остільки, що для себе я далі не вважаю потрібним вести дискусію і пропоную справу передати до комісії.

Раковський: По-моему, есть один основной вопрос, который остался у нас совершенно невыясненным: будем ли мы вести мирные переговоры для того, чтобы заключить мирный договор, и, конечно, принять все последствия этого мирного договора, что касается наших и Ваших законов, — это есть постулат, это есть общий закон, с которым мы будем соображаться в наших частных законах, или же мы еще до мирного договора хотим создать отдельные мирные договоры, как Вы их называете, или мирные соглашения, как я их называю, по-моему более правильно, которые отчасти упраздняют самый мирный договор. Против этого я именно и восстаю. Я считаю, что таким образом мы рискуем в наших отдельных договорах или соглашениях затронуть ряд вопросов, которые не могут быть отделены от всех других вопросов. С какими суммами должны проезжать украинские граждане, как к ним

должны относиться и проч. – это есть вопрос, который связан с рядом других вопросов, и я считаю невозможным выделить их. Я считаю, что то, что вы предлагаете, должно быть предметом самого мирного договора, а до сих пор, в данный момент мы не обсуждаем мирный договор, а мы обсуждаем прелиминарные условия договора, но если слово “прелиминарное” должно иметь какое-нибудь значение, то я его понимаю только в том смысле, что прелиминарные условия прежде всего касаются перемирия и к прелиминарным условиям может относиться обмен услуг, но никоим образом не заключение отдельных настоящих дипломатических договоров. С этой оговоркой я согласен...*

Шелухин: Ми можемо зауважити, що ці умови тільки для перемир'я і що вони нітрохи не обмежують нас в переговорах про справи миру.

Раковський: Я уже заметил, что я согласен с тем, чтобы этот вопрос был передан в комиссию, чтобы комиссия еще сегодня же могла собраться и сегодня же могла выработать модус, ибо мы хотим приступить к работам, а пока мы поднимаем все эти вопросы и не по нашей вине эта работа будет невозможна.

Шелухин: Тепер до третього пункту.

Раковський: Третий пункт: “Оставляя вопрос об урегулировании...” (читає).

Шелухин: Нами вироблена друга формуліровка для цього пункту після обміну думками з Вашими делегатами і після того, як ви подали письмєнну заяву з цього приводу (читає) “Російська Соціалістична Федеративна Совітська Рєспубліка...” і т. д.

Раковський: Я хочу спросить, насколько я слышал, так мне казалось, что Вы заметили, что этот проект выработан Вашими и нашими экспертами.

Шелухин: Вироблений згідно з тим, що Ви виклали в поданій письмєнній заяві. Згідно з тим, але ж не цілком відповідно. Залізнодорожній склад береться тільки на тимчасове користування.

Раковський: Сегодня я получил от нашей экспертной комиссии следующий проект: “обе договаривающиеся стороны...” (читає). Я замєчаю серъезную різницю между этими двумя проектами и согласен, чтобы новый Ваш проект был передан вместе с нашим проектом в комиссию и каждый с нашей стороны, конечно, войдет в контакт с экспертами и сообщит свои соображения.

Шелухин: Я з тим цілком згоджуюсь. В загальних рисах вони сливе** що сходяться. Невелика різниця.

Раковський: 4-й пункт: “До заключения мирного договора. . .” (читає). Имеете ли Вы возразить против этого 4-го пункта?

* Крaпки в тексті.

** Слід розуміти — майже

Шелухин: Проти сього я нічого не маю сказати, тільки маю додати доповнення, що шляхи для переїздів, а значить, і консульства, обов'язково повинні бути в отсих напрямках: Орша – Гомель, Гомель – Брянськ, Брянськ – Конотоп, Брянськ – Ворожба, Курськ – Ворожба, Курськ – Харків, Єлець – Валуйки, Вороніж – Валуйки, Вороніж – Камінське, Царицин – Лихая, Тихоріцька – Ростов, Єйск – Ростов.

Цей додаток, коли хочете, можна буде прилучити до другого пункту. Я нічого не маю, щоб цей додаток було внесено при розгляді другого пункту.

Раковський: Я прошу, чтобы Вы прочли это по-русски, чтобы я понял. (перекладчик читає по-руськи).

Шелухин: Коли ви хочете, це можна буде розглянути з другим пунктом. Воно туди більше підходить.

Раковський: Я согласен с этим. Я предлагаю вместе рассмотреть.

Шелухин: Затим от що: коли б про поштові зносини і телеграфні, при розгляді третього пункту, вийшло яке непорозуміння, незгода, то, може, тоді в четвертий пункт включити: “І поштові та телеграфні зносини через своїх представників”.

Раковський: Насколько я понимаю, это является технически очень трудным, чтобы консульские представители являлись в то же самое время почтовыми и телеграфными чиновниками.

Шелухин: Ні, тільки передаточними інстанціями.

Раковський: Потому предлагаю, чтобы обсудить этот вопрос.

Шелухин: Згоден. Нехай комісії обміркують.

Раковський: Пятый пункт: “Российское общество Красного Креста. . .” (читає).

Шелухин: Принципіально проти сього пункту не можна нічого сказати, тільки треба додати йому трохи іншу редакцію. Я пропонував би таку редакцію: Доповняю Ваш текст: “Российское и Украинское общества Красного Креста или соответствующие учреждения немедленно принимают необходимые меры”. А далі все так, як у Вас.

Раковський: Я уже это предложил, чтобы, кроме Украинского Красного Креста, сказано было “соответствующее учреждение”.

Шелухин: Ні, “Российское и Украинское”. “Не совместно”, а “Российское и Украинское общества Красного Креста”. В такій редакції цей пункт цілком приємний.

Раковський: Но, чтобы его тоже можно было провести в жизнь сейчас же, я предлагаю, чтобы представители Вашего Красного Креста и представители нашего Красного Креста могли бы сейчас

* Крпки в тексті.

собраться, например, завтра и выработать более подробные технические условия.

Шелухин: Я і це приймаю, розуміється, по можливості, бо я не знаю, чи встигну так швидко їх оповістити.

Раковський: Наши представители уже находятся здесь.

Шелухин: А нам треба ще послати до них оповістки.

Раковський: Думаю, что это будет сделано скоро, ввиду гуманности этой цели.

Шелухин: Так, по цьому пункту ми, виходить, сходимося.

Раковський: Шестой пункт: “Оба государства обязываются после заключения...” (читає). Имеете ли Вы возражения против этого 6-го пункта?

Шелухин: Я уже мав честь сказати, що на підставах товарообміну, товар за товар, – такий договір може бути складеним. Щодо Вашої пропозиції, то вона остільки складна, що вирішить її зараз, не розглянувши деталей, не можна. Оце, коли Ви хочете, і є те, що повинно бути в договорі, бо товар, який піде до Вас і буде використаний, або піде од Вас до нас, цього уже не повернете ніяким договором. Через те я міркував би, що оцей пункт треба передати на розгляд комісії Міністерства торгу і промисловості.

Раковський: Конечно, и наших представителей смешанной совместной комиссии.

Таким образом, по всем этим пунктам у нас приблизительно есть уже согласие, исключая, конечно, первый пункт, где идут еще работы относительно установления демаркационной линии.

Мы решили образовать смешанные комиссии, которые дадут этим пунктам окончательную редакцию. На это мы уже согласны; только я все-таки напоминаю, что все эти меры имеют временный характер, и что они имеют характер обмена услуг, и что здесь не идет речь о подробно зафиксированном соглашении и договоре, а об известном обмене услуг до заключения самого мирного договора. Вы согласны с этим.

Шелухин: Я з цим цілком згоден.

Раковський: После прочтения этих условий, я имею сделать от имени русской делегации следующую декларацию:” “Декларация. . .” (читає).

Шелухин: Од Вас можна попросити декларацію? (Раковський йому передає). На я це маю честь заявити, що ми це приймаємо до відома.

Раковський: Я считаю, что мы можем продолжать сегодня

* Крaпки в тексті.

** Див. док. № 35.

обсуждение 3-го пункта, относительно плана наших работ. Если вы думаете, что у нас есть время, то будет, может быть, удобнее этот план выработать отдельно президиумам, а потом его огласить во время конференции.

Шелухин: Я міркую, що краще всього, якби Ви сказали нам Ваш приблизний план, ми Вам скажемо наш план, обміняємося з цього приводу думками і тоді передамо уже в комісію. Нехай вона, на підставі цього, що тут буде вироблено, виробить спільний план.

Раковський: Я согласен с Вашим предложением. Теперь я думаю, что следующее заседание у нас будет иметь смысл после того, как военная комиссия, устанавливающая демаркационную линию, закончит свои работы, и, когда другие комиссии, которые сегодня будут намечены, представят нам окончательную редакцию. Конечно, я думаю, что Вы тоже разделяете мое пожелание, чтобы эта работа была закончена сколь возможно скорее, завтра же, если возможно, и, чтобы мы послезавтра могли назначить следующее заседание. Я думаю, что эти комиссии, которые будут заседать для, в сущности, работы, уже более или менее предreshены обменом наших мнений, и им придется только давать окончательную редакцию и для этой работы не нужно так много времени, поэтому я предлагаю, чтобы следующее заседание назначено было на вторник, на 2 часа.

Шелухин: Я іду трохи далі ніж Ви. Я хочу якнайшвидше покінчити не тільки наші умови про перемир'я, а і заключення мирового договору. І от я хотів би, позаяк справа з перемир'ям у нас затягається і виникають все нові умови, такі, яких ми іноді і передбачати не можемо, як приклад учора. Вам треба було забрати справки від Вашого уряду про фронт, а можуть бути і з нашого боку потрібні ті чи інші справки, викликані вимогами часу, то і я хотів би, щоб ся праця завтра-післязавтра була покінченою, але незалежно од нас може статися, що праця про умови для перемир'я завтра-післязавтра не закінчиться. Чого ж тоді наші уже зорганізовані комісії будуть ждати? На мою думку, нехай вони паралельно працюють над умовами для мирного договору. І от коли виробимо план оцих работ, то ми тоді як по цьому плану комісії будуть працювати сим самим прискоримо всю нашу справу, не тільки про перемир'я, але й про заключення миру.

Раковський: Я согласен с Вами только отчасти. Я думаю, что мы могли бы действительно параллельно работать в политической комиссии, например, по вопросу определения границ и в этих отдельных комиссиях, которые будут вырабатывать пп. : 2-й, 3-й, 4-й, 5-й и 6-й. Но, что касается 1-го пункта – приостановления военных действий, то я считаю, безусловно, необходимым, чтобы с этим вопросом покончить раньше, чем у нас будет следующее заседание. Если наши эксперты сегодня соберутся, насколько мне известно, у них

сьогодня назначено засідання, я думаю, що цей питання не може так довго нас затримати, тим більше, що він уже фактично вирішено, і післязавтра, я полагаю, що ми зможемо уже тут зустрітись, маючи остаточне рішення, а після цього ми негайно приступимо до самого мирного договору.

Шелухин: Я висловив свою думку, ви свою. Ми тут не сходимось в остаточній висновку, але ж початок для нас обох однаковий. Через те нам лишається виконати вашу пропозицію, бо на ній ми сходимось.

Раковський: Так що прийнято, що післязавтра, во вторник, в два години дня, можемо назначити засідання.

Шелухин: Як комісії встигнуть.

Раковський: Комісія о демаркаційній лінії, тому що інші, якщо навіть і не встигнуть, то я не вважаю це перешкодою для того, щоб ми зустрілись во вторник в 2 години дня.

Шелухин: Нічого не маю проти цього.

Раковський: Я пропоную тепер, щоб представителі обох комісій, або ряду комісій, на засіданні сьогодні ж ознайомились і домовились стосовно місця і часу їх зустрічі і спільної роботи.

Шелухин: Для цього треба тільки зробити перерив.

Раковський: Я погоджений.

Шелухин: Для того, щоб в'яснити, хто буде із нашого боку в комісії, а хто з Вашого боку. Таким чином між комісіями будуть безпосередні зносини.

Раковський: Я вважаю, що перерив 15 хв. буде достаточним.

Шелухин: Доволі.

Раковський: Об'являю перерив на 15 хв. (перерва розпочалася о 1 год. 55 хв. і скінчилася в 2 год. 30 хв. попівдні).

Раковський: Ми вже наметили наші комісії. В першу комісію по 2-му і 4-му питанню вошли: Х. Г. Раковский, Д. З. Мануильский і А. А. Немировский.* По третьому питанню – залізничному: К. Я. Загорский, Шабуневич, Вейс, Гориневский, Ждан-Пушкин. По першому питанню: М. И. Зубков, Е. А. Татаринев. По 6-му пункту: Д. З. Мануильский, К. Я. Загорский, В. А. Березкин, Инбер, Остроухов, А. А. Борман, Тихоцкий, Ждан-Пушкин. При цьому ми пропонуємо, щоб комісія по 2-му і по 4-му питанню зустрілась завтра в 11 год. утра. Комісія по 3-му питанню – теж в 11 год. утра, комісія по 5-му питанню – теж в 11 год., а комісія по 6-му питанню завтра ж в 4 год. дня. Я б хотів чути від Вас.

Шелухин: Ми назначили тільки членів делегації, а експертів члени

* В тексті А. А. Неверовский.

делегатії уже самі запросять кого вони визнають потрібним. По другому питанню: Кістяковський і Барановський. Кістяковський буде головою. Далі, ми третій і шостий пункти з'єднали в один і доручаємо одній комісії. Тут председателем Свіцин, а членами будуть Линниченко і Сливинський; а далі вони уже самі експертів виберуть. Тепер щодо засідання, то ця комісія може зібратися в 8 год. вечора завтра. Щодо 5-го пункту – Червоний Хрест, то тут головою буде професор Отто Оттович Ейхельман. Тут теж в 11 год. не можна зробити засідання, бо експертів треба зібрати. Вам це легше зробити, бо Ви всі вкупі, Ви приїхали до нас, а нам треба посилати оповістки. Щодо другого пункту, то комісія може зібратися тільки в вівторок в 11 год. ранку. От такі пропозиції.

Раковський: По 4-му пункту Ви нам не предложили. У нас 2-й и 4-й пункти идут совместно.

Шелухин: 2-й и 4-й пункти у нас можуть бути разом розглянуті. Позаяк в сих питаннях у нас згода, то треба виробити тільки план організації консульств і інструкції для них. Раз Ви вважаєте потрібним це розглянути, то тоді можна буде передати і сю справу до комісії. Прошу Вас, Отто Оттович, разом і 4-й пункт розглядати.

О. О. Ейхельман: То есть консульский и Красный Крест, да это вместе. Я и полагаю завтра в 4 час. По консульской я управлюсь, а вот медицины не знаю как соберутся.

Раковський: Я предложил бы п. 4-й соединить с пунктом 2-м, если это Вас устраивает, потому что у нас в комиссии по Красному Кресту юрис-консульта нет.

Шелухин: Добре. Коли прилучити до 2-го пункту, тоді нам остається прохати професора Отто Оттовича Ейхельмана ввійти і в комісію по другому пункту. Це буде про переїзд засідання в вівторок о 11 год. ранку.

О. О. Ейхельман: А второй пункт это ведь о переезде, хорошо, значит, это будет во вторник в 11 час. утра, а по Красному Кресту – только если я соберу медиков, тогда это будет завтра в 4 часа.

Шелухин: Значить, згода й на сім.

Раковський: Да, мы принимаем Ваше предложение. Таким образом, остается то, что по 2-му и 4-му пунктам комиссия будет заседать во вторник в 11 час. утра, по 3-му и 6-му пунктам – завтра вечером в 8 час. и по 5-му пункту завтра в 4 час. дня.

Шелухин: Так.

Раковський: Значит, Вы приняли это. Имеете ли Вы сделать еще какое-нибудь предложение?

Шелухин: Більш нічого.

Раковський: Можно кончить заседание и назначить следующее завтра в два часа дня.

Шелухин: Під тою умовою розуміється, що військова комісія закінчить свою роботу. Я тільки вважав би потрібним, щоб роботу нашу приспішити

швидше, може б, ми сьогодні обміркували і план організації комісії для мирних переговорів. Чи це відкласти на вівторок?

Раковський: Я пропоную завтра нам зустрітися разом, я Вам принесу наш план і Ви – Ваш план і тоді ми зможемо цей питання разом обговорити.

Шелухин: Добре. О якій годині?

Раковський: В 11 – 12 год. утра. Если не ошибаюсь, в это время никакая комиссия не заседает.

Шелухин: В 11 – 12 год. – можна, бо у мене засідання в 10 год.

Раковський: Значит, в 12 час. утра. Объявляю заседание закрытым. Следующее заседание будет во вторник в 2 час. дня.

(Засідання скінчено о 3 год. попівдні).

Секретар: *Катрановський*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 3, арк. 3-10 зв. Оригінал.

№ 22

(7-е засідання)

50 хв. дня. 12 червня 1918 р.

Шелухин: Нинішнє засідання розпочнемо з протоколів тих, що складені про попередні засідання.

Раковський: Да, хорошо.

Шелухин: Ми маємо протокол засідання з 25 мая, надзвичайно великий по тій причині, що секретарі надумали в ці протоколи включати стенограми. Це було незгідно з нашою умовою, ми хотіли якнайкоротше. Але вже робота зроблена, то нема чого її переробляти. На мою думку, ми підпишемо ті протоколи. Я вже ознайомився з змістом їх.

Раковський: С нашей стороны было соглашение, чтобы протоколы заседаний составлялись сколь возможно короче, а чтобы стенограммы рассматривались и подписывались только секретарями. Я думаю, что в будущем мы должны этого придерживаться, а сейчас эту стенограмму, которая является протоколом, мы просто подпишем. Я тоже ознакомился с русским текстом.

(Шелухин і Раковський підписують протокол).

Шелухин: Прошу оголосити слідуєчий протокол.

(Прочитується слідуєчий протокол).

Шелухин: На російській мові теж прочитати?

Раковський: Да.

(Прочитується протокол по-російськи).

Шелухин: Нічого не маєте проти цього протоколу?

Раковський: Ничего не имею против этого протокола.

(Шелухин і Раковський підписують протокол).

Шелухин: Після останнього нашого спільного засідання в пленумі, комісії працювали над погодженням тих пунктів згоди, які потрібні для припинення військових дій.

Тепер, коли комісії дали нам матеріали, то ми, розглянувши їх, повинні прийти до остаточного вирішення з приводу цих пунктів. Ми раніше вже обмінювались цими умовами, і мені здається, що зараз нам слід перечитати ці пункти, і з приводу кожного з них обмінятися думками й прийти до того чи іншого погодження.

Раковський: Я вполне разделяю мнение уважаемого председателя украинской делегации о том, чтобы мы перешли к этому пункту. Я хотел бы только сначала сделать одно маленькое замечание относительно сегодняшнего заседания. Сегодняшнее заседание является закрытым. Относительно этого наше согласие было получено. Я желаю, чтобы и следующий раз, когда необходимо будет иметь закрытое заседание, чтобы об этом мы были тоже опрошены. Второй пункт, который, я думаю, не встретит никаких препятствий со стороны украинской делегации, касается того, чтобы после заседаний наших комиссий и даже наших частных совещаний мы вместе в очень краткой форме редактировали маленькие бюллетени для печати, чтобы не получилось того полемического характера, который принимает иногда сообщения печати, хотя этот характер, может быть, ни с Вашей, ни с нашей стороны не дается прямо из делегаций, а происходит от того, что печать интересуется, она спрашивает, допрашивает и узнает то или иное, что, может быть, совершенно не соответствует иногда действительности.

Шелухин: З цього приводу, властиво кажучи, у нас нічого нема зауважити, окрім того, що про засідання закрите, ми сьогодні мали розмову з Вами перед засіданням і я повідомив Вас, з якою метою це зроблено. Щодо бюлетенів, то співробітники й часописи оповіщаються, коли засідання закрите, і тоді вони можуть отримувати матеріали тільки в формі бюлетенів. Ці бюлетені поручено складати у нас в канцелярії і, розуміється, повинні складатися за обоюстороннім порозумінням. Досі бюлетені не друкувалися так, на превеликий жаль, а друкувалися тільки шляхом приватним. Ось через що вийшли непорозуміння. Ви згодні з тим, щоб читати ці пункти?

Раковський: Относительно этого последнего пункта я уже выра-

зил свое согласие. Относительно закрытого заседания, очевидно, у нас произошло недоразумение. Я понял, что у нас будет частное совещание комиссии или даже частное совещание президиума для того, чтобы облегчить работу публичных заседаний, чтобы мы уже являлись на публичные заседания с более или менее выработанными положениями, но теперешнее заседание – заседание всей делегации, всех экспертов, я предполагал, что оно будет публичным. Так что в этом отношении у нас произошло недоразумение. Относительно бюллетеней, конечно, я вполне согласен с Вами. Даже еще в первое время я выразил мнение, чтобы мы составляли вместе бюллетени, и чтобы таким образом не было противоречивых сведений.

Шелухин: Приступимо до читання пунктів. Я прошу перечитувати пункти і перекладати так, щоб можна розібрати кожне слово. (Перший пункт прочитується).

Раковський: Я против этого ничего не имею и вполне согласен, я хотел бы только во второй части, чтобы она была в согласии с первой частью, прибавить: там, где боевые действия еще не прекращены, прекращение их “немедленное” устанавливается обоими командованиями путем соответствующего соглашения.

Шелухин: Вставить слово “немедленное”. Я проти того нічого не маю: “негайне припинення установляється місцевим командуванням”. Другий пункт.

(Другий пункт прочитується).

Шелухин: Я мушу зауважити, що тут пропущено те, що в першу чергу повинні перевозитися воєннополонені обох держав, які евакуюються з центральних держав, жінчини та діти, які втратили батьків.

Раковський: По поводу этого пункта я сделаю несколько поправок, которые, я думаю, не встретят с Вашей стороны возражений. Первая поправка это, чтобы дать возможность гражданам того и другого государства переехать по возможности беспересадочно. Я думаю, что эта поправка не встретит возражений с Вашей стороны.

Шелухин: Ні, не стріне. Я думаю, що це відноситься до техніки. На підставі взаємності дати можливість громадянам тої й другої держави переїхати по можливості без пересадки.

Раковський: Вторая поправка, которая тоже, я думаю, не встретит с Вашей стороны возражений, касается предпочтения, которое нужно давать при выезде разным категориям лиц. Здесь вполне правильно говорилось, что в первую очередь должны переехать военнопленные, во вторую очередь женщины и дети, потерявшие кормильцев; но здесь пропущен один пункт из нашего предложения – относительно беженцев. Я согласен, чтоб это был 3-й пункт.

Кістяковський: Я это исключил из технических соображений. Само собою разумеется, что те беженцы, которые скопились уже,

переедут в первую очередь, но если мы это установим здесь, то тем самым как бы установим тот принцип, что на границе будут образовываться скопления беженцев, и раз они образовались, то они уже имеют преимущество. По этим техническим соображениям мы сговорились, что само собой разумеется, что лица, скопившиеся уже на границе, переедут в первую очередь; но нельзя устанавливать это как принцип, потому что этим мы как бы создаем способ преимущественной переправы путем скоплений на границе. Вот с этой точки зрения мы с А. А. Немировским и решили, может быть, этот пункт пока обойти, принимая во внимание, что уже скопившиеся беженцы несомненно будут перевезены в первую очередь, и, не желая создавать способ обхода общего порядка, т. е. не желая, чтобы на границе скопился народ, который потом требовал бы себе преимущественное право переезда.

Раковський: С этой оговоркой, которую я хотел бы запротokolировать, я согласен. Но теперь имеется еще новое, другое возражение с моей стороны, которое уже имеет более принципиальный характер, это относительно нормы наличных денег. Мы предложили такую норму, чтобы максимум суммы на одно лицо был 10000 руб., а, кроме того, еще 2000 руб. на каждого члена семьи, так, чтобы в общем эта сумма не превышала 20000 руб. Мы просим, чтобы наше предложение было принято; при этом не нужно забывать, что это только на время перемирия, и так как мы сейчас приступаем к мирному договору, то этот вопрос будет освещен и разрешен во всей его полноте. Я могу даже теперь еще наметить известные облегчения для лиц, которые имеют больше этой суммы. Это, между прочим, есть предложение нашего комиссара финансов; нужно установить известный баланс в том смысле, чтобы лица, которые имеют для перевоза на украинскую территорию известные суммы, переводили их через Народный советский банк, а лица, которые имеют такие суммы для перевоза из Украины на русскую территорию, чтобы они переводили их через украинские банки. Таким образом, можно устроить известный баланс без всякого передвижения денег. Это есть дальнейшее решение этого вопроса, я только его намечаю, но никаких конкретных предложений не делаю, а только говорю это в объяснение того, что мы совершенно не намерены препятствовать тому, чтобы люди перевозили свое имущество; хотим же только теперь, на время мирных переговоров, на время перемирия не дать возможности развиться спекуляции. Поэтому я настаиваю на нашем предложении, тем более, что мы совершенно разделяем точку зрения председателя украинской делегации относительно того, что в сущности здесь имеются в виду интересы обывателя, а я считаю, что на то время, пока у нас мирный договор еще не существует, значит, всего, несколько недель, а може быть, и меньше, на это время сумма, определенная нами, доходящая до 20000 руб., вполне достаточна для того, чтобы обеспечить даже широкое существование. С другой стороны, и относительно процентных бумаг, чтобы то же

самое не происходило с процентными бумагами, т. е. чтобы не возникла какая-нибудь спекуляция, мы предполагаем, и я думаю, что это тоже не вызовет с Вашей стороны никаких возражений, чтобы просто было известно, какие процентные бумаги перевозятся. Вот мои соображения относительно 2-й части.

Кістяковський: По поводу суммы, мы полагали, что мы согласились с тем, что переезд не должен явиться средством перекачивания денег из одного государства в другое, но нужно установить такую сумму, которая объективно содействовала бы потребностям семьи в существовании. К несчастью, дороговизна теперь такова, и, к несчастью, технические средства переезда таковы, что хотя мы предоставляем этим лицам право переезжать со всем их имуществом, но фактически это осуществлено быть не может, благодаря отсутствию средств переезда, отсутствию средств транспорта. Поэтому фактически каждый приехавший, а особенно с семьей, должен обзавестись на месте очень многими предметами первой необходимости. Для примера укажу, что в Украине цены таковы, мануфактурные цены поднялись так, что простая ночная рубашка легкая стоит 300 руб., я сам имел удовольствие такую сумму платить. При таких условиях 20000 руб. на всю семью не является достаточным базисом, чтобы можно было устроиться в течение даже того времени, пока будут вестись мирные переговоры; мы же исходим из того положения, что приезжающие не должны ложиться бременем ни на русское, ни на украинское правительства. Вот исходя из этого положения, и учитывая эти объективные причины, и совершенно соглашаясь с точкой зрения Вашей делегации относительно того, что не нужно устанавливать способ перекачивания денег, а нужно только дать возможность приехавшим существовать, не являясь бременем для того и для другого государства, и учитывая нынешнюю дороговизну и отсутствие транспортных средств перевозки, вследствие которого большая часть имущества по причинам объективным перевезена быть не может, мы и установили эту цифру как цифру объективную при нынешней дороговизне. Что касается 2-го пункта, относительно регистрации, то сейчас, когда у нас еще органы представительства не намечены, это технически очень трудно будет провести, и с точки зрения именно отсутствия этой техники это представляется крайне нежелательным потому, что при неналаженности вопроса о регистрации и у Вас, и у нас это фактически сведется к запрещению, а едва ли желательно вводить такое положение, которое бы в результате вело за собой запрещение. Мы думаем, что ни Вы, ни мы не сможем провести способ регистрации, он будет крайне затруднен и, с этой точки зрения, я думаю, что он нежелателен, тем более, что в комиссии и Ваши представители, кажется, пришли к тому заключению, что вопрос о перевозке процентных бумаг не может иметь никакого существенного значения, ибо раз у нас будет расчет в этих процентных бумагах, а несомненно по мирному договору

такой расчет будет, то совершенно безразлично, будет ли на одной стороне немножко больше, а на другой немножко меньше, при разверстке это решительно никакого значения не будет иметь, а так как разверстка, по-видимому, нашей и Вашей делегациями принимается, то, исходя из этого, мы полагаем, что нет оснований вносить идею регистрации.

Шелухин: Я прохав бы Вас, Христофор Антонович,* висловитися: чи Ви не маєте окремої думки з приводу цього як фінансист.

Барановський: Я цілком приєднуюсь до того, що було сказано.

Шелухин: Представник комісії вже висловив свої думки.

Раковський: Относительно нормы наличных денег, мы, конечно, говорим, что тут не имеется никакой исключительной меры против украинцев, наоборот, как Вам известно, мы тут сделали колоссальные отступления, и здесь мы заботимся только од одном, чтобы обеспечить и оградить себя от возможности спекуляции, от возможности вывоза капиталов не украинских, а русских, и с этой стороны мы и подошли к вопросу. Если мы установим ту норму, которую мы предлагаем в 10000 руб. и в 20000 руб., если есть семья, тогда то, о чем говорил г. Кистяковский, т. е. относительно неудобства перевозки и относительно потребностей жизни, мне кажется, вполне будет устранено. Я думаю, что сумма в 10000 руб. и в 20000 руб. на несколько времени вполне может обеспечить семью и даже ее устройство. Но если есть семейства и лица, которые имеют капитал больше этой суммы для перевозки на украинскую территорию, то для этих лиц я предложил бы такое правило. Это общее правило заключается в том, что из него могут быть исключения по специальным решениям местной власти. У нас имеются случаи, когда украинцы, выезжавшие из Москвы, явились в Комиссариат по иностранным делам и им разрешили перевезти большие суммы, в виду того, что не сомневались, что это действительно их капиталы. А норма пусть останется, потому что не надо забывать, что даже и эта норма уже дает возможность известные капиталы распределять на большое количество людей и вывозить их, а если мы эту норму еще увеличим, тогда под скромной сравнительно нормой нескольких десятков тысяч рублей может развиться очень широкая спекуляция. Так что предлагаю, чтобы пойти Вам навстречу, оставить все-таки нашу норму, но, кроме того, чтобы те лица, которые хотят вывезти больше этой нормы, испрашивали специальное разрешение у надлежащей власти. Что касается регистрации, то она не так технически невозможна. В конце концов, эту регистрацию тоже можно было бы устроить: если передать отсылку этих ценных бумаг банковым учреждениям, тогда они и произведут регистрацию, они отсылают

* Х. А. Барановський.

эти бумаги и в то же время это является регистрацией. Нам только нужно сейчас же наладить известное правильное сообщение между Народным советским банком и между украинскими банками, тогда и в этом отношении не будет никакой задержки для приезжающих и в то же самое время будет установлена та регистрация, которая, как вполне правильно заметил г. Кистяковский, имеет при дальнейших наших расчетах известное значение для нас. Я просил бы, чтобы А. А. Немировский, наш юрисконсульт, если он тоже имеет по этому поводу что сказать, выразил свое мнение.

Немировский: Я считаю, что в вопросе, по которому высказался г. Кистяковский, мы можем достигнуть соглашения именно путем регистрации, потому что у нас органы регистрации готовы: это те консульские учреждения, которые мы имеем в виду установить и которые будут по вчерашнему соглашению нашему временно носить название комиссариатов, они и могут служить теми органами, которые будут вести регистрацию, во-первых, приезжающих, потому что этот вопрос нами предрешен, и, во-вторых, всего касающегося имущества тех лиц, которые будут переезжать. По существу мне кажется, что в той плоскости, в которой этот вопрос рассматривается председателем русской мирной делегации, он вполне приемлем, потому что все суммы, которые будут сверх общей установленной нормы, не будут встречать препятствий со стороны комиссаров, так как эти комиссары, как украинский, так и русский, очевидно, пойдут друг другу в этом вопросе навстречу.

Шелухин: Виходить так: і Ви, і ми однаково думаємо, що з спекулянтами треба боротися. В сім ми сходимося. В чім же розходимося? Ми стоїмо на тому ґрунті, що той, у кого 75000 чи 100000 руб., той ще не спекулянт, а коли спекулянт, то малий, про якого балакати не приходитьсья. І от, виходячи з того принципу, що треба боротися з спекулянтами, і маючи на меті принципи свободи, ми підходимо з другого боку. Ми думаємо, що ради одного спекулянта, ради двох-трьох спекулянтів не можна позбавляти свободи всіх людей. Боротися з спекулянтами треба, але нехай всі люди користуються свободою. Щодо боротьби з спекулянтами, то цілком ясно, що й вони виїзжатимуть за згодою уряду, правительства. Виїде і вивезе певну суму, яка йому належить. Далі він не буде вертатися сюди-туди, щоби перевозити, бо його піймають і спитають: чого їздиш і вивозиш такі суми. Ясно буде, що тут спекуляція. З цього боку, я думаю, що треба погодитися на оцих сумах. Щодо реєстрації, то я, признатися, не знаю, з якою ціллю буде утворюватися ця реєстрація процентних бумаг. От, я виїхав з процентними паперами і Ви їх зареєстрували. А далі що? Щодо Вашого проекту, щоб через банки переводити суми, то тут я міркую знов-таки треба рахуватися з людською психологією. Я завше думав і думаю, що не людина для суботи, а субота для людини, і через те я думаю, що треба рахуватися навіть з психологічними – ну, коли хочете – дефектами, які

викликаються сучасними умовами. Вам добре відомо, що зараз процентні папери і гроші всі стараються переховувати дома, бо банкам не вірять ні у Вас, ні у нас. Нащо ж ми будемо людей примушувати неодмінно нести гроші в банк, а потім переживати тривогу, а що, як пропаде, а що, як нічого не получиш? Це буде і не гуманно. От через що я думав би, позаяк ми маємо тут на меті звичайного обивателя, то нащо ми їм будемо чинити ще лишні всякі прикрості в життя, коли їх так багато.

Раковський: Я прошу все-таки не забувати, що, що кається обивателя, ми вполне удовлетворяем все его интересы, ибо я не думаю, чтобы те, которые приезжают из России на Украину, являлись все богатыми людьми. Наверное, громадное количество из них, 90% сравнительно бедные люди и, когда мы для них принимаем, для семейных людей, норму в 20000 руб., то я думаю, что они все подойдут под эту норму. Может быть будут, только очень незначительные исключения. Так что в сущности здесь весь вопрос, весь разговор движется вокруг известного количества, сравнительно очень малого количества людей, которые могут иметь больше 20000 руб., которые могут иметь большее количество ценных бумаг, и относительно этих лиц мы хотим создать известную гарантию. Мы не идем против этого, мы предлагаем эти гарантии. Мы говорим так: мы не хотим допустить такие крупные суммы, как 75000, 100000 руб., потому что это значит, если каждый имеет право вывозить такую сумму, тогда очень легко можно найти двадцать знакомых и за известное вознаграждение распределить между ними для перевоза очень крупные суммы. Если кто-нибудь хочет вывезти 2000000 руб., то он распределит эту сумму таким образом и сможет ее вывезти, а для нас это имеет значение вот в каком смысле: во-первых, мы хотим быть уверены, что действительно вывозятся деньги украинцев, потому что у нас есть подоходный налог, у нас есть имущественный налог и очень возможно, что многие из наших русских капиталистов, чтобы избавиться от этого государственного налога, а этот налог делается в интересах всего населения, так что нужно считаться с интересами всего населения, а не с частной психологией тех, которые хотели бы от этого избавиться, пожелают перевезти свои капиталы на Украину и, конечно, Вы точно так же не допустили бы, чтобы лица, которые должны нести тяжесть государственного налога, избавились от этого. Поэтому наше предложение о том, чтобы во всех отдельных случаях, когда сумма превышает эту норму, требовалось разрешение, является известным контролем, ибо, если будет известно, какое именно лицо нуждается в таком разрешении, то это именно явится контролем, чтобы, в связи с этим, не происходили злоупотребления. Когда я говорил относительно банков, то я не имел в виду, чтобы что-то оставлялось в банках, чтобы там был какой-то склад, я хочу только, чтобы перевод происходил через банки отсюда в Россию и обратно. Это совершенно иное, если банк берет на себя ответственность, то это значит, что он отвечает за эти деньги, если они переводятся из

Москвы в Киев, то, значит, московский банк отвечает за них, если же эти деньги переводятся из Киева в Москву и банк берет на себя перевозку, то этот киевский банк и отвечает за них. Я думаю, что моя мысль достаточно ясно сформулирована, она не угрожает никаким интересам, эти деньги остаются деньгами частных лиц, банки делают перевод денег частного лица.

Шелухин: Я прошу голову комісії висловитися з цього приводу.

Кістяковський: Мне кажется, что Ваше опасение более теоретическое, чем оно может иметь практические результаты. Дело в том, что по п. 2 устанавливается право переехать один раз. Трудно предположить, чтобы миллионер мог договорить целый ряд лиц из украинцев, которые должны иметь удостоверение и которые бы вывезли ему деньги, не имея права возвратиться опять в Россию и не имея средств для существования на Украине. Таким образом, Ваш пример мне кажется более теоретическим, чем практическим. При теперешней дороговизне и при тех условиях, которые я отметил, 2000 руб. на члена семьи это буквально ничто.

Раковський: Сверх 10000 [руб.].

Кістяковський: 10000 [руб.] это для главы семьи, он должен иметь общий счет расходов. Я отмечу, что перевезти все имущество невозможно: мебель, кухонную посуду, столы перевезти невозможно. У нас простой стол стоит теперь 250 руб., принадлежности для письма, некоторые книги, их физически невозможно перевозить теперь, при существующих условиях транспорта, следовательно, или мы должны наших граждан сразу поставить в такое положение, что даже и лица, имеющие средства и имеющие возможность все это купить, не смогут ликвидировать часть своего имущества, например, в Москве, вообще, где-нибудь в Великороссии, дабы перевезти это имущество в форме денег; между тем, перевезти столы, перевезти обстановку, библиотеку, кухонную посуду невозможно и нужно, чтобы человек имел право часть имущества ликвидировать и перевезти в более легкой форме, в форме денег. Если же мы этого принципа не проведем, то мы затрудним свои железные дороги, т. к. каждый принужден будет везти свои столы, книги, кухонную посуду, грубое белье и т. д., имея в виду, что это он имеет право вывезти, а, превратив это в деньги, он не имеет права это вывезти. Поэтому, вполне соглашаясь с Вашей объективной точкой зрения, я думаю, что норма в 20000 [руб.] поведет за собой практическое затруднение, т. е. будут вывозиться вещи в огромнейшем количестве, что нам нежелательно, тогда как лучше было бы часть громоздких вещей превратить в деньги и так перевозить. Если Вы обратитесь к оценке вещей у Вас и у нас, то Вы усмотрите, что распродажа самой небольшой квартиры по нынешним великорусским ценам и по украинским ценам, конечно, даст не 10000 [руб.] и не 20000 [руб.], а должна дать 50000, 75000, 100000 [руб.], это минимум. Это

Вы установите, если запросите экспертов, по ценам московским, и мы установим, если запросим экспертов, по ценам украинским. Исходя из этого положения, я полагаю, что трудно установить ту крайнюю минимальную цифру, которая даст возможность существования и, следовательно, не возложит на государство обязанность поддерживать приезжающих граждан. Что касается регистрации, то я вполне присоединяюсь к тому, что сказал уважаемый председатель нашей делегации, и присоединяюсь к тому мнению, что та регистрация, на которую указал А. А. Немировский, именно регистрация у украинских представителей и у русских представителей, она введет излишние ограничения, излишние неприятности, она будет психологически порождать сомнения у лиц переезжающих и не даст практических результатов ни Вам ни нам, поэтому с этой точки зрения едва ли она желательна, что же касается пункта относительно банков, то я должен заметить, что, я думаю, банки на это не пойдут и вот почему. До войны банки брали за пересылку и за страховку сравнительно большой процент. Во время войны банки отказались принимать на себя пересылку ценных бумаг, потому что пересылка была не обеспечена, и я заранее уверен, что наши украинские банки откажутся или они будут брать 25 – 50% стоимости процентных бумаг за риск потери их, потому что условия переезда теперь таковы, что риск гибели бумаг феноменальный. Не может же отдельный обыватель предоставлять банкам перевод на таких условиях, ведь начнется спекуляция в банках по перевозке этих бумаг. Я не знаю, как Ваш народный банк, в состоянии ли он, существуя на других основаниях, переложить риск на население, если бы часть этих бумаг поступила незаконным порядком населению, то так как банк народный, это не имеет никакого значения, но т[ак] к[ак] у нас банки частные и коммерческие, то у нас боятся спекуляции со стороны банков по этой страховке и боятся, что страховка подыметься на 20 – 25%. Таким образом, и Вы, и мы, не желая того, одним этим требованием введем банковую спекуляцию. Тогда уж лучше пусть каждый вывозит на свой собственный риск, пропадут у него в дороге процентные бумаги, тогда будет составлен по этому поводу протокол, может быть, будут предъявлены взаимные претензии между правительствами, но, рискуя так, каждый будет принимать какие-нибудь меры, а иначе мы сами даем банкам известный способ спекуляции. Мы высказали свои соображения и, может быть, Вы найдете возможным сделать на пять – десять минут перерыв, чтобы и Ваша, и наша делегации взвесили обоснованность этих соображений, если, конечно, п. голова наш против такого перерыва на 5 мин. ничего не возражает.

Шелухин: Я проти перерива нічого не маю. Хочу тільки зауважити, що при тій серйозній справі, яку ми ведемо, на таких пустяках прямо совісно спинятися і, коли ми спиняємося, то просто через те, що сучасні умови життя такі важкі, що доводиться спинятися над такими,

здавалось би, дріб'язками.

Раковський: Я согласен с перерывом, но предварительно хочу дать слово Д. З. Мануильскому.

Мануїльський: Я хотел бы несколько слов сказать по поводу возражений, сделанных уважаемым г. государственным секретарем. Мне кажется, что здесь в значительной степени происходит недоразумение. Ведь у нас устанавливается выторговывание, между тем, когда затрагивается вопрос о регистрации бумаг, о переводе сумм через банки, то здесь намечаются уже меры имущественного характера, которые также имеют определенное значение для длительного периода наших мирных отношений, и мне кажется, в этом отношении было бы очень неплодотворно, если бы и в дальнейшем наши дебаты происходили именно в этой плоскости. Нам нужно относиться к этой мере как к чисто временной, и нам нужно сохранить интересы как раз этого широкого слоя обывателей, причем Вы, как представители Украинской Державы, и мы, как представители Советской Республики, заинтересованы именно в том, чтобы они не подвергались излишним угнетениям. Если мы настаиваем на 10000-й норме, то именно потому, что, по нашему мнению, эта норма как раз обеспечивает в широком смысле слова интересы этих широких обывательских кругов. Я хотел в частности указать г. государственному секретарю на то обстоятельство, что наши опасения отнюдь не иллюзорны. Мы серьезно боимся, что если мы расширим эту норму, то Украина может стать своего рода Пьемонтом²¹ для целого ряда выходцев из среды наших капиталистов. Дело в том, что при той неопределенности и крайней туманности, которая существует и будет существовать до тех пор пока не будут разработаны права граждан, пока не будет установлено само понятие гражданства, до тех пор мы боимся, что, несомненно, под предлогом украинских граждан хлынет значительное количество русских граждан, которые за известную плату будут производить эти спекулятивные операции. Ведь дело в том, что нам опасна в настоящее время не только большая спекуляция. Я бы сказал, что если бы вопрос заключался только в большой спекуляции, то с ней бороться чрезвычайно легко, но стоит запросить мнения экономистов, как всякий экономист Вам скажет, что в последнее время появился новый экономический фактор – мелкая спекуляция, которая совершенно парализует целый ряд мер и делает их совершенно недееспособными.

И вот, как раз эта сумма и создает чрезвычайно широкое распространение мелкой спекуляции, которая под видом 75000 [руб.] будет перевозить значительное количество сумм.

Вот почему и, исходя из соображения, что эта мера временного характера, а с другой стороны, исходя из того соображения, что необходима решительная борьба с той спекуляцией, которая завтра же будет значительно эксплуатировать перевоз этих денег под видом мелких

сумм, мы высказываемся за 10000 [руб.] как за временную меру. Я просил бы представителя украинской делегации обратить внимание на то обстоятельство, что я глубоко убежден, что в нашем мирном договоре, который будет заключен, наверное, в ближайшие два месяца, этот вопрос будет перерешен и в этом отношении та сумма в 10000 [руб.], которая нами намечена, как раз будет достаточна для того, чтобы не создавалось тех чрезвычайно затруднительных положений для широкого круга граждан, о которых изволил говорить на одном из предыдущих заседаний уважаемый председатель украинской делегации.

Вот почему я бы настаивал на принятии этой суммы. Сейчас я еще хочу указать относительно перевода через банки, что для нас это имеет огромное значение как мера финансового характера. Я склонен думать, что на основании обоюдного соглашения, эта мера имеет и для Вас значение.

Но я хочу указать вот на что, что для нас и для Вас важна регистрация утечки капиталов. Нам нужно определить, какие суммы денежных знаков, с одной стороны, и капиталов, с другой стороны, так или иначе перекочают с одной территории на другую. Ведь если с настоящего момента для нас начинается период раздельного существования, то с этого момента нам нужно хотя бы в целях статистики установить утечку капиталов, это, я бы сказал, взаимное переливание из одной территории на другую капиталов. Вот почему я убежден, что завтра же, если в мирном договоре не устранить этот пункт, как бы ни велика была страховка банков, какие бы затруднения ни возникли для банков, но в интересах государств, как Вы, так и мы должны настаивать на переводе этих сумм только через банки, с финансовой стороны и Вы в этом чрезвычайно заинтересованы.

Барановський: Діло в тім, що операції з банками тепер, я думаю, ні в якому разі не можуть бути налажені. Для того, щоби налагодити ці кореспондентські зносини, переводи, а також пересилку процентних паперів, банки повинні ввійти між собою в згоду. Не можна zostавляти банки робити ті операції, відносно яких вони не згодились між собою.

Такі операції можуть робитися на підставі згоди між банками особливо, і це можливо тільки тоді, коли між нами буде заключено певний мир.

Але я боюсь, що зараз, на період перемир'я, ніякий банк не захоче ввійти в такі кореспондентські зносини з другим банком, тим більше, що у нас приватні банки, а у Вас приватних банків нема, бо у Вас тільки народний банк.

Дальше, я приєднуюсь до думки п. державного секретаря, що справді пересилка процентних паперів через банки тепер майже неможлива. Ця операція і до війни не охотно провадилась банками, і

тепер вони зовсім за неї не візьмуться, так що з цього боку, мені здається, що операція з банками зовсім неможлива, і від неї треба відмовитись.

Що торкається реєстрації, то тут треба знати, що справді реєстрації зараз являються якоюсь безсильною операцією, бо нема мети, задля якої її треба би встановляти. Що торкається реєстрації для статистичних вимог, то мені здається, що цим ми нічого не досягнемо, бо ті, що будуть перевозити процентні папери легально, це буде значна меншість.

Я певен, що більшість сум буде перевозитися нелегально, контрабандою, а не за реєстрацією.

От і все, що я мав сказати.

Шелухин: Може, й справді нехай члени комісії порозуміються, а ми зробимо на 5 хв. перерив.

Раковський: Значит, совместно, не отдельно.

Шелухин: Так.

(Перерва розпочалася в 5 год. попівдні).

(Після перерви в 6 год. 5 хв. попівдні).

Шелухин: Виходить так: стрівши тут непорозуміння і маючи на меті, що треба якийсь час для того, щоби редакційну справу полагодити, виходячи з певних принципів, ми цей пункт відкладаємо, а перейдемо даліше. У нас тільки про суми іде річ та про форми забезпечення. Так.

Раковський: По цьому пункту у нас почти уже есть соглашение. Значит, остается только относительно редакции и я спрашиваю, что значит, мы этот пункт оставляем до следующего заседания. Тогда у меня есть еще второй вопрос: если все остальные условия будут нами приняты, а насколько мне известно, по остальным пунктам у нас есть полное соглашение, то мы уже считаем, что условия перемирия сегодня нами приняты; условия перемирия, с принятием всех остальных пунктов и с этой оговоркой относительно п. 2-го, чтоб ему дать новую окончательную редакцию, считаются окончательными с сегодняшнего утра.

Шелухин: Я про те й кажу тільки.

Раковський: На засіданні.

Шелухин: Так. Я міркую, одначе, що це буде так, як ми всі пункти підпишемо. З того моменту як ми підпишемо, з того моменту почнеться й замирення. Вже тепер, коли ми приходимо до погодження, ось буде зроблено, що ці пункти, в яких ми погодилися, будуть зрадаговані і ми зможемо зразу підписати умови. З того моменту як ми підпишемо, почнеться перемир'я. Треба точності. Авансом таких речей не роблять. Бо я маю зробити додатки. Я Вас попереджав. Се не такі серйозні додатки і за них не буде суперечок.

Раковський: Я ничего не имею против того, чтобы Ваши дополнения были сегодня же рассмотрены, и, если они с нашей стороны не

встретят возражений, сегодня же были приняты. Но я считаю, что с нашей стороны мы берем очень большую ответственность, если из-за того, что в этом втором пункте мы в сущности не договорились относительно только одного слова “регистрация”, как его понимать, потому что относительно имуществ мы договорились, если из-за этого чисто словесного недоразумения вопрос о перемирии опять будет откладываться. Уже три недели мы посвятили этому вопросу, который в сущности во всех случаях является первым вопросом и которому обыкновенно не посвящается больше одного заседания. Я повторяю, что мы не можем принимать на себя ответственности за продолжение дальнейшего словесного спора из-за одного пункта, и таким образом оставлять неразрешенным весь вопрос о перемирии в его целом. Поэтому я настаиваю, чтобы сегодня этот вопрос был разрешен.

Шелухин: Я цілком заперечую тому, що в тім, що так довго тягеться справа перемир'я, є якась наша провина. Я заперечую через те, що, властиво кажучи, справа стоїть в заборонах, в обмеженнях совітського правительства, а в тих заборонах, в тих обмеженнях не ми винні. Ми хочемо свободи, як можна більшої, ширшої, а Ви ставите обмеження. А далі ми не винні в тім, що той проект, який Ви нам дали наостанку, має пункт про цю саме реєстрацію. Ми не думали про неї і настільки не думали, що на мене заява про неї зробила таке вражіння, що я не знав навіть, для чого те робиться. Я спитав Вас і тільки зараз довідався, що у Вас єсть закон про реєстрацію з загрозами карою, знов-таки обмежуючий. Нам треба подумати і над тим, до чого ця реєстрація може довести, і треба подумати не тільки з теоретичного боку, але і з морального. І Ви повинні подумати над сим, бо й Ви Вашого закону гаразд не знаєте. Ми можемо нашим необачним пунктом про реєстрацію підвести й посадити до тюрем наших громадян і позбавити їх всяких засобів до життя. Я ніколи не дозволю собі ризикувати чужою свободою, чужим добробутом, чужим щастям, а через те я міркую, що нам треба серйозно над цим подумати. Тут немає нашої вини, що питання про реєстрацію виникло, як “Deus ex machina”,* зразу. Я міркую, що оце місце умов про реєстрацію процентових паперів, на якому ми так розминаємося, може бути виробленим тільки по якімсь часі. Ви повинні навести справки про Ваш закон, а ми повинні обміркувати, що може вийти з цього закону. Я думаю, що це місце, цей пункт ми облишимо поки що. Потім ми збалакаємося. Я певен, що ми погодимося.

Раковський: Если уважаемый председатель украинской делегации понимает свое предложение в том смысле, чтобы этот последний пункт о регистрации оставить совершенно в стороне, и потом уже по этому поводу, вне условий перемирия, стараться создать какую-нибудь

* “Бог из машины” (латин.) – (неочікувано)

редакцию, то я иду ему навстречу, я от этого не отказываюсь. По этому поводу у нас пойдут переговоры независимо от всех условий перемирия, которые мы принимает и принимаем второй пункт в той редакции приблизительно, на которой мы сошлись, исключая пункт о регистрации и дальше будем рассматривать 3-й, 4-й, 5-й и 6-й пункты, а относительно регистрации мы это совершенно оставим вне условий перемирия и будем это отдельно редактировать.

Кістяковський: Значит, процентные бумаги будут без регистрации.

Раковський: Позвольте, извиняюсь, остается та редакция, которая была принята, мы с этой редакцией согласны, считая, что это является и для Вас, и для нас известной гарантией и к этой редакции хотим по поводу процентных бумаг прибавить пункт о регистрации. Вы заявляете, что этот вопрос для Вас недостаточно ясен, что он, может быть, скрывает в себе, помимо нашей воли, какие-нибудь положения и ставит украинских граждан в условия совершенно неприемлемые с точки зрения морали. Идя навстречу Вашему недоумению, я согласен этот пункт совершенно оставить в той редакции, чтобы редакция осталась такою, как она есть, а по этому пункту мы отдельно будем вести переговоры вне условий перемирия.

Шелухин: Взагалі ми ж погодилися, що як будемо про мир балакати, так ці всі умови про перемир'я не будуть мати значіння. Тоді будуть умови окремі й незалежні. Виходить, що у нас зостається спір тільки про суму. Ви приймаєте її в нашій постановці?

Раковський: Позвольте, у нас же относительно этой суммы произошло уже соглашение, мы принимаем как норму 20000 руб., но согласны делать исключения, и относительно этих исключений у нас была предложена известная редакция, что свыше этой суммы допускаются исключения до нормы 100000 руб. для лиц, ликвидирующих свое имущество; причем по-поводу каждого отдельного случая украинский комиссар ставит в известность советскую власть.

Шелухин: Ми не згоджуємося на вставку "для лиц, ликвидирующих имущество". Це може витворити всяку казуїстику. Скажуть: "Давай рахунок". Будуть обходи та мошенства, будуть виставляти неправдиві рахунки. Не треба підводити людей на гріхи, на неморальні вчинки, на обходи. Хтось, ліквідуючи майно, продасть горшок, а виставить рахунок на 100000 крб. На що людей підводити. Одкинємо зайві обмеження і поставмо умову просто в такій редакції (читає): "При перевозке денег..." Коли консул дасть заяву, то се значить, що він визнав з свого боку, що тут нема спекуляції чи якогось шахрайства. Совітська власть сим ставиться до відомості для того, щоб знала, що тут немає нічого порушуючого права, і після того не робила б заборон чи заперечень.

* Крaпки в тексті.

Раковський: Выходит, что мы в сущности предполагали, что между нами состоялось компромиссное соглашение, но, в сущности, новая формулировка Ваша является только той старой формулировкой, о которой Вы говорили до нашего частного совещания. Я не вижу абсолютно никакой разницы, абсолютно та же самая формулировка. Ведь наша формулировка хотела конкретизировать те соображения и те возражения, которые были сделаны с Вашей стороны на нашем частном совещании. Мы пошли Вам навстречу, мы принимаем, что есть случаи, когда люди должны ликвидировать свое домашнее имущество, или свою лавку, или свое маленькое хозяйство и что они могут иметь больше этой суммы. И чтоб не мешать этим людям, мы согласились в этих случаях считать норму до 100000 руб. Мы пошли еще дальше: Вы боитесь, что если бы контролирующей в таком случае являлась советская власть, то она будет злоупотреблять своим контролем, будет стеснять контролем. Мы, конечно, этого недумаем, но, во всяком случае, и в этом вопросе, чтобы итти Вам навстречу, мы опять приняли Ваше положение, что контролируем в данном случае является ваш представитель и, нельзя думать, чтобы Ваш представитель по отношению к Вашим гражданам являлся бы каким-нибудь инквизитором. Это положение, эта вставка наша относительно ликвидации всего его имущества, является гарантией скорее для Вашего комиссара, чем для нас, что его не будут стараться подводить спекулянты. Это так сказать ограждает больше его, а мы, с своей стороны, полагаясь на то, что он будет иметь в виду, что здесь идет речь об известной категории лиц и что он вполне контролирует свои данные, мы ограничиваемся тем, что принимаем к сведению его заявления. Я думаю, что если посмотреть на нашу формулу, то с какой точки зрения к ней ни подходить, она является в полном смысле слова формулой примирительной, которая хочет предупредить и предвосхитить все возможные случаи и она только формулировала то, что Вы нам говорили, и Ваши соображения, которые Вы нам приводили.

Шелухин: Можна ще так (читає): “При перевозке денег свыше 20000 руб...””

Раковський: Я не вижу разницы между этими двумя редакциями, толь[ко] что эта редакция более определена. Тут в этой редакции идет речь об исключениях, о том, какие граждане составляют исключение из этой категории. Значит, прежде всего, определяются исключения, но наша редакция логическая. Я не хочу сказать, чтобы Ваша не была логической, но наша редакция прежде всего имеет в виду определить точно, о каких гражданах идет речь. После того как она это определение дает, вторая часть ее говорит о том, каким образом советская власть об этом будет ставиться в известность. В сущности, здесь в редакции

* Крaпки в текстi.

смысл тот же самый.

Кістяковський: Ваша редакция заключает в себе такую неясность, что нельзя установить, что к чему относится: “свыше этой суммы допускаются исключения для лиц, ликвидирующих свое имущество, по поводу каждого отдельного случая украинский комиссар ставит в известность советскую власть”. Я спрашиваю: о чем он ставит в известность, о ликвидации имущества или о перевозке денег свыше 20000 [руб.]? Мы пришли к заключению, что он ставит в известность про перевозку денег, причем устанавливает сам, что деньги он выручил от ликвидации имущества. У нас это и выражено, а у Вас это выражено так, что неясно, по поводу ли ликвидации извещается советская власть или по поводу перевозки денег. Так как мы на словах сговорились, что источником денег свыше 20000 [руб.] должна быть ликвидация, то я беру Вашу идею и только ее точнее формулирую: при перевозке денег свыше 20000 [руб.], но не более 100000 [руб.] украинский комиссар, установив, что это есть результат ликвидации имущества, ставит об этом в известность советскую власть. У меня нет такого авторского самолюбия, но я все-таки думаю, что моя редакция более точно выражает то, о чем мы условились, а в Вашей редакции есть некоторая двусмысленность, неумышленно, конечно, внесенная, а просто благодаря редакционности.

Мануїльський: Для нас по существу идет вопрос о двух моментах, о двух условиях, при которых мыслимы такого рода исключения. Первое условие, это вопрос о ликвидации имущества, что данное лицо действительно покидает российскую территорию и переезжает на украинскую территорию, как украинский гражданин. Это первое условие. Второе условие, что украинский комиссар заверяет нас авторитетом своего правительства, что такое-то лицо покидает его территорию. Вот эти два юридические момента входят в эту редакцию и об этих двух моментах наша редакция и говорит, именно, что украинское правительство констатирует тот факт, что данное лицо, ликвидировав свое имущество, покидает российскую территорию. Вот эти два момента у нас и зафиксированы.

Кістяковський: У нас это выражено ясно. У Вас же это выражено довольно неясно, как раз в том моменте, что украинский комиссар ставит в известность о тех исключительных случаях, когда сумма должна быть поднята от 20000 [руб.] до 100000 [руб.]. Украинский комиссар устанавливает первый момент, что это есть результат ликвидации имущества, т. е. ставит об этом в известность советскую власть. Это первый момент. Второй момент, значит, выражен точно и не может быть никаких сомнений. Позвольте остановиться на той точке зрения, что право контролера установить, что спекуляция отсутствует, принадлежит украинскому комиссару, а на территории российской – принадлежит русскому комиссару, потому что ему тоже придется констатировать этот факт. Мы ставим своего контролера, своего собственного комиссара, и это вполне ясно, а Ваша редакция она неясна; если Вы скажете, что должна

контролировать советская власть, тогда это уже вопрос принципиальный, против которого нужно спорить, но в редакции нельзя допустить неясностей, так что мы совершенно точно говорим. Сейчас на заседании я готов сделать уступку. Дело в том, что совершенно ясно для нас, что ставится в известность об этом советская власть, что это есть результат ликвидации имущества. Теперь я делаю уступку, чтобы из-за этого не задерживать и закончить заключением перемирия, потому что редакция наша ясна.

Шелухин: Прошу, прочитайте.

Раковський (читає): “При перевозке денег. . .”*

Шелухин: Може, додати: “Свидетельствуя о том, что производится ликвидация имущества”.

Кістяковський: А кто будет констатировать, что имущество ликвидируется (по Вашей редакции)?

Раковський: Я ничего не имею против редакции.

Шелухин: Я міркую, що тепер, коли ми так потомлені, зараз вже 7 год., сидіти над редакцією пункту незручно, бо це значить насамперед не мати гарантії того, що вона буде складена як слід. Може, ми нарешті погодимось, що український комісар буде достойним представником Української Держави, який заслуговує на довір'я. Цей принцип ми встановили. А раз ми встановили принцип, то склад пункту умов згідно з ним уже можна одкласти.

Раковський: Мы действительно согласились относительно нормы суммы, относительно ее происхождения, что она должна быть результатом ликвидации имущества, и относительно того, что украинский комиссар есть тот контрольный орган, который доводит до сведения советской власти, но само собой понятно, что, если советская власть узнает, что это имущество не является результатом ликвидации имущества, что сам украинский комиссар в этом отношении может быть введен в заблуждение, она доводит до сведения украинского комиссара. Это есть право каждой власти и здесь вполне определенно говорится относительно этих прав и относительно контроля, а относительно того органа, который определяет происхождение денег, идет речь об украинском комиссаре, я согласен, что окончательная редакция в этом смысле, которая была принята, она может быть сделана и после. Я только прошу, чтобы окончательная редакция не являлась помехой для того, чтобы сегодня же покончить с этим вопросом о перемирии.

Шелухин: Пункт третій.

(Третій пункт прочитується).

* Крпки в тексті.

Шелухин: Я з приводу цього пункту не маю нічого заперечити.

Раковський: Я это принимаю всецело.

Шелухин: Тоді нам остається перейти до пункту четвертого.
(Четвертий пункт прочитується).

Шелухин: Статут консульський, як і інструкцію, детально буде розроблено в комісії.

Раковський: Да, я принимаю этот пункт, с оговоркой, что он будет разработан детально в комиссии.

Шелухин: Пункт п'ятий.

(П'ятий пункт прочитується).

Шелухин: Взагалі, це теж складено по згоді.

Раковський: Я никаких возражений не делаю. Я констатирую, что еще с первого момента у нас произошло соглашение по этому пункту между представителями Вашего Красного Креста и нашего.

Шелухин: Тут маються тільки додаткові умови, які Ви мені вчора дали і про які нам доведеться збалакатися, але це, мені здається, можна не включати в головні умови.

Раковський: Я ничего не имею против того, чтобы не включать их в наши переговоры, но только прошу председателя украинской мирной делегации, чтобы он мне назначил определенный срок, когда я могу об этих условиях отдельно переговорить.

Шелухин: Я згоден, хоч і завтра. Але ж я почуваю себе страшенно утомленим. Позаяк комісія повинна виробити ще правила, то я прохав би Вас, коли згодитеся, зійтися після завтра зранку в 10 год. і збалакатися. Тут розходиться в невеликих деталях, і я певен, що нарешті ми зійдемося і в тих деталях.

Раковський: Я согласен.

Шелухин: Шостий пункт.

(Шостий пункт прочитується).

Шелухин: Цей пункт нами приймається. З боку комісії принципільних суперечок не зустрічається.

Раковський: С нашей стороны тоже принимается, кроме того, я имею честь доложить, что нами принята редакция державного секретаря Кистяковского относительно нормы денег и условий перевозки, так что я просил бы огласить этот пункт и считать его уже принятым.

(Кістяковський оголошує свою редакцію).

Шелухин: Цей пункт прийдеться вставити. Тут буде чисто редакційна робота, щоб зв'язати граматично. Ви з цим згодні?

Раковський: Я согласен. Останется только отдельно об условиях и тут после этого пункта относительно редакции.

Шелухин: Після того як всі умови вироблено, військова комісія поставила ще одне домагання. А саме: щоб одночасно з підписом сього

договору Російська Федеративна Соціалістична Республіка скасувала воєнне положення на території, зайнятій нашими військами.

Раковський: Я не понимаю смысла этого предложения и поэтому прошу разъяснений с Вашей стороны.

Шелухин: Прошу военного специалиста п. Мишковского даты пояснения.

Мишковський: При отходе советских войск восточнее линии, данной в районах, занятых украинскими войсками и войсками ее союзников, остались вооруженные банды, которые не принадлежат к советской армии и, однако, воюют под флагом партизан, если военное положение не будет снято, то мы будем принуждены эти банды признать все военнопленными. Если же военное положение будет снято в области, занятой украинскими и союзными войсками, то с этими бандами поступают как с мятежниками.

Раковський: Я хочу поставить вопрос, который связан с этим вопросом, если я хорошо понял господина военного эксперта Вашей делегации, то он говорит, чтобы снять военное положение на той полосе, которая занята украинскими и союзными армиями. Сейчас же напрашивается вопрос, какая эта полоса, и, где эта демаркационная линия, которая является демаркационной линией украинских и союзных армий.

Шелухин: Це ясно з першого пункту договору. Там, де стоять війська, боєві операції припиняються, а военний стан перекорочується.

Одинцов: Здесь было сказано господином военным экспертом, что украинские войска и Ваших союзников. Согласно с этим заявлением, сделанным на первом заседании, что под союзниками понимаются немецкие войска, так что именно этих войск будет касаться.

Шелухин: Так, сюди входять ті війська, які не визнають власті совітів і з нами ведуть одну справу.

Раковський: Если кроме этого, если я понял смысл уважаемого председателя мирной делегации, если я правильно понял, заявление это, значит, касается союзных войск германских и австрийских и касается Ваших. Вы сказали, что “наши войска”, очевидно, что Ваши войска не подчиняются советской власти, а насколько известно, они подчиняются украинской власти, так что относительно Ваших войск и союзных войск в этом вопросе недоразумений не может быть, так что я приветствую, что снимается военное положение на той полосе, которая занята германскими, австрийскими и украинскими войсками.

Шелухин: Германськими, австрійськими і українськими, але ж не по національності, а українськими по стану, по положенню.

Раковський: То есть, как по своему положению.

Шелухин: Наприклад, місцеві партизани.

Раковський: Тогда, значит, речь не идет о войсках, а о партизанах.

Шелухин: Партизани есть часть війська. Це не банди.

Раковський: Позвольте, значит, если партизаны, которые против советской власти, тогда Вы, значит, оправдываете военное положение, потому что, если мы против партизан, которые воюют на украинской территории, не принимаем никаких мер военных, и, когда выдвигали требование, чтобы сняли военное положение, точно так же и украинцы выдвигали элементарные правила в международных отношениях, чтобы Вы не требовали по отношению к партизанам, которые будут воевать на нашей территории, принимать особые меры, которые принимали все цивилизованные государства против партизанских выступлений.

Шелухин: На території тій, яка вже зайнята нашими військами.

Раковський: Я думаю, что относительно этого здесь неясность. Сейчас все Ваши возражения происходят от этой неясности.

Шелухин: Може, для в'яснення зробимо так, що нехай наші військові експерти порядяться між собою з цього приводу.

Кістяковський: Прочтите еще раз текст.

Шелухин: В перекладі на російську мову, це буде так (читає): “одно- временно с подписанием. . .”*

Раковський: Позвольте, я опять-таки думаю, что у нас некоторое недоразумение: те части Донской области, которые фактически заняты украинскими войсками и австро-германскими войсками, находятся под их военным командованием, они вне компетенции нашей военной власти. То, что может происходить в Ростове, Таганроге, Нахичевани, за это отвечают исключительно Ваши власти и германские власти и поэтому совершенно не понятны для меня эти требования, потому что юрисдикция не распространяется в данный момент на эту полосу, она может распространяться только тогда, когда будет на территории нашей власти и мы можем отвечать только за те действия, которые могут быть контролируемые нашей властью и той властью, которую мы понимаем на территории, на которую в данный момент распространяется юрисдикция нашей власти.

Шелухин: Справді це не так. Вже експерт сказав, що це не так.

Кістяковський: Это есть результат щепетильности наших военных властей. Стоя на точке зрения, что наши военные власти могут эти банды расстреливать, а они будут стоять на точке зрения, что пока военное положение не снято, этого сделать невозможно. Я думаю, что это должно быть для того, чтобы освободить себя от тех партизан, в пределах нашего района, и, если этого не делается, то это результат той международной вежливости по отношению к ним.

Раковський: Для меня неясно, почему выдвинут этот вопрос. Я хорошо знаю, что военные эксперты имеют свою этику и можно приветствовать, что они так считаются с человеческой жизнью, но я всегда

* Крапки в тексті.

склонен думать, когда выдвигается такой вопрос, то я склонен видеть в этом чисто военные стратегические соображения. Поэтому я знаю, что, если в этом вопросе идет речь о действующей регулярной армии на тех территориях, где нет перемирия с того момента, когда между нами будет заключено перемирие, с этого момента, когда всем этим частям мы даем приказание, чтобы они прекратили военные действия, я даже вношу предложение, чтобы такое предписание, чтобы оно было сделано сегодня же, и я от имени русской делегации и Вы также от имени украинской, чтобы нашими правительствами было объявлено сегодня же о том, чтобы состоялось перемирие, и чтобы всем действующим частям было дано предписание о прекращении военных действий. И после этих предписаний, если с одной или другой стороны будут предприниматься вне демаркационной линии или на нашей территории, или на Вашей территории будут выступления, то, конечно, эти действия нужно рассматривать вне всяких законов, как самочинные выступления, которые не покровительствуются никакими законами, и каждая страна на основании своих законов будет ликвидировать и расправляться с этими самочинными действиями.

Шелухин: Так з чисто горожанського погляду. З военного погляду справа стоїть інакше. На мою думку, нехай це погодять воєнні. Ми зробимо на кілька хвилин перерву і нехай наші експерти порадяться.

Раковський: Я ничего не имею против того, чтобы эксперты отдельно совещались по этому вопросу.

(Оголошена перерва в 6 год. 45 хв. поївдні).

Після перерви в 7 год. поївдні.

Шелухин: Наші воєнні експерти вже скінчили нараду. Я прочитав редакцію цього пункту. Що з цього приводу скажуть Ваші експерти?

Раковський: По поводу этого пункта наши эксперты решили, что то, что находится на Вашей территории, занятой Вашими войсками, находится под Вашей юрисдикцией, а то, что находится на нашей территории, – под нашей юрисдикцией, и точно так же, как Вы на нашей территории не можете внушать нам принимать те или другие военные меры, точно так же и мы на нашей территории не допустим, чтобы Вы внушали нам те или иные военные меры.

Шелухин: Виходить, що приймається в цьому вигляді.

Раковський: Это совершенно неясно. Неясная редакция, потому что я не понимаю смысла этой редакции.

Шелухин: Я мушу зауважити, що цей пункт виник з того, що Троцький об'явив священну війну. Що таке у Вас священна війна – невідомо. Але з того виникли ті чи інші права і обов'язки. Знов-таки змісту цих прав і обов'язків, як і з приводу реєстрації, ми не знаємо. Це питання виникає цілком логічно і, коли Ви підтверджуєте, що там, де зайняли наші й союзні війська, воєнний стан тим самим касується, то тоді можна буде цілком

погодитися і можна не ставити цього пункту. Зміст його натурально буде виникати з першого пункту після Ваших пояснень, що там, де зайнято нашими військами, там воєнного стану з Вашого боку уже не визнається.

Раковський: Хотя у нас в этом вопросе полное взаимное понимание, но я все-таки, так как здесь была ссылка на нашего военного комиссара Троцкого относительно того, что он объявил священную войну, я должен сделать маленькое возражение: Я не знаю точно, о каких выражениях Троцкого здесь идет речь, но само собой понятно, что, когда против нас будут воевать, то мы объявим войну и, возможно, священную войну (если вообще может быть такая война) и, конечно, будем просить помочь нам всех тех, которые могут нам помочь в этой войне на нашей территории.

В этом вопросе не идет речь о том, чтобы сделать, так сказать, какое-нибудь историческое “екзиже”, происхождение историческое того или иного слова.

Я от имени российской делегации, я заявляю, что там, где Вы идете нам навстречу, заключаете с нами международное соглашение, безразлично, идет ли речь о перемирии, идет ли речь о мирном договоре, мы будем вполне оставаться на почве договора, наши слова будут словами, за которые мы будем отвечать, и мы будем подчиняться всем тем правилам, все тем международным тенденциям, все тем законам, которым и мы, и Вы все, принадлежащие к международной семье, будем подчиняться. Так что, заключая перемирие, все эти выводы, законы, которые вытекают из этих переговоров, точно так же принимаются, как несомненно они будут приниматься и Вами и я думаю, что это мое заявление должно являться достаточным.

Шелухин: Я прохав би Вас цю заяву дати нам для того, щоб записати її в протокол.

Раковський: Лучше из стенограммы.

Шелухин: З таким поясненням я, переговоривши з нашим воєнним експертом, – згоден.

Таким чином, у нас всі пункти прийняті. Нам зостається тільки підодждати невеличкий час, поки напечататється все на машині і ми підпишемо. Вже печатають.

Раковський: Я согласен.

(засідання скінчено в 9 год 45 хв. поівдні).

Секретар: *Катрановський*

Голова Раковський.

Раковський: Объявляю заседание открытым.

(Прочитується протокол попереднього засідання по-українськи і по-російськи).

Шелухин: Я нічого не маю проти сього протоколу.

Раковський: Со своей стороны я тоже ничего не имею против, только относительно 2-го пункта прошу внести в протокол, что вопрос о регистрации ценных бумаг остался открытым для точной редакции.

Шелухин: У нас не тільки це зосталось невирішеним. У нас не вироблені ще умови про перевозки. З цього приводу ми будемо мати з Вами нараду, так що це, коли хочете, можна внести як чергову роботу.

Раковський: Я желаю это внести. Я не понимаю, относительно какой перевозки идет речь. Относительно Красного Креста этот вопрос остался открытым, но этот вопрос не входит в наше перемирие, он, так сказать, явился уже после этих шести условий, которые были нами выработаны, а вопрос о регистрации входил во второй пункт, но только так, как редакция, представленная с нашей стороны, не была достаточно определенной и ясной, то мы решили оставить этот пункт и отдельно его редактировать; а по поводу перевозки военнопленных, я, конечно, готов в каждый момент с Вами вместе этот вопрос обсудить, даже сегодня у нас было назначено обсуждение, но я извиняюсь, что не мог прибыть в час. Я имею еще сказать по поводу 7-го пункта, относительно нашего заявления, относительно того, что мы, конечно, будем стоять на почве международных законов и соглашений. По поводу этого я в конце заседания сделаю заявление, в которое будет снова внесен этот пункт, не являющийся никаким противоречием к этому и имеющий чисто декларативный характер. Вы ничего не имеете возразить?

Шелухин: Я проти сього нічого не маю. Це не міняє суті справи, я тільки думаю, де його вставити, щоб було зручніше. Зробимо таку вставку: “Сторони погодилися питання про реєстрацію процентових паперів розглянути окремо”.

Раковський: Я думаю, в конце протокола.

Шелухин: Як згода, то зараз і впишемо.

Раковський: Пожалуйста.

(Шелухин і Раковський підписують договір).

Раковський: На основании подписанного нами третьего дня договора на сегодняшнем заседании мы должны приступить к вопросу о самом мирном договоре и в первую очередь к вопросу о границах.

Считаєте ли Ви удобным попередньо поговорити о плані наших робіт? Не слідует ли еще тепер наметити комісії, котріє должні рассматривать отдельные части этого договора? По-моему, таких комісій намечается 4: комісія політичєская, комісія економічєская, комісія фінансованія и комісія юридичєская. Я жєлаю по этому поводу выслушать Ваше мнєніє.

Шєлухін: З цього приводу ми вже мали кілька засідань і з Вами радився приватно, так що у нас вже є обмін думками. Нам зостається тепер спільно в пленарному засіданні обмінятися тими думками і погодитися остаточно. Я Вам мав честь передати в копії програму робіт. Ви вже розглянули. Ми трохи інакше зорганізували комісії, ніж у Вас. За 264 роки життя України з Московською Державою, яка стала Російською, стільки інтересів спуталося і диференціювалося, що передати їх на розгляд якимсь трьом комісіям було незручно. Через це ми намітили 7 комісій, в які будуть входити різні підкомісії. Ми намітили такі комісії: політична комісія – вона буде розглядати справи про межі, про людність, про права людності і відношення її до Російської і Української Держав. Ця політична – значить, перша комісія. Друга фінансова. Ця комісія буде розглядати виключно всякі грошові рахунки. Третя – економічна комісія. Вона буде розглядати питання економічного змісту про державне господарство та про державне майно, про борги і т. д. Далі четверта – воєнно-морська комісія – вона буде розглядати питання про військове майно і обрахунки по тому майну, як за часи спільного життя, так і за часи війни. Далі п'ята – культурна комісія. За часи нашого спільного життя на державні кошти як українські, так і московські надбано дуже багато добра. Буде йти річ про поділ того добра, позаяк воно придбано на спільні кошти. Тут буде йти справа також про майно церковне, про майно освіти і т. д., взагалі про все, що відноситься до культурних справ. Далі буде шоста комісія – шляхів. Тут уже назва показує, над чим буде ця комісія турбуватися. Розуміється, тут будуть шляхи не тільки залізнодорожні, але і всякі інші: шосейні, водянні і ін. Нарешті, сьома – юридично-редакційна комісія, яка буде формулювати всі результати наших робіт для того, щоби цю формуліровку внести в договір як певні пункти. Окрім юридично-редакційної комісії буде ще підкомісія при Міністерстві судових справ. Вона буде розробляти питання про так зване часне міжнародне право і про все те, що до цього права тичеться. Оце Вам в загальних рисах організація й завдання комісій. Тут ще є багато всяких деталей до цієї організації. Так, наприклад, хто організує кожну комісію, яке міністерство; далі, які міністерства посилають в окремі комісії свою делегацію для дачі матеріалів, експертизи, посвідчень і т. д., які зносини між цими комісіями. Але це вже техніка, це питання про чисто внутрішню організацію. От так ми намітили і було б бажано, щоби і у Вас організація була така, приблизно хоч така, тоді б могли ці комісії працювати паралельно і погоджуватися, не розбиваючи своїх сил, між кількома комісіями. Бо

як у Вас буде 4 комісії, а у нас 7, то вийде так, що одна Ваша комісія буде розбивати свою роботу між двома-трьома нашими комісіями. А коли установити так, що у вас стільки комісій, скільки у нас, то вони мали б змогу працювати паралельно і робота їх єдналася б.

Раковський: Я понимаю вполне предложение господина председателя украинской делегации и ничего не имел бы против этого предложения, ибо чем больше комиссий и чем планомернее будет труд, разделение труда, тем скорее мы дойдем до желанной цели. Но мы встречаем в осуществлении этого плана одно непреодолимое препятствие. Дело в том, что количество наших экспертов ограничено, и, если бы мы распределили их на столько комиссий, то оказались бы комиссии, в которых будет, может быть, только один эксперт. А по моему, рассмотрев ваш план работ, я считаю, что здесь можно совместить работу некоторых комиссий. Что касается политической комиссии, то, конечно, ее задача уже вполне определена и я ее разделяю. Что касается финансовой комиссии, то, по нашему представлению, финансовая комиссия может заниматься не только денежными счетами, но и всеми вопросами, касающимися общего имущества. Значит, к этой финансовой комиссии тоже должен быть отнесен вопрос о долгах, который у вас отнесен к экономической комиссии.

Шелухин: Почасти.

Раковський: А я предлагаю, чтобы этот вопрос рассматривался финансовой комиссией. Потом, что касается военн[ого] имуществ[а], то у нас в той комиссии, которая может, собственно, называться не финансовой только, а финансово-расчетной комиссией, будут представители военного ведомства, так что, значит, там может идти речь и о военном имуществе. Потом, относительно культурной комиссии, то, что касается вопроса имущества, опять-таки может быть передано этой финансово-расчетной комиссии, а что касается политической стороны наших общих культурных интересов, то это может перейти к политической комиссии. Редакционная комиссия нами вполне принимается. Я упустил из виду комиссию путей сообщения, которую можно создать отдельно, и в эту комиссию войдут в самом широком смысле слова коммуникации: и железнодорожные, и телеграфные, и почтовые. Потом, эта комиссия будет заниматься также вопросом железнодорожного имущества. Так, что я признаю необходимость этой комиссии и считаю, таким образом, что хотя Ваше предложение имеет за собой большое удобство и оно было бы желательно и для нас, но в виду ограниченного числа экспертов с нашей стороны, приходится согласиться на пять комиссий, а потом эти комиссии в своих работах могут создать подкомиссии, но именно лучше, чтобы сами эти комиссии, когда они начнут работать, когда они выработают определенные общие принципы, тогда только и могли бы создавать подкомиссии, например, финансово-расчетной комиссии, потому что все вопросы

там нельзя, конечно, совместить, но тем не менее тогда во всех этих вопросах будет проведен объединяющий принцип. Когда Вы дойдете до государственн[ого] имуществ[а], тогда тут нужно выработать основные положения, потому, что в этом отношении мы с Вами вполне сходимся в том, что наша задача во время переговоров о мирном договоре сводится к тому, чтобы выработать основные положения, а после заключения мирного договора эти основные принципиальные отношения будут проводиться в жизнь.

Шелухин: Значить, виходить так: комісія політична, так?

Раковський: Да.

Шелухин: Далі у Вас іде фінансово-економічна, одна.

Раковський: Финансово-расчетная. Не экономическая, а расчетная. Экономическая будет отдельно.

Шелухин: А політична у Вас окремо.

Раковський: Отдельно.

Шелухин: Далі у Вас іде военно-морська і культурна комісія.

Раковський: Военно-морская. Что касается имущества, то этот вопрос тоже можно отсюда передать в финансово-расчетную комиссию, а что касается политической стороны, то этот вопрос отойдет в политическую комиссию. Что касается культурной комиссии, то опять-таки вопросы об имуществе отойдут в финансово-расчетную комиссию.

Шелухин: Далі, комісія шляхів.

Раковський: Комиссия путей сообщения отдельно и потом отдельно – редакционная комиссия, которая, кроме формулировки наших работ, еще будет заниматься вопросом совместимости наших юрисдикций, наших различных законов, поскольку идет речь об ограждении частных прав граждан.

Шелухин: Тут у нас, щодо юридичної комісії, нема різниці, через що я назвав цю нашу комісію разом з підкомісією при Міністерстві судових справ. У нас згода з цього боку. Щодо інших комісій, то раз ми рахуємо на те, що спільні праці йтимуть потім, значить, для спільних засідань нам доведеться комісії поповнити експертами. Мені здається, що краще було б так, як ми намітили. Але, коли Ви на це не згодні, тоді прийдеться нам роботу двох комісій, а в інших випадках і трьох об'єднувати для того, щоб розміркувати справу з Вашими представниками, бо ми наперед устроїли ті комісії і вони в нас вже працюють. Христофор Антонович, я хотів би Вашу думку як фінансиста.

Барановський: Відносно фінансово-розрахункової комісії, я думаю, що те, що сказав тут представник російської делегації, себто, що фінансова комісія буде фінансово-розрахункова, це цілком правильно. Ця комісія буде турбуватися питанням про розподілення боргів державних і т. д. Але я не думаю, щоб ця фінансова комісія працювала над справами культурними, якими має турбуватися комісія культурна. Це

цілком інше. Через те я думаю, що культурну комісію треба оставить. Звісно, якщо прийдеться до оцінки, то, може, і фінансова комісія своє слово скаже. Але питання обговорювати, спершу вирішувати справу повинна культурна комісія, а ніяк не фінансисти.

Шелухин: Для пояснення. На державні кошти куплено картини. Як Ви їх поділите. Фінансова комісія не може їх розділювати. А археологічні і всякі знахідки. Яким чином фінансова комісія може розцінювати чи розподіляти. Для цього повинна бути спеціальна комісія.

Раковський: Я опять возвращаюсь к вопросу о культурной комиссии. Из слов уважаемого председателя украинской делегации и уважаемого эксперта Г' Барановского выходит, что все-таки для Вас заглавная задача этой комиссии есть задача оценки имущества, безразлично, конечно, каков характер этого имущества, и, что эта комиссия, кроме лиц, знакомых только с финансовым вопросом, должна еще включать и некоторое количество консультантов, людей, которые могли бы и с научной, статистической и археологической точки зрения тоже дать свое мнение. Но если так, то в этом вопросе есть еще и юридическая сторона дела, потому что есть имущество, которое по своему характеру подлежит дележу, и другое, которое по своему характеру дележу не подлежит, например, если есть какая-нибудь картинка, то нельзя же ее разрезать, чтобы Вы получили половину и мы получим половину. Таким образом, если вообще так смотреть на вопрос, то в каждую комиссию придется, кроме специалистов-финансистов, кроме ученых-экспертов, еще пригласить и эксперта юрисконсульта и, опять-таки в этом отношении у нас является затруднение, так как у нас не так много юрисконсультов и для нас более удобно, чтобы комиссий было поменьше и чтобы все вопросы имущественные, все наши государственные имущественные отношения, безразлично, о как[ом] имуществе идет речь, рассматривались финансово-расчетной комиссией, ибо там будут и эксперты, там будут и юрисконсульты, и ученые финансисты, а эта комиссия, конечно, уже по своей задаче может подразделиться на подкомиссии. Будет, значит подкомиссия, которая будет заниматься специально военно-морским имуществом, будет подкомиссия, специально занимающееся общим государственным имуществом, и такая, которая будет заниматься имуществом просветительных учреждений, но это лучше пока оставить, чтобы сама комиссия при первом своем заседании наметила и распределила работы. Только я предлагаю, чтобы в виду этой более широкой задачи, эта комиссия называлась не финансовой, а финансово-расчетной комиссией.

Шелухин: Через те що у Вас, як Ви самі тут констатуєте, нема зараз стільки людей, щоби могли працювати в семи комісіях, ми, розуміється, з цим повинні рахуватися. І тоді, мені здається, – я прошу

* Слід розуміти “експерт номер один”.

членів делегації, може, хто має зауважити що проти цього. Мені здається, що треба погодитися з Вашим планом, хоч ми й зостанемося при своїх комісіях. При спільних засіданнях комісії будуть єднати свою роботу. Члени делегації нічого немає проти цього? Тоді ми згоджуємося на це.

Раковський: После принятия плана следовало бы наметить комиссии: но, может быть, чтобы не терять времени, каждый со своей стороны наметит эти комиссии и поставит в известность председателя во время какого-нибудь перерыва, если у нас будет перерыв, или же после заседания.

Шелухин: У нас ці комісії вже складені, так що ми Вам дамо список. Ви складіть свої списки і дайте нам, а голови комісій нехай порозуміються, коли, як і що робити.

Раковський: Я согласен. Закончив с этим вопросом, мы приступаем к вопросу о границах. Я прошу председателя украинской делегации, чтобы он по поводу этого вопроса высказал все свои соображения.

Шелухин: Я думаю, що нам треба почати не з цього. Ми повинні зараз намітити план того договору, який будемо складати для того, щоб відповідно тому планові направити свою роботу. Наша праця політичного змісту. З цього виходить, що і наш договір перш усього повинен торкатися політичних елементів, а також всього того, що тичеться вже до цих елементів. Перше всього в цьому договорі повинна йти річ про територію. Це елемент державний. Далі, слідуючим елементом буде народ. Ми повинні розібрати питання про громадян тої і другої держави в їх становищі й відношеннях. Далі повинно йти питання про права публічні й частні, особисті й маєткові. Це правний стан громадян українських в Росії і росіян в Україні, і відношення з цього приводу. Далі ми повинні говорити про ті органи, які будуть представляти державу й утворювати зв'язки і через які будуть утворюватися зносини, йде річ про дипломатичні зносини, про консульства і т. д. Сюди ж ми в один з пунктів, через те що це питання великої ваги, неодмінно в окремий пункт повинні віднести питання про нашу кольонізацію в Сибіру, в губ[ерніях] Самарській, Саратовській, Пензенській і взагалі в Росії, про стан цих кольоністів з усіх боків, з політично-правного, з частно-правного, про особисті й маєткові права і відносини. Це, так сказати, буде перший відділ нашого договору. Далі слідуючий відділ повинен торкатися поділу майна державного, громадського, приватного, а також ліквідації всіх рахунків між обома державами, Російською і Українською. Цей відділ, незважаючи на те, що заголовок такий коротенький, найбільше складний і певно займе найбільше часу. Далі піде третій відділ. Це буде відділ про пошту, телеграф, шляхи і взагалі про всякі засоби комунікації. Дев'ятий пункт в третьому відділі буде про торг і про промисловість. Тут буде й страхівка, тариф, кооперація, акціонерні

товариства і т. д. В 10-му пункті ми розглянемо питання про фінансові відношення. 11-й пункт буде про санітарні постанови. 12-й пункт буде про так звані міжнародові частно-правові відношення: про наслідство, опіку, шлюби і т. д. Як український громадянин умре в Росії, як російський підданець умре на Україні, як діти зостануться там або тут, а добро зосталося в чужій державі і т. д. Це відноситься до сфери міжнароднього частного права в широком змислі цього слова. 13-й пункт буде про арбітражні установи, про Гаагську конференцію. І, нарешті, 14-й пункт, буде про амністію, щоби ліквідувати всякі рахунки між державами, які оставляли б неприємний наслідок. От що намічено. Сюди можна ще багато внести такого, що потрібно. Наприклад, про судові зносини і т. д., і т. д., але це уже, мені здається, можна буде додати до ріжних пунктів.

Раковський: Я тоже считаю, что если в процессе переговоров возникнут какие-нибудь новые пункты, то они будут или отдельно рассматриваться, или будут присоединены к какому-нибудь из имеющихся пунктов. Относительно этой программы я уже обменялся с Вами мнениями, но после того как мы вместе выработали нашу программу, у Вас произошли некоторые в сущности несущественные изменения в распределении материала. Этот второй раздел в нашем общем плане был разделом первым, а третий был вторым разделом, и так как я теперь только ознакомился с русским переводом, то я прошу, чтобы Вы разрешили нам на несколько минут посоветаться с нашими делегатами. Со своей стороны я имею сделать одно возражение, чисто формальное, по поводу шестого пункта, о положении украинских колонистов в Сибири или в Самарской и других губерниях. Я думаю, что этот вопрос уже входит в другие пункты нашего договора. Если идет речь об украинцах, которые являются украинскими гражданами, то все их политические, имущественные и другие права предусмотрены в других статьях, если же идет речь об украинцах как уроженцах Украины, которые даже, оставаясь русскими гражданами, имеют известные культурные интересы как украинцы, то этот вопрос тоже входит в наш первый пункт и это есть задача политической комиссии вместе с первым вопросом относительно границ. Потом, в компетенцию этой комиссии входит второй вопрос о публичных и частных правах, а, между прочим, в нашем разговоре мы имели в виду и права меньшинств, так что я считаю, что этот пункт относится или к этому первому, или к третьему пункту, к пункту о публичных и частных правах, там можно предвидеть и права меньшинств. Или же, если Вы хотите, то сейчас же после вопроса о границах и до вопроса о подданстве, который уже касается каждого гражданина отдельно, мы можем внести как отдельный пункт вопрос о правах меньшинств. С этой оговоркой я считаю, что Ваш план приемлем, но все-таки так как я еще не имею формального согласия нашей делегации, то вы мне разрешите, чтобы я мог с нею поговорить.

Шелухин: Щодо питання про кольонізацію, то це питання і важливе, і спеціальне. Воно має стільки оригінальних сторін, що його слід би розглядати тільки окремо. Немає ніякого сумніву, що торгове право, це єсть цивільне право, а проте воно існує, як окремий відділ, бо в нім багацько є цілком спеціального й такого окремого, що його виділяє в особливий род права. Так і тут. Так само і питання про кольонізацію. Розуміється, як один обиватель приїхав, живе, завів ті чи інші маєткові й особисті відносини, то це одно. Але ж, коли в попередній Російській імперії були спільні для її підданих місця для кольонізації, коли зрушається ціле, рахуючи на те, що були інші закони, а не ті, що тепер, коли цілі села, десятки, сотні тисяч українців поселилися в Росії, в самім Сибіру єсть три з половиною мільйона наших людей, що продали своє добро на Україні і виклали свої гроші на нових місцях переселення, рахуючись з тодішніми законами, то тут повинні бути утвореними нині спеціальні закони, такі, які зможемо виробити тільки шляхом договору.

Раковський: Маленькое возражение. Я, конечно, не могу предусмотреть Ваши доводы по поводу этого 6-го пункта и заранее не берусь на них возражать, но все-таки я в Вашем пояснении заметил некоторый принципиальный вопрос и не хотел бы оставить его без возражения, вопрос совершенно общий и формальный. Мне кажется, что Ваша теория, если она будет принята, то эволюция государства политическая, социальная и экономическая должна быть в зависимости от таких чисто случайных явлений, которые, пожалуй, могут свести ее ни к чему. Тогда, если известный гражданин, проживающий теперь на украинской территории, не согласен, положим, с теми переменами социальными, экономическими и политическими, которые тут случились, то для него, значит, нужно создавать особую юрисдикцию, потому что он не согласен, хотя, может, быть такие граждане составляют меньшинство. Хотя, может быть, этим затрагиваются некоторые их интересы, но, тем не менее, все эти перемены, которые происходят, они касаются всех граждан, и, если идет речь о гражданах данной страны, данного государства, то они, конечно, тоже подчиняются всем судьбам эволюции этого государства, тем более, что эта эволюция происходит в их пользу, что если она затрагивает отдельные интересы, то, с другой стороны, она удовлетворяет интересы широких масс, и таким образом, меньшинству приходится подчиняться интересам большинства. Это только формальное и общее возражение.

Шелухин: Ми ведемо розмову не про еволюцію, а думаємо балакати про те, як розмежуватися у всім тім, щоросло й переплуталося з давнього минулого до сьогоднішнього дня. Нам дуже приємно було чути в попередні засідання від Вас, що Ви нашими українськими громадянами так дорожите, що ледве виробили ті умови, на яких Ви згодні їх одпустити од себе. Коли це так, то дозвольте нам шляхом умов здобути для цих громадян, якими Ви дорожите, деякі можливості

існувати краще, ніж інші громадяни за те, що вони для Вас більше інтересні, ніж інші громадяни. А раз цього не буде, то вони покинуть Вас і прийдуть до нас, туди, де їм краще. Але ж Ви думайте, що поїде не один чоловік, а поїдуть села, поїдуть повіти, поїдуть мільйони людей. Тоді що. Це ж торкнеться уже стану речей не окремої особи, а може торкнутися далі цілого краю. От, наприклад, з Самарської губернії до нас приїхало 15000 людності, бо там великороси об'явили їм вигнання звідти. Розібрали все їх добро, попалили їх хати і повиганяли з земель. Тут уже іде річ не про окрему особу, а про цілу общественність. Це було уже майже год тому назад, швидко після початку революції. Тепер те саме робиться в інших місцях. Нам, розуміється, треба тут виробити якісь спеціальні умови, якими регулювались би відносини життя і побут тих наших людей, які там застаються і котрі туди чи звідти приїжджатимуть.

Раковський: Я не стал бы снова возражать, если бы в возражении уважаемого председателя не было даже больше, чем фактическое замечание, не было бы, как бы сказать, иронического отношения к тем тезисам, которые мы защищали по поводу этих 6 пунктов, и, которые, кажется, уже окончательно приняты, так что не следовало бы к ним возвращаться. Так как он изволил возвратиться к этим пунктам, то я не могу допустить такого отношения к нашему стремлению оградить себя от спекуляции, нашему стремлению не дать возможности капиталистам и капиталам под предлогом, что они являются украинскими, перекачиваться из России и, чтобы этим мы открывали двери спекуляции. Мне кажется, что мы признали это уже, ведь речь шла не о норме 100000 [руб.], а о норме в 10000 [руб.] и в 20000 [руб.], которую мы сами предложили и когда мы такую норму предложили, то считали, что этим вполне ограждаются, и это каждый может сказать про себя, интересы всех украинских граждан, понимая по этим словом, как понимал и председатель украинской делегации, обывателей, т. е. тех людей, которые не имеют сотен тысяч рублей и которые живут своим трудом, для которых средством для существования является их собственный труд. Что касается 2-го вопроса, или 2-го упрека, который нам был сделан, то опять-таки здесь приводится факт, о котором мне трудно судить, потому что мне этот факт неизвестен и я незнаю, при каких условиях это происходило. Я думаю, что и Вы не можете принять на себя ответственность за все те факты, которым национальная ненависть, фанатизм и все то, что борьба классов вызывает в населении, может дать место. Когда происходили какие-нибудь погромы евреев, то мне кажется, что они происходили одинаково и на украинской территории, и на русской территории. Ответственность за это не могла падать ни на Вас, ни на нас, я говорю за то время, когда Вы существуете как власть и когда мы существуем как власть, не говоря о тех временах, когда власть этим занималась, и за все такие случаи ответственность не следует класть на народ, тем более, что в этом

отношении мы можем заверить, что за украинскими гражданами на русской территории мы признаем все те же права, которые признаем за коренными русскими гражданами, и, кажется, ни в каком праве, ни в каком договоре до сих пор нет таких привилегий, созданных для миллионов людей. Это наше заявление должно бы быть достаточным доказательством, которое должно устранить всякие дальнейшие нарекания, достаточным доказательством того, что мы ни на одну минуту, хотя нас могут разделить границы, хотя нас могут разделить договоры, могут разделить те или иные интересы, мы никогда, говоря ли о государстве, говоря ли о гражданах, мы никогда в украинцах не будем видеть другой людей, как только своих собственных братьев.

Шелухин: Це дуже добре і дуже приємно, що Ви особисто будете бачити тільки братів. А що ж будемо робити, коли другі не бачать братів, а б'ють і палять українців? Рахуючись з фактами, не з нашими бажаннями, не з нашими ідеалами, а рахуючись з фактами, ми повинні подбати, як цим людям жити на світі, що робити. Заява це одне, а факти це друге, і дуже добре, коли заяви і факти сходяться. На превеликий жаль багацько і багацько не виконується того, що нам хотілось би з нашого доброго почуття. А через те ми повинні стояти на реальному ґрунті, балакати про живих людей, про таких людей, які вони єсть на світі, і про те життя, яке воно єсть справді, а не про те, яке нам здається. Ми з Вами зійшлися в питанні про спекулянтів. Але ж Ваша норма була п'ятьсот рублів, і хрестик на шию, та перстень на пальці, а вже без часів. Ми дуже раді, що в цім питанні Ви послухалися голосу життя, реального життя, і ми тут, як бачите, зійшлися з Вами. Коли будемо слухатися реального життя і в питанні про те, як народам погоджуватися, то я думаю, що ми також і тут зійдемося, бо у нас будуть певні факти, а не фантазії, в яких ми, як Ви, так і я, можемо помилятися і виходити цілком за межі реальних людей і справжніх та дійсних відносин.

Раковський: Я не желаю больше пускаться в эти вопросы и поднимать инциденты. Я сделаю только одно заявление общего характера. Если в возражении, выдвинутом председателем украинской делегации, можно усмотреть какую-нибудь критику по адресу той общественной, социальной организации, которая теперь существует у нас в Советской Республике, то я напому ему, что когда идет речь о государственной организации и социальном законодательстве, вообще об общественном строе, всегда нужно считаться с тем принципом, который был провозглашен одним из великих учителей социализма французским утопистом Сен-Симоном: наилучшим аргументом является та организация, которая обеспечивает счастье и благоденствие громадного большинства народа.

Шелухин: Так, ми зробимо перерву.

Раковський: Перерыв на четверть часа.

(Перерва розпочинається в 3 год. 55 хв. поївдні).

(Після перерви в 4 год. 40 хв.).

Раковський: Заседание продолжается. Рассмотрев Ваш план работ в общем, мы его принимаем, предлагаем только 6-й пункт редактировать следующим образом: об украинских колонистах на территории Советской Республики и русских колонистах на территории Украинской Державы.

Шелухин: Я нічого не маю проти того. Ми це і мали на меті.

Раковський: Потом к 7-му пункту прибавить то же о государственном долге. “7-й пункт – о распределении государствен[ого] и общественн[ого] имущества, о ликвидации счетов и о государственном долге”.

Шелухин: Я прошу членів української делегації висловитися, чи Ви проти того нічого не маєте.

Члени: Нічого.

Раковський: Мне кажется, что здесь есть одно выражение: “о распределении государствен[ого] и общественн[ого] имуществ[а]”, о частн[ом] же имуществ[е] мы говорим в другом пункте, “общественных” – значит общественных организаций.

Шелухин: Який це пункт?

Раковський: Пункт 7-й. Общественных организаций. В русском переводе: “о распределении государствен[ого] имуществ[а] и имуществ[а] общественных организаций”. Так следует.

Шелухин: Поділ майна державного, громадського, приватних та общественных організацій.

Раковський: Позвольте, я не понимаю, о как[ом] частн[ом] имуществ[е] идет речь.

Шелухин: Я поясню. Єсть інституції публічно-правні і частно-правні, єсть особи фізичні з частними правами і юридичні з такими ж правами і з публічними правами. Сюди ми ввели все, окрім державного, казенного, є добро земське, городське, церковне. Будуть у нас рахунки за капітали церковні, за громадськ[е] і за частн[е] імушество. Сюди ввійдуть у нас і всякі акціонерні общества, залізнодорожні общества. От, наприклад, залізна дорога Московсько-Курсько-Воронізька. Я не знаю, чи вона правительственна, чи ні. Вона проходить через дві держави, і її треба поділити. Але як є правительственна гарантія, то це не буде тільки частне правове підприємство, але вже й державне. Приватне майно, яке належить частним особам, як фізичним, так юридичним, теж вимагає свого обміркування.

Раковський: Частно-юридического, потому что физического лица нет. С этим прибавлением этот пункт принимается. Мы сейчас распределили уже наши комиссии и наметили пункты, которые входят в сферу работ каждой комиссии, а в конце заседания мы наметим, когда

эти комиссии должны собраться.

Шелухин: Я думаю, що нехай вони самі по собі се визначать. Предсідателів комісій у нас в засіданні зараз немає. Ми пошлем вам наш список комісій, який уже готовий, а Ви пришлете нам Ваш список. Предсідателі наших комісій нехай візьмуть ініціативу на себе і запросять предсідателів Ваших комісій сюди. Вони тут порадяться і вирішать, як їм працювати краще. Я просив би зараз намітити політичну комісію, бо питання про межі, це питання перше і найбільш спішне. Через те дуже добре було б, якби Ви зараз назвали голову Вашої політичної комісії. Тоді зараз можна було б порозумітися в справі роботи.

Раковський: В политическую комиссию входят: Х. Г. Раковский, Д. З. Мануильский, Одинцов, Немировский, Ситин и Холодовский. Кроме вопроса о границах, эта комиссия, по-нашему, должна еще заниматься вопросами о подданстве, о правах национальных меньшинств, о дипломатических и консульских отношениях и потом вопросом об амнистии и арбитраже.

Шелухин: Те саме поставлено в програму сеї комісії у нас.

Раковський: Имеются ли еще какие-нибудь соображения?

Шелухин: Я поки що нічого не маю. Це буде в дальшій роботі.

Раковський: Таким образом, мы можем приступить дальше к повестке дня.

Шелухин: Можна.

Раковський: Первый вопрос, это вопрос о границах. Прошу Вас высказать Ваши соображения.

Шелухин: Питання про межі будуть розробляти наші політичні комісії. Це питання дуже складне. Ми можемо зараз обмінятися думками тільки про загальні принципи, про основи для вирішення питання про межі. Основним принципом для нас являється принцип етнографічний. Але ж ми добре розуміємо, що життя народів, життя держав підлягає не тільки цьому принципу. І через те ми повинні взяти на увагу і всі інші принципи, які допоможуть в вирішенні питання про державні межі. Так, нігде народ не живе такою масою, щоб не було між ним іншої людності. Через те, як би ми не хотіли, щоб Українська Держава складалася в межах чисто етнографічних, це становиться неможливим. Я не знаю, чи Вам доводилось бачити, як річка впадає в море. Я, наприклад, бачив це, їхавши в Аккерман. Бачив я, як на протязі кількох верст вливається дністровська вода в море, і од того робиться кілька зон різних кольорів, аж поки, нарешті, це все зливається цілком в кольор морський. В інших місцях було так, що ніяк не скажеш, де починається вода морська і де кінчається вода річна. В одних місцях видно було, що там більше морської води, ніж річної, а в інших – видно було, що річної більше, ніж морської. Це явище по закону природи. От так само і людність. Вона теж підлягає законам природи. І от, коли два народи живуть суміжно, то єсть така полоса, в якій дві народності більш

і більш утрачують свої особисті прикмети і посередині отримується такий тип, про який Ви не скажете, до якої саме народності він належить, бо він спільний і одній народності, і другій. Це закон природи. На всім світі оттак між собою межує людність. Уже через це одне провести межі суворо і по етнографічним тільки підставам неможливо. Треба, кермуючись етнографічним принципом, ще зважати і на те, чи людність, яка знаходиться в полосі такого зливання, такої спільності, втрає, утратить щось од того, що прилучиться до одного або другого боку, чи виграє. Далі буває так, що людність довгі віки живе в межах якоїсь історичної території. І от, хоч вона належить до різних племен, а проте вона має один уклад сімейний, родиний, побутовий, релігійний, правовий. Візьмемо, наприклад, в Чернігівській губернії білоруську часть населення. Цілі віки там живе вона по законах, цілком не тих, які існують в Великоросії і в Білорусії. Так само добре знаємо, що на Чернігівську губернію має силу Литовський статут,²² в деяких своїх частинах, українське право. Маємо там земельний уклад однаковий з українцями на всю губернію, сімейний, релігійний, побутовий, історичні традиції і т. д. – все отсе однакове з українцями і цілком ріжне од великоросійського. Далі, розмежуючись по етнографічному принципу, ми можемо спіткати умови нових часів. Кольонізація була давно, люди оселились давно, а залізну дорогу провели недавно. І виходить так, що дві станції йдуть у великоросів, три станції – у українців, одна знов у великоросів, одна знов у українців. Як тут ділити. Треба провести межу так, щоби залізні дороги цілком одійшла або до Великоросії, або до України, одповідно інтересам цілого, бо на можна так, щоби одна держава володіла одною станцією, а друга держава другою. Вийде поділ нецільний. Так само річки. Безперечно, річки по своїм течіям зв'язують економічно територію і людність. Буває так, і єсть так, що річка, протікаючи частиною, наприклад, по території білоруській, всі інтереси економічні цього білоруського населення зв'язує з Україною в такій мірі, що, коли б там одділити чи переділити ту річку межею, то од цього вийшло б економічне розорення всього суміжного населення. Те ж саме буває і в тих місцях, де річка тече так, що українські інтереси ідуть до Великоросії. Далі, стратегічні умови. Це вже спеціально воєнні умови. Знов-таки треба так ставити кордони, щоби їх можна було оберігати, удержувати. Таким чином, од принципа етнографічного ми мусимо відступати в державних інтересах, значить, і в інтересах держави, в тісному розумінню цього слова, і людності, яка ввійде в державну територію. Ми вважаємо потрібним робити сі відступлення тоді, коли цього вимагають умови економічні, стратегічні, політичні, географічні, технічні. Нам, ще раз кажу, не цікаво, щоби до нас ввійшло в великій кількості населення неукраїнське. Ми розуміємо, що вся людськість складається з народностей. Ці народності являються органами людськості і людськість живе цими органами, так само, як і ці органи живуть людськістю в її цілому. Тут ми бачимо повну гармонію між принципом національним

і загальнолюдським. І, таким чином, ми не можемо не визнати, мусимо, повинні визнати права на розвиток кожної народності. Розвиваються органи, розвивається і ціле, ростуть слагаємі, росте і сума. Виростають народності, виростає і людськість, виростає народне, виростає і загально-людське. Ось які принципи ми кладемо в основи нашого територіального розмежування. Коли б згідно з цими принципами комусь довелося одійти, то вже нема що казати, що мішана людність, безперечно, одійде частиною до нас, частиною до Вас. Може трапитися, що в інших місцях і більший процент народності нам чужої або Вам чужої, перейде до Вас або до нас. І залог доброго життя й розвитку для оттих меншостей ми бачимо в тім, що в життя будуть проведені високі принципи загальнолюдського життя і співробітництва народностей на тих загальнолюдських основах, про які я тільки що мав сказати. Межуванням на сих підставах справедливості ми можемо подати приклад всьому світові і внести в міжнародне право нові початки.

Раковський: Если я правильно понял уважаемого председателя украинской мирной делегации, то в определении границ он выдвинул как факторы следующие положения: во-первых, – этнографический принцип, т. е. принцип статистики, принцип одинакового национального происхождения, второй принцип, выдвинутый Вами, заключается в общности правовой жизни. Если я не ошибаюсь, это Вы имели в виду, когда говорили, например о Черниговской губернии и говорили, что есть известные правовые отношения, которые в прошлом...

Шелухин: Не тільки це. Ми маємо од 1832 р. звод законів,²³ які було скасовано в 1840 р. та 1842 р. з наказу імператора Миколая I²⁴. Ті закони єднали Білорусію і Україну через те, що правовий уклад їх був один. Так що не тільки Чернігівщина, але єднаються з Україною деякі і ті частини білоруського краю з білоруською народністю, що прилягають до України, ті, що розмежовуються або одділяються такою половою, де людність мішана. Я кажу про комісію Сперанського,²⁵ яка в голові з професором Даниловичем²⁶ утворила цілий звод законів на підставі спільного українського та білоруського права, що в сих краях існувало і існує як побутове право.

Раковський: Я благодарю Сергея Павловича, что он своим объяснением еще больше доказал, какое громадное значение он придает общеправовой жизни при определении границ. Таким образом, извиняюсь за повторение, первый критерий есть критерий этнографический, фактор этнографический. Вторым фактором является общность правовой жизни в прошлом. Третьим фактором является фактор экономический. Я полагал, что Вы это имели в виду, когда говорили о речках и железнодорожных станциях, и четвертым

* Крапки в тексті.

фактором является фактор стратегический. Раньше чем пойти дальше в рассмотрении всех отдельных моментов Вашей аргументации, я должен выразить свое удивление, что во всех этих факторах, которые определяют как границы государства, так и принадлежность населения к тому или иному государству, говоря о них, Сергей Павлович Шелухин забыл об одном очень важном, очень существенном факторе, который лег в основу самого Украинского государства, именно: о факторе самоопределения народа, факторе воли народной, выраженной вполне определенным путем. К этому я еще возвращусь, я только отмечу теперь это упущение, дальше же в моей аргументации я еще возвращусь к этому факту, а теперь возьму и буду рассматривать отдельно все те факторы, которые он выдвинул для определения границ, начиная с самого последнего фактора, чтобы потом подойти к первому фактору, который, будучи во главе все остальных факторов, в аргументации уважаемого председателя украинской делегации, играет, очевидно, самую важную роль. Значит, прежде всего, – фактор стратегический. Если в определении границ государства считаться со стратегическим фактором, тогда нельзя остановиться в этом передвижении границ, ибо с точки зрения стратегии можно занимать сотни, тысячи верст с одной, как и с другой стороны. Затем, насколько мне известна топография Украины, все те стратегические соображения, которые могут быть выдвинуты для определения границ, не играют большой роли, ибо топография является более или менее одинаковой. Я оставляю в стороне тот вопрос, что теперешняя война нам доказала, что все стратегические границы для обеспечения безопасности данной территории не имеют никакого серьезного значения при ходе войны, что во время войны армии сносили все эти стратегические границы и притом не только такие стратегические границы, которые могут быть между нами и Вами в виде маленьких речек, изгибов, холмов, но и такие стратегические границы, как горные хребты и большие реки, которые действительно можно назвать стратегическими границами. С другой стороны, весь опыт до сих пор нам показал, что, когда в дипломатических переговорах начинают выдвигать стратегические соображения, то под этим очень часто, – а я бы сказал даже всегда, – скрывается совершенно иная подоплека. Стратегические соображения выдвигают, но, увы, не в интересах населения и не в интересах мира между этими государствами, а они выдвигались и выдвигаются потому, что, под предлогом стратегических границ, хотят захватить большие пространства чужой земли, большое количество чужого населения, с чисто эгоистическими государственными намерениями. С другой стороны, у нас в нашем договоре, в последнем или в предпоследнем пункте нашего договора, фигурирует вопрос об арбитраже. Я приветствую украинскую делегацию, что она приняла мысль или, правильнее говоря, эта мысль при нашем обмене мнений одновременно пришла и нам, и Вам, и Вы ска-

зали: мы должны все вопросы, которые будут возникать между Российской Советской Республикой и Украинской Державой, разрешать не путем кровопролитных войн, а путем арбитража – “дадим пример”, это Ваши слова, я думаю, что не передаю их ошибочно, “дадим пример миру, что мы можем заключать договоры, что мы можем сказать ему новое слово в международном праве”, и это новое слово предлагаю Вам его сказать, это новое слово должно устранить из нашего разговора всякие соображения о стратегических границах, тем более, что это опасение, которое я высказал, что когда выдвигаются стратегические границы, то это очень далеко нас может завести, я могу подтвердить примером и из наших кратких переговоров. С первого же заседания и до последних дней мы занимались вопросом демаркационной линии. Мы выдвинули как важный аргумент аргумент стратегический, и вот на основании его Вы хотели присоединить к Вашей территории путем демаркационной линии 14 уездов Воронежской, Курской, Черниговской и Орловской губерний, не говоря уже о трети Донской области, о которой статистика не говорит, что там имеется малорусское население, украинское население. У меня эта статистика имеется здесь, я Вам мог бы очень бегло сказать, как опасно основываться на стратегических соображениях. Возьмем Черниговскую губернию, те уезды, которые должны были входить в Вашу демаркационную линию: Новозыбковский, там 160840 человек великорусского населения и 138000 украинского; Стародубский уезд, занятый наполовину, там 144000 великорусского населения и 262000 украинского. Мглинский уезд, там 139343 великорусского населения, 19000 украинского населения.

Шелухин: А других там немає? Хіба там немає євреїв та інших?

Раковський: Тут мне представлено только относительно этих двух народностей. Я извиняюсь, но ведь и вы высказались только относительно украинского населения. Суражский уезд 186000 великорусского населения, 129000 украинского населения. В Орловской губернии Вы в Вашей демаркационной линии хотели заключить уезды Туркновский и Севский, где совсем нет малорусского населения. Из Курской губернии Вы хотели включить уезды Льговский, где 49000 великорусского населения и 2169 малорусского населения; часть Курского уезда, где 216000 великорусского населения и 1500 – малорусского населения; Старооскольский уезд, где 133000 великорусского населения и 12000 малорусского населения; Корочанский уезд, где 104000 великорусского населения и 54000 малорусского населения; Новооскольский уезд, где великорусского населения 77000 и малорусского населения 80000. Из Воронежской губернии – Павловский уезд, где 90000 великорусского населения и 60000 малорусского населения.

Шелухин: Я ці цифри знаю добре і їх можна не читати, бо ми говоримо зараз не про демаркаційну лінію, а про державну межу.

Раковський: Я извиняюсь, я кончаю. Я не говорю о демаркационной линии, а говорю, как опасно выдвигать стратегические соображения при определении границ. Кореневский уезд – 137000 великорусского населения, 25000 малорусского населения, Богатырский уезд – 55000 великорусского, 250 малорусского,* Любичский уезд – 238000 великорусского, 47000 малорусского, Волынский – 91000 великорусского, 96000 малорусского, часть Острожского,** где 23000 великорусского и 24000 малорусского, Новохоперский – 162000 великорусского и 29 малорусского.*** Таким образом, я считаю, что этот принцип стратегический, с военной точки зрения (и я думаю, каждый военный, особенно после опыта теперешней войны, это признает), не играет большой роль и не является далеко решающим, но есть опасность, чтобы под этим принципом не проводить политику аннексионную. Я перехожу ко 2-му аргументу уважаемого председателя украинской делегации, к аргументу об экономических отношениях. Я не хочу ограничить или тем более отрицать права украинского народа на полное государственное самоопределение, но в этом-то и заключается в сущности, если хотите, трагедия, когда мы должны отмежевываться, мы на каждом шагу будем встречаться с целым рядом общих экономических интересов, которые связывали нас веками, которые определяют Ваше и наше экономическое развитие и, конечно, действительно тут перед Вами и перед нами серьезная проблема и она не в этих сравнительно ограниченных размерах, о которых Вы изволили говорить, не в каких-нибудь железнодорожных станциях или речках, но она во всей экономической структуре и Вашей и нашей, она в том факте, что Вы нуждаетесь в русском рынке и мы нуждаемся в Вашем рынке, Вы налаживаете и наладили Ваше производство, рассчитывая на потребление русского народа, и мы налаживали наше производство, рассчитывая на потребление украинского народа. Но опять-таки, если мы к этому вопросу подойдем так, чтобы из экономических соображений создавать предлог для аннексии, тогда, конечно, мы не сговоримся, но если мы к этому вопросу подойдем как к вопросу экономическому, нам открыта широкая дорога для всяких соглашений. Там, где мешает железная дорога, имеются многие средства, чтобы устранить это препятствие. Имеется и средство свободного транзита, имеется и средство нейтрализации, имеется и средство общего управления, общей эксплуатации. Я подхожу теперь к третьему аргументу, к аргументу историческому. Вы изволили сказать, что то обстоятельство, что народы жили общей правовой жизнью, что их экономические, социальные и другие отношения определялись известными статутами, которые в течение сотен лет создавали известное

* Так у тексті.

** В тексті – Острожского.

*** Так у тексті.

правовое сознание, что это должно приниматься в соображения. На это я Вам даю ответ: народы живут не прошлым, а будущим, и, если в прошлом были правовые отношения, которые народам дорого сохранить, то они их сохраняют, безразлично на какой территории они будут жить. Но никогда аргумент общего правового сознания не играл в истории той роли, которую Вы ему при определении границ хотите теперь приписать. Я возьму хотя бы такой пример. Вы говорите, что в Черниговской губернии и в Белоруссии есть общие правовые нормы, общая правовая жизнь, это уже для Вас является аргументом, чтобы просить о присоединении к Украине этих частей. Впрочем, я еще не знаю, конечно, Ваш проект, я не хочу зря Вас обвинять. Но я Вам напомним очень важный исторический пример. Вам известно, что до введения последнего гражданского кодекса в Германии вся Рейнская провинция находилась еще под влиянием кодекса Наполеона,²⁷ однако никогда в Германии не могли считать, что правовые отношения, которые долгое время складывались под влиянием чужого гражданского законодательства, являются достаточным аргументом для того, чтобы та или иная страна, тот или иной народ принадлежал тому или иному государству. Я перехожу теперь к первому и, по-моему, самому серьезному аргументу, – я думаю, что Вы тоже его выдвигаете в первую голову, – именно к этнографическому аргументу. Во-первых, Вы правильно замечали, что этнографический аргумент не может быть приведен в абсолютном смысле и не только потому, что на границе иногда, вследствие очень долгого сожительства, трудно различить национальное сознание, соответствует ли оно этнографическим признакам, соответствует ли оно языку, ибо Вам известно, что во многих странах наречия отличаются, несмотря на то, что жители принадлежат к одному и тому же народу. И в Германии, и во Франции мы эти примеры имеем в громадном количестве. Вам известно, что в Германии есть много идиомов. Вам известно, что француз из Северной Франции не может понимать жителей Провансальской провинции, что бретонец не может понимать жителей западных провинций из Мэрт и Мозель. В силу этого положения я и говорю, что не всегда язык является соответствующим национальному сознанию. Кроме этого еще, кроме такой общности интересов, которая создается благодаря сожительству, есть в наших переговорах еще другая трудность, которая нам мешает проводить во всей строгости этот этнографический принцип. Трудность заключается в том, что, если бы мы хотели и Вы хотели бы этот этнографический принцип приложить, то нам нужно было бы из Украины выселить 2100000 и даже больше великороссов, которые по статистике 1897 г. жили на той территории, которая по 3-му Универсалу отошла к Украине, т. е. в 8 губерниях и в части 9-й, а Вы должны были бы тоже приблизительно 1000000, впрочем, у меня есть точные данные: 990000 украинцев выселить из этой территории, которая принадлежит Российской Советской Республике. Так что,

очевидно, в абсолютной форме этот принцип нельзя проводить в жизнь. Мы, конечно, готовы пойти навстречу, и я думаю, что и с Вашей стороны тоже есть та же самая готовность для того, чтобы обеспечить всем этим национальным меньшинствам полную культурную и административную автономию. С нашей стороны Вы не встретите препятствий, для нас, которые перенесли центр тяжести с национального вопроса, с национальной розни, на социальные отношения, для нас, Вы можете в этом быть вполне уверены, абсолютно не представляет никакого значения вопрос, являются ли те граждане, которые населяют российскую территорию украинцами или чистокровными русскими, мы не мешаем ни их религии, ни их верованиям, ни их языку. Мы предоставляем им самим решать все это и готовы с вами войти в договорные отношения по этому вопросу, имея в виду полное развитие их национальной культуры. Но вопрос этнографический представляет еще большее неудобство. На чем, в сущности, основан этнографический принцип. Этнографический принцип оперирует не с живыми людьми, он оперирует со статистическим материалом и, может быть, я не знаю, но мне кажется странным, что в тот момент, когда мы разговариваем о судьбе живых людей, мы говорим на основании статистики, на основании сборника 1897 г., на основании мертвого материала, когда там живут люди, имеющие свое правовое и социальное сознание. Я заявляю, что я считаю для себя абсолютно недопустимым принимать на себя ответственность решать судьбу людей, даже если они называются великороссами, если даже по статистике они принадлежат к ним, решать эту судьбу на основании сухих статистических материалов. Я хочу знать волю этих людей. В самом лучшем случае этнографический принцип это есть презумпция, это есть предположение: так как данное лицо является по языку украинцем или великороссом, то нужно предположить, что оно хочет быть вместе с Украиной или тянется к Великороссии, но я повторяю — это презумпция, это предположение и, как каждое предположение, оно нуждается в доказательствах. Нужно, чтобы этот статистический материал ожил, нужно, чтобы эти тысячи и миллионы людей, которых мы называем украинцами или русскими, тоже начали говорить. Передо мной имеется Ваш протест, протест, посланный правительством, в котором Вы тоже участвовали, протест против присоединения Бессарабии на основании какого-то решения Сфатул-Церия,²⁸ не являющегося даже представителем бессарабского населения, истинным представителем населения, не имеющего полномочий этого народа. Но что же, Вам следует рабски подчиниться, они Вам выдвигают статистический материал, они Вам говорят, что там население в громадном большинстве является румынским, молдавским и говорит на румынском языке и, таким образом, захватывают и Ваших украинцев, сотни тысяч украинцев, несмотря на то что не только они, но и эти самые крестьяне молдаване не хотят быть присоединены к

этому государству. Почему же молдаване те же румыны, говорят на румынском языке, на абсолютно том же самом румынском языке; но разве можете Вы, положив на одну чашку весов румынский язык, а на другую чашку все те права и приобретения, которые бессарабские крестьяне получили во время революции и которые они потеряют, если отойдут к Румынии, получить равновесие. Они получили волю, они получили самоуправление, разве можно все жертвовать за то, что у них тот же самый язык. Пусть румыны сделают то же для Бессарабии, пусть в ней будут такие порядки, и я тогда сомневаюсь, что эти самые молдаванские крестьяне не захотят присоединиться; но так же, как Вы не сочли достаточным то обстоятельство, как статистика говорит, там живут румыны, достаточным для того, чтобы признать факт, являющийся очевидным нарушением воли населения, так же точно позвольте и нам не считаться только со статистическим материалом и принимать его только как презумпцию. Да не только это доказательство можно взять из Вашей политической практики. У меня здесь имеется 3-й Универсал. В этом третьем Универсале прямо и категорически говорится, что будет опрошено население там, где оно по своему составу является смешанным. Значит, воля населения выдвигается в 3-м Универсале. Таким образом, этнографический принцип, исторический принцип или общее правовое сознание, стратегический принцип и экономический принцип, они, по-моему, никоим образом не могут приниматься в соображение в первую голову, когда решается судьба населения. Я от имени русской мирной делегации заявляю, что для нас основным принципом при определении границ является воля населения. Мы с Вами будем согласны, мы пойдем Вам навстречу по всем тем вопросам, по всем тем модусам, по всем способам, которыми можно было бы этой воле населения дать настоящее выражение, гарантировать ей полную свободу проявления, чтобы ни с одной стороны не могло быть намека на то, что эта воля выражается под давлением того или иного государства. В этом отношении, я говорю, мы Вам идем навстречу, но с нашей стороны мы просим Вас, мы настаиваем, чтобы был выдвинут этот принцип, принцип воли населения, а с другой стороны, я обращаюсь к Вам, говоря: не забывают, члены украинской мирной делегации, что Украина, которая, конечно, и в прошлом несла громадные жертвы для своей свободы и мы сами восхищались, читая ее эпопею, Украина и Советская Россия, Россия революционная родились вместе, они вышли из недр русской революции и, что это значило бы идти против тех нравственных основ, на которых воздвигнуто Ваше государство, если бы Вы не стали считаться с этим принципом, принятым и Вами, и нами, с принципом воли населения; Вами, я говорю, в Ваших универсалах и в Ваших дипломатических документах. Кроме того, я Вас прошу принимать в соображение и одно последнее обстоятельство. Вы сказали очень правильно, что мы должны дать пример народам, что мы вносим в международное право новое начало. Не

будем чертити наші границі остриями штыков, а будем устанавлювати їх на основах справедливості, на основах демократического принципа, самоопреділення народів, ніякої кращої гарантії не може бути для дружеского вечногo союзу, без всяких договорів он буде більше крeпкий, потому что видвигается в исторической обстановке. Народу нужен тот союз, в основу которого ляжет с одной и с другой стороны правовое самосознание, что, когда мы будем размежовываться, то в наши отношения не будет внесен ни один элемент, который оставит раздражение и недовольство и который может быть немедленно использован теми или другими элементами, желающими сорвать нашу свободу, и нашу, и Вашу, теми контрреволюционерами, которые могут сказать, что Украина, пользуясь силою, отняла это у нас. Точно так же Вы не должны выдвигать этот аргумент, потому что и у Вас, и у нас есть общие интересы, на основании самой широкой справедливости.

Шелухин: Слухаючи Вас, я накидав собі на папері ті стовпчики в Вашій промові, по яких і буду Вам одповідати. Ви мене, не знаю, чи хотіли пострікнути, чи просто мені нагадати, чому я проминув про самовизначення. Я це зробив навмисно. Слухаючи Вас і вислухавши Вашу промову, не знаю, що саме Ви думаєте про самовизначення, яке саме самовизначення: національне, економічне, культурне, політичне, громадське, антропологічне, географічне, релігійне. Яке, я Вас питаю, про яке “самоопреділення” іде річ? З того, що Ви сказали, я бачу, що Ви основою національної прикмети ставите язик–мову. Вибачте, я таку основу в науці як певну, не знаходив. Я Вам укажу в Олександрійському повіті містечко Дмитровку, там 10000 українців і 10000 великоросів. Живуть вони 12 років у однім селі, і учений Сорокин налічив тільки 2 браки між ними, а говорять вони теж майже одним язиком. Треба дивитися не на язикові тільки прикмети, бо це тільки одна з прикмет народності, а всю сукупність її, з якої получається те, що зветься антропольогією. Ми знаємо, що ірландці балакають з англійцями на одній мові, а проте ірландське питання, як питання національне. Ви кажете про стратегію відносно 100000 верст. Є стратегія і стратегія. Треба одрізняти стратегічні питання за часи війни і питання стратегії на час мирного життя. Я Вам казав про ті стратегічні межі, які повинні бути на час нашого мирного життя, а Ви кажете про нинішню демаркаційну лінію на час війни і боїв. Між державами повинні бути кордони. Ці кордони не можуть бути десь в болоті або повітрі, а треба, щоби вони чимось означались і були зручними для того, щоби їх глядіти і держати. Такими межами завше бувають, перш усього, природні границі: річки, долини, гори і т. д. Цілком зрозуміло, що залізна дорога не може бути такою межою. Ну, от на залізній дорозі украв хтось щось і утік на один бік або на другий бік. Хто буде його судить, хто буде шукать. А крушення потягу, догляд за дорогою, сутички з приводу дороги. Ви казали, що ми 14 повітів приєднали за стратегічну лінію. Коли йде

війна та є такі умови, про які Ви самі читали телеграму германського командування, що треба боротися з бандами, з якими Ви самі не можете справитися, то тут забалакаєш не про 14 повітів, а і про 30, і про 40, щоб обрятувати людей. Ви кажете, що ми не будемо воювати, і т. д. Дай Боже, щоб се було. Ми й зараз не воюємо, ми, українці, не воюємо, ми обороняємося від Вас, від соціалістичної республіки. Не ми йшли на Вашу територію воювати, а Ви прийшли до нас, і ми обороняємося од Вас. Де ж гарантії, що не буде того ж через кілька років. Я знаю, що Ви особисто не будете воювати, і я не буду, але не про мене і не про Вас іде річ. Ми ведемо річ про народи, а за народи ми ручатися не можемо. Ви заявили про Вашу демаркаційну лінію. Вона проходить місцями там, де 80% української людності, а однак Ви настоювали на тому, щоби вона оставалась на території українській, де живе український народ, представникам якого Ви вказуєте на той самий Универсал, на який самі посилаєтесь. Я бачу в цім повне протиріччя з тими принципами, про які Ви тут казали. Ви посилаєтесь на економічні зв'язки між Росією та Україною. Безперечно, се фактор серйозний, але ж він не зв'язує нас так, як це Вам здається. Я Вам прямо скажу, що економічні інтереси нас майже не зв'язують. На мій історичний аргумент Ви сказали, що народи живуть не минулим, а будучим. А я Вам скажу, що будучого немає без минулого, і ще французські законодавці, які укладали кодекс, визнали, що той, хто не рахується з минулим – фантаст, і більш нічого. Якже ми можемо тепер строїти будучину двох народів, двох політичних організмів не на підставах реальних, а на тих наших власних підставах, що нам здаються якимись правдивими чи неправдивими, вірними чи невірними, певними чи непевними. Ви посилались на закони, а я посилався на право. Тут різниця дуже велика. Право являється результатом правової свідомості народів в зв'язку з його матеріальними умовами буття і кодекси не вміщують в собі й десятої долі тої правосвідомості. Таким чином, ми рахуємося не тільки з законами писаними, а з правовою свідомістю людей, з тим, що так яскраво проявляється в їх житті, в їх побуті, в їх сімейному, економічному, громадському і т. д. Ви підняли питання про те, нібито доведеться повиселяти чужих людей. Я ще не знаю ні одної людини, щоби комусь в голову прийшов такий план. З сього боку я сказав, що український народ поставив собі принципи загальнолюдського життя, ті, про які я казав. Ще не було такого прикладу, щоби з України кудись гнали людей, такого не було ще і не буде. Ми гордимось, що виробили такий закон про права меншостей, якого ще справді не було в світі, і нас запідозрювати в тому, що ми хочемо устроїти якісь захвати, це значить цілком не знати ні народа, ні тих обставин, в яких ми живемо, ні тих завдань, які ми маємо. Ви кажете, що треба при вирішенні питання про державні межі спитати волю людей. А от я Вам дам такий приклад: спитайте Одесу, чи схоче вона бути з Україною, чи не схоче. Вона претендує нате, щоби їй існувати окремо. А спитайте Ви український

народ, чи він схоче оддати Одесі море. Що, море належить Одесі чи українському народові. Чи може Одеса заявить претензію і на українську землю. Чи можна жертвувати інтересами 40 мільйонів народу ради інтересів якоїсь частинки невеликої, яка схотіла би поживитися коштами всього народу. Про Бессарабію не будемо казати. Там ми маємо відношення з другою державою, але ж і про Бессарабію Ви могли знати, що український народ, поставивши своїм принципом етнічні основи розмежування, сказав, що йому можуть належати Хотинський, Аккерманський та часть Ізмаїльського повіту, та й тільки, ані трішечки не сягав на те, що не українське, де нема українського народу. Молдавани, кажете Ви, протестують проти Румунії. Так Ви сказали. А я міркую, що вони протестують проти румунських порядків, а не проти румунського народу. Ви посилаєтесь на 3-й Універсал. Коли він писався. Тоді, як Росія вважалася за федеративну державу, до якої повинна була входити як федеративна частина і Україна. Тепер цього нема, значить, і усі підстави, які відносились до сього, тепер теж треба відкинути. Тоді ми не думали про міжнародні стосунки більш ідеалістично, ніж зараз повинні думати – після того, як до нас прийшли Ваші війська і поставили себе тут як завойовники нашого народу і руйнівники нашої свободи. В політичних питаннях воля народу може бути тільки тоді, коли вона є виразом цілого народу, як елемента цієї держави. Як воля частини, то я Вас ще питаю, на який час ця воля. Візьмімо хоч би Херсонську губернію. Там є села молдаванські, є армянські, є гречеські, є болгарські, є українські, є великоросійські. Воля народу така: одне село скаже – я до Великоросії, друге – я до Румунії, третє – я до Арменії і т. д. Невже їх так і поприлучати. Настануть кращі порядки, і через 10 год їх дітей знову питати, куди вони хочуть. Хіба ж так будуються політичні організми, хіба ж так вони живуть на світі? Не треба мішати поняття по політичне буття з буттям громадським і частним. Я Вам кажу, що до нас надзвичайно багато надходить прохань з Великоросії, щоби прилучити ту чи іншу частину її до України. Ми тут з кулеметами не ходимо, щоби їх примусити звертатися до нас. Одначе ми уважаємо, що се не політичний модус, бо якийсь повіт, якесь село, навіть губернія це не є держава, це не є щось політичне, а тільки громадське, адміністраційне, та й годі. Нарешті, я мушу сказати, що Ваші ідеальні і дуже симпатичні побажання я прийняв би з цілою душею, але ж зараз війна і воюємо не ми, а Ви воюєте. Так покажіть же Ваші усі ті симпатичні побажання на ділі. От тоді і можна сказати як про щось реальне, про Ваші побажання, а поки що ми повинні рахуватися з реальними умовами буття. От ми і беремо такі реальні умови. Найперша з них – етнографічні ознаки. Тут ми розуміємо не тільки лінгвістику, тут розуміємо антропологію. До сього ми ще додаємо принципи економічний, географічний, історичний, культурно-побутовий, все те, з чого складається наше життя. Бо і договори ми будемо писати не для себе, а для життя народів.

Раковський: С полным вниманием я выслушал очень интерес-

ное возражение уважаемого председателя украинской мирной делегации и после того что он сказал, я хочу прежде всего зафиксировать один пункт, который имеет для нас в будущем известное значение. Конечно, как он заявил, что те стратегические границы, которые могли бы выделить те или иные положения, когда они находились в состоянии войны, они совершенно не имеют значения, когда мы говорим о мире, что тут может идти речь о каких-то соображениях, которые имеют значение для той или иной сторожевой охраны, той или иной данной местности и не могут иметь стратегических соображений иного характера, когда захватывают огромные пространства территории. С другой стороны, я должен выразить недоумение, может быть, я недостаточно ясно высказался, но мои слова были поняты не так, как это следует; во всяком случае, очевидно, я недостаточно ясно выразил свою мысль, когда я говорил об этнографическом факторе при определении границ, я имел в виду статистику, и привожу тот же самый аргумент, те же самые факты, которые и во время обсуждения нашими делегациями, еще помнитесь на втором заседании, когда говорили о губернских положениях и о земской статистике 1897 г., и до сегодняшнего дня. Вы возражаете, что язык не является достаточным моментом для того, чтобы определить национальное самосознание. Я согласен вполне и даже привел ряд факторов, чтобы можно было считать язык как элемент определения национального сознания, я Вам указал такие факты, как во Франции, Германии, где народонаселение провинций говорит на различных наречиях в частной и общественной жизни, например, во Франции, является полноправным гражданским языком – язык французский, но это не мешает, чтобы при определении национального самосознания вовсе не брали язык как единственный элемент национального самосознания. Вообще я этнографического принципа не понимаю как определяющего национальное самосознание. Ведь это вещь активная – проявление национального самосознания, оно должно проявиться в организованном волеизъявлении народа. Какие у Вас элементы, чтобы это определить. Хорошо, языка недостаточно, чтобы определить самосознание, определять антропологически, в самом широком смысле этого слова, потому что в узком смысле слова это значит анатомическая и физическая конструкция данной расы, и тогда каждый россиянин, как к нему нужно относиться ([если Вы]* понимаете это слова в самом широком его значении), тогда этот [вопрос]* не разрешается, тогда мы должны вернуться к тому, какие элементы входят в это национальное самосознание. Как же его можно определить этот национализм, если Вы устраните волю самоопределения народов. Какие же у Вас данные, на каких объективных данных можно основываться, если его

* Документ в цьому місці обірваний.

не спросить. Ваше возражение, вместо того чтобы ослабить, оно только усиливает мнение. Я выдвигаю другой, более широкий принцип, я думаю, что то, что в данном государстве является его правовое самосознание и национальное самосознание является только элементом этого правового самосознания. Если спросить, что я понимаю под словом “самоопределение”, то я Вам отвечу, что политическое самоопределение в том смысле, что к какому государству хочет принадлежать или украинец, или великоросс, он и должен туда принадлежать, мы здесь не говорим о границах, а о государстве как данной политической организации, так что даже без всяких разговоров понятно, о каком самоопределении идет речь. Я говорю, что правовое самосознание оно охватывает национальное самосознание, и, может быть, такие соображение, такого характера, что данное лицо, по национальным традициям, по языку, по чувствам, по инстинктам, желало бы принадлежать к данной национальной категории, но, может быть, его убеждения, его интересы, самосознание правовое этого не допускает, и приходится жертвовать всем этим из национальных соображений, то каким образом можно разобратсья в этом, если не организованным волеизъявлением народа, если не спросить этого украинца, или великоросса, как он об этом думает. Ведь Вы хотели бы, чтобы к Вам присоединили людей, у которых не останется воспоминаний, что их взяли силой, ведь я уже не говорю об Украине и России, которые пережили период революции и прошли великолепную школу для развития гражданственности. Вы желаете выдвигать этот принцип без того, чтобы опросить этих граждан, это не только несправедливо, но ведь с самого же начала этот принцип самоопределения был поставлен Вами на очередь, я говорю, что этот принцип был принят Вами и Вы не возражали против этого принципа, я говорю о 3-м Универсале 7 октября 1917 г. это значит (Шульгин: 7 ноября) значит 7 ноября 3-й Универсал, тогда я еще больше имею права настаивать на третьем Универсале, потому что он был составлен уже тогда, когда была независимая Украинская Народная Республика. В этом Универсале говорится, что украинские граждане отныне...* и т. д. Это заявление Универсала (читает).²⁹ Конечно, этот принцип мы понимаем, как принцип взаимности, что и губернии, где есть великорусское население, там тоже будет опрос и будет установлен этот принцип самоопределения, который мы здесь видим. Почему этот факт, что теперь, когда Украинская Держава существует уже без всякой федеративной связи с Россией, почему этот принцип теперь упраздняется. Разве этот принцип, касающийся жизни народов, их существования, разве он теперь является эфемерным. Этот принцип, когда государство определяется, разве между ними не было и нет явной общей

* Крaпки в текстi.

социалистической и политической культуры, нет общего, так что это обстоятельство, что Украина отделена, оно должно не ослаблять этот принцип, а, наоборот, его усилить. Ведь Вы протестовали от имени министерства, в котором Вы также участвовали, Вы не выдвигали этот принцип, этнографический принцип раздела, а выдвигали принцип самоопределения, Вы говорили, что не можете согласиться с тем, чтобы без опроса населения решалась его судьба. Я не могу тоже с этим согласиться, чтобы без опроса* населения решалась судьба народа. То, что Вы принимаете для Вас, то должно быть также принято и для нас, Вы должны предоставить и нам эти же права. Я не возвращаюсь к демаркационной линии, я только хотел указать, какова опасность, когда выдвигается в таком серьезном вопросе этот принцип, я считаю, что как Вы у нас, так и мы у Вас не можем изменить Ваши, порядки и мы у нас отвечаем за наши порядки, точно так же, как Вы отвечаете у Вас за Ваши и то, что у нас могли иметься протесты, это еще не повод, этого еще недостаточно для того, чтобы занимать 40 уездов. Когда я Вам предлагаю, чтобы мы организованно опросили волю населения, и говорю что эта воля будет выражена самым демократическим образом, без всяких давлений как с одной, так и с другой стороны, когда я предлагаю это сделать – Вы отказываетесь. Вы, значит, принимаете волю нескольких людей, может быть, обиженных, которые имеют какие-нибудь жалобы на советскую власть. Вы принимаете эти жалобы в соображение, а когда говорится о том, чтобы принять в соображение волю населения, Вы не хотите считаться с волей большинства. Вы правы, когда говорите, что все будущее связано с прошлым: это верно, что только по мифологии Венера Милосская родилась из морской пены, и что без прошлого нет настоящего, и что каждый факт имеет свое значение, но что Украина не связана, разделяясь экономически, – это Вы напрасно говорите, потому что большое значение имеет то, что написано на карте каждой страны. С этой стороны я согласен, что как бы мы не хотели не считаться с прошлым, но есть ряд вопросов, общих интересов, которые остаются от наследия будущему. Я хочу сказать, если мы считаемся с тем, что судьбы людей должны решаться их правовым отношением (я понимаю это в самом широком смысле слова), если провести “обычное право”, но тогда мы отрицаем прогресс, это положение имеется до тех пор, пока не являются новые экономические условия (Шелухин: юристи кажуть: матеріальні умови буття), пока не явятся эти новые материальные условия жизни, мы упраздняем старые основы жизни, основанные на статуте Николая I. После того как мы с Вами вместе пережили пору великих событий, и из этих событий родилась наша и Ваша свобода, говорить о статуте 1848 г. и ставить его в основу наших государственных отношений [не

* В тексті “запроса”.

стоит]. Я должен сказать, что Вы этим ставите вопрос на очень скользкую почву. Мы рассмотрели в Вашем договоре принцип самоопределения границ, они не создают твердой почвы, я должен сказать, что на основании этого принципа никаким образом нельзя создавать границ, потому что такой принцип, определением которого является язык, такой принцип у Вас уже начинает получать какое-то определенное значение (**Шелухин**: не абсолютного значіння). И тогда получится така картина, что, если на основании статистического принципа этого нельзя сделать, то тогда выдвигается принцип экономический, если нельзя экономический, то выдвигается стратегический, и, если статистика и экономическое положение и стратегическое не достаточны, то выдвигается “обычное право”. Вы помните, что и вся политика царизма, направленная на Константинополь и Черное море, основывалась на том же, что нам нужно открытое море, нам нужно его получить и государство, которое ничего общего не имеет с Российской империей, должно очутиться вместе с Российской империей. Я считаю, что единственный путь, который может оградить от этих увлечений, – это вступить на твердую и правильную почву 3-го Универсала, признающего организованную волю народов.

Шелухин: Я коротенько відповім на це. Не про все можна питати волю народа. От спитайте волю народа, чи Сонце ходить кругом землі, чи Земля кругом Сонця. Так і в тих випадках, де народ, по своїй некультурності, неосвідомленості, ще не доволі компетентний. Невже якби турки, чи якась група їх, сказали, що вони не турки, а ескимоси або латиші, то Ви їх уважали би за латишів, а не за турків. Хоч вони себе назвали б і ескимосами, то жили б по-турському, бо вони справді турки. Ми кажемо про об’єктивні признаки, а Ви про суб’єктивні. У нас це щось певне, наукою вироблене, більш-менш точне, більш-менш близьке до істини, а у Вас все якесь-то здумане. Етнографічні межі – це межі, які устанавляються пробуванням народності по її антропологічним признакам на певній території. Тут розумію антропологію в тому змісті, в яким її розумів великий учений Рудольф Вірхов.³⁰ Третій Універсал. . . * Ви його ставите в основу своїх висновків. Федерация складає одну союзню державу, і там немає державних меж таких, які устанавлюються тоді, коли існують ріжні незалежні держави. При федерации і Україна могла складатися з п’яти-шести частин, які могли б увяляти собою частини всеї Російської Федерации, яка могла складатися з п’яти-десяти і більшого числа частин. Значить, ми тут балакаємо про такі речі, яких не можна порівнювати. Універсал мав на меті федеративну Росію, яка могла мінятися, дробитися і т. д., бо це все була б одна держава. А тут ми річ ведем про окремі государства, про самостійні держави, і поки в державі елементом являється народ, як ціле, то якже ж

* Крапки в тексті.

може частина народу, якась маленька, вирішати питання про весь елемент, за себе і за ціле без волі цілого. Воля навіть області ніяк не може рішати державного питання за все ціле. Ви цілком влучно зауважили про Молдавію, про Бессарабію. Коли річ ішла про Молдавську Республіку, то ішла річ про волю народу як цілого, а ніяк не про волю одного Хотинського чи Аккерманського повіту. Ви указали на гайдамаків. Наші гайдамаки у нас, а Ваші красногвардійці теж у нас. Цього порівняти не можна. Коли наші гайдамаки шкоду роблять, ми з ними по-своєму справляємося, а коли річ іде про тих, кого Ви самі звете бандами, що вони справляються з нашим народом, в нашій краї, то тут річ іде про те, що ми мусимо оборонити наш народ і наші інтереси од Вас. В Ваші справи і в те, що у Вас робиться, не мішаємось. Про совітську владу я ні слова, ні звука не сказав. Оскільки питання в Молдавії складне, так я Вам зауважу на те, що у всій Бессарабії тільки 40% молдавського населення. Я міркую, що ми вже вияснили принципіально наше питання. Об'єктивним признаком буде етнографічний принцип. До його додаються інші вимоги – економічні, стратегічні, політичні, географічні і т. д., усі, які тільки є, як реальні умови народнього життя. Я міркую, що нам можна на сім покінчити і передати питання в політичну комісію, нехай вона розважить все те, що ми тут казали, і нехай вона працює над реальним вирішенням питання про межі. Я на сім кінчаю.

Раковський: Я тоже хочу, чтобы возможно скорее, но я должен признаться, что тут, когда я Вас слушал, тем для меня становится все больше неясностей. Мы к этому вопросу подходим с совершенно различных точек зрения, у Вас точка зрения такова, что национальность, народы живут не для себя, государство устраивается не для того, чтобы масса там жилось вольно, чтобы они знали, что все их права ограждены, но для Вас масса является материалом. (**Шелухин:** Якраз навпаки.) Если наоборот, то Вам незачем не соглашаться. Когда я предлагаю Вам опросить население, опросить тех и других, которых Вы хотите облагодетельствовать Вашей властью, спросить их, хотят ли они этого, или не хотят. Вы говорите, что мы видим пример на Одессе, где огромная часть населения русского (56%, во всяком случае, украинцев там только 20%), но Вы говорите, если опросить одесситов, то они захотят жить отдельно. Я знаю, я Вам укажу, например, в Германии – Гамбург, свободное государство. (**Шелухин:** свободный город, а не государство). Он является государством, он имеет свою внутреннюю, политическую организацию, свой собственный сенат, Гамбург является вольным городом немецкой федерации, факт тот, что история не так уже бедна примерами; то, что сделала Германия, почему не сделать этого Украине, не дать Одессе устраиваться как она хочет, пожелает ли она советскую власть, пожелает ли республику, монархию, пусть так и делает, а что там имеются украинцы, не может служить препятствием, если исходить из этого принципа народного волеизъявления, то можно удовлетворить все интересы, но когда исходят

из жесткого принципа, так называемой “государственной необходимости”, тогда, конечно, не отдельные люди, а уезды, деревни и села важны. Мы не можем согласиться с этой точкой зрения. Наша точка зрения, что, если Вами и нами будут предъявляться требования относительно уездов и городов, которые не принадлежат ни нам, ни Вам и которые и мы, и Вы хотим получить, то в этом случае необходимо выдвинуть принцип опроса населения. Это есть такой важный догмат, который приняли даже государства по своей внутренней организации, отстоящие недалеко от Украины, а которые все-таки поняли, что в присоединении тех или других местностей нужно считаться с волей населения и только с его согласия решать его судьбу.

Шелухин: При федерації питання про стратегічну межу, розуміється, відпадає. А от щодо волі, то, між іншим, ми можемо хоч би і таку річ привести (читає телеграму).*

Раковський: Я спрашиваю: это последняя телеграмма, отправлена из Москвы, или это сообщает тот, кто пишет, что здесь является текстом и что комментариями.

Шелухин: Що текст, – це в кавичках передано. Телеграми доносять, що робиться зараз на місцях. Ми знаємо, що анкета була зроблена в Чернігівській губернії під кулеметами Ваших красногвардейців. Це не воля, а неволя людська. Про яку тут свободу можна балакати, коли такі кулеметні умови. Я міркую, що нам треба усі ті умови, які носять суб’єктивний характер або можуть мати якийсь вплив на чужу волю, нам це все треба відкинути. Ми візьмемо об’єктивні признаки і умовимося. Є у нас одна з ознак** – язик, є у нас правові прикмети, антропологічні, історичні і т. д., всі вони в совокупності дають те, що зветься українцем, великоросом, білоросом і т. д. Більш-менш по цих признаках складалась статистика 1897 р., коли не вживали при реєстрації ні кулеметів, ні агітаторів, ні демагогів, ні пропагандистів, які можуть людей тільки збити з толку і переконати, що Сонце ходить кругом Землі, а не навпаки. Я міркую про об’єктивні признаки і кажу: передаймо вже питання в політичну комісію, нашу, українську, і Вашу, а там в політичній комісії візьмуть ці об’єктивні признаки, яких ні я не диктував, ні гайдамаки, ні кулеметчики, ні красногвардейці, а наука. Візьмемо оці об’єктивні прикмети, прикмети народності і оце буде етнографічна межа, яку поправимо на підставі інших реальних умов. Моя пропозиція цілком конкретна, цілком об’єктивна, на якій можна базуватися. І Ви самі признаєте в 3-му Універсалі такі межі. Значить, Ви самі стоїте на тому, що є якісь об’єктивні признаки. Це дуже добре, що Ви це признаєте, бо без цього ні Ви, ні я ні до чого не добалакалися б, бо були б Ваша і моя думки, а треба, щоби це була державна думка, основана на об’єктивних даних, щоби не тільки ми сказали так, а всі, щоб,

* Повний текст телеграми відсутній.

** В тексті “признак”.

подивившись, сказали, як $2+3=5$.

Раковський: Я должен прежде всего сказать несколько слов, относительно этой телеграммы. Председатель украинской мирной делегации заявил, что последние слова являются редакционными, я могу сказать, характер самой телеграммы тот, что партийные комитеты приглашают всех крестьян и рабочих, в виду того, что теперь поднимается вопрос, выдвигаются претензии на их территории, чтобы они на всех митингах и сходках объявили свое мнение. Комментатор позволил себе прибавить, что сходы и митинги окружаются и т. д., но я могу сказать одно (хотя мне трудно убедить Вас в этом), но у нас не было столько красногвардейцев, чтобы окружать те сотни тысяч людей, сходов и митингов, резолюции которых находятся у нас. Я предлагаю Вам прочесть все те Ваши резолюции со стороны населения, которые хотят присоединиться к Вам. Что касается вопроса об условиях, в которых эти резолюции приняты из выражений, которые здесь прочли, видно, что те резолюции мы получили со стороны уездов, которые в данный момент окружены украинскими войсками. Я согласен на все те условия и гарантии, которые Вы потребуете с Вашей стороны, и также хочу, чтобы Вы согласились с нами, чтобы все те местности как с одной, так и с другой стороны, чтобы там была выслушана воля населения, чтобы был произведен опрос населения путем организованным, нейтральным, нужно создать такие условия, которые и Вами и нами будут приемлемы и гарантируют населению свободное изъявление воли. Я думаю, что такое заявление оно является для нас доказательством того, что мы не боимся изъявления воли населения, мы будем считаться с населением и, если оно не захочет быть с нами, мы с этим будем считаться и, если не захочет быть с Вами, чтобы нельзя было силой заставить его это сделать, нужно ему дать возможность самому это высказать. Вы начинаете развивать новую теорию относительно объективного и субъективного критерия, если принять это, то таким образом можно прийти к абсолютной монархии. Вы говорите, что если спросить, Земля не движется вокруг Солнца или наоборот, то 99% на это могут ответить, что Земля движется вокруг Солнца, но разве это основание, чтобы отрицать волю населения, если исходить из этого аргумента, то и эти переговоры наши могут быть сведены на нет. На основании этого аргумента можно лишить всех граждан свободы печати, потому что не все умеют читать, зачем давать людям печать, раз они не умеют читать и писать, на основании этого можно дойти до самой большой жесткости. Вы говорите, что воля населения по-Вашему является законоположением, а язык этнографией. Картина такая, что, если Вы должны принадлежать к Украине, а принадлежите к Великороссии, объективный Ваш критерий говорит, что Вы должны принадлежать нам, у Вас такие-то традиции, такое-то прошлое. Но мы не хотим, а Вы говорите, что Вы должны. Таким образом, Ваш критерий ведет к рабскому критерию, в нем ничего

об'єктивного нет. Інтереси населення в соображення Вами не приймаються, так що по цьому вопросу мы с Вами согласиться не можем. Мы считаем, что у нас есть уже прогресс, есть эволюция и эта самая эволюция и у Вас, и у нас она дала нам волю и свободу, она наметила такие принципы, от которых отказаться нельзя. Этот принцип, как я уже сказал, в известной форме международного договора, где сказано, что будет опрос населения и что судьба народов будет решаться опросом всего населения.

Шелухин: Чи ми все-таки перейдемо до розрішення справи про межі?

Раковський: Я вважаю, що цей питання слід ліквідувати, і ми перейдемо до конкретного заявленню.

Шелухин: Тоді устроїмо друге пленарне засідання і знайдемо якийсь вихід.

Раковський: Якщо Ви з Вашої сторони бажаєте вважатися з волею населення, то я погоджений, якщо ж відкидаєте...

Шелухин: Треба знайти якийсь інший вихід. Може, не буде спірних питань, а як виникнуть питання, то побачимо в чім буде спір, і тоді будемо рішення. А те, що ж ми самі будемо вгадувати і наперед утворювати питання й вирішувати їх. Я зробив цілком конкретну пропозицію, вказав об'єктивні способи вирішення цієї конкретної пропозиції. Що буде тут суб'єктивного, то може бути спірним. Тоді порадимося і, може, Ви тоді скажете, що треба взяти Ваші війська за демаркаційну лінію, щоб вона не була ні у Вашого війська, ні у нашого. Але ж чи ми можемо забезпечити людям можливість вияву вільної волі. Запевняємо, що ні Ваші війська туди не повернуться, ні наші війська. Люди все-таки думатимуть, а що, як скажемо за Україну, а прийдуть сюди радянські війська. Треба і з цим рахуватися. Але ж це питання може виникнути потім, згодом. поки що мені здається, що я доволі ясно висловив об'єктивні ознаки і зробив цілком конкретну пропозицію, для того, щоб спинитися над цим, і, коли хочете, спробувати вирішити питання. Може, ми прийдемо до якогось розуміння.

Раковський: Питання для нас незвичайно важливе. Питання, що це буде являється вирішальним початком при визначенні меж, це питання зв'язує нас з усім населенням. Перед нами найбільша відповідальність, я говорю про відповідальність юридическую і моральну в тому випадку, якщо ми відступимо від цього принципу, так що я пропоную перейти до обговорення питання, не втрачаючи ні хвилини, і як за основу пропоную Вам прийняти волю населення.

Шелухин: В яких межах питання ії. В Золотоніському повіті будемо питати, чи людина його хоче належати до Великої Росії чи ні. В

* Крапки в тексті.

Васильківському питати. В яких межах, в яких місцях? Ви на це відповісти не можете. Єсть об'єктивні признаки. Нехай комісія найде межі по цих признаках, а там, де вийде спірне питання, будемо шукати способів розв'язати цей спір. Це цілком конкретна пропозиція. Що буде спірним, тоді те потім будемо вирішати. Я вважаю потрібним додати, що волю народа як цілого, як політичного елементу, я не одкидаю і не одкидав. І Ви не одкидаєте. І тим Ви визнали Універсали. Це є воля народа як цілого, як елемента держави. Але ж питати частину за долю цілого, і частину таку, якої Ви не знаєте зараз і я не знаю, бо наші політичні комісії не сказали, де межі, так рішати питання про державні межі не можна. Я нічого не розумію: у Вас для меж нема ніякої об'єктивної ознаки.* Може, доведеться вирішати питання за таку частину, то умови однакові, чи прилучити її до Великоросії, чи до України. Тоді ми спитаємо, куди люди хотять. Можуть бути і інакші комбінації. Цього зараз не можна сказати. Принципу волевиявлення я не одкидаю, я його признаю, але ж під певними умовами. Я не визнаю волі частини як волі цілого. А визнаю для частини волевиявлення постільки, поскільки воно торкається тільки самої частини і не рішає долі цілого, не торкається інтересів цілого.

Раковський: Если я Вас правильно понимаю, то все спорные вопросы у нас там, где выдвигается этот принцип относительно территории.

Шелухин: Коли виявиться, де спірність про якийсь шматок, однаковий як для нас, так і для вас, то, можливо, там і прийдеться рішати про належність по других признаках. Ми не знаємо, що це буде за шматок землі, що це буде за район. От Ви сказали про Одесу. Розуміється, Одеса може бути [не тільки] вільним городом, а окремих государством, таким, щоб володіти Чорним морем і відмежувати од його цілу Україну, вибачайте, тут треба ще спитати цілу Україну. Ви самі кажете: земля народів. А море кому? Одесі чи народів? Є питання, яких не можна рішити анкетою у якоїсь частини народу. Не можна й того, щоб якась частина, шукаючи своїх інтересів, рішала б і топтала б інтереси цілого.

Раковський: Я прошу 5 мин. перерыва, чтобы мы, в связи с этим, внесли маленькое предложение.

(Оголошується перерва в 7 год. 5 хв. по півдні).

(Засідання відновлено в 7 год. 30 хв. по півдні).

Раковський: Заседание открывается.

Мануїльський: Я хотел сказать, что после обмена мнений, члены нашей делегации, получив те заверения, которые были сделаны украинской мирной делегацией, согласны принять эти заверения и

* В тексті "признаки".

передать в комиссию. Вот эти заверения (читает). Вот та форма, которую мы предлагаем принять и передать этот вопрос в комиссию.

Шелухин: Прошу Вас дать мені, я прочитаю. Ми зробимо перерву, щоби дати Вам відповідь.

(Перерва в 7 год. 35 хв. попівдні).

(Засідання відновлено в 7 год. 45 хв.)

Шелухин: Ми пропонуємо таку формулу. Я прочитаю її на Вашій мові (читає формулу).

Мануїльський: Обсудив текст, предложенный нам украинской мирной делегацией, я хочу остановиться на тех моментах, которые здесь есть и которые в значительной степени отличают текст, предложенный нами в первом вопросе. Это проведение принципа определения воли населения. Это критерий первый. Второй критерий, чтобы каждый раз было достигнуто соглашение обеих сторон, мы понимаем, что как раз эта оговорка совершенно аннулирует тот принцип, который является решающим принципом при определении границ и при соблюдении этнографического принципа. Я думаю, что если не игнорируются интересы государства, организации, само собою разумеется, что если с этим согласиться, то у нас будет полное согласие по этому вопросу в наших общих интересах, если мы достигнем полного соглашения по вопросу в том, что мы понимаем под интересами государства. Это воля населения, по нашему мнению, она совершенно не зависит ни от нас, ни от Вас. Мы считаем и будем отстаивать это положение, что, поскольку это является одним из принципов современной демократической как внутренней, так и внешней жизни народа, поскольку все освобождающиеся народности принимали этот принцип, мы считаем, что этот вопрос является решающим, и, что этот принцип не зависит ни от нас, ни от Вас, а должен зависеть только от воли населения. Вот почему наша редакция нас удовлетворяет. Мы предлагаем внести в эту редакцию и другую, которая могла бы удовлетворить и нас, и Вас (читает).

В этой редакции как раз предусматривается все. Я позволю себе обратить внимание председателя украинской мирной делегации на то обстоятельство, что мы настаиваем на свободном выражении волеизъявления народа. Мы хотим, чтобы были гарантии, при которых ни одна из сторон не могла бы опираться на факт насилия. Только на этих условиях мы принимаем осуществление референдума, мы будем его поддерживать.

Шелухин: Я іменно во ім'я свободи народів і зробив свою пропозицію, бо те, що Ви пропонуєте, кує неволю, кайдани. Держави утворюються не на один день, а на довгий вік. Ви ж хочете Вашим референдумом сотворити кабалу для внуків, правнуків і т. д. Голосуватимуть нині люди темні, політично неосвічені, національно несвідомі,

затуркані, примушені. Треба будет потім, як підростуть свідоміші діти, дітей питать, внуки підростуть, внуків питать, щоби не позбавляти їх того права, що довелось батькам. І вийде, що держава – це щось непостійне, а таке, що міняється майже щодня. Уявім собі і такий випадок. Лежать села між Росією й Україною. Оце село, при російській межі, каже, що воно хоче до України, а оце, посередині, хоче до Великоросії, а оце село хоче до України, а оце, що при українській межі, скаже, що хоче до Росії. Так це вони, як хотять, так і будуть до Великоросії належати через чужі українські села, чи як? Буде така воля одної волості, а інша другої, то як же ця волость перескочить через сусіда до другої держави, чи що? Я Вам ставлю практичне питання, Ви пропонуєте державну черезполосицю. Бачите, цього питання Ви не розрішите по Вашому принципу. Я вважаю, що тільки тоді можна ставити питання про голос населення якоїсь частини, коли для одної держави і для другої більш-менш однаково, до кого з них та частина належатиме. І через те можна людності тій сказати: вибирай собі, іди чи сюди, чи туди, для нас однаково, вибирай собі, де тобі подобається. І через те останнього пункту нашої заяви ми ніяк не можемо відкинути. Я прошу дати нам Вашу редакцію. Може, ми до неї додамо що і тоді з'єднаємося на чімсь, бо справді, те, що Ви кажете, немає під собою ніякого реального ґрунту і творить безладдя та неволю, а на це я ніколи не піду. Я прихильник свободи, не поступлюся інтересами Держави, нізащо не віддам свободи дітей і за внуків не хочу торгуватися

Мануїльський: Разрешите сказать по поводу Вашего заявления несколько слов. Я хочу сказать, что мы именно исходим из этого принципа свободы, для того, чтобы вопрос о судьбе целого ряда областей не решался в закрытых комиссиях, где мы, представители советской власти и представители украинской власти, будем распоряжаться судьбой этих областей. Мы хотим это сделать свободным опросом населения. Что касается Вашего заявления, что под опросом населения в этом случае имеется статистика населения, то позвольте сказать, что до сих пор ни в какой практике не было свободно выражено опроса населения. Мы знаем, что опрос населения принимается по целому ряду внутренних мер (на срок), но ни одно государство никогда до сих пор не приводило тех аргументов, которые нам пришлось слышать со стороны уважаемого председателя украинской делегации. Я позволю себе указать на то обстоятельство, что когда мы заключали Брестский договор с Германией по вопросам о судьбе подданных спорных областей, было заявлено, что они решат эти вопросы путем референдума, по-видимому в современных европейских государствах принцип референдума становится принципом разрешающим лучшим образом эти спорные вопросы.

Что касается того, что там, где есть вопрос о существовании народов и государств, что там нельзя решить вопрос таким образом, мы заявляем, что если бы после этого, в тех областях, в которых будет

опрос населения, если через 4 – 5 лет будет организована воля населения и нам заявят, что они отныне не желают принадлежать Российской державе, мы тогда идем им навстречу.

Если так трудно определить волю двух сел, из которых одно высказывается за Украину, а другое за Россию, то я думаю, что там организационная воля большинства населения, она будет являться решающим голосом в этих спорных вопросах. Вот почему мне кажется, что те заявления, которые были сделаны с таким темпераментом уважаемым председателем украинской мирной делегации, они попали по нашему адресу совершенно несправедливо.

Шелухин: По цьому питанню нехай дасть відповідь голова нашої політичної комісії. Тільки я мушу зауважити, що і зараз, як хто не згоден з Вами та заявляє себе українцем, то йому кидають обвинувачення в контрреволюції і його розстрілюють.

Тут ми маємо приклад вільного виразу думки, свого переконання. Це не є свобода, а я стою за свободу і міркую, що держава повинна утворити своїм громадянам свободу й гарантувати її всім і внукам, і правнукам. Я прошу голову української політичної комісії висловити свою думку з приводу поставленого питання.

Шульгин: Я не буду говорити по принциповим питанням, які тут так довго дебатовались, я хотів тільки конкретно заявити щодо сеї формули, яку останній раз п. Мануїльський запропонував, ми пропонуємо додати кінець, а саме (читає вставку).

Я думаю, що цей момент конче потрібний, бо якраз і представник російської делегації заявив, що виключається та можливість, яку тут поставив високоповажний п. голова нашої делегації, себто про російське село, яке посередині втиснулось між українським і другим українським, що такого бути не може.

Але п. представник російської делегації не вказав нам, в який спосіб можна запобігти такому випадку. Очевидно, що і представник російської делегації мав на увазі те, що буде прийнятий якийсь принцип в тому, яка саме область має висловлювати свою волю. Очевидно, і представник російської делегації розумів, що таке суверенне право надавати окремому селу не можна, значить певне обмеження розумієте і Ви. А хто буде суддею того, хто може, а хто не може мати таке суверенне право. Очевидно, не саме те село, а, очевидно, ті держави, між якими воно лежить. І через те, стоячи на позиції самоозначення народів, наша делегація настоює на тому, щоби кінець був прийнятий в нашому тексті.

Шелухин: Я хочу до сього додати кілька слів. В тій формулюванні, яку Ви дали заяві, се залежить від Вашої волі. Ви можете зробити, що це буде анкета цілої України, бо по усім межах Ви скажете, що ми, спримо і дійдете до Києва і скажете, що і Київ не Україна і Золотоніський повіт, і Васильківський і будете скрізь сперечатися і через той спір скрізь буде анкета. Ви хочете так поставити се, що від Вас одних це

залежатиме.

Раковський: Я не хотів би затрудняти уважаемого Сергея Павловича, но дело в том, что, если с согласия обоих государств, это значит, этим самым вопрос не разрешится, потому что каждый раз, одно из двух государств может сказать, что оно не согласно с тем или другим вопросом, и значит, эта формула, она не ограждает нас.

Каждый будет иметь свои соображения, и в этом случае наша формула представляет известный выход из этого положения, тогда как Ваша формула этого выхода не представляет, потому что в ней нет среднего. Мы подходим к этому вопросу с желанием считаться со всеми этими невозможностями.

Очевидно, что, если украинец скажет, что он хочет, а другой скажет, что не хочет быть великороссом, то понятно, часто тут нужно искать разрешение в какой-нибудь компенсации, но это уже решение, которое касается только определенных случаев, оно ограждает нас от поднятия крупных прецедентов, потому что там уже имеется гарантия.

Шульгин: Я хотів би відповісти п. голові російської делегації тільки в тім смислі, що питання уявляються і взаємини наші занадто загострені.

Я вже згадав, що, може, взагалі ніяких спірних питань у нас не буде, і в політичній комісії ми всі, по взаємній згоді, прийдемо до якихсь кордонів, бо ми нічого зайвого, як це сказав голова нашої делегації, того, що не належить до України по вищому праву, ми не хочемо. І ми не з тим хочемо кордони наші робити і не для того заводимо розмову про ті кордони, щоби брати чужу не нам по праву належну територію. І ми виходимо з тої загальної політики молодої Української Держави, яка таких завдань до цих пір не ставила.

Я думаю, що цей коректив, який я пропоную внести, все ж дасть більш ясності нашій формулі. Він тільки вводить відповідні, цілком законні межі питання про самоозначення не народів взагалі, а окремих невеличких частин. Бо Ви самі розумієте, скільки ми в повній мірі визнаємо і, як українці всі стояли за самовизначення народів в їх цілому і стоїмо, звичайно, на тому. Ми все ж, як люди державні, і сподіваємося, що й Ви державну точку не відкинете, і що в такому разі ясно, що нам певні, хоч би мінімальні, обмеження внести конче потрібно. І Ви самі в Ваших промовах ті обмеження внесли.

Так на тому прикладі дуже конкретному, який вніс п. голова української делегації, так і на тому, що ви визнали, і не говорите про ті межі, які встановлені були, 8 губерній з 1/2, – які устанавлені 3-м Універсалом, за те Ви теж не спорите. Значить і Ви зараз до цього принципу вносите певні обмеження. Нарешті, обмеження вносите в цю формулу, раз Ви говорите, щоби тільки в спірних питаннях буде робитись опрос. То, значить, і Ви розумієте, що ніякого опроса населення не буде, але на випадок, коли б такі питання виникли, то треба їх поставити в конкретній формі, коли б тут питання йшло про цілу область, про цілий

народ спірний між нами.

Так само, як у Вас було на Брестській конференції, де Ви стояли і спорили про Литву, про латишів і естів. І там питання могло бути не обмежене, а тут, думаю, що, обмежуючи це, ми стоїмо тільки на реальному ґрунті. Там ішов спір про цілі країни, про цілі народи, як Литва, Естонія і Латвія. Тут спір іде про невеличкі території, частини, повіти і, може, навіть села.

Повага до принципу самоозначення потребує того, щоб ми його поставили в певні межі. Бо коли його поставили в загальному принципі, не виповненому, то тим самим ми покажем, що виставляєм загальний принцип, якого додержуватися ми не збираємося, а ставимо тільки для того, щоби сказала преса чи маси, що от ми такі демократи, що й цей принцип виставляєм.

А коли ми поставимо реальні рамки, то всі побачать, що ми з цим хочемо рахуватися. І я думаю, що не одступаючи од того принципу, який в дечому різниться у нас, ми, приймаючи резолюцію в тій редакції, якраз находимо середину між Вашими і нашими поглядами, і тому я пропоную знов нашу резолюцію, тобто Вашу останню редакцію з нашою останньою добавкою.

Шелухин (читає): “По взаимному каждый раз на то соглашению. . .”

Раковський: Я хочу сделать одну очень важную поправку: мне было приписано уважаемым председателем украинской мирной делегации, будто я в своей речи признал границы 3-го Универсала. Это ошибочно. В 3-м Универсале я ссылался только на ту часть, где проводится принцип по вопросу организованного опроса населения.

Конечно, если 3-й Универсал предполагает, что есть такие смешанные части, которые могут быть украинскими, нужно их опросить. Я сделаю при этом оговорку, что такие части могут остаться и в пределах, намеченных 3-м Универсалом. Это является юридическим актом и не могут получить с нашей стороны санкции до тех пор, пока мы этот вопрос не определим.

После этого объяснения я думаю, что на этот вопрос, на это замечание, наша формула выдвигается в другом свете. Мы хотим идти Вам навстречу, чтобы устранить технические препятствия при проведении этого принципа, чтобы придать этому принципу более конкретное содержание.

Следует, чтобы при переговорах о границах этот принцип был более определенно сформулирован нами и Вами, и я думаю, что этот вопрос очень важный. Его нужно обсудить и с Вашей, и с нашей стороны и возможно более конкретные предложения и с нашей стороны, мы уже обещали представить завтра конкретную формулу, более

* Крапки в тексті.

обоснованную, которая намечает все возможные факторы.

Шелухин: Я вважаю, що тоді ми відкладемо справу на понеділок, бо я не бачу ніякої можливості вести справу не в реальних рамках, не на реальному ґрунті, а на ґрунті якихсь своїх власних вигадок, чи пропозицій, та й годі.

Я, наприклад, бачу, що це питання в тих рамках, в яких Ви ставите, цілком невирішиме практично. Хіба Ви можете гарантувати, що потім Ваш уряд не буде обвинувачувати тих, хто буде голосувати за Україну, в контрреволюції. Ви думаєте, що всі, хто з Вами не згоден, той контрреволюціонер. А я думаю, що всякий, хто з Вами згоден, – реакціонер.

До якого ж часу ми будемо на суб'єктивному ґрунті вирішувати усякі питання. Це будуть тільки дискусії, та й тільки. Я думаю, що ми зібралися тут для діла, реального діла заключити мир, установити державні межі, установити права, правові відношення. Це програма нашого зібрання.

Нам треба з того реального ґрунту, що утворився, не сходити. З того ґрунту виходить і наша пропозиція. Ви тільки добре вдумайтеся в те, що Ви сказали. У Вас виходить, що свобода тільки Вам, а нам нема.

Кожен раз, коли Ви схочете, щоб був опрос населення, Ви скажете: “Мы не согласны” тут на цю межу. Де ж межа Вашої волі. Де той ґрунт, на якому ми і себе будемо почувати свободними. Ви хочете нас скувати так, щоб zostавити собі свободу і скрізь установити анкету, там, де Вам схочеться.

Я вважаю потрібним це сказати для того, що, коли ми на понеділок виробимо формулу, щоб не було непорозуміння. Устроювати завтра засідання після того, як цілий день працюють комісії, після того, як позавчора ми тут сиділи до 10 год. вечора, а вчора теж працювали весь день, і сьогодні теж сидимо до ночі за такою роботою, це значить взагалі бути цілком стомленим і нічого не зробити.

Як завтра робити засідання, то я думаю, що у людини єсть край її силам і думаю, що треба берегти сили кожної людини, щоби як можна розумніше працювати і в цих інтересах, коли хочете виконувати завдання, треба відкласти засідання на понеділок. Хочете, ми можемо зробити так, що нехай політичні комісії з завтрього починають працювати, ми будемо собі балачки вести, а вони нехай собі за роботою сидять, і діло роблять.

Шульгин: Я теж хотів запропонувати, щоби політична комісія могла зібратися, не рахуючи на загальне засідання, бо вже досі намітилась можливість працювати по виясненню кордонів. Я пропонував би, щоб засідання комісії було призначено на завтра вечором.

Мануїльський: По поводу сделанного предложения г. председателя политической комиссии Шульгина, я хочу сказать следующее: чтобы ускорить работы мирной конференции, которые затянулись, мы принимаем это предложение и в то же время мы считаем необходимым

поставить этот вопрос о референдуме, потому что мы считаем, что вопрос настолько важен, без которого и самый вопрос о границах не может быть решен.

Вот почему мы соглашаемся, чтобы в понедельник было назначено заседание, на котором и должен решиться этот вопрос.

Кроме того, я хочу сказать, чтобы в то же время и другие комиссии приступили к своей работе и Ваши, и наши.

Шелухин: Це є те, що я пропонував. Нехай працюють, а ми будемо собі дискусіями займатися. Поки вирішимо питання дискусійним шляхом.

Мануїльський: Я хочу от имени российской мирной делегации огласить текст декларации (читає).*

Шелухин: З цього приводу я маю честь заявити, що тут ні наші війська, ні війська наших союзників ні причому.

Це є результат тої громадянської війни, яку Ви самі розпочали й підняли, і ми тут безсильні щось робити. Ми це можемо прийняти до відома, і більше нічого. Це є результат громадянської війни.

Раковський: Если я не ошибаюсь, значит, союзными с Вами войсками в Ростове-на-Дону.

Шелухин: Це не включання того, що поки там установиться лад, продовжуватиметься громадянська війна, і я певен, що якби місто зайняте було військами нашими і наших союзників, цілком того не було. Так що ми заяву приймаємо до відома.

Раковський: У нас сегодня заседание уже окончено, и следующее заседание будет в понедельник в 2 час. дня, а политическая комиссия, она собирается завтра.

Шелухин: Коли хочете, це мені все одно.

Секретар: *Катрановський*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 3, арк. 44 – 65 зв. Оригінал.

* Див. док. № 37.

Засідання розпочато в 12 год. 45 хв. дня.

Шелухин: Откриваю засідання. Прошу прочитати протокол.
(Секретар оголошує протокол по-українськи).

Шелухин: Я нічого не маю проти цього протоколу.

Раковський: Я прошу прочесть по-руськи.
(Секретар оголошує протокол по-російськи).

Шелухин: Я нічого не маю проти цього протоколу.

Раковський: Я тоже ничего не имею против.

(Протоколи підписуються головами обох делегацій).

Шелухин: На попередньому пленарному засіданні ми розійшлися на формулі переходу щодо розгляду меж. Головним пунктом, в якому ми розминалися, це було те, що ми не визнаємо в політичних питаннях, які торкаються інтересів цілої держави, голосу окремої, маленької частини. Ви не хотіли прийняти нашої дописки: "По взаємному, кождый раз на это соглашению обеих держав". Ви хотіли щоби кожний раз був референдум у всякому селі, у всякому місті, у всякому пункті, де тільки ми не погодимося. Виходило так, що де Ви кажете: "ми згодні", там референдум. Тепер обставини перемінилися ще більше на нашу користь. Ваш принциповий ґрунт про референдум я розібрав той раз доволі подробно. Я довів, що не можна питати частину, як вона хоче вирішати свою долю, коли цим вона вирішає разом з тим і долю цілого. Безперечно, що, коли село входить, або місто входить в українську територію і це село каже: я не хочу бути в Україні, то це означає, що воно рішає питання не тільки за себе, але і за цілу державу, не питаючи у держави і не рахуючись з тим, що скаже більшість, у якій та частина тоне. Ви весь час і в засіданнях комісії посилались на 3-й Універсал і, коли погодились, що він не має юридичної сили, то Ви казали, що він має для нас моральну силу. Одначе, я мушу зауважити, що в даному разі Універсал в вирішенні політичного питання про Українську самостійну державу не має ніякого значення. В 3-му Універсалі цілком ясно сказано, що Україна з Росією вкупі буде дбати про те, щоб допомогти усій Росії, щоб уся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів, тобто держав. Так було сказано з огляду на те, що малось на меті утворити єдину союзну державу. Розуміється, в такому політичнім організмі межі окремих частин федеративної держави не грали тої ролі, яку повинні мати тепер, коли ми будуємо, і, коли ми маємо справу з окремою, самостійною державою, і, коли немає ніякої речі, та зараз і не може бути речі, про федерацію з Росією. В цім самім Універсалі сказано: "Іменем народа Української Республіки в Федеративній Росії, ми Українська" і т. д. Ви бачите, що тепер це вже стало історичним

минулим, про яке ми можемо балакати сьогодні тільки з огляду на те, що це історичне минуле, та й годі. Мушу зауважити, що Ви дуже помиляєтесь, як читаєте текст Універсалу: “Має бути встановлене по згоді організованої волі народу”, в тім смислі, що це значить: “Опрос населения отдельных местностей”. Це цілком не те значить. Тут, як вже Ви попереду з тексту бачите, народ розуміється, як державний елемент, як держава, яка уявляє з себе частину федеративної держави. І от, коли сказано: “По згоді організованої волі народів”, то це значить: по волі держав, які входять в федерацію. Таким чином, Ви зараз можете балакати про волю всієї України, про волю всієї Росії, а ніяк не про волю Путивля города, або Глухова, або що. Ви посилались на мирний договір з Германією, Австрією, Угорщиною, на кінець пункту 2-го, статті 2-ої.³¹ Ми добре знаємо що межі, які проводяться по карті, потім проводяться в натурі, і ніколи вони в натурі не відповідають тому, що проведене було на карті, через те, що як проводяться межі в натурі, то для цього устанавлюються особливі комісії, і ті комісії дивляться, щоб межа не пройшла через хати, через церкву і т. д. Межа в натурі устанавлюється комісією. На цей випадок проведення межі в натурі, розуміється, тут і сказано, що ці комісії в певних випадках повинні рахуватися з етнографічними даними і узглядненням бажання населення. Ось для якого разу це тут зазначено, а не для того, щоб Золотоношу або Київщину питати чи хотять вони до Москви, чи до України. Розуміється, як ми установимо нашу межу по договору, і будуть наші комісії працювати на місцях, то проводячи межу в натурі, будуть рахуватися з натуральними реальними умовами. Я казав, що справа з Вашою пропозицією, чи це буде опрос, чи референдум я вже не знаю, як його, властиво кажучи, назвати, ускладнилась ще більше після того, як у нас було засідання з цього приводу. Ми стали одержувати і телеграми, і прохання, і заяви, в яких описується те, що робиться на місцях. Я вже мав честь оголосити телеграму. Зараз я її повторюю тільки для того, щоби получилась більш цільна картина. Мушу зауважити Вам, що за ті часи, коли у нас на території українській не було ніяких військових заколотів, коли не було насильств, коли земства працювали, будши обрані на підставі 4-членної формули, земства як повітові, так і волосні, так і губерніяльні, коли воля народа ніким із урядів не насилувалася і виявлялася справді свободно, то ми одержали тоді отаку гору заяв, постанов земських, городських, волосних, сільських и т. д., в яких вони, знавши про наш принцип проведення межі на підставі етнографічній, прохали ніяк не одлучати їх од України. Приговори ці виходили далеко за межі тої лінії, яку ми Вам показали, і ці приговори знищені більшовиками тоді, як вони прийшли і руйнували тут у Києві все українське. Тепер складають переговори при других обставинах. Я прочитаю документи, з яких Ви побачите добре, що це за обставини (читає телеграми*).

* Текст телеграми відсутній.

Ми бачимо, що частини Української Держави, ті частини, які населені українською людністю, нищаться, грабуються. Це побуджує нас і Вас як можна швидше прийти до згоди про межі. Ви ж Вашим референдумом хочете тягти ту справу десятки років, або ж референдум провадити в тих умовах насильств та знущання, про які я розповів тільки що на основі документальних даних. Потреба установити межу якомога швидше вказується реальними умовами буття. Що зараз робиться на кордоні, ось я Вам прочитаю документ з величезної маси документів, які є у мене (читає). Я мав честь Вам в одній з комісій пред'явити ті розписки, які видаються в даному разі. От така записна книжечка, відтіль вириваю листочок, пише карандашиком, і, замість підпису, ставить хвоста якогось і ото розписка на державний банк Російської Республіки, щоби іти одержати гроші. А ось другий з Коренева (читає). А от Вам ще і ще (читає). Ці телеграми і заяви нам посилають люди багатші, у яких є гроші на те, щоби телеграми посилати. А такі, у яких на шматок хліба нема, таких більше і такі не мають змоги посилати телеграми. Але ж вони, прибувши до Києва по дорозі, заходили до мене, і між ними заходили прості мужики, один навіть босий і казав, що в його останню копію забрали. Це все каже про те, що нам тут теоріями не приходиться турбуватися. Нам треба стояти на реальному ґрунті інтересів живих людей і держави, як організму, який має своє життя, який складається з частин, і ті частини повинні жити спільним життям з усім цілим. На підставі всього того, що я мав честь Вам докласти, я заявляю від імени делегації, що ніяких приговорів, які б ви нам не представили, ми не визнаємо. І через те ми не можемо зійти з ґрунту тої формули переходу, яку ми Вам запропонували. На цім я закінчую.

Раковський: Я извиняюсь, если мое впечатление не разделяется Вами, но мне кажется, что наша конференция превращается в волостной суд. Я ничего не имею против этого, но тогда дайте и нам возможность представить Вам соответственный материал, и даже не тот материал, который имеется у нас, а тот, который печатается каждый день в Ваших газетах, относительно того, что происходит на территории Украины. Я думаю, что этот способ разрешения такого крупного, такого кардинального вопроса, как вопрос о границах, не есть способ рациональный. Я уже имел честь заявить, что я имею все основания считать часть этих заявлений относительно различных злоупотреблений, заявлений ничего общего не имеющих с вопросом о границе, преувеличенными, частью тенденциозными и частью преследующими иные цели. Поэтому с нашей стороны было внесено конкретное предложение об образовании в каждом пункте как с нашей, так и с Вашей стороны смешанной комиссии, которая являлась комиссией бы контрольной. Я возвращаюсь к основному вопросу. В конце прошлого пленарного заседания, мне казалось, что мы уже приближаемся к решению вопроса, ибо из нашей дискуссии тогда стало ясно, что нам нужно найти ту твердую почву, тот общий язык, одинаково понимаемый и

Вами, и нами, что все остальные принципы, как принцип исторический, стратегический, экономический и прочие, не представляют такой твердой почвы и, что под нами есть только одна твердая почва, это – почва этнографического принципа, но, что этнографический принцип сам по себе есть презумпция, и он начинает жить только тогда, когда вместе с ним идет принцип опроса населения. Вопрос, который стоит перед нами сегодня, есть следующий: Вы, Украинская Держава, Вы, которые заявляете, что в основе Вашей державы находится демократический принцип. Вы, которые заявляете, как это было сказано на прошлом заседании, что Вы не хотите больше того, что является Вашим естественным правом, и значит не хотите того, что является естественным правом Ваших соседей, и мы, которые заявляем, что не хотим никакого захвата, сможем ли мы согласиться на тот принцип, который уже лег в международное право. Уже в 1860 г. принцип плебисцита был принят между Францией и Италией. Позже он был приложен к Римской провинции, при распределении итальянских государств, потом этот принцип был принят между Австрией и Пруссией в знаменитом Пражском договоре относительно Северной части Шлезвига и Гольштейна.³² Наконец, этот принцип был принят Вашим Универсалом и он был принят в международном договоре, заключенном между Российской Республикой и центральными державами. Наконец, этот принцип принят в договоре, который заключен между Вами и центральными державами. Я Вас спрашиваю, хотите ли Вы, оставаясь последовательными, оставаясь в согласии и с Вашей собственной практикой и практикой международного права, принять этот принцип при определении наших границ. Вы чувствуете заранее все значение этого обстоятельства и Вы в Вашем Универсале приняли этот принцип. Вы его приняли также в Вашем договоре с центральными державами. Но Вы стараетесь обессилить нашу аргументацию, заявляя, что Универсал заключался тогда, когда Украина принадлежала еще к Российской Федерации. Это возражение мы уже слышали, но я ожидаю еще ответа на сделанное мною тогда возражение. Если, будучи еще вместе с нами, имея с нами одну общую политическую и социальную жизнь, Вы тогда уже считали необходимым выдвинуть этот принцип, являющийся для нас, для нашего населения гарантией того, что оно не отойдет к Вам без опроса, то теперь этот принцип для нас еще важнее. Вы еще меньше можете отрицать его теперь, когда между нами больше нет единства политических управлений, политической жизни, нет единства в социальном строе и нет единства в территории. Вы говорите еще, что в Универсале идет речь не о народе, а о государствах. Я слышал уже это объяснение и, я извиняюсь, если я его принять не могу. Если действительно идет речь о государстве, то почему авторы Универсала не сказали прямо и открыто, что этот вопрос будет решаться обоими государствами, ибо каждый, который хочет подойти к вопросу не с предвзятой точки зрения, не с

намерением из ясного смысла сделать противоречивые выводы, не может отрицать, что Универсал, когда он был составлен, имел в виду опрос населения. Окончательное обозначение границы Украинской Народной Республики, относительно присоединенных частей Курской, Холмской, Воронежской и смежных губерний и областей, где большинство населения украинское, будет установлено по соглашению организованной воли населения. Организованная воля народа, это не значит государство, это значит организованный опрос населения. Я утверждаю это, думая, что никто мне в этом не может противоречить. Что же Вы говорите относительно того же самого принципа, который Вы внесли в Ваш договор с центральными державами, прежде всего в Вашей передаче этого принципа, Вы сказали, что комиссия на месте будет определять границу, считаясь с каждой деревушкой, с каждой речкой, кому она должна принадлежать. У Вас сказано, что при этом Вы будете считаться с этнографическими границами, и с волей населения, так сказано в Вашем договоре, это ясно и категорично: "Im einzelnen wird diese Grenze"* (читает). Если Вы тогда, когда речь идет о деревушках, когда идет речь о местности, когда идет речь о десятках верст, согласились принять этот принцип, согласились опрашивать население, согласились считаться с этнографической презумпцией, то можете ли Вы, не отрицая Вашего прошлого, не отрицая Вашего договора, отрицать этот принцип, когда идет речь об уездах, о десятках, сотнях и миллионах населения. Значит Ваши принципы справедливости полезны и нужны только тогда, когда идет речь о нескольких десятках человек. Но, Вы мне не можете помешать сделать из этого логический и практический вывод: Вы принимали все эти принципы тогда, когда считали их для себя выгодными, Вы отрицаете их, когда считаете их для себя не выгодными. Я спрашиваю себя, почему теперь Вы хотите даже отступить с той позиции, которую Вы приняли на прошлом заседании. На прошлом заседании с Вашей стороны было сделано предложение.

Шелухин: Я Вам помогу.

Раковський: Позвольте, у меня есть и наше, и Ваше предложение, так что я хочу все это прочесть. На прошлом заседании мы старались подойти друг к другу, мы старались найти компромиссную формулу. Нашей первой формулой была следующая: "Российская мирная делегация согласна передать в политическую комиссию вопрос об определении границ при условии, чтобы руководящим началом был принят организованный и свободный опрос населения, при соблюдении этнографического принципа, как презумпции". Вы нам предложили следующую формулу: "Украинская и русская мирные делегации, согласились передать вопрос об определении границ между Россией и

* "Докладно встановлюватиме кордон..." (нім.).

Украиной в политическую комиссию с тем, чтобы в спорных случаях, когда не нарушается целостность государства, был принят организованный и свободный опрос населения при соблюдении этнографического принципа, по взаимному каждый раз соглашению обеих держав". Вы приняли этот принцип, но сегодня Вы изволили заявить, что теперь Вы уже отступаете от этого принципа и почему, потому что Вы получили копии различных документов, которые и говорят, что на нашей территории совершаются насилия над населением, что население, я уже делаю логический вывод, хочет быть с Украиной, но мы с бомбами, с пулеметами и с револьверами давим это население и заставляем его принимать резолюции против Украины и в сторону советской власти. Но, если это так, если Вы действительно верите, что эти резолюции отвечают воле населения, то, мне кажется, Вам незачем отказывать в опросе населения, ибо тот опрос, который мы предлагаем, будет проходить не под нашей и не под Вашей военной властью. Мы требуем определенно и категорически опроса свободного, опроса организованного, а это значит опроса нейтрального. Если действительно Ваши документы имеют какое-нибудь значение, если они создают презумпцию, что там есть украинское население, то тогда Вы первые предложили бы опрос населения, не ожидая даже, чтобы этот опрос предложили мы, но Ваше отношение к этому вопросу показывает мне, что Вы сами, пожалуй, сомневаетесь, в значении этих документов. Когда я внимательно слушал Вас, то для меня ключ этих документов и их политическое значение сделалось ясным и определенным, и мне незачем даже читать эти документы для того, чтобы я мог понять, что сейчас все самые важные вопросы, вопросы политические и национальные, касающиеся всего населения и всего государства, эксплуатируются отдельными лицами, отдельными группами, отдельными классами в их эгоистических классовых интересах. Вы не можете меня убедить, что эти документы не являются исходящими от помещиков этих губерний. Я имею сегодня в Вашей печати документ относительно Глуховского уезда, одного из тех, которые как раз являются уездами спорными. В Вашей печати есть телеграмма оттуда относительно ареста земской управы, причем новая управа, цензовая управа помещиков обращается к официальной власти, чтобы компрометировать бывшую управу, которая ничего общего с большевиками не имеет, ибо Вы знаете, что большевики выдвинули принцип советов, а не принцип управ, но управы являются левыми, может быть отчасти кадетскими, может быть социал-революционными, во всяком случае не большевистскими. Так вот, для того, чтобы скомпрометировать бывшую управу, новая управа ей бросает обвинение в большевизме. Это происходит на Вашей территории. Я заявляю, что с нашей территории мы получили до сих пор 1309 решений волостных сходо крестьян. Вы привели телеграммы, которыми Вы думали обессилить поголовный референдум всего населения. Но. что же Вы доказали

этими телеграммами, что наши власти являлись к населению, предупредили его о той опасности, которая ему грозит и спросили его мнение. Если Вы считаете, что мнение, высказанное таким образом, не является мнением беспристрастным, то мы Вам дали средство для того, чтобы организовать такой опрос беспристрастным способом, но до тех пор, пока Вы не принимаете нашего предложения, пока Вы в принципе отрицаете опрос населения, пока Вы не согласны на все те гарантии, которые должны были бы из этого опроса сделать действительно опрос объективный, нейтральный, до тех пор, я имею право считаться со всеми этими цифрами, как с цифрами достоверными, которые нам присылаются. Мы получили, как я сказал, 1309 решений, я Вам буду говорить по губерниям. В Могилевской губернии в Гомельском уезде есть 12 решений. Имея в виду, что в Могилевской губернии нет нашей власти, что там есть власть оккупантов, эти 12 решений приобретают для нас особенную ценность. Затем, есть решения уездов, которые не относятся к этому вопросу, потому что не являются спорными, поэтому эти решения имеют значение только моральное, так, например, в Чириковском уезде Черниговской губернии, там имеется 245 решений и самое характерное, что имеется 47 решений волостных демаркационной линии. Из Курской губернии имеется . . . * решений, причем в Львовском уезде – 46, в Курском – 164, Новооскольском – 16, в Суджанском – 64, в Старооскольском – 10, в Щигровском – 19, в Рыльском – 62, Дмитровском – 50, Каранском – 43, Обоянском – 7, Белгородском – 1 решение и Путивльском – 1 решение. У меня имеется, кроме этого, из Курской губернии 16 решений демаркационной линии. Наконец, из Воронежской губернии, из Валуйского уезда имеется 6 решений. Эти решения являются отчасти решениями волостными, решениями сел, решениями съездов уездных и областных, когда Вы говорите, что наши решения принимаются под давлением нашей силы, то это следовало бы доказать, но во всяком случае, когда идет речь о решениях, которые принимаются на Вашей же территории, Вами занятой, о вполне легальных решениях, принятых всеми крестьянами, тогда Вы не можете отрицать, что действительно воля населения выражается свободным образом. Я иду далее. У меня имеется характерный документ, от уполномоченного от крестьян Ружинской волости Сквирского уезда Киевской губернии. Это документ из 3-х страниц. Он является характерным для той психологии, которая существует и господствует среди крестьянства.

Шелухин: Ружинської волості, якого села, скільки їх там було?

Раковський: Из деревни Баламутовки. Я Вам дам копию этого документа. Я говорю, что этот документ, как происходящий из самой Киевской губернии, характерен для той психологии, которая существует

* Текст пошкоджений.

в массах. Я Вам прочту только отдельные пункты этого документа. Вот что они говорят: “Не мы, т. е. простые крестьяне стремимся к разделению Малороссии. . .” (читает).^{*} Теперь я позволю себе прочесть Вам очень краткую резолюцию из местности, принадлежащей демаркационной линии. Я прочту Вам только самое главное: “Приговор Подрусовского общества. . .” (читает).^{*} Достаточно посмотреть на этот документ, чтобы понять его подлинный характер. Господа, я имею здесь 1 300 других решений. Какое впечатление эти решения могут произвести, если бы я, следуя за Вами, стал бы читать их отдельно, это Вы можете себе представить. Вы нам представили копии приблизительно сходных телеграмм, которые писались не местными жителями, а лицами, приехавшими на украинскую территорию, и о которых мы не можем знать, являются ли они представителями данного населения или нет. Когда происходят убийства, происходят грабежи, то этим убийствам и грабежам эти лица, заинтересованные в том, чтобы скомпроментировать советскую власть, сейчас же придают известную окраску. Какая картина получилась, если бы относительно сведений, которые сообщались здесь, например, о том, что несколько дней назад при побеге 7 преступников, они были убиты, нашлись люди, которые сделали бы из этого заключение, что в Киеве население является за нами, и что это убийство, есть убийство политическое, что эти люди пострадали за благородное дело России, и потому они были убиты. Поэтому все факты, которые Вы приводите, теряют свою цену. Только такие факты и решения, которые являются решениями народа, могут иметь значение; если же Вы хотите еще больше гарантий того, что эти решения будут действительно решениями народа, то мы эти гарантии Вам представляем. Я имею прочесть Вам нашу новую резолюцию, которая старается пойти Вам навстречу. Но раньше, чем ее прочесть, мой товарищ по делегации просит слова.

Шелухин: Я маю заявити, що може я відповім Вам з початку. Я постараюсь бути як можна більш коротшим в цій справі. Коли цитувати документи, то треба їх цитувати точно, а не так, як хочеться. Універсал починається: “Народе український і всі народи України”. Ясно, що тут іде річ про народ, як політичний елемент, як про державу. Завважте, що народи України у нас мають національну автономію повну. Це *sui generis*” федерація національна між національностями. Таким чином, і в цім Універсалі, коли іде річ про федерацію рівних і вільних народів, то це не значить вільних і різних закутків, хуторів або груп якихось, а це іде річ про державний елемент, про союз всіх народів тих, які в Росії уявляють з себе окремі держави для федеративного цілого. Те саме і тут, в цім документі, в мирному договорі. Тут іде річ уже не про народ,

* Текст відсутній.

** Своєрідна (латин.).

а про населення, а Ви читаєте народ. І як читаєте німецький текст, так Ви поминули дуже і дуже серйозну річ. Там сказано: “В отдельных случаях спрашивается население”, се зовсім не те, що Ви думаєте і хотіли сказати, і от Ви хочете знайти “общий язык”. Без сумніву ми його знайшли б, якби ви під словами розуміли те, що взагалі розуміють люди. Ми стоїмо на принципі, у нас єсть принцип: етнографічна межа з ухилами в один чи другий бік постільки, поскільки цього вимагають інші умови, як то: державні, географічні, економічні, стратегічні і т. д. Таким чином, доповняємо наш етнографічний принцип, принцип міжнародного права, принципами міжнародного права. А у Вас, у Вас ніякого принципа, Ви село трактуєте, як державний елемент. Село не єсть державний елемент. Село являється общественним елементом, а не государственным. Через те і питати село можно тільки в общественних питаннях, громадських питаннях, а ніяк не в державних питаннях. В державному питанні село може відігравати ролю як частина і подавати голос як частина. Коли ми тоді в часи оцього Універсалу, говорили про федерацію, то це з любого учебника ясно, що ми тут розуміли єдність політичну народа, бо федерація єсть єдиний союзний народ. Розуміється тут можуть бути розділення і між частинами всякі погодження. А зараз ми річ ведемо не про єдність народу, а про розділ його, не про єдність російського народу, а про окремі народи – російський і український, як окремі політичні елементи. Коли йде річ про організовану волю народів, так це ви спитайте кого хочете з тих, що знайомий хоч трохи з державним правом, то він Вам скаже, що тут іде річ про державу, а ніяк не про село. Коли я сказав, що ми ще більше не відступаємо од того, що ми заявили на підставі тих документів, які ми Вам мали честь пред’явити, то це зовсім не значить, як Ви тепер кажете, що ми зрікаємося від нашої заяви. Я Вам вже казав, що у нас таких громадських заяв – не державних, а громадських, була ціла гора, більше ніж у Вас. Але ж ми не винні, що прийшли Ваші культурні війська в Київ і так шанували чужі документи, що їх понищили.³³ Ви все звертаєте на бік анкети. Я зовсім не про ті анкети, тільки розуміється в тих випадках, коли вона має своє місце. В даному разі, про яку анкету ви кажете? Я тепер добре знаю, про яку анкету Ви кажете, і зараз Вам зілюструю. Це анкета: руки вверх. І Ви кажете, що це буде свободна анкета. Я Вам скажу зараз, на якій се підставі. Ви самі це виявили. Ви сказали про Сквирський повіт, про Грушівську волость, про Баламутовку, про приговори і берете собі в союзники їх. Читайте мотиви їх приговора, про що вони кажуть, і через що вони хотять одлучитися од України. Вони не задоволені тим, що у нас така влада, а не така, яка їм хочеться. Їм хочеться сала і інвентарю. Вони, як видно з приговору, посварилися за сало, за інвентар і з-за цього рідну матір продають. Через це рішають питання про отечество, питання про государство, про державу. Вибачайте, я таких людей собі в союзники не беру, і ми, українці, таких людей собі в союзники не хочемо брати.

Таких людей, що за сало, за м'ясо міняють свою вітчизну. Через те, що їм не подобаються старшина, так вони гідні зруйнувати ціле село, де така старшина. Це не громадяни, а це тільки ті, кого ви звете бандами, і з ким Ви самі боретеся. Ви самі боретеся з такими, як заявляли нам про це не раз, бо всіх тих, що грабують, Ви самі звете бандами. А спитайте у тих, що грабують цілими отрядами, по одній сотні, по одній тисячі душ в отрядах, за яке отечество, за яку державу вони будуть стояти? За ту, в котрій їм буде свobodно грабувати. Так державні питання не вирішуються і на цім ґрунті ми не зійдемося з Вами ніколи. Ми цілком це одкидаємо. Це не може бути принципом, це не може бути мотивом, це не може бути аргументом, ми Вам сказали наші принципи, принципи міжнародового права, на ґрунті цих принципів ми стоїмо весь час, а Ви весь час ухиляєтеся від цих принципів. Принципів міжнародного права, принципів науки, принципів реальних умов існування держави, як цілого організму, який повинен жити і розвиватися. Таким чином, я закінчую. Ми не одрікалися од того, що раніше Вам заявили. Ми тільки кажемо, що зараз при отих документах, при тих фактах, які у нас єсть, ми ще більш обґрунтувалися і утвердилися стояти на нашій заяві. Я просив би поки що зробити перерву зараз. Я міркую, що тоді ми вислухаємо пана Мануїльського і тоді ми прочитаємо і вислухаємо Вашу заяву, а з другого боку у нас готова наша заява. Тепер зробимо перерву на невеличкий час.

Раковський: После перерыва. А то может быть он мог бы сказать теперь, а потом мы прочтем нашу декларацию и сделаем перерыв как раз для обсуждения ее.

Шелухин: Добре, я додам ще от що: Ви тут посилались на те, що були міжнародові анкети. Я мушу сказати, що не всі вони состоялися, а були тільки проекти. Це зовсім не те, що пропонуєте Ви.

Раковський: Только между Пруссией и Австрией они не состоялись, а между Францией и Италией состоялись.

Мануїльський: Когда я слушал речь уважаемого председателя украинской делегации, я искренно ему позавидовал. В самом деле, находится в таких исключительно благоприятных условиях, когда украинская делегация располагает целым рядом данных, в значительной степени уличающих советскую республику, находится в таких исключительно благоприятных условиях, для опроса населения, для того, чтобы это население выявило свою волю и в то же самое время проявлять такое великодушие по отношению к советской республике, чтобы не использовать это как аргумент – это уж слишком большое великодушие со стороны украинской делегации. Именно, исходя из тех соображений, которые были развиты, и, которые представляют в значительной степени спорный материал, исходя из тех соображений, что и по Вашим, и по нашим сведениям имеется уже совершенно добровольный исход, исходя из этих соображений, мы будем настаивать и

мы не отступим от принципа опроса населения. Я должен сказать, что когда я слушал все эти телеграммы, которые нам огласил г. председатель украинской делегации, то уже самый стиль, напоминающий отчасти газетную полемику, в значительной степени указал мне, на их социальное происхождение. Оказывается, что здесь вопрос шел не о принадлежности к той или иной национальной державе, а вопрос шел о том, что известные определенные социальные группы протестуют против известного направления со стороны других социальных групп. Простите, господа, но я думаю, что мы здесь собрались не для того, чтобы разрешать здесь социальные проблемы. Мы собрались для того, чтобы определить границы государств, и в этом отношении самоопределение отдельных социальных групп, диктуемое определенными социальными интересами, нами не может быть принято во внимание, а все телеграммы, которые огласил нам г. председатель, носят как раз этот вполне определенный социальный отпечаток. Мы стояли и будем стоять на почве принципа воли большинства населения, и, когда г. председатель украинской мирной делегации С. П. Шелухин, с такой решительностью называет те крестьянские массы, которые сейчас борются не только за свою национальную физиономию, но и за свой социальный уклад, но когда он называет 90% этого населения бандами, то я позволю себе в этом усомниться, ибо здесь мы имеем дело не с теми, которые хотят грабить, а с 90% того населения, которое не хочет быть объектом грабежа, и именно интересы этого населения, этой массы крестьянской мы вынуждены защищать, ибо мы не можем явиться иначе в нашу Республику, без того, чтобы нас не встретили дрекольем, мы не можем решать воли населения здесь в закрытых заседаниях. Господин председатель украинской делегации, говорил нам о том, что при решении вопросов, не могут приниматься во внимание интересы частные, против интересов державных. Я ему на это возражу, когда украинская нация ставила вопрос о своем собственном самоопределении, то как раз эти соображения были аргументом со стороны старого режима, подавлявшего украинское движение. Эту же аргументацию, которая в зародыше своем носит уже империалистические тенденции, мы слышали сейчас со стороны уважаемого г. председателя украинской делегации. Там, где этнографическая линия, так или иначе определяет границы, там мы не будем настаивать на опросе населения, но там, где являются спорные моменты, там мы будем настаивать на опросе, на необходимости этого опроса, что касается того ряда фактов, который был нам приведен так красноречиво г. председателем украинской делегации, то я констатирую, что тут были телеграммы в дубликате, но я констатирую в то же самое время, что там были и факты в дубликате. Мы имеем один факт, что Советская республика приняла меры к тому, чтобы сейчас поставить перед населением проблему о принадлежности к той или иной государственной организации. Мы живем в эпоху демократии. Мы знаем,

что народ не представляет собою чего-то такого, судьбами чего может распоряжаться всякая партия, и это Вам скажет всякий европейский государственный человек и всякая европейская партия, когда встает вопрос о судьбе населения, будет бороться и будет отстаивать постановку перед населением такого рода вопроса. Что Вы нашли криминального в тех заявлениях, в которых нас упрекает г. председатель украинской делегации. Факты налицо – Советская республика поставила перед населением проблему относительно опроса воли этого населения, для выяснения будущей границы. Вот единственный криминальный факт, который приводит г. председатель украинской делегации, который отрицает самый опрос населения, я считаю, что эта постановка вопроса совершенно невозможна. Я уже сказал, что мы имеем факты – дубликаты, ибо, поскольку речь идет об этой телеграмме, то произвольное толкование, которое придается делу отдельными группами, конечно, не может быть нами принято во внимание, потому что, опять-таки, здесь идет речь о самоопределении социальных групп, а мы говорим о самоопределении народов, а не о самоопределении отдельных классов. Господин председатель украинской делегации пытался объяснить нам смысл тех решений, которые были приняты в их договорах, и, которые фиксированы также в 3-м Универсале. Таким образом, что по существу там, где говорится об опросе населения, имеется в виду чисто технический вопрос, т. е. там, где сама природа поставила население перед вопросом определения границ, там нам придется считаться с этой природой. Там будут смешанные комиссии, которые будут определять эти границы. Но, если мы взглянем на карту, предложенную украинской делегацией, то эта карта, начиная от севера и кончая югом отнюдь не идет по этнографической линии. Я склонен думать, что эти смешанные комиссии должны будут подать в отставку в силу безработицы, ибо им не останется ничего другого делать, они будут вынуждены подать в отставку как сейчас, под давлением некоторых фактов, подают в отставку старосты, так как их лишают их определенных функций. Я должен сказать, что все те заявления, которые были нам приведены, свидетельствуют об одном, что есть определенные группы населения, которые сейчас недовольны происходящим опросом населения. Но я должен сказать, что быть сейчас мучеником советской власти, это целая профессия, целое занятие. Я должен сказать, что на Вашей территории, наши великорусские дворяне, не являются какими-то мучениками у Вашей власти, но мы иском Вам по вопросу о великорусских дворянах не предъявляем, мы полагаем, что как мы не можем нести ответственность за Ваших украинских граждан, так и Вы не можете нести ответственность за наших великорусских граждан в моменты социальной борьбы; вот по всем этим соображениям, я думаю, что все те положения, которые были разбиты так красноречиво г. председателем украинской делегации, попадают совершенно не по адресу. Я повто-

ряю, что, исходя из демократических принципов, мы будем настаивать на необходимости опроса населения. Мы признаем интересы целого государства, в этом отношении мы сделаем Вам уступку, но мы не можем Вам уступить того, что мы считаем *conditio sine qua non*^{*}, ибо иначе мы не сможем повернуться лицом к своей Федеративной Социалистической России, которая нас сюда прислала, мы не можем отбросить самый принцип опроса населения так, как его отбрасывает сейчас украинская мирная делегация. Если речь идет о населении, то мы согласны немедленно увести наши войска из этих спорных областей, где нужно, чтобы воля населения получила свое выражение, при условии, что и противная сторона сделает тоже, если украинская делегация согласится при полном контроле означенной комиссии произвести этот опрос населения. Я думаю, что мы Вам даем полную гарантию того, что в этих областях не будет ни банд, ни красной гвардии, ни регулярных войск и давления не будет оказано никакого. В этом смысле и составлена наша резолюция, в этом смысле мы ее будем отстаивать здесь и заявляем, что от права референдума мы отказаться не можем.

Раковський: Позвольте прочесть резолюцию.

Шелухин: Будьте ласкаві.

(Раковський читає резолюцію).^{**}

Шелухин: Ми це обміркуємо. Я тільки мушу зауважити Вам, що Ваша заява про плебісцити в Італії теж не може йти в порівняння з нашим питанням. Там питання було цілком безспорне і хотіли певний факт просто освітлити авторитетом плебісциту, так що той випадок сюди зовсім не підходить. Ви кажете про державу. Ваша держава партійна. Партія вирішує все. Тим Ви і кажете, про дворян. Ми не згадуємо про дворян. Ми не згадуємо і про партію. Ми говоримо про всіх людей, бо всі люди живуть в державі і всякі люди живуть в державі. Через те ми повинні балакати тут про народ, як про ціле. І от через те, що Ви стоїте на партійному ґрунті, Ви самі кажете, що Ви боїтеся дреколій в своїй республіці. Я не знаю, я стою на ґрунті державному. І, коли один з більшовиків мені приставив револьвер до виска, то я цього цілком не боявся і не боюсь, бо я стою на державному ґрунті. Ви самі себе побиваєте. Отже, хто робив ту анкету, про яку Ви кажете. Савітська влада. Про кого це питання йшло? Про нас. Ви самі себе судьями зробили. Так роблять партії, бо якби Ви хотіли справжню анкету робити, а не ту, яка робиться по тих документах, то Ви не рішилися б, не одважилися б починати її самі. Реальний ґрунт для анкети скрізь отакий, як в с. Баламутовці, і назва її як раз така, Баламутівка. Вони через свою національну несвідомість, через свою темноту, з огляду на уряд, з огля-

* Неодмінна умова (латин.).

** Текст відсутній.

ду на те, чи буде їм сало, чи буде інвентар, вони вирішують, куди їм краще, чи до України, чи до Росії. Це ж люди, які торгують отечеством. Це люди, про яких є примовка: "Цигане, цигане, якої ти віри?" "А якої тобі треба?" Це великий гріх і цей гріх проститься їм тільки через те, що вони самі не знають, що роблять. А ви берете їх собі в союзники і аргументуєте свої вимоги от такими посвідченнями. Розуміється, люди залякані ще більше переплутали свої почуття, свої симпатії чи антипатії. Тепер ви хотіли б од них референдума. І от чоловік прийде і подасть свій голос, думавши, а що як не за українців вийде? Тоді будуть мене бити. Ви самі дреколій боїтеся. Я записав дослівно, як Ви казали. А що буде, як темні люди умруть, а їх діти стануть національно свідомими? Люди ж розвиваються, думка росте, суб'єкт несвідомий становиться свідомим. І от Вам, національно несвідомі, батьки вирішать питання за тих дітей, які, бувши національно свідомими, будуть проклинати своїх батьків. Вибачайте, але ж той спосіб вирішення державних питань схожий на те, якби хтось мене покликав зараз поставити діагноз якоїсь хвороби, а Вас, як доктора, покликав розрішити складне юридичне питання. Я об'являю перерив на 15 хв. Ви хочете оповісти? Ваше право. Добре.

Раковський: Когда мой товарищ Мануильский заявил, что мы не можем принять на себя ответственность явиться в нашу страну, если мы не добьемся признания принципа опроса, то он этим не хотел сказать, что с его стороны есть какой-нибудь физический страх. Принцип самоопределения является одним из принципов нашей партии, он является также одним из принципов большинства Ваших партий, и он исходил из принципов революции, поэтому мы были вполне правы, когда говорили, что мы перед нашим населением приняли обязательство защищать этот принцип, мы не можем его отрицать, мы не можем топтать его на этой конференции. Вы изволили говорить относительно той ответственности, которую мы принимаем по отношению к будущим поколениям. Я думаю, что Вы правы. Мы должны действительно избегать таких решений, которые вызовут проклятие будущих поколений, но нас будут проклинать не тогда, когда мы, идя друг другу навстречу, устраняем всякие причины для будущего конфликта, а нас и Вас будут проклинать, если мы, увлекаясь временным успехом, увлекаясь политикой захвата, начертим такие границы, которые оставят будущим поколениям тяжелое наследие и причины для конфликтов. Наконец 3-й вопрос. Вы изволили представить в известной окраске политической и социальной тех крестьян, которые здесь в своих сотнях и тысячах наказов говорят...

* Крапки в тексті.

Шелухин: Я тільки про Сквирський повіт казав.

Раковський: В этом я не вижу ничего другого, кроме подтверждения того принципа, который был провозглашен Вашей Народной Украинской Республикой относительно социализации земли. Если крестьяне совершают какие-нибудь преступления тем, что утверждают этот принцип, то это уже нужно сказать не по адресу крестьян, а по адресу тех законодателей, которые, я считаю, были вполне правы, когда объявляли социализацию земли.

Шелухин: Об'являю перерву на 15 хв.

(Перерва розпочалася в 2 год. 35 хв. поівдні).

(Після перерви в 5 год. 30 хв. поівдні).

Шелухин: Формуліровка така (читає): “Принимая во внимание.. ”*

Раковський: Я соглашаюсь. От имени российской мирной делегации даю наше согласие на эту редакцию.

Шелухин: На сим ми і закінчим наше сьогоднішнє засідання. Тепер у нас будуть засідання комісій і бажано було б знати, коли ми зможемо устроїти пленарне засідання, щоб були і Ви?

Раковський: Я думаю, что через 6 дней я вернусь обратно. Я предлагаю, чтобы финансово-расчетная комиссия, которая имеет самые большие задачи, чтобы она приступила к работе, и в мое отсутствие председательствовать в комиссиях будет Дмитрий Захарьевич, так как вчера мы заявили председателю Вашей финансово-расчетной комиссии. Остается, чтобы они в ближайшие дни назначили общее заседание.

Шелухин: Виходить, пленарні засідання припиняються. Беру на увагу Вашу заяву. Вважаю сьогоднішнє засідання закінченим.

(Засідання скінчено в 5 год. 35 хв. поівдні).

Секретар: *Катрановський*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 4, арк. 4 – 21. Оригінал.

* Див. док. № 38.

(10-е засідання)

в 3 год. дня. 24 серпня 1918 р.

Головував Раковський.

Раковський: Объявляю заседание открытым. Прошу прочесть протокол последнего заседания.

(Відчитується протокол попереднього засідання по-українськи).

Раковський: Прошу прочесть по-русски.

(Відчитується протокол по-російськи).

Раковський: Имеете ли что-нибудь против этого протокола.

Шелухин: Нічого не маю.

Раковський: И с нашей стороны.

(Підписується протокол попереднього засідання).

Раковський: На последнем заседании политической комиссии, со стороны председателя украинской мирной делегации, в качестве члена политической комиссии, было прочтено заявление, касающееся признания со стороны Украины, так называемой Донской Республики. В конце этого заявления с нашей стороны было сделано следующее возражение: Рассмотрев заявление украинской мирной делегации, переданное председателем политической комиссии, я уже в качестве председателя российской мирной делегации заявил, что данное заявление, сделанное на заседании политической комиссии, нами принято быть не может, это вопрос пленума. Он может быть обсужден только на пленарном заседании, до тех же пор я предлагаю отсрочить заседание политической комиссии и точно также всех комиссий, которые работают по мирному договору. Со стороны украинской делегации или правильное секции политической комиссии было также выражено согласие. Таким образом, сегодняшнее заседание пленума является результатом заявления, сделанного украинской делегацией, во время заседания политической комиссии, согласно тогдашнему нашему заявлению, я повторяю, что это заявление украинской делегации для нас, пока оно не будет оглашено, считается *nurbe ete non duenu**, поэтому я предлагаю, чтобы это заявление было оглашено на пленарном заседании, чтобы оно было запротоколировано, было внесено в протокол пленарного заседания.

Шелухин: На засіданні політичної комісії не я вніс заяву про Донщину, а голова політичної комісії, але ж вніс її од імені української мирної делегації. В тій заяві йде річ не про Донську Республіку, а про Респуб-

* Так в тексті.

ліку Всевеликого Війська Донського. Взагалі я вважаю потрібним держатися термінології, особливо політичної, як можна більш точніше, бо на цім ґрунті у нас уже вийшло надзвичайно багато непорозумінь. Ви хочете, щоби я оголосив цю заяву.

Раковський: Да.

Шелухин: (до секретаря): Прошу прочитати.
(Оголошується заява по-українськи).*

Раковський: Прошу прочесть по русски.

Шелухин: Вам переданий документ.

Раковський: Да.

(Відчитується заява по-російськи).

Шелухин: До цього маю дати пояснення.

Раковський: Готов слушать.

Шелухин: Українська Держава стоїть на тім ґрунті, що всякий народ має право на політичне самовизначення. Через це, коли б завтра Москва визнала себе монархією, ми мали б визнати її монархією. В Донській області і в тих частинах, які до неї прилягають, самовизначення народне установило всі елементи держави: територію, народ, як сукупність громадян, і верховну владу зо всіма функціями верховної влади. Бувши послідовними в своїх принципах, бажаючи свободи своєму народові, і не бажаючи втручатись в внутрішнє життя громадян Донщини, нехай вони його строять, як самі хочять, ми і визнали Всевелике Військо Донське, як Республіку і, як суверенну державу. Само собою розуміється, що після цього між цією новою державою і нами треба було визначити межі. Це було логичним наслідком з того стану, який утворився. І от ми утворили ці межі. Більше нічого не маю додати.

Раковський: То дополнение, которое уважаемый председатель украинской мирной делегации дал к их заявлению, по-моему, страдает большими недочетами с точки зрения международного права. Здесь не идет речь о признании внутреннего порядка данного государства, которое является суверенным, населяющими его народами, а в выраженном акте есть признание данного государства, как международного субъекта и здесь дело меняется. Украина для нас оставалась международным субъектом и после того, как она перестала быть народной республикой и стала державой...**

Шелухин: Я Вас переб'ю. Я протестую проти цього: з гетьманом форма правління не змінилася. Гетьманщина є Річ Посполита Українська, тобто Республіка Українська. Прошу це завважить, а коли Ви не знаєте цього історичного факту, то я Вам покажу документи.

Раковський: Я не считаюсь и не обязан считаться с политической

* Див. док. № 42.

** Крапки в тексті.

подоплекой каждого государства конституции. Я только принимаю в соображение то название, которое находится в нашей дипломатической переписке. Я совершенно не занимаюсь сравнительной анатомией, я только хочу знать на сколько Украинская Держава, как она называется в наших официальных документах, является международной Республикой. Я хочу просто заявить, в каких случаях, кроме объективной и известной передачи титула должна быть Украинская Держава и ничего другого мною не предусматривается, никакой критики Украинской Державы. Это не есть дело конференции заниматься критикой, но Ваше выражение, оно меняет дело. Нам безразлично, какова политическая конституция Украины, и, каковой она была, когда заключала мир, Брестский договор.

Мы считаем, что есть только Украинская Держава, или правильнее говоря, Украинское Государство, это не имеет значения. Таким образом, первый факт между нами установлен, тот, что не может быть для нас спора о том, что, если завтра Россия, например, будет конституционной монархией, Вы будете с ней продолжать Ваши дипломатические сношения, и не произойдет изменения в добрых соседских отношениях, но то, что Вы сделали по отношению Дона, это уже есть факт совершенно другого характера. Здесь не идет речь о том, что признавать то или другое внутреннее правление, существующий факт изменившегося внутреннего правления, здесь Вы уже признаете факт создания нового государства и здесь, как бы Вы не хотели этот факт перенести в плоскость международного права, избежать этого нельзя. Я к этому вопросу могу подойти с точки зрения отношений Украины с Россией, которые хотя и явились определенным договором, все-таки они считаются известным образом принятыми в международном праве.

В начале переговоров в наших отношениях уже была поставлена известная тенденция с Вашей стороны. Я хочу посмотреть насколько Ваше право является с точки зрения права, а потом с точки зрения факта. С точки зрения права: когда у нас открылось заседание мирной конференции, и, когда мы Вам предъявили наши дипломатические полномочия, у нас произошел спор относительно легального титула Российской Социалистической Федеративной Республики. Вы изволили спросить, кого мы представляем собою. С нашей стороны был дан ответ ясный и категорический, который не оставлял места ни малейшему сомнению, что мы считаем себя легальными представителями, считаем за собой легальный титул всей Российской территории, которая охватывает и Донскую область, и Сибирь, и Крым, и Белоруссию; с этим Вы согласились и доказательством является то обстоятельство, что мы в наших дальнейших переговорах, относительно проведения границы, Вы до последнего заседания политической комиссии, с нами проводили границы в этой области, в Донской области, за которой Вы теперь признали право самостоятельного государства.

Значит у нас, если можно так выразиться, был известный правовой контракт. В начале наших переговоров этот правовой контракт Вы признавали и признавали за нами право говорить от имени всей России, включая сюда и Донскую область, и в Ваших дальнейших переговорах Вы подтвердили этот контракт, и теперь я считаю, что Вашим этим заявлением этот контракт нарушается. Я вспоминаю, что, когда на последнем пленарном заседании, Вы поставили вопрос, считаем ли мы для себя обязательными нормы международного права* и тогда я ответил следующим заявлением от имени российской делегации: заявляем, что там, где Вы идете нам навстречу, заключаете между нами соглашение, безразлично идет ли речь о мирном договоре или о международном соглашении, наше каждое слово будет словом, за которое мы будем отвечать, соответствует всем тем разговорам, которые мы причислили к международной семье, мы будем повиноваться и это является новым торжественным обстоятельством для Вас и для нас считаться с общими нормами международных отношений. Я спрашиваю, можно ли признать за Вашим поступком правильность, если он является нарушением согласия этого контракта между нами. Можно ли считать, что Вы, по отношению к Российской Державе, к Советской Социалистической Федеративной Республике, хотите сохранить те добрые отношения, которые между нами оставались в принципе с того момента, когда мы заключили перемирие, потому что этим уже были открыты двери к миру, и создавались известные новые обязательства, которые уже упрочивались вследствие этого. Относительно восстановления известных нормальных отношений между нами – создания консульства, товарообмена, представителей Красного Креста, устанавливалось почтово-телеграфное и железнодорожное сообщение и так далее. И теперь можно ли считать это доказательством добрых соседских отношений, когда Вы, Украинское Государство, первое признали новое государство, воюющее с нами против Советской Федеративной Республики, я говорю признали первые это государство, хотя оно еще не является суверенным государством, оно не имеет границ, оно не имеет власти признания его народа и нами, оно не имеет признания никакой европейской державы, не имеет признания государства, от которого оно отпадает, и кроме того, можно ли считать, что Вы оставались в рамках того контракта, который был заключен между нами. Вот все, что я имею сказать с точки зрения формальной, что Ваше заявление создает с точки зрения международного права новые отношения и сохраняет за собой право сделать логический вывод из этих новых отношений. Я хочу приступить теперь ко второму пункту, именно к основному Вашему заявлению. Если с точки зрения международного права Ваше заявление не обосновано, можно ли сказать,

* В тексті “правового права”.

что с точки зрения фактов, оно является обоснованным, можно ли сказать, что с точки зрения принципа самоопределения народов, Ваше заявление находит в себе политическое оправдание. Да, Вы говорите о самоопределении народов, Вы в Вашем дополнении к письменному заявлению очень настаивали на этом принципе, но Вы знаете, что он разделяется надвое. Мы говорим, что мы гордимся тем, что этот принцип выдвинула наша революция, однако, мы Вам, когда говорим об этом принципе, всегда будем давать те точные определения, которые не допускают, чтобы из этих принципов выводились заключения, отрицающие самые явления этого принципа, чтобы делать практические выводы, заключающие отрицание этого принципа. Я позволяю себе, раньше чем говорить, как мы его понимаем и как каждый должен понимать, напомнить, что не раз на пленарном заседании и заседаниях политической комиссии Вами же, собственно, Сергей Павлович, поднимался вопрос, отрицалось право части решать за целое. Когда у нас заходил вопрос о селах, о той или иной части территории, об уездах, Вы говорили, что часть не может решать судьбу целого. И с этой точки зрения я спрашиваю: как Вы могли признать, чтобы часть Российского государства, Донская область, неразрывно связанная с нами и этнографически, и исторически, и экономически, чтобы она решала свою судьбу отделения от России. Я не говорю, чтобы я согласен был с Вашим принципом, я к этому подхожу иначе. Вы утверждали, что часть не может решать за целое, и я говорю, что в этом отношении Вы уже сделали большое отступление от Вашего понимания принципа самоопределения. Когда мы говорили об этих принципах самоопределения, Вы сказали, что тут Украина, с одной стороны, и Россия, с другой стороны, будут решать судьбу тех смешанных областей, которые не вошли в границы 3-го Универсала. Повторяю, что я с Вашей точкой зрения могу быть не согласен, но я считаю, что Вы должны быть последовательны с Вашей точкой зрения и то, что Вы на заседаниях наших комиссий утверждали, чтобы это не отражалось на наших отношениях с враждебными нам элементами, восставших против нас местностей. Я теперь подхожу к сущности принципа самоопределения. Да, мы всегда будем приветствовать этот принцип самоопределения, но повторяю, что есть самоопределение и самоопределение. Я в третий раз решаюсь напомнить Вам исторический факт и опять-таки скажу, потому что это является прецедентом из Вашей же собственной политической деятельности. Вы отрицали право “Сфатул-Церия” решать судьбу Бессарабии. Вы отрицали то право за учреждением импровизированным решать судьбу одного за другое целое. Вы протестовали и в документах, получивших международное значение, и значит Вы сами говорите, таким образом, Вы Вашими официальными документами утверждали, что самоопределение, что подобное решение можно принимать или с точки зрения международного права, или по воле демократии. Если перевести этот воп-

рос в плоскость политики, которая является результатом свободно организованной, выраженной воли народа, или народов, то я Вас спрашиваю, есть ли такие элементы в так называемой “Донской республике”. Или, как Вы меня поправили, “Республики Всевеликого Войска Донского”, есть ли там голосование населения, есть ли там выражена воля населения, есть ли там факт, что население создало эту новую власть. Нам всем хорошо известно, что эта власть явилась не результатом борьбы, а известных военных обстоятельств, а отнюдь не результат выражения организованного сознательного волеизъявления самого Донского населения. Эта новая власть, она даже не получила санкции великого войскового круга, который составляет часть Донской области, именно воли казачьего населения. Я еще не знаю, чтобы Вам не было это известно, что войсковой круг Донской области дал свою санкцию на отделение Донской области от России. Этот войсковой круг еще не собрался. Он только соберется 28 августа, а Вы раньше, чем часть населения Донской области дали свое согласие на существование этой новой власти, Вы поспешили признать эту власть. Но я иду дальше: если даже войсковой круг даст свою санкцию новому правительству, если он признает за ним право на суверенное государство, то можно ли все-таки это признать национальным самоопределением. Является ли этот войсковой круг таким органом, волеизъявление которого представляет собою волю всего населения Донской области. Не мне Вам говорить о политической структуре Донской области. Вам лучше известно, что в войсковой круг, туда посылаются представители только казачьего населения, но Вам также известно, что там есть столько же населения крестьянского и городского и, что войсковой круг не являет собою волеизъявления населения. Таким образом, этот принцип самоопределения, которым Вы оперируете, на который Вы опираетесь, признавая независимость, суверенность Донской области, этот принцип наоборот всеми этими обстоятельствами, всеми поступками этого Донского правительства он не подтверждается. Мы признаем право на самоопределение вплоть до полного отделения, но это не значит, что мы его признаем за импровизированным учреждением, воздвигнутым не своими силами, а правительством; мы признаем это право за рабочими и за крестьянами, когда рабочие и крестьяне организуются, когда они путем опроса населения признают этот орган при отсутствии наличности всякой военной силы. Мы признаем и мы высказывались за такое самоопределение. Тогда Вы должны сказать, что на основании этого принципа на самоопределение мы должны были политически это сделать, мы должны были бы признать суверенность этого государства, то я опять Вам скажу, что даже, если бы мы имели надобность национального самоопределения полного демократического самоопределения, и тогда бы мы за Вами не могли признать этого, чтобы сохранить добрые соседские отношения. Я не отрицаю, что Вы несомненно имели мотивы

для цього, я не пускаюсь в Вашу політику, но я вважаю, що Ваше заявлення я категорически отрицаю, чтобы это Ваше заявление о признании Донской Республики являлось обоснованным с международной точки зрения или принципа самоопределения. В этом отношении оно является вполне не обоснованным.

Шелухин: Я буду одповідать коротше. Українська Держава є держава суверенна, через те їй нема чого питатися у Вас, що їй робити. Вона сама собі хазяїн. Коли ми почали з Вами переговори і перейшли до меж, то пригадайте: ми тоді, розмовляючи про межі з Білорусією, казали, що це поки що. Коли буде Білоруська Держава, ми з нею будемо розмежовуватися може інакше, ніж з Вами. Коли ми дійшли до Донщини, то ми теж саме казали, що це поки що. Як виникне Дон, як самостійна держава, то нам доведеться установляти межі з ним. Я попрошу Вас, щоби Ви справки навели в стенограмах і Ви найдете ці наші заяви. Ви казали, що Ваша держава є Совітська Федеративна Республіка і у Вашій заяві точно сказано: де совіти і союз совітів, от там і Ваша держава. На півночі козаки взяли аж до Поворино, на сході до Волги і облягли Царицин. З нашого боку Ваших совітів нема. Яка ж це у Вас федерація, коли в Вашу федерацію можуть входити такі держави, в яких нема совітів. Ви кажете, що ми з Вами словесний контракт склали. Але ж, вибачайте. По контракту ми ніколи своїм суверенітетом перед Вами не поступалися. Щодо питання про легальний титул, то ще Семен Гордий в 1340-х роках писався, що він єсть “всея России”. Се писалося тоді, коли у нього не було ні України, ні Білорусії, ні Галичини, ні Новгород, ні Пскова і т. д. Титул легальний постільки має вагу, постільки його признають. І от, коли хочете, з цього приводу були навіть війни між Польщею та Московією. Литовські князі і королі польські називалися великими князями руськими, а Москва сама хотіла так титулуватися. Із-за цього були суперечки, кому так титулуватися. Легальний титул – це *jus nudum** і воно остільки право, оскільки його визнають. Сей титул може бути тільки претензією: через се, коли ми де визнавали Ваш титул, то визнавали і як щось можливе. Коли побачили, що там нічого можливого не виходить, то само собою розуміється, вся основа цього титулу нищилася. Ви казали, що Україна отпала од Росії. Вибачайте, Ви завжди посилаєтеся на третій Універсал. Яка шкода, що Ви не знаєте української мови. Якби Ви його прочитали, то Ви знали б, що Україна хотіла, щоби Росія була федеративною республікою. Ви цього не визнали і пішли проти України війною. Значить Ви одпали од майбутньої федерації перші. Після сього Україна оголосила себе самостійною державою. Вам тепер треба зватися не Росією, а треба зватися – тут я приніс повне зібрання законів – Московською Державою, або “Российское Царствие”, так само як Слав’янське Государство,

* “лише тільки право” (латин.).

Болгарське, Сербське. Так виходить з повного зібрання законів. Коли Ви Росією себе звете, Ви казали, що нічого не маєте проти того, хоч Ви проти цього спорили, як зауважив голова нашої політичної комісії – хай так буде, тільки не вносьте плутанини в термінологію. Це не шутка, бо з Московським титулом вийшла плутанина і шведська королева розшифровувала в Столбовськiм договорі³⁴, що значить “Российское Царствие”. Ви кажете, що самовизначення це є Ваша ідея. Вибачайте, я старіший за Вас може на 15 років. Я ще на світ не родився, як цей принцип був проголошений між людьми і визнавався українцями, і ніколи не казали, що самовизначення народів утворюється пушками, кулеметами, і рушницями, як це зробили Ви, коли пішли на Україну нас “самоопреділять”. Ви кажете, що частина не рiшає за ціле і я кажу те саме. Це цілком вірно. Треба бути дуже обережним в міркуванні, яка частина, яке ціле. У нас річ ішла про які частини. Про громадські: село, містечко, місто. Розуміється, це не держава. Село – громадська одиниця і не може рiшати питання за державу, а держава складається з частин, як громадських, так і державних. На цій підставі держави бувають союзними державами, буває союз держав, утворюється федерація, конфедерація і т. д. От тут частина самоопреділяється. І от Дон колись був вірним товаришем – не в нинішнім значінні цього слова, а в стариннім, коли товариші мінялися хрестами, і тепер він вступив в союз з Україною, як самоозначена одиниця, яка сама собі чинить лад. Ви кажете, що на Дону генерали. Покиньмо чини. Що таке генерал? Це людина, яка має спеціальне воєнне виховання і службу, так як Ви доктор теж маєте спеціальне виховання і звання доктора. Це треба залишити. Резону я ніякого не бачу чи генерал, чи не генерал. Ви нам дорікаєте, що ми з Сфатул-Церій начебто заплутались. Вибачайте. Ми Сфатул-Церія визнали тоді, як він був справді громадською організацією, а тоді, як йому прийшлося з під кулеметів виявляти свою думку, то безперечно, ми такого акту визнати не можемо. Не визнали і Вас, як Ви прийшли з кулеметами в Київ і хотіли, щоби ми звалися не по-нашому, а не знаю як, бо я тоді, слава Богу, в Києві не був, а в другім місті. Ви все кажете про голосування населення. Це дуже хороша річ, і я її цілком визнаю. Але ж визнаю її в нормальному стані політичного життя. Ви самі кажете, що зараз військові обставини. Значить тепер не такий стан, як звичайно потрібно для голосування населення. Таким чином, виникла і Ваша совітська республіка – хіба ж вона народним голосуванням виникла? Навпаки. Ви злякались народного голосування і розігнали Установчі збори. Військовий круг. Що таке нинішній військовий круг? Я не знаю. Ми побачимо, що він буде, і, як населення до цього поставиться. Коли на цьому військовому крузі збереться тисяча людей, хоч би випадкових, а населення визнає владу і буде слухатися її, то який з цього висновок може бути. Той самий, який Ви зробили. Зараз ми живем в військовім стані. При цих військових обставинах ми дуже добре знаємо, що у Вас всякий, хто не визнає совітської влади, визнається

контрреволюціонером, його сажають в тюрму і розстрілюють. На цим ґрунті у Вас страшна війна скрізь. Ми визнаємо військовий стан речей, бо справді зараз всі воюють. Коли ми бачимо, що козаки зайняли області так, що оточили Царицин, коли ми бачимо, що вони на певній території, що у них є влада і є функції верховної влади, то ми мусимо їх визнати, бо ми, слава Богу, ще не збожеволіли, щоби не рахуватися з фактами. Есть факт, то ми його визнаєм. Раз есть політичний факт, ми його визнаємо, а на те, щоби його визнати, нам нема чого у Вас питатися, бо ми суверенна держава.

Мануїльський: Вначале я позволю себе остановиться на утверждении председателя украинской мирной делегации, что признанием Донской Республики Украинская Держава осуществляет свой принцип суверенитета, прежде всего пусть мне будет позволено сказать, что в этом отношении самый факт появления нашего в Киеве и трехмесячного здесь пребывания является фактом признания суверенитета Украинской Державы, с нашей стороны до сих пор попыток непризнания или так, или иначе нарушения самоопределения принципа суверенитета Украинской Державы не было. Вопрос идет совершенно о другом. Вопрос идет о том, что с нашей стороны признается ли со стороны Украинской Державы суверенитет за РСФСР. От имени нашего правительства мы можем заявить самым решительным образом. Мы явились сюда не для того, чтобы решать будущее судьбы России, а мы явились сюда для того, чтобы решить вопрос о выделении Украины. Здесь вопрос идет не о разделении России, как таковой, здесь идет вопрос о выделении Украины из состава бывшей Российской Империи, ныне Федеративной Социалистической Республики. По Брест-Литовскому договору мы взяли на себя определенные обязательства — мы признали этот суверенитет за Украинской Державой, но мы не брали на себя обязательства отрицать за Российской Федеративной Республикой право устраивать жизнь наших областей, так как мы полагаем и так хочет этого население. С этой точки зрения, когда Вы нам приводите ссылки на то, что сейчас при решении вопроса о Доне, там идет речь о самоопределении народов и пытаетесь возразить нашему председателю ссылками на авторитет или на мундир генерала, я Вам должен сказать, со своей стороны мы здесь не явились для того, чтобы так, или иначе выражать уважение, или неуважение к генеральскому чину генерала Краснова. Мы явились для того, чтобы определить, действительно то классовое определение очень узких определенных кругов является самоопределением Донской Республики, или же этого самоопределения не имеется. Вы нам сказали, что уже на заседаниях политической комиссии Вы неоднократно поднимали вопрос о том, что Вы желали при решении судеб, при определении границ с Российской Республикой наметить границы только в тех частях, где мы соприкасаемся с великорусским населением. С этой точки зрения мы действительно неоднократно слышали с Вашей стороны заявление,

что по вопросу о Белоруссии там может идти речь только о временном определении границ, и, что, когда произойдет самоопределение народности, тогда граница будет пересмотрена. Этот же принцип Вы применяли и по отношению к Востоку, по отношению к казакам, этот принцип Вы пытались установить по отношению к Крыму и т. д. Я должен заявить, что в тех стенограммах, на которые Вы ссылаетесь, Вы найдете заявление российской делегации приблизительно следующего характера. Если мы явились сюда для того, чтобы устанавливать границы с Советской Социалистической Федеративной Республикой, если мы явились сюда для того, чтобы выделить из состава этой республики Украину, то для нас вопрос стоит о выделении границ на всем протяжении бывшей Российской Империи. Для нас нет ни Белоруссии, ни Донщины, ни Крыма. Вопрос о Крыме не решен, не предусмотрен никаким международным трактатом, вопрос о Донщине не предрешен и не предусмотрен никаким международным трактатом. И о Белоруссии также не предусмотрен никаким международным трактатом. Мы можем Вам привести данные, свидетельствующие о подлинном действительном самоопределении народов. Вы говорите нам о том, что самоопределение совершалось пушками и ружьями, что здесь в свое время мы приходили для того, чтобы определять составлять или так, или иначе форсировать это самоопределение. Мы не ответственны за эту гражданскую войну, которая велась у Вас, и, которая ведется сейчас. Вы сейчас имеете действительно самое подлинное самоопределение рабочих и крестьян и Вы будете его иметь до тех пор, пока существуют народы, которые хотят определить свою судьбу. Мы заявляем, что мы не решаем вопроса пушками и ружьями, но мы знаем из истории самоопределения, когда решался вопрос о создании государства пушками и ружьями. Мы поэтому заявляем, что нужно базироваться на фактах, а если Вы коснетесь фактов, то Вы убедитесь; у нас есть постановление съезда советов Донской области, представляющих собою 90% всего организованного трудового населения Донщины, и есть постановление съезда на Кубани и Черноморской республики, состоявшееся в апреле месяце.³⁵ Там также население было организовано, приблизительно 95% всего населения взрослого населения Кубани было представлено. Что же было сказано в этих решениях, которые были вынесены на Донщине и на Кубани. Там было сказано, что казаки, трудовое казачество, все население признало тесную связь с Россией, что оно ни в коем случае не желает выделяться из России. С этой точки зрения, мы имели перед собой самоопределение и мы не отрицаем этого самоопределения. Мы готовы сейчас предоставить право опросить все население, кому оно желает принадлежать: или к республике Краснова³⁶, которая является скрытой формой монархии, или же какой-либо другой политической форме, или желает принадлежать к Российской Федеративной Республике. Если мы поставим этот референдум, будьте уверены, что мы не сомневаемся

в исходе такого референдума. Мы должны сказать, что у нас есть эти заявления и этих заявлений вы не можете отрицать, если сейчас на Донщине есть факт гражданской войны, то по отношению к этому факту гражданской войны и по отношению к тем лицам, которые выступают сейчас против законной власти советов рабочих и крестьян России, мы рассматриваем этих лиц, как наших внутренних мятежников. Если мы не вмешиваемся в Ваши внутренние дела, отношения, если мы не квалифицируем Ваших деяний по отношению к Вашим крестьянам и рабочим, то позвольте Вам сказать, что мы требуем того же на началах взаимности – невмешательства в наши внутренние дела. Этим языком мы будем говорить от имени советского правительства. Этот мандат мы получили. Но я еще хотел бы поставить вопрос, Вы сделали возражение нашему председателю относительно, что, когда вопрос идет о самоопределении, то здесь Вы возражая нам, когда мы выдвигали принцип референдума, то Вы говорили: часть не может определять судьбу целого, Вы приводили пример деревушки, местечка. Я позволю себе поставить вопрос, признаете ли Вы право на самоопределение за областями? За определенными областями, признаете ли это право или нет? Если мы получим на этот вопрос ответ, тогда мы спросим: за какими областями Вы признаете право на самоопределение? Дайте нам на это ясный недвусмысленный ответ. Вот тот вопрос, ответ на который мы желали бы получить от Вас. В частности, по поводу заявления я должен сказать следующее. Мы явились сюда не для того, чтобы заключить мирный договор между Черниговской, Курской и Воронежской губ[ерниями]. Мы явились сюда для того, чтобы санкционировать на основе подписанного нами в Бресте обязательства выделения Украинской Державы из состава Федеративной Рос[сийской] Сов[етской] Рес[публики].

С этой точки зрения при установлении границ у нас может идти речь о выделении границ на всем протяжении быв[шей] Российской Империи. Повторяю, с другой стороны, мы явились сюда не для того, чтобы так или иначе санкционировать классовое самоопределение, самоопределение отдельных генералов, отдельных повстанцев против нашей законной власти.³⁷ Мы явились сюда для этого признания и никогда от этого не откажемся. Этот пункт фигурировал у нас тогда, когда наша партия была гонимой политической партией, когда мы несли каторжные муки, мы тогда защищали принцип самоопределения. Мы не отказывались от него тогда и не откажемся и теперь. Но вопрос идет о том, будет ли это классовое самоопределение или самоопределение самого народа. И вот мы здесь опять вернулись к этому вопросу, от которого Вы с самого начала хотели ускользнуть. Здесь, спустя три месяца, мы опять перед лицом народа, уполномочившего нас решать вопрос об Украине, ставим вопрос о референдуме населения. Без референдума не может быть решен вопрос о границах.

Шелухин: Ви сказали дуже багато, тільки я мало конкретних фактів

можу вловити з того всього, що Ви сказали. “Выделилась Украина из состава Социалистической Советской Республики”. Коли ж вона в Вашій федерації була? Може тоді, коли Ви звідсіль так ішли, що наші вагони забрали і нам їздити зараз ні в чім? Ви кажете про пушки. Так, пушки були, а тепер не пушки...* Я можу Вам документами доказати, де у вас ідуть збори величезних грошей на організацію повстання на Україні, бунтів, забастовок і т. д. Хочете, я Вам покажу цілу кучу ваших часописів. Таким чином, були тоді пушки, а тепер гроші. Це мабуть теж єсть референдум, на який Ви так хочете звести справу. Далі Ви кажете про 95% населення, яке голосувало за вас. Коли се так, то як холера велика, то тоді справді бува так, що здорових дуже мало. Ви читали у Рудольфа Вірхова кваліфікації таких саме подій, як ми пережили за 3 останні роки. Він каже, що це єсть громадська епідемія. Так він назвав і 1848 р. Була така епідемія, коли люди, щоби як можна швидше закінчити війну, утікали з фронту і т. д. Такий стан речей ненормальний і для Вас остільки, що Ви зараз збираєте військо і воюєте. Україна не воює, а Ви воюєте. Проти Вас ми не воюємо, а Ви проти нас воюєте. І такий ненормальний стан речей ви вводите в основу, щоби на ньому будувати все життя. Ви кажете, що ті, хто проти вас, то мятежники. А чому ж Ви не мятежники проти них, чи проти кого другого. Чому не так. На підставі чого Ви кажете про законну владу. Ви вважаєте свою владу законною, а на Дону вважають свою законною. І таким чином виходить, що у кожного своя законна влада і свій закон у нинішні часи революції і загальної війни. Що таке совітська влада? Це є факт революції, та й годі. І через те він єсть закон для данного моменту – тільки через те, а не через щось друге. Так само й тут. Ваша совітська влада була і до Брестського договору і Ви пішли писати Брестський договір, як влада, хоч не були ще ніким визнані, але були тільки, як факт. І коли це для Вас закон, то це для Донщиків теж закон, і для чорноморців, і для всіх інших. Ви питаєте, за якими областями ми визнаємо право на самовизначення. Я не прийшов сюди держати перед Вами екзамен. Це перше. А коли Ви цікавитесь і хочете знати, то я Вам скажу, що за тими, які способні бути державами. От і все, що я можу одповісти, бо я одповідаю тільки на факти, а на голі пропозиції, на діалектологічні висновки та обґрунтування я не відповідаю. Нам треба рахуватися з фактами і, якби ми рахувалися з фактами, може у нас вже і межі були б, і може тоді й з боку Донщини межі були б установили з Вами, а так гаємо час, наче і думаємо, що люди не родяться, не живуть, не старіються, а ждуть поки ми з Вами побалакаємо і скажемо, як їм жити на світі. Я вношу конкретну пропозицію передати питання про межі в політичну комісію, до спеціальності якої це відноситься, щоби вона, вирішивши, сказала нам своє вирішення, і ми в другому пленарному засіданні це розглянули б.

* Крпки в тексті.

Раковський: Относительно Вашего последнего предложения я должен заявить, что здесь не идет речь о границе в данный момент, а идет речь о возможности дальнейших переговоров, при вновь создавшемся положении: признание Вами суверенности, так называемой Всевеликой Донской Республики. Когда речь шла об этом в политической комиссии, по известным техническим соображениям с Вашей стороны был отказ и теперь в пленарном заседании у нас это не есть вопрос о границах, а есть вопрос принципа. Конечно, этот вопрос был в связи с вопросом о границах. Я все-таки предлагаю Вам сделать определенное конкретное предложение. Я не буду пускаться ни в какие исторические перспективы, я только хочу отметить, что здесь ни со стороны политической комиссии, ни со стороны моего товарища ни на одну минуту не было намерения отрицать суверенность и право Украинской Державы располагать своими суверенными правами так, как она этого хочет. Когда Вы говорите нам, что Вы есть хозяин, я думаю, что Вы не уменьшаете значения Вашего суверенитета потому, что его никто и не отрицает. Так что, говоря вульгарно, Вы, Сергей Павлович, ломитесь в открытую дверь: мы Вашего суверенитета не отрицаем. Я хочу внести вопрос о том, что я не хочу называть войною то, что происходит на Украине, я не буду говорить о 3-м Универсале, так как все это не может внести ясности в наши разговоры, я только хочу внести другой вопрос. Я хочу поставить в определенную плоскость этот вопрос. Я говорю: да, мы не отрицаем Ваш суверенитет, признавайте Дон, Черноморскую Республику, какое-нибудь правительство в Москве – это дело Ваше, здесь вопрос является только в совместимости продолжения переговоров, не является ли это фактом, нарушающим те элементы статута, который был заключен между нами в начале самих переговоров. Ведь Вы говорите, что между нами нет контакта, что Вы считаетесь с фактами, тогда между нами значит нет ничего твердого: за время переговоров у нас имеется определенное состояние, после переговоров Вы можете нам объявить войну.

Шелухин: Не об'явимо, можете бути спокійні.

Раковський: Вы можете объявить войну, это Ваше суверенное право. Вы можете поддерживать против нас, открыть действия, поддерживать нашего врага. На Вашей территории организуются отряды астраханской армии, образуются эшелоны, которые отправляются против нашей власти воевать, это, конечно, есть Ваши суверенные права, но является ли это дружеским актом? Вот на что я хотел бы получить от Вас ответ.

Шелухин: Я Вам дам відповідь. Але ж я почну з кінця. Я Вашу думку про референдум чи плебісцит, чи не знаю, як їх назвати, бо це якась така справа, що їй і назви не підбереш, я її той раз в практичному виконанні довів до абсурда і цим доказав всю помилковість Вашого принципу. Я сказав тоді так. По Ваших формулах виходить так: оце Великоросія, а тут Україна, а оце села посередині. І коли одно село

каже “я до України”, а друге “я до Росії”, то отримується державна черезполосиця. Так виходить, коли практично рішати питання неправильним методом. Громадська одиниця у Вас вирішає питання державне. Громадська нехай собі громадські питання вирішає, а не державні. Не можна межувати Європу й так, як я межував, будучи студентом, як поїхав до Петрограду і видав три географічні карти та книжку: “О естественных пределах народов и государств”. Ми тоді утворили цю книгу з моїм приятелем, таким, як і я молодим. Однак, вже тоді ми одну основну думку вловили цілком правильно, хоч помилок було багацько у нас. Але безперечною була правда, що та межа, яка проводиться по карті теоретично, ніколи не може в натурі бути правильною. По такій межі може вийти, що дві залізничні станції будуть в Україні, а три станції в Московщині, одна станція буде на Україні, 2 на Московщині. Може вийти, що один шматок річки у нас, а другий у Вас, може вийти, що півсела у нас, а пів у Вас. Може вийти, що фабрика у нас, а ліс тої фабрики у Вас. Може вийти, що фабрика у Вас, а плянтації для тої фабрики у нас. Розуміється в таких випадках треба провести межу так, щоби не руйнувати цілого, і от, коли межа проходить серед міста, то треба, щоб він комусь належав, як ціле, або нам, або Вам. Що ж тоді зробимо: будемо битися за те, чи що. Тоді питаємо горожан, куди їм любіше – туди йдуть собі з Богом. Це буде як раз спірне питання і шляхом опроса населення ми розрішаємо його так, як мали на думці, коли укладали умову. Я знаю, що Ви на словах нашого суверенітету не відкидаєте. Це я дуже добре знаю: на словах. Так. А на ділі. На ділі чуємо і бачимо кожен раз камінь преткнення. Та й на словах можна багацько привести заперечень із російських часописів тих партій, які були урядовими. Ви самі не могли установити своїх областей. Як же Ви хочете, щоби ми установили Ваші межі? От ми Вам і сказали тоді, що коли так, то ми визнаємо тут легальний титул. Так. Але, коли прийдеться до того, що там буде самостійна держава, то будемо з нею балакати. Так справа стала з межою од Білорусії, так само ми перейшли і до Дону і під цими умовами ми вели весь час переговори. Я думаю, що і тепер для нас обставини не перемінилися в порівнянні з тим, що було попереду. Те, що було умовним, тільки стало фактом, але принципової переміни тут немає. Значить і переговори можуть продовжуватися. Ви нам указуєте на астраханців. Я не знаю, що таке астраханці, що вони з себе уявляють, яку організацію. Я бачу, що це великороси і цілком натурально, що вони від нас їдуть, Куди ж їм їхати? Це вони добре роблять, що їдуть. Ми можемо тільки побажати їм щасливої дороги, коли вони не хочуть з нами жити вкупі. А ще не було прикладу такого, щоби ми кого гнали з України. Вчора я бачив 120 українських підвод наших людей, що тікають з Великоросії. Це я бачив. Але, щоби ви бачили, як українці кого вигнали, я не знаю. Астраханці їдуть без зброї, значить це не військо, бо ми звикли, що військо іде зі зброєю, вінтовками, орудіями і т. д. Що вони одягнуті по-воєнному, то

подивіться, хто тепер не одягнутий по-воєнному.

Ще одну увагу зроблю. Краснов на малому крузі вибраний і скликає великий круг. Що буде на великім крузі, не знаємо, але малий круг уже був і Краснова вибрав. Через те мусимо рахуватися з ним, як з таким урядовцем, з таким представником, який обібраний голосуванням. Закінчую я конкретною пропозицією. До цього часу ми вели переговори про межі. Ми дуже бажаємо миру. Безперечно. Я це Вам скільки раз казав і ми бажаємо скласти умови миру, як можна швидше і розмежуватися, як можна швидше. Не наша вина, що справа затягується, але я прямо повинен сказати: в сім Ваша вина, і я те можу довести документами, що Ваша. Ми умовно вели переговори і досі умовно ведемо, щодо Донщини, щодо Білорусії. Вели до цього часу, будемо вести і далі. Я не бачу ніякої переміни з цього боку, крім того, що умовність перестала бути умовністю в однім пункті і може скоро перестане бути умовністю що й до другого пункту. Не знаємо, що може бути завтра з Білорусією. Будемо вести переговори так і далі. Перейдемо до конкретної роботи, щоб закінчити діло, щоб справді нас за це подякували, а не ганьбили, як зараз ганьблять через те, що на тій полосі, яка зветься прикордонною, ті, кого Ви самі звете бандами, зараз розоряють людей, ріжуть, там кров річками тече, грабують. Там буде голод в цю зиму. В ім'я гуманності я кличу, щоби як можна швидше закінчити справу з миром, щоби Ваша і наша влада знали твердо, де межа, і обороняли кожна свій бік межі, і кожна свою людність. Я Вам додам ще одне. Ми 12-го числа* написали договір щодо вагонів. Він і до цього часу не виконаний. Чому? У вас думають, що в цих вагонах можуть перевозити противників совітської влади. З цього виходить, що позаяк Україна проти совітської влади, а в тих вагонах будуть їздити українці, то ви їх ніколи нам не віддасте. На що ж Ви договір писали? А як ми напишемо договір, виконаємо його і розрішемо справу конкретно, тоді буде й спокій. Тоді одкинемо усякі умовності і прийдемо справді до добросусідських відносин, в яких ми Вам будемо помогати, а Ви нам. Тоді наш український народ скаже Вам спасибі, а Ваш народ скаже нам спасибі. А так ніхто нам не скаже доброго слова.

Мануїльський: Я хочу начать с того, чем кончил г. председатель украинской делегации. Господин председатель украинской делегации говорил о высоких принципах гуманности. Я должен сказать, что, если на границе имелись случаи насилия, совершенные отдельными группами вооруженных людей, то советское правительство принимало все меры, самые суровые и беспощадные, вплоть до расстрела. И поэтому оно сейчас на границе поставило таможенных чиновников, которые производят осмотр. Так что в этом отношении жалобы г. председателя украинской делегации являются совершенно излишними. Но, если

* Мається на увазі 12 червня 1918 р.

говорить с точки зрения гуманности, я бы привел другие факты, которые заставили бы нас, если бы мы исходили из этих чувств, принять те или другие меры. Дело в том, что сейчас с обеих сторон проходят огромные волны беженцев. На границе, в настоящее время, хотя бы Кореневе 14 000 украинских граждан, и когда мне приходилось проезжать, то я констатировал такие картины, которых не приходилось даже наблюдать и тогда, когда галицийское население бежало и скопилось около Ровен в количестве, доходящем до 60000. Вы помните, что им приходилось пить из луж, когда они были окружены кольцом и их никуда не пропускали. Эти граждане, которых я видел, они обратились ко мне с претензиями, почему до сих пор им не предоставлено состава вагонов для перевозки и почему до сих пор не регулируется вопрос о беженцах. Я должен сказать, сейчас перед лицом мирной конференции, что вина в этом всецело падает на украинскую делегацию. Мы с самого начала поставили вопрос о пассажирском движении, о провозе этих граждан, вопрос, который достиг сейчас своей крайней остроты. Мы поставили вопрос о грузах, но несмотря на то, что в комиссии по товарообмену ни об этом движении, ни о пассажирском движении ничего не говорилось. Мы привели две недели тому назад телеграмму о том, что у нас заготовлены пассажирские вагоны для того, чтобы хотя бы в минимальном количестве удовлетворять требования обеих сторон. Украинская делегация и, в частности Министерство путей сообщения, до сих пор ответа не дали. Так что с этой точки зрения, если говорить о чувстве гуманности, то необходимо считаться с фактами. Эти факты говорят о том, что, если до сих пор беженцы и эта волна населения, которая там застряла, что, если действительно они являются очагами заразы, то это объясняется тем, что до сих пор не восстановлено наше железнодорожное сообщение, то вина в этом падает не на российскую делегацию. Но это попутно. Есть другие вопросы, которые для нас более важны. Я думаю, что г. председатель скорее шутил, чем говорил серьезно, когда указывал на то, что, если с украинской территории выезжают невооруженные люди, не принадлежащие к полкам, с определенными значками, то они являются частными людьми. Я думаю, что, если бы из Российской Советской Республики к Вам стали приезжать люди невооруженные, хотя бы даже в штатском костюме, но, если бы Вы могли указать нам их, то, конечно, мы бы приняли меры к тому, чтобы так или иначе этого не допускать. У Вас же это делается совершенно открыто. Я думаю, что г. председатель украинской делегации просто шутил, когда говорил об этом, потому что здесь же, в гостинице “Прага” открыто мобилизуется армия. Вы говорите, что до сих пор не исполнено соглашение, которое заключено между нами. Мы Вам ответили, что подвижной состав для пассажирского движения мы предоставим. Мы готовы предоставить Вам подвижной состав, но если этот подвижной состав будет перевозить войска для того, чтобы они сражались против нашей револю-

ционной армии, то само собою разумеется, что мы, не изменяя своему государству, мы не можем дать этого подвижного состава до тех пор, пока на украинской территории открыто будут формироваться штабы для того, чтобы наносить нам предательские удары, до тех пор Украина будет центром, где будут возникать заговоры и восстания против нашего правительства.. .

Шелухин: Я прошу (председателя) понудити Вашего товарира взяти назад слово “предательские”.

Раковський: Слово “предательские” относится не к...*

Мануїльський: Позвольте мне объяснить...*

Раковський: Так как это обращение было ко мне, то я попрошу разрешения сказать. Слово “предательские” относится к тем организациям, которые открыто действуют на украинской территории, которые посылают отсюда людей, которые с нескрываемой определенной целью, а действия которых Вы могли прочесть в сегодняшних газетах, что астраханцы сражаются возле станции Куберле. Эти люди явились на нашу территорию и действуют против нашей власти, содействуя расчленению России, ниспровержению власти народа, рабочих и крестьян и этих людей мы имеем право называть предателями. Относительно Украинской Державы мы можем сказать только то, что она дает возможность формироваться всем этим элементам, создавать свои штабы, давать свои объявления, организовываться, покупать оружие, делать набор, что она этим совершает акт не дружественный, но не акт предательский, потому что мы давно говорили об этих астраханцах.³⁸

Шелухин: Значить Ви це слово “предательские” до України не відносите. Сим я задоволений.

Раковський: Слово “предательские” только Вы могли принимать по отношению к Украинской Державе, ибо этого никто не мог сказать, но что Украинская Держава держится по отношению к этим элементам толерантно, и, что эта толерантность несовместима ни с мирным договором, ни с добрососедскими отношениями, которые есть элементарные понятия, признаваемое всеми цивилизованными народами.

Мануїльський: Я думаю, что разъяснение г. председателя вполне согласуется с теми заявлениями, которые я сделал. Это касается действительно тех элементов, которые я назвал предательскими по отношению к нам. Я удивляюсь, почему г. председатель, не сверившись со стенограммой, поднял этот инцидент. Прохожу мимо и буду продолжать. До тех пор, пока вопрос об этой астраханской армии и об этих элементах, которые группируются и наносят нам предательский удар, пока этот вопрос не разрешен, пока эти элементы перевозятся в тех вагонах, которые мы даем, само собой разумеется, что о соблюдении

* Крaпки в текстi.

принципа перемирия с Вашей стороны не может быть и речи. Но если речь пошла о нарушении перемирия, то позвольте Вам сказать откровенно и прямо, что договор о перемирии 12 июня несомненно не был соблюден. У нас была речь о перемирии на всем фронте. Возьмем карту: после перемирия на Батайском фронте оно не было соблюдено, и войска продвигались дальше, так что этот договор оказался лоскутом бумаги. Дальше, проходя мимо, отвечаю только на те упреки, которые сделал г. председатель. Я должен сказать, что мы принимаем все меры к тому, чтобы, когда дело касается интересов гражданского населения, когда речь идет о том, чтобы сейчас же наладить перевоз многочисленных граждан, стремящихся с одной стороны с Великороссии на Украину и с Украины на Великороссию, то само собой разумеется, что вагоны мы дадим, и у нас речь идет не об этом, как эти лица настроены, ибо Вы великолепно знаете, что в наших вагонах мы вывозим сейчас целые сотни людей, которые настроены против Советской власти, которые выезжают на Украину, и в этом отношении мы лояльно выполняем наши обязанности. Так что Ваши упреки попали не по адресу, а только лишний раз иллюстрируют то положение, то ненормальное положение, которое создалось вообще, потому что украинская делегация не соблюдала условий перемирия. Но есть другой вопрос, – это о принципе референдума. Господину председателю украинской делегации угодно было сослаться на свою юношескую брошюру, написанную им в студенческие годы. Я эти упреки к принципу референдума отношу приблизительно к той эпохе, когда эта брошюра была написана. Мне кажется, что те возражения, которые были сделаны относительно принципа референдума обыкновенно делаются всеми против избирательного права. Все эти соображения, которые Вы приводили нам, они настолько абстрактны, настолько не имеют отношения к делу, что меня прямо даже удивило, как в серьезном собрании люди выдвигают подобного рода изумительные аргументы.

Шелухин: У нашiм зiбраннi є багато “iзумительного”.

Раковський: У нас речь шла [не] о том, что мы будем здесь делить деревни, станции Каланатаевку, Жолобовку или Коренево, не о том, что мы будем делить города отдельные, Ростов-на-Дону и т. д. У нас речь идет о целых областях, где как раз является спорным вопрос о том, какое там большинство населения: великорусское или украинское, что мы имеем такую область, как донецкая территория, и вот об этих областях мы можем сказать со спокойной совестью, что, благодаря той эмиграционной волне великорусского населения, которая там прошла после 1897 г., там большинство населения великорусское, и для того, чтобы разрешить такой вопрос целой огромной области, население которой несколько миллионов, мы предлагали опросить это население. Господин председатель украинской делегации сводит весь вопрос к каким-то двум деревням, к этой чересполосице. Для нас вопрос идет о части Харьковской губернии, между прочим, о Таганрогском

округе, о Курской губернии, о части Воронежской губернии, т. е. тех областях, которые являются спорными. Но если исходить из этнографического принципа, то Вы знаете, что у нас начались споры об этнографическом и географическом принципе, у нас были недоразумения между нашими экспертами и было бы недоразумением прибегать к опросу населения, если применить принцип референдума к Донской области. Я должен сказать, что этот принцип там уже соблюден, мы имеем документы, приведем целый ряд фактов конкретных, целый ряд постановлений съездов и советов. Но Вы говорите, что есть генерал Краснов, который расстреливает рабочих и крестьян, но это есть только факт, на который Вы ссылаетесь. Я Вам приведу другой факт: в Донской области был применен принцип референдума населения: к какому правительству оно желает присоединиться, и там было вынесено решение по соглашению с нами, что они принимают центральное правление, это факт, имеющий огромное значение для всей области. Я удивляюсь неосведомленности украинской делегации в этом отношении. Говорить, что советское правительство пытается обескачивать население, в то время, когда у нас есть документы, где говорится, что казачий быт весь остается по-старому, что по отношению казачьего фонда, если Советская Россия по отношению ко всей остальной России применяет ту или другую агрессивную форму, то по отношению казаков остается весь казачий фонд в распоряжении казаков. Это вынесено постановление, и с другой стороны, не только остался этот казачий фонд, но сохранилась казачья семья, весь казачий быт. Принимая такой факт как причинение убытков, советское правительство изготовило декрет, что оно оплачивает все убытки, с самого начала войны, все убытки, причиненные этому населению. Я говорю это пред лицом всей мирной конференции и за каждое слово отвечаю, что все убытки, которые были причинены донскому населению гражданской войной, будут возмещены советским правительством и рекомендует казачеству создать для этого комиссию. Это показывает насколько эта часть тесно органически связана с нами и показывает, что здесь не может быть речи о каком-нибудь самоопределении. Здесь было выбрано правительство всеобщим голосованием трудового населения. Мы в этих пунктах применили принцип референдума, он имел место в начале мая и, что же г. председатель украинской делегации возражает нам по этому вопросу. Ни одного существенного аргумента, ни одного факта г. председатель украинской делегации не потрудился нам привести, кроме ссылки на свою юную брошюру.

Шелухин: Я не зсилався на неї, Бог з Вами.

Раковський: Здесь все слышали Вашу ссылку на брошюру и на шведскую королеву, но нам желательно было бы получить конкретный ответ на поставленные нами вопросы.

Шелухин: Я могу дати Вам відповідь. Справа вся в тім, що ота вся біда з людністю, про яку Ви казали, як раз твориться за Вашою ме-

жею. І, розуміється, коли Ви зробили похід на Україну, так, що з України забрали всі вагони, цистерни, паровози, то у нас недохват і нема чим перевозити людей. Тепер Ви їх не даєте через те, що в вагонах будуть їздити українці, які не признають совітської влади. Ви кинули нам докір, що тут робота не йде. Вибачайте. Ви ж самі припинили роботу комісій. Не ми ж їх припинили, а Ви припинили. Наші комісії працюють, а спільні не роблять, бо Ви припинили їх роботу. Я тут перед лицем всього зібрання приношу велику подяку Християну Георгієвичу, що на всі ті мої звертання до його, щоби заступитися за той люд, який грабували і били, я завше получав задоволення тим, що він звертався до свого уряду, і там робили можливі розпорядження. Це так. Але ж хто винен? Не ми ж винні в тому, що поки нема певних меж, то всякі банди бродять, не слухають Вашої влади, я і зараз одержав телеграму, що гроші пограбували. Певно, якби була межа, то і наша сторона дивилася б і Ваша, може в чотири ока доглянули б краще, ніж в двоє. Тут паралель не зовсім то вірна, щодо того, хто до нас приїздить і виїздить. Великоросів Ви до нас посилаєте, великороси до нас їдуть. Це Ваше становище. Наше становище інакше. Українців ми до Вас не посилаємо. Астраханці їдуть від нас, але ж то великороси. І ми кажемо, коли їм не любо у нас жити, щасливої дороги. Але ми українців до Вас не посилаємо, щоби вони Вас били, і ми грошей не збираємо, щоби у Вас робити заколоти та безладдя. Ось читайте. Я Вам прочитаю, скільки назбирано у Вас грошей, щоби устроювати на Україні стачки, щоби не можна було жити на світі спокійно, щоби Україна не могла бути ніяк самостійною і незалежною від Московщини. Так я Вам можу процитувати, це з Вашої преси півофіціальної: “Известия Центрального Исполнительного Комитета Советов”, “Правда” і інші. Це ж органи, коли не офіційні, так півофіціальні. Ви кажете про цивілізовані народи і нас ставите на круг людей не цивілізованих за те, що толерантно відносимося до великоросів, яким хочеться їхати додому. А оце цивілізовано збирати величезні гроші на те, щоби в чужій державі утворювати каламутню всяку? Ви кажете про Батайськ. А хто стріляв на Батайськ, хто перший напад зробив? Більшовики. А хіба ж українські війська, і німецькі двинулись хоч на один крок? Вони стоять на місці, а двинувся Денікін і козаки. Отже нам не закидайте, бо це не ми робили, а Ви і донці. Ви посилаєтесь на експертизу по етнографії. Нам краще не згадувати б про ту експертизу. Тоді як наші експерти приносили цілу гору книжок і підтверджували свою позицію, Ваші експерти згоджувались з ними, але як треба було рішуче написати про те, казали: “А от ми питаємо г. Раковського”. Що се за експертиза. Експерт каже від знання, від науки, а не від того, як йому хтось там каже. Ви кажете про опрос населення. Ми знаєм, що цим голосуванням у Вас було представлено сто вісім процентів людності. Проценту друкувались навіть у Ваших часописах і 108% виходило на 100 людей. Що ж це за голосування? Це, наприклад було в Рязанській губернії, що із ста душ получалось

108 голосів. Живих було 100 душ, а 108 голоси подали. Тим, що Ви хочете платити на Донщині збитки, кому Ви їх Вашими вчинками причинили, то це Ви дуже добре робите, це надзвичайно добре. Ми це візьмемо до уваги. Може і мені заплатите, бо і до мене прийшли більшовики, розбили стіл, забрали гроші і пішли. Це було в Одесі. Так це нам дуже приємно, але ж мене все-таки ніякою заплатою ніхто не зможе на свій бік прихилити. Я певен, що, коли заплатите населенню, то між ним може найдуться такі, що і при вас згодні бути, так як були згодні бути і при Україні, коли буде сало та інвентар, а як ні, то при Великоросії. Так я кажу, що і тут будуть такі. Але ж ми не з тої категорії, що за сало та інвентар згодилися б міняти позиції. Ми живем в тяжкі часи громадянської епідемії. Це треба розважити, та не в докір людиності, бо того, хто хворий, не можна докорити, а ті, хто не хворі, повинні рахуватися з тим. І через те я, наприклад, дивуюсь. В однім випадку Ви визнаєте вибори, а як в кінці листопада 1917 р. військовий круг і представники селян обрали Каледина і Богаєвського, то Ви цього не визнали. Значить, самі ви кажете, що є голосування і голосування, вибори і вибори. Так не робіть же так, щоби визнавати лише ті вибори, які вам подобаються. Розуміється, коли Ви кажете, що Божою милістю Ви оставляєте за Донським військом право на їх звичаї, то я не знаю, що Ви взагалі визнаєте після того. Тоді покладається все на Божію милість. І вже не приходиться Вам іронізувати над шведською королевою. Я не знаю чи Ви бачили повне зібрання законів. Оце один том із 140. Знаючи, через що я це казав, Ви не іронізували б і знали б, що це є закон. Коли хочете я Вам його дам, і Ви прочитаєте. Я перехожу до конкретної пропозиції і прошу знов перейти до практичної роботи, продовжувати наші роботи про межі, позаяк обставини ті самі, що були спочатку. Фактично перемінилися тільки в Донщині, хоч там принципіально було так само, як зараз.

Раковський: Я не думаю, що можна сумневатись, если бы следили за нашими работами, за нашими усилиями. Я говорю о российской делегации, что едва ли можно сомневаться в наших намерениях заключить мир. В этом отношении мы можем сказать, что наша совесть совершенно спокойна. Мы старались во всех отношениях найти какой-нибудь выход, прибегая к принципу опроса, принципу арбитража, мы все это делали, имея ввиду не только справедливость, демократичность этих принципов, но еще и потому, что в том положении, в котором мы находились, этот принцип является единственным выходом из нашего положения. Мы шли навстречу при определении договора о перемирии, мы шли навстречу в наших вопросах о почтово-телеграфном сообщении, о товарообмене, о железнодорожных сообщениях, о представителях Красного Креста. В этом отношении едва ли можно сделать нам упрек. Что же касается вопроса о вагонах, то мы говорили Вам, что нас заставляет так относиться к этому вопросу некоторый страх, но это еще не значит, что мы отказываемся. Мы

отпустили 5000 вагонов для товарообмена. Теперь мы можем спросить: было ли с Вашей стороны сделано все, что нужно? Я уже не буду говорить о Батайском фронте, Вы не имели права нам делать упрека, потому что, несмотря на наше решение, на Батайском фронте не было перемирия. Ведь мы старались ликвидировать как только возможно все пограничные инциденты, но к несчастью, должен сказать, что все те прецеденты, которые были у нас на нашей территории, теперь они случаются у вас на Вашей территории. Я уже не говорю о нейтральной зоне, что мы всегда будем иметь там ряд инцидентов, но дело в том, что на самой [станции] Коренево, что там лица, которые приезжают, жалуются на то, что там есть люди, называющие себя гайдамаками, они останавливают, задерживают и грабят. Может быть это не настоящие гайдамаки, может быть это только разновидность гайдамаков, но во всяком случае это факт.

Шелухин: Це совітські війська перейшли туди.

Раковський: Я хочу только сказать, что на Вашей территории Вы не можете с ними справиться. Я продолжаю, В нашем намерении заключить мир никто не может сомневаться уже потому, что мы должны оставить этот фронт, Ваш фронт и отправить свои войска туда, где мы должны сражаться для того, чтобы ликвидировать ту войну, чтобы опять не началась на Вашей территории эта губительная война. Мы защищаем Вас, Вы являетесь для нас нашим тылом. Я говорю, что не может быть сомнений в том, что мы не хотим продолжать войну, и, что у нас нет ни малейшего интереса не заключить договора. Я говорю, что мы желаем иметь договор, чтобы прийти к известному товарообмену, дать Вам товары, которые нужны Вам и получить от Вас сахар, хлеб и т. д. Так что никто не может утверждать, что мы желаем, чтобы наши отношения с Украиной остались неопределенными. Но я спрашиваю, с Вашей стороны делаете ли Вы все, для того, чтобы наладить эти переговоры, заключение этого мирного договора. Я уже не говорю о пользе этого договора, об этом будут говорить наши комиссии, но я перехожу к вопросу о признании Вами Донской Республики. Ведь, если с Вашей стороны было желание, чтобы между нами рассеялись всякие опасения, Вы не пожелали сознательно Вашей санкцией осветить положение, которое является, между прочим, опасностью и для Вас той гражданской войны, которая в сущности ведется в Донской области. Вы отлично знаете, что в Донской области, что там присутствие определенного факта, что там находится армия, которая стремится свергнуть нашу власть, чтобы привести монархию на русскую территорию. Я спрашиваю, что, когда Вы подписывали Ваши соглашения с Доном, думали ли Вы, что мы учтем этот факт, как дружественный, разве Вам было безразлично, как мы будем относиться к этому. Если Вы читали сегодня газету, то Вы знаете, если желаете я Вам прочту телеграмму из Ростова, относительно обхода красновской армии, так что скрываться и говорить, что Вы ничего не знаете, Вам

это можно, а нам нельзя. Мы должны считаться с этим. Я не думаю, чтобы Вы серьезно считались, если бы Вы думали, что советской власти все равно, что бы Вы ни сделали, она с этим согласится. Я не думаю, что в этом отношении другое государство, с которым Вы желаете добрососедских отношений, чтобы можно было отнестись к Вашему поступку, т. е. во время переговоров санкционировать, как это сделали Вы, это еще больше усложняет Ваше признание. Если бы Вы сказали, что мы считаем Вас представителями только России, а не Белоруссии, не Дона то с ними Вы будете говорить отдельно, тогда Вы были бы правы. Но когда Вы считали нас властью и подтвердили это Вашим договором, подтвердили Вашей резолюцией, когда признавали титул за нами, Вы не можете теперь говорить того, что мы являемся не признанными в этих областях. Вы говорите, что я заявил, что мы считаем, что советская власть распространяется там, где есть советы, я Вам скажу, что это не значит, что в данном случае советская власть потеряла суверенные права. Ведь мы не говорим об исключениях, О том, что Ваше правительство, после того, как оно является занято чужими войсками той или другой иностранной державы, занята Ваша территория, это не отнимает еще у вас суверенных прав. Ведь мы не говорим, что Ваша Центральная Рада, что некоторое время она находилась на чужой территории за границей³⁹, а между тем она оставалась все-таки правительством, и Вы не имеете права упрекать нас...*

Шелухин: Це не я Вас докоряв, це Ваш товариш мене докоряв.

Раковський: Я хочу сказать, что все-таки Ваша власть осталась. Мы не отрицаем, что юридическая власть остается в то время, когда мы находимся в войне с Доном, Вы поддерживаете эту власть. Если бы Вы это сделали после того, когда создалось какое-нибудь определенное положение, когда Дон явился бы как настоящее государство, но Вы видите, что это есть только военные обстоятельства, которые ему помогают, но не его собственная сила. Если бы было иначе, мы бы тогда сказали, что там делать нечего уже, там имеется государство, признанное всеми, и нам нельзя его не признать, но тем не менее мы остаемся с Вами и считаем это исключительными условиями.

Я заявляю, что мы никоим образом не можем продолжать переговоры, в основе которых лежит с Вашей стороны признание известного правительства, которое для нас является правительством, стремящимся к отделению той или иной провинции от России. Вы должны считаться с этими элементарными фактами или же Вы, может быть, думали, что мы так слабы, что мы можем принять все. Теперь для того, чтобы продолжать работу, я Вас спрашиваю, будем ли мы продолжать проводить границы, продолжать работы во всех грани-

* Крaпки в текстi.

цах или в той части границы, которые Вы считаете неосновательно нашими. Я еще хочу сделать возражение. Вы изволили сказать, что здесь, на Украинской территории производится формирование, характер которого вполне определен, открыто организуются армии и т. д. Вы изволили ответить, что у нас, в нашей печати московской открыта подписка в пользу стачечников-железнодорожников на украинской территории. Вы, Сергей Павлович, юрист и Вы хорошо знаете, что есть факты, которые с точки зрения закона считаются легальными, и всякая поддержка таких фактов является легальной. Забастовка это факт легальный и с точки зрения закона Вашего и всех законов. И в Германии также собирались деньги на забастовку, которая происходила в Швеции и забастовка, которая происходила в России в 1905 г., и даже русское правительство не могло сделать упрека немецкому правительству, потому что забастовка является фактом легальным. Другое дело, если бы Вы сказали, что правительство, сама власть была бы причастна к этому, но частная инициатива, она свободна. Я вижу, что Ваше внимание отвлечено, Вы меня не слушаете. Вас отвлекает Михаил Антонович...*

Славинський: Вы мне разрешите сказать, что когда Вы говорили, Дмитрий Захарович разговаривал с Вами...*

Шелухин: Я Вас слухав і слухаю.

Раковський: Значит, получилась полная симметрия...* Я продолжаю. Так что забастовка не может ставиться нам в вину с Вашей стороны, и только говорит в пользу тех, которые борются с советской властью. Это определенный акт легальный, который имеет определенный политический характер. Но вот, другое дело, когда на Вашей территории организуются военные действия, открытые военные действия против советской власти, то я должен сказать, что такой факт недопустим. Я Ваше предложение, относительно того, чтобы перенести вопрос в комиссию, продолжать наши переговоры, принимаю только в том смысле, что мы определяем всю нашу границу, для нас факт определения дальнейшей границы с Доном является Вашим национальным делом с Доном, но нас он не связывает. Это Ваше дело.

Шелухин: Ми заключили договір з донцями, а не з добровольцями, це я прошу зауважити, і заявляю Вам тут, що в тих умовах у нас є умова, що вони не можуть допомогти чехословакам і не можуть заключати договорів таких, які б ішли в розріз з нашими інтересами. Таким чином, ми дбали про інтереси наших союзників, дбали про інтереси і Ваші. З ким ми заключаємо мир, з тим повинні говорити про межі в тих місцях, де з ними межуємо. В тих місцях, де з Вами межуємо, будемо говорити з Вами, а там, де з Вами не межуємо, там чого будемо з Вами годитися? І Ви з нами не будете годитися про межі в Королівстві

* Крапки в тексті.

Польським. Нам до цього нема діла. І нема нам діла до того, як Ви будете говорити про межі на півночі, а треба нам годитися про ті межі, які нас і Вас розділяють. Щодо виступів з Вашого боку, мушу зауважити, що в часописах виступають урядові партії більшовицькі. Вони загрожують піти з оружьем в руках проти нас і кажуть, що вони йдуть проти буржуазних наймитів і проти тих, хто посягає на революцію. Це ви посягаєте на революцію, це правда, я вже це Вам казав. Отже виходить, що люди підуть з оружьем проти кого. Проти братів українців і будуть їх бити оружьем, вважаючи їх буржуями так, як вважали буржуазною Центральну Раду. В № 170 “Правды” цілком ясно про це саме кажеться, що великороси повинні противитися всякому розділенню України і Росії. В № 172 “Известий Всероссийского Союза Советов” українські партії визнаються контрреволюційними і там є призив проти українських партій, щоби допомагати залізнодорожним забастовщикам і разом іти проти українських партій, які називаються тут согластельними. Бачите, це зовсім не те, що ми тут робимо. У нас великороси ідуть собі без зброї до своїх великоросів. І що ж нам їх задержувати, чи що, арештовувати, сажати по тюрмах. За що? За те, що ідуть до своїх великоросів. Нехай з Богом ідуть, нехай роблять, що хочуть, бо вони свободні так, як ми свободні і Ви свободні. Ми справді довготерпеливі. Через що? Через те, що дуже хочемо миру. Ми бажаємо миру, бо нам його треба для організаційного державного життя і ми його хочемо. Через те ми довготерпеливі і через те так дивимось на цю справу, що незважаючи на все, ми все-таки повинні говорити з Вами про мир. І от нам треба умовитися за межі, де ми з Вами соприкасаємось – од Вигоновського озера до Ново-Хоперського району. Оцю межу я і прошу взяти на увагу, а там вже з дончаками рахуйтеся, як знаєте. Коли вважаєте, що вони ваші. Ви їх поб’єте, тоді будете Ви з нами межувати, не поб’єте – тоді вони будуть межувати. Це Ваша справа особиста. Ми з Вами межуюмо од Вигоновського озера до Ново-Хоперського району, про цю межу будемо з Вами балакати і так воно треба. Я тільки не зрозумів Вас гаразд, як саме Ви казали про категоричну Вашу позицію. Що се було погрозою перериву, чи що. Я заявляю, що ми хочемо вести переговори про мир, хочемо справу закінчити миром, бо в цьому нуждається і наш, і Ваш народ, і ми, зважаючи на інтереси не одного народу, а народів, гідні жертвувати усім, щоб мир був, і поступитися всім, та багато вже й поступилися, чим не треба було б поступатися при інших обставинах. Не дурно у нас і зібрання було про мир, – Ви читали в часописах, і з’їзд назначений на те, щоби скласти мир між державами взагалі. Конкретна моя пропозиція зводиться до того, щоби нам продовжити переговори про мир і почати з Вигоновського озера.

Раковський: Ваше предложение я не могу принять.

Шелухин: Значить розрив.

Раковський: Мы готовы к этому каждый момент. Я прежде всего

хочу возвратиться к Вашему практическому замечанию, относительно декрета, возмещения убытков, причиненных гражданской войной Донской области. Мы ликвидируем в наших границах, отсюда Вы сделали заключение, что было бы очень приятно, чтобы такая вещь была сделана и по отношению к Украине. Мы отвечаем за наших большевиков, отвечает русское правительство, но Вы должны отвечать за Ваших.

Шелухин: Нам більш нічого й не треба. Ми докажемо, що це були Ваші більшовики.

Раковський: Относительно Вашего предложения, я вижу, что Вы даже не стараетесь скрыть противоречия: ведь нашей фактической власти нет в Белоруссии и почему Вам было угодно переговариваться с нами о Белоруссии. Почему Вы проводили границы до Выгоновского озера.

Шелухин: Там ще немає государства.

Раковський: Но ведь мы там фактически соприкасаемся, и там мы проводим границы. Мы с Белоруссией соприкасаемся, но там наших советов нет. Я хочу Вам только вскрыть Ваше внутреннее противоречие. Там нашей фактической власти нет, наших суверенных прав, а в Крыму...^{*} Извините, но это обывательская точка зрения понимания границ, а не юридическая. Вы должны согласиться с тем, что границы не есть только факт, а договорное соглашение, что до тех пор, пока Вы не заставите нас признать, что мы имеем власть на Дону, на Белоруссии, эти границы остаются, это значит, что на основании договора, где говорится, что это есть территория Советской Республики. Так что Ваше отношение к этому вопросу, это значит нежелание считаться с этим договором. Говорить о Донской области, признавать ее в то время, как в Брестском договоре говорится о нем (о Доне), как об определенной русской территории, – это есть отрицать Брестский договор и даже известное неуважение к этому договору.

Шелухин: Я просив би сказати, де в Брестському договорі є сказано про Дон, там про Дон немає ні слуху, нічого не сказано.

Раковський: Для Вас вопрос о границах сводится к обывательскому представлению о границах, но этот вопрос так не может обсуждаться на мирной конференции, а только в частных разговорах. Мы требуем, чтобы к следующему заседанию мы представили Вам письменное заключение, и, чтобы Вы дали нам ответ тоже в форме письменного заключения. Мы подошли к такому критическому моменту в наших переговорах, что каждое наше слово, каждый ответ должен быть зафиксирован, должен быть санкционирован нашими подписями. С нашей стороны я предлагаю не передавать этого вопроса в комиссию, а отсрочить заседание до следующего заседания, когда мы представим Вам письменное заключение и, так как Вы говорите

* Крпки в тексті.

одинаково до представлення Вами письмального заключення на основанні наших висновків.

Шелухин: Я це приймаю. Тоді, як Ви нам пришлете Вашу заяву, тоді й установиться, коли саме буде друге засідання.

Раковський: Я погоджений. Я хотів би однак зробити друге пропозиція. Ви зможете говорити про Ваші межі з Донською областю, Ви зможете говорити про відносини, створені між Вами і Донським державством, виключаючи відомі дії по відношенню до цих осіб, так як Ви зможете навіть сказати по відношенню чехо-словаків...*

Шелухин: Там про чехословаків нічого не сказано, є річ про те, що вони не можуть заключити угоди проти наших союзників.

Раковський: Так як питання про межі це не є яка-небудь державна таємниця, то зможете ли Ви нам повідомити ті частини Вашої угоди, які стосуються питання про межі.

Шелухин: Ви хочете знати межі, але у нас поки що повної угоди немає, є тільки попереджувальна угода і про те чи можна його оголосити, чи ні я повинен запитати у міністра закордонних справ, позаяк до цього питання не властиво сам торкатись.

Раковський: Тоді сьогоднішнє засідання можна закрити. Я надіюсь, що ми одержимо відповідь на сьогоднішнє пропозиція. На цьому я вважаю, що сьогоднішнє засідання закривається. Наступне засідання буде призначено по обоюдному нашому погодженню.

Шелухин: Я погоджений.

(Засідання починається о 7 год. вечора.)

Секретар засідання: *М. Пожар*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 4, арк. 24 – 55. Оригінал.

№ 26

(11-е засідання)

о 3 год. 45 хв. дня 10 вересня 1918 р.

Головою С. Шелухин.

Шелухин: Відкриваю засідання. Перш ніж розпочати його з питання протоколу, дозвольте мені оголосити постанову української мирової

* Крапки в тексті.

делегатії: “Осуджуючи всякий терор, чи масовий, чи над окремою особою, од кого б він не походив, українська мирова делегація висловлює своє повне обурення проти терористичного замаху на життя голови Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки”.

Раковський: От имени русской делегации изъявляю чувство благодарности председателю украинской мирной делегации, который от имени всей делегации выразил свое соболезнование по поводу покушения на председателя Совета Народных Комиссаров тов. В. И. Ленина. При этом он осудил террористические акты безразлично с какой стороны они бы не выходили. От имени русской мирной делегации я заявляю, что чувства соболезнования и сочувствия председателя украинской мирной делегации нами будут переданы советскому правительству, и мы со своей стороны в этих выражениях видим доказательство желания украинского народа жить в дружбе и мире с русским народом.

Шелухин: Прошу прочитати протокол.

Прочитується протокол попереднього засідання на українській та російській мовах.

Шелухин: Я нічого не маю проти протоколу.

Раковський: С нашей стороны также нет возражений.

Протокол підписується обома сторонами.

Шелухин: 24 серпня у нас було останнє пленарне засідання, на якому Ви зробили заяву про те, що подасте нам в письмєнній формі Вашу заяву про донські межі, і про відношення до Дону. Через се у нас вийшла перерва. Сьогодні у нас 10 вересня. Ми ще цієї заяви від Вас не одержали. Я просив би Вас висловитися з сього приводу.

Раковський: У нас заявление готово и так как оно не могло бы иметь легальной силы, если не будет оглашено на пленарном заседании, то мы отсрочили его оглашение до сегодняшнего заседания, и я готов это оглашение сейчас же сделать, но предварительно я желал бы получить ответ на наш вопрос, который был поставлен в конце прошлого заседания, относительно Украинско-Донского мирного договора и специально по вопросу о границах, который, являясь по своему характеру фактом публичного права мог быть нам сообщен.

Шелухин: У нас договора з Доном ще не написано. У нас єсть тільки попередні умови. По цим попереднім умовам межа з Доном проведена по останній адміністративній межі, за виключкою території коло нашого города Маріуполя. Там особлива комісія проведе межу таким чином, що вона зайде за адміністративну межу, щоб коло Маріуполя була площа землі, яка забезпечувала би існування города в адміністративних відносинах. Таким чином, там одійде часть території Ростовської округи до України. Що ж до останніх пунктів, то там тільки поставлено умови про те, що повинна скластися комісія, яка виробить договори: торговельні, поштові і всякі інші. От і все найбільш важне.

Раковський: Вы изволили заявить, что граница проходит по административной границе, но я не понял: административной границы, по всей вероятности, Донской области и украинских уездов.

Шелухин: Губерній.

Раковський: Губерній. После этого Вашего заявления, которое мы принимаем к сведению, я прочту декларацию Российской мирной делегации.* “Российская мирная делегация...”** (читает).

Шелухин: Ця декларація вимагає відповіді, розуміється в письмений формі. Ми її Вам і дамо. Але ж я мушу Вам задати одне питання. Уже той раз я Вам казав, що ми розмежуємося з нашими сусідами. Поки що Білорусія ще не уявляє з себе окремої держави, а через те ми, ведучи переговори про межі од Білорусії, зауважуємо, що з Вами ми ведемо ті переговори до того часу, поки Білорусія не буде суверенною державою і стане нашим сусідом. Те саме ми сказали про Дон. Тепер виникає питання практичного характеру, практичного змісту. Я хотів мати на його відповідь для того, щоб розв'язати його і в відповіді на Вашу декларацію. А що якби ми з Вами підписали мирового договору завтра і установеми межі з сусідом тим од Дону, якого зараз не маємо: з совітською владою. Що Ви будете робити з тою межею. Можете Ви зараз поставити своє військо оберігати цю межу і мати з нами сусідські відношення на отій межі та гарантувати нас од того, щоби нашими сусідами дончаки не вважали себе. На це питання прошу дати відповідь по тій простій причині, що ми річ ведемо про державу, як про реальне, конкретне, політичне явище, а не про щось абстрактне, щось тільки таке, яке єсть в претензії і більш нічого. От Ви казали про легальний титул. Так, ми знаємо, що російський цар мав легальний титул і на Норвегію. Що ж Ви цей титул за собою вважаєте і теж, чи ні. Я це питаю через те, що Ви робили заяви, що Ви унаслідували все чисто, що було за верховною владою Російської Держави.

Раковський: Вы изволили возвратиться к историческим реминисценциям и по аналогии обессилить наш легальный титул на те области, которые составляли нераздельную часть бывшей Российской Империи, и сегодня на основании договоров составляют нераздельную часть Российской Советской Федеративной Социалистической Республики. Вы изволили спросить, считаем ли мы себя наследниками царского титула, легального титула на Норвегию. Наш юрисконсульт мне отправил записку, что этот титул, прежде всего, является персональным титулом, и, что он не переходит.

Шелухин: Так само як на Україну.

* Див. док. № 45.

** Крапки в тексті.

Раковський: Он переходит по наследству в семью Гольштейн – Готторпов⁴⁰, но он не переходит по наследству от государства к государству.

Шелухин: От це і треба було мені од Вас почути.

Раковський: Вы будете делать все выводы, которые Вам угодно сделать из этого заявления нашего юрисконсульта. С моей стороны я совершенно оставляю в стороне эту ссылку. Должен Вам заметить, что, когда из созданных фактически положений, мы делаем те или иные выводы правового характера, мы всегда должны считаться с прочностью или с переходным характером этих фактических положений, и, что в этом отношении Ваша аналогия не дает Вам никакого права, из каких-то отношений, которые существовали между фамилией Готторпов-Гольштейн и норвежской короной делать выводы относительно Донской области. Повторяю: есть факты и факты, есть фактические и фактические положения и то, что теперь происходит в Донской области, то фактически теперешнее положение, на которое Вы ссылаетесь, и, которое Вы хотели бы как-нибудь примирить с Вашими претензиями или, правильнее говоря, с необходимостью для Вашего государства считаться с фактическим хозяином данной соседней провинции, это фактическое положение повторяю, создалось в последние два или три месяца, и это фактическое положение может быть не продержится больше месяца или двух месяцев. Вы не имеете дела, как мы уже указали, даже с провинцией, которая себя считает государством. Вы напрасно ссылались даже на принцип самоопределения ибо Дон не заявлял, что он хочет быть и оставаться самостоятельным отдельным государством. Дон временно, так как та власть, которая теперь находится в России не соответствует классовым интересам власти, находящейся на Дону, временно объявляет себя государством самостоятельным, для того, чтобы он послужил Пьемонтом для воссоздания Российской единой монархии, и как сами Вы могли убедиться из речи донского атамана, предполагая, что в эту монархию будет включена и Украина. Таким образом, прежде всего Ваша ссылка на фактическое положение чрезвычайно шатка, ибо это фактическое положение само подвержено самым быстрым и неожиданным переменам. Если сам Донской генеральный штаб в своих сводках признает, и сам атаман на войсковом круге заявил, что целые полки переходят к советским войскам, целые казачьи полки переходили к ним, если казачье население, я не говорю уже о населении крестьянском, о котором Вам великолепно известно (хотя оно составляет половину населения Донской области), что оно относится абсолютно враждебно к той политической и социальной формации, которая теперь называется Донской Республикой, но, если казачье население, если население северной части Донской области, северных округов, риском своей жизни, риском

быть объявленными изменниками со стороны Донского правительства, переходит на сторону советской власти, если, с другой стороны, Вы считаетесь с тем обстоятельством, что сам атаман Краснов заявил, что его сила, его политический авторитет очень много выиграл от поддержки не самого Донского народа, а еще и от поддержки других государств, то для Вас должно быть ясно, что эта Донская Республика является республикой эфемерной, и когда Вы хотите создавать прочные отношения, договорные отношения, которые должны предусматривать и устанавливать ваши отношения с другими государствами не на короткий период, не на месяц, не на два месяца, а на вечные времена, как говорится в договорах, тогда, конечно, для Вас то фактическое положение, которое находится теперь в Донской области, должно быть учитываемо, как временный случай, как мятеж известных контрреволюционных сил против власти крестьян и рабочих. Я понимаю, что вам безразлично, какова фактическая структура этого правительства, каковы цели этого правительства, но так как оно существует в данный момент вам приходится считаться, вам приходится иметь дело с ним, ибо как Вы заявляете, на этой границе в данный момент находятся не наши войска, а войска Краснова. Но я думаю, что из этого положения, из необходимости считаться с этим правительством далеко не вытекает необходимость его признания и необходимость определения границ с этим правительством, и, чтобы не идти дальше я могу сослаться на прецеденты, на договорные прецеденты самых настоящих дней. Ведь же не только Вы находитесь в известных фактических отношениях с донским правительством. Ведь же не только вам приходится считаться с тем фактом, который и мы не отрицаем, что там в данный момент, неизвестно на какое время находится власть не советская, но другие правительства нашли из этого положения другой выход, не признавая донского правительства, и входя с ним в деловые отношения постольку, поскольку это абсолютно необходимо для того, чтобы сохранить известные нормальные или полунормальные отношения на границе. Говоря об этой дилемме, или об этой альтернативе, в которую Вы поставлены считаться с этим правительством, или, признавая за ним власть, не считаться с ним, Вы говорите только, чтобы я Вам со своей стороны показал некоторый выход. Я думаю, что Вы в этом совете не нуждаетесь. У Вас есть знаменитый прецедент, который вполне определяет, какой мог бы быть для Вас выход, и когда Вы признали Дон, и определяли с ним границы, Вы руковод[ствова]лись* не столько необходимостью создать нормальные отношения на вашей границе, но Вы руковод[ствова]лись* известными политическими соображениями. Не мне рассматривать эти

* В тексті “руководились”.

Ваши политические соображения, но во всяком случае, как вывод из всего сказанного я могу утверждать, что для Вас не является необходимым тот факт, который теперь в наших переговорах является большим камнем преткновения.

Шелухин: Ми на Дон дивимосся зовсім не так, як Ви дивитесь, і це ми викладемо в відповіді на Вашу декларацію. Цим сьогоднішнє засідання можна закінчити.

Раковський: Мы согласны.

Шелухин: Чи у Вас є ще якісь заяви.

Раковський: С нашей стороны больше никаких заявлений нет. Мы ожидаем только ответа на нашу декларацию.

Шелухин: Тоді об'являю засідання сьогодні закінченим.

Голова української мирної делегації: *С. Шелухин*

- Ф. 2607, оп. 3, спр. 4, арк. 59 – 64. Оригінал.

№ 27

(12-е засідання)

о 3 год. дня 26 вересня 1918 р.

Головою Раковський.

Раковський: Объявляю заседание открытым. Прошу секретаря прочесть протокол прошлого заседания.

Прочитується протокол по-українськи.

Раковський: Прошу огласить перевод.

Прочитується протокол по-російськи і підписується обома сторонами.

Раковський: На сегодняшнем пленарном заседании мы должны выслушать ответ украинской мирной делегации по поводу нашего заявления, сделанного на прошлом заседании, но предварительно я прошу разрешения украинской делегации прочесть ответ с нашей стороны на заявление, которое было нам послано г. председателем украинской мирной делегации по поводу договора о перемирии*. Я его только прочту, как ответ на Ваше заявление. Хотя Ваше заявление было нам послано нарочным, но ввиду важности вопроса, я считаю нужным наш ответ огласить и передать Вам, чтобы Вы его приняли к сведению.

* Йдеться про заяву від 20 вересня. Див. док. № 46.

Шелухин: Я на це маю зауважити, що, коли читати відповідь, то треба прочитати і те, на що дається відповідь, а затим се не входить в наші мирові переговори. То заява, зроблена мною по уповноваженні українського уряду, Вам зроблена, як особі, яка має безпосередні зносини з своїм урядом і, таким чином, може швидше поладнати справу.

Раковський: Я все-таки не совсем разделяю точку зрения председателя украинской мирной делегации, ибо это заявление касается не тех или иных вопросов между нашими правительствами, а договора 12 июня, заключенного между делегациями, так что я на это заявление не смотрю как на обыкновенное заявление по поводу того или иного инцидента, который мог произойти между обеими сторонами, и поэтому предлагаю прочесть Ваше заявление и наш ответ и ограничиться принятием к сведению одного и другого.

Шелухин: Я Вашої відповіді не знаю, а тому не знаю, чи до відомості прийняти, чи ще прийдеться який інший вжиток зробити. Я Вам мушу зауважити, що наш міністр закордонних справ заслаб і по тій причині ця справа була доручена мені. Ця справа зовсім не тичеться до наших переговорів, і вона єсть ні що інше, як виконання того договору, який ми склали.

Мануїльський: Я должен сказать, что, когда дело касается обычных явлений, входящих в кадр общего дипломатического круга ведомства, тогда, конечно, такие заявления должны быть сообщены мирной делегацией нашему консулу. Но здесь как раз речь идет вполне определенно о нарушении того перемирия, которое нами было подписано 12 июня, и поэтому оно входит в кадры работ мирной конференции. Я поэтому настаиваю от имени российской делегации на том, чтобы было оглашено заявление, с которым г. председатель украинской делегации изволил обратиться к нам, и с другой стороны, наш ответ от имени российской мирной делегации.

Раковський: Я извиняюсь, тут происходит недоразумение. Идет речь не о Вашем первом заявлении, которое Вы сделали вместе с Вашим визитом, а идет речь о письменном Вашем заявлении по поводу договора 12 июня, а именно по вопросу о гражданстве, и о других пунктах договора о перемирии 12 июня.

Шелухин: Я нічого не мав би проти читання і, коли хочете, то я і зараз проти того нічого не маю, але мене тут обходить одне, а саме те, що такими сторонніми, більш сторонніми розмовами ми відтягуємо справу серйозної ваги, ту тему, якою ми найбільш повинні турбуватись.

Раковський: Я все-таки сделаю маленькое возражение. Если бы это касалось незначительного инцидента, я также не оглашал бы его на пленарном заседании конференции, но так как вопрос касается договора 12 июня, то есть самого крупного факта, самого крупного завоевания нашей мирной конференции, то я считаю, что несмотря на то, что это все-таки отнимет некоторое время, всеже необходимо огласить

наш ответ. Но предварительно я желал бы, если Вы согласны, чтобы Ваше письменное заявление было также оглашено.

Шелухин: Будьте ласкаві. Я нічого не маю проти, аби швидше.

Раковський: У меня имеется к сожалению только украинский экземпляр.

Шелухин: Будемо перекладати.

Раковський: Тогда я прошу огласить.

Мануїльський: Если г. председатель украинской делегации ничего не имеет против, то я думаю, что мы откажемся от российского текста и огласим только украинский.

Шелухин: Будьте ласкаві. Нам російського перекладу не потрібно.

Мануїльський: Тем более, что это было напечатано в газетах. “До голови російської мирової делегації”... (читає)*.

Раковський: Желаете огласить еще по-русски.

Шелухин: Ні.

Раковський: Заявление российской мирной делегации: “В ответ на заявление г. председателя”... (читає)**

Шелухин: Позаяк це було зроблено мною з доручення уряду, то Вашу заяву-одповідь я передам урядові, але ж мушу зауважити од себе, що я, уважно слухавши цю заяву, фактичного ґрунту в ній не бачу. Ви нарікаєте на претензії наші. А звідкіль це виникли у Вас претензії. Чого ради Чернігівщина Ваша. Мінщина Ваша? На яких підставах? На таких, на яких наша, тільки у нас є ще історичні і є ще другі основи, про які я мав честь Вам сказати. Ви шостим пунктом Берестейського договору зобов'язались очистити українську територію од Ваших військ і червоної гвардії. На цій підставі ми вправі бажати, що та частина земель, яка належить до української території, має право бути вільною од реквізицій і не анексіонованою. Ви це розумієте добре, бо там я написав в своїй одповіді, що це значить. Щодо виступів преси всякої проти Вас, то Ви не звернули уваги на те, що та преса ворожа і українству, котра проти Вас так виступає. Це являється тільки свідоцтвом того, що на Україні засновується справжня свобода. Щодо заяви про залізнодорожну комунікацію, то тут уже все цілком і про товарообмін не відповідає дійсності. Справді, ми не маємо ні паровозів, ні вагонів через те, що Ваші загоны прийшли до Києва, і, відходячи назад, позабирали всі паровози, всі вагони. По договору 12 іюня Ви сказали, що поки ми уловимось щодо того майна, тимчасово ми одержимо ці вагони і паровози. Зараз ми їх не маємо. В чім же будемо їздити, в чім ми будемо возити. Щодо вказівок на пункт договору про підданство, то тут справді ціла трагедія. Ось я зараз получив відомості, що арештовано більше

* Див. док. № 46.

** Див. док. № 47.

250 людей в Петрограді і розстріляно, між ними Безака, Ревенко, Мета. Це українські піддані, безперечно. Процедуру реєстрації ми тут по договору упростили так, як я написав. Українець являється до свого консула, той перевіряє документи, раз все відповідає вимогам закону, він записує, реєструє і сповіща про це російський уряд. Так само і тут ми повинні робити з росіянами. Я міркую, що принцип самовизначення повинен бути справжнім принципом, а не якоюсь Сціллою і Харібдою. Для того, щоб пройти між цією Сціллою і Харібдою, у вас треба заплатити 25 крб., гербового збору, 75 крб. ще якогось іншого збору, дати підписку, що до контрреволюції не належиш. А що таке контрреволюція. На всім світі реєстрація робиться дурно, а тільки в демократичній Східній Федеративній Республіці Російській треба бути багатим, щоби виписатися з її підданства. От через що я мушу звернути увагу на те, що українці, особливо бідні, не мають ніякої змоги виписатися. Щодо Вашої вказівки на те, що староста Стародубський поширив відозву, то я мушу сказати, що Стародуб на українській території, був завше українською територією, і коли совітські війська прийшли війною і тимчасово зайняли його, то вони зобов'язалися по шостому пункту Берестейського договору його очистити. Я Вас питаю: на підставі чого совітський уряд порозсилав по нашим банкам циркуляр про соціалізацію українських заводів на українській території і вимагав вернути їм ті гроші, які лежать в банках? Оце справді є недопустимим зносини з чужою державою, бо се втручання в її справи. Я взагалі мушу сказати, що ця Ваша заява не базується на фактах і певно уряд дасть більш подробну відповідь на неї, а я це тільки мушу зауважити, через те, що воно справді кидається в вічі, навіть при поверховому слуханні Вашої заяви.

Раковський: Я должен выразить сожаление, что г. председатель украинской мирной делегации перенес вопрос в несколько другую плоскость. Между нами не может идти спор о претензиях Украины и претензиях России. Не об этом я говорю и не об этом я с Вами теперь хочу спорить, имеете ли Вы право на весь Стародубский уезд или нет, и имеем ли мы право на те, или иные уезды Украины или нет. Я исхожу здесь из того определенного положения международного права, что в то время, когда по тем или иным причинам на данной территории упраздняется власть данного государства, лояльно, законно. тогда административные органы соседнего государства не имеют никакого права обращаться с приказами и распоряжениями к властям соседнего государства. Вы легко можете себе представить, к каким результатам и к какой путанице мы придем, если наши советы будут со своей стороны отправлять приказы и предписания вашим повитовым старостам, а что мы там в данный момент находимся и являемся законной властью, оставляя даже в стороне то, что мы там были всегда, доказательством этому является то, что между нами и Вами существует договор о перемирии и демаркационная линия. Все, что есть север-

нее этой демаркационной линии, относится к нам: является ли это временным или постоянным нашим владением, но пока там есть демаркационная линия, пока там есть вещественные пределы нашей власти, Ваши власти не имеют никакого права заходить севернее этой демаркационной линии и отправлять приказы нашим властям. Об этом только идет речь.

Шелухин: Вибачайте, я мушу зауважити, що в договорі цього немає, і у нас демаркаційної лінії немає, а є фактична лінія, на якій стоять війська.

Раковський: Вы ошибаетесь. Во всех договорах, которые имеются у Вас, и которые были заключены между нашими и германско-украинским командованием, говорится вполне определенно о демаркационной линии, и Вы сами очень часто об этой демаркационной линии говорите, когда Вы говорите о нейтральной зоне. Так что Ваше утверждение является фактически необоснованным. Но безразлично, есть ли демаркационная линия или нет, в данном случае это не имеет значения. Если есть прекращение боевых действий, то, очевидно, прекращение этих боевых действий в тот момент, когда оно состоялось, и определяет, где установилась линия, таким образом определяется и граница, и фактическая власть данного государства. Она не заходит дальше ее, и повторяю, здесь не идет речь о том, чтобы Вы у нас оспаривали те или иные провинции, или мы у Вас оспаривали те или иные области, а о том, чтобы Ваша власть оставалась на почве международного права, и не вмешивалась бы в наши внутренние отношения. Вы говорите, что на основании ст. 6 Брест-Литовского договора наши армии должны были очистить украинскую территорию. Но Вы забываете, во-первых, что мы сюда явились как раз для того, чтобы на основании этой ст. 6 Брест-Литовского договора определить границы Украины, и до тех пор пока эти границы не определены, мы с ними можем считаться и считаемся только постольку, поскольку между нами и Вами существует определенная демаркационная линия, она замещает теперь границу. Но есть еще другое обстоятельство, которое еще больше суживает границу собственно государства Украинского. Дело в том, что демаркационная линия заходит дальше той границы Украины, которая, хотя односторонне, но существует в соглашении между Германией и Украиной, границы 3-го Универсала. Я говорю даже, если считаться с этим 3-м Универсалом, ибо он для нас является пока только односторонним актом, но если его считать как максимум предела Украинской Державы, то все, что является севернее этих границ и занято временно армией германской или украинской, оно подлежит другому законодательству, другой юрисдикции. В так называемых оккупируемых местностях, на основании Гаагской конвенции должны прилагаться другие законы, а не законы Вашего государства.

Шелухин: Я хотів би узнати, про які окупіровані міста Ви кажете.

Раковський: Мне кажется, я очень ясно говорю.

Шелухин: Зовсім не ясно. Я не розумію, про яку сторону Ви кажете, що вона окупірована.

Раковський: Я очень ясно говорю. На этом основании определяется граница Вашего государства. Пока еще между нами и Вами нет договора, пока есть только демаркационная линия, а нет настоящей государственной границы. Это Вам великолепно известно. Является вопрос, может ли эта демаркационная линия считаться заменяющей Вашу государственную границу? Нет, потому что у Вас в соглашении с Германией определено, что граница государственная Украины распространяется на 8 губерний и 9-ю без Крыма.

Шелухин: Цього немає.

Раковський: И то, что находится между этими двумя границами, то, что есть между демаркационной линией, временно теперь фактической границей и той границей, которая предусматривается в Универсале и в Вашем соглашении, это является особой оккупированной зоной. Тем паче, это можно говорить относительно Белоруссии, ибо там в этих пяти южных уездах Минской губернии и в Могилевской губернии Вы не явились даже фактически хозяевами, Вы использовали только положение, созданное временно оккупацией этих частей, чтобы отправить туда Ваших комиссаров и навязать Ваших представителей местному населению. Вы говорите, что Вы не можете принимать никаких мер против прессы, и, что доказательством этого является то обстоятельство, что она пишет не только против нас, но и против Украины. Я не знаю пишет ли она против украинского государства, но вообще этот спор по-моему совершенно неуместен между нами.

Шелухин: Ви тільки його і підняли, я його не підіймав.

Раковський: Нет, я извиняюсь. Я ни на одну минуту не думал, и мы никогда не думали требовать от Украинской Державы, чтобы она принимала меры против печати, потому что она критикует или даже потому, что она призывает к вооруженному восстанию против советской власти. Если я привел это в нашем заявлении, то только для того, чтобы обосновать, что и с Вашей стороны не должно быть никаких нареканий, если в русской социалистической советской печати критикуют украинское правительство, и, если там выражаются симпатии по отношению к крестьянскому и рабочему движению на Украине. Вот единственно с этой целью я говорил об отношении к нам здешней прессы. Дальше Вы заявили, что, если железнодорожное сообщение до сих пор не налажено, то это потому, что мы не дали вам паровозов, не дали вам вагонов. Я вполне определенно сказал, что у нас есть 12 классных поездов с русскими паровозами, которые должны были обслуживать прямое беспересадочное сообщение между Киевом и Москвой. И здесь идет речь именно о том, что мы начали исполнять те услуги, и те обязательства, которые приняли на себя – снабжать по

мере возможности украинское железнодорожное ведомство нашими классными вагонами и нашими товарными вагонами. С другой стороны, Вам известно, что нами было выражено согласие предоставить украинскому железнодорожному ведомству, ввиду начинающегося товарообмена, как только он начинается – 5000 товарных вагонов, что же касается того количества вагонов и паровозов, о которых Вы говорите, то оно было увезено из Украины на российскую советскую территорию, то этот вопрос, если Вам может быть неизвестно, то я должен Вас осведомить, этот вопрос разрабатывается смешанной комиссией, которая должна была сделать подсчет этих увезенных вагонов и паровозов. В этой смешанной комиссии есть разногласие, вполне понятное, потому что с украинской стороны хотят считать как вагоны и паровозы Украинской Державы, те вагоны и паровозы, которые 1 января 1918 г. находились в украинских депо. Со стороны российской мирной делегации было возражение, что такое разрешение вопроса неправильно, ибо за время войны вследствие военных действий на украинской территории находилось гораздо больше паровозов и вагонов, чем в обыкновенное время, и, что поэтому нужно принять в соображение статистику 1 января 1914 г. Но во всяком случае, в решении этого вопроса с нашей стороны не было препятствий. Дальше Вы говорите, что вопрос о подданстве нами осложняется, но Вы ничего мне не ответили на мое возражение, правы мы или нет, в том утверждении, что будто бы вопрос о подданстве разрешается нашим договором 12 июня. я утверждаю, что нет.

Шелухин: А я твержу, що так.

Раковський: Ибо, во-первых, нигде там не говорится ни о какой процедуре регистрации, в нашем договоре и не могло быть и речи ни о какой процедуре регистрации, ни о каком способе приобретения украинского подданства украинскими уроженцами на российской территории по той простой причине, что в тот момент, когда мы заключили договор о перемирии еще не было украинского закона о гражданстве, он был выпущен чуть ли не месяц спустя после нашего договора о перемирии. Как закон, изданный Вашей державой, он имел ввиду исключительно интересы украинских граждан и совершенно не считался с интересами Советской Республики и, конечно, мы со своей стороны для охраны наших интересов тоже должны были издать закон о гражданстве. С другой стороны, если вопрос о подданстве был предрешен договором о перемирии 12 июня, то нам незачем было в нашей схеме договора, которая была принята нами на пленарном заседании после заключения договора о перемирии предусматривать пункт о гражданстве, то есть как раз тот пункт, который должен был определить уже не отдельными односторонними законами, а путем международного соглашения, путем нашего договора должен был разрешить вопрос о подданстве украинцев и русских. До тех пор, конечно, пока договора нет, пока договорным путем, нашим общим

соглашением этот вопрос не будет разрешен, каждая сторона будет считаться со своей декларацией. Я не понимаю, почему Украинская Держава, украинская делегация, как ее представительница, нарекает, осуждает нас, за то, что мы предусматриваем ряд формальностей для тех, которые хотят перейти в чужое подданство. Почему украинская делегация удивляется, что мы считаем всех бывших российских подданных, то есть подданных бывшей Российской Империи, и теперь опять российских подданных, но уже Советской Республики, что мы всех их считаем русскими гражданами. Я не понимаю, почему Вы нас в этом упрекаете. Дело в том, что Ваш закон также заявил, что до момента издания закона все те, которые проживали на украинской территории и являлись подданными бывшей Российской Империи, считаются украинскими подданными, если они не сделают заявления о выходе из украинского подданства. Точно также и мы заявляем, что все те, [которые] проживали и имели постоянное местожительство на территории Советской Республики и являлись подданными бывшей Российской Империи, они считаются российскими гражданами и для того, чтобы принять другое гражданство, они должны выйти из российского гражданства, также как русские на Украине и украинцы для того, чтобы принять другое гражданство, должны выйти из украинского гражданства. Мы просто-напросто шли по Вашим стопам. Таким образом, все споры, которые идут вокруг гражданства, являются результатом именно одностороннего законодательства России и Украины, и они могут решаться только путем договора. Я со своей стороны заявляю, что ничего не имею против, если мы разрешим этот вопрос отдельным соглашением, но конечно, соглашением, которое будет одинаково обязательно для Вас и для нас, если мы создадим нормы одинаковые для Вас и для нас. Ведь Вы же создавали здесь нормы совершенно иные для Вас и для нас, ведь Вы же для русских, которые проживали на украинской территории предоставили месяц срока для того, чтобы выйти из украинского гражданства и потом этот срок Вы продолжили на 4 месяца, а для украинцев, которые проживают на российской территории, для того, чтобы выйти из российского гражданства, Вы им предоставили год всего. Таким образом, такое неравное отношение, конечно, нами не может быть принято. Я говорю, что только соглашением, которое будет одинаково для обеих сторон, для обеих государств вопрос этот может разрешиться. Я не понимаю почему вопрос о гражданстве Вы связываете с вопросом об арестах. Вы говорите о 250 человек арестованных, Вы говорите о заложниках, Вы говорите о расстрелах. Да, если мы будем говорить об арестах, о заложниках, о расстрелах российских граждан, которые производились здесь на украинской территории, то я мог бы представить список несомненно гораздо больший. У меня имеются и теперь со стороны российских граждан Могилевской губернии жалобы, например, что отец и два сына арестованы и отправлены за границу на принуди-

тельные работы, потому что они являются родственниками подозреваемого красногвардейца, и, когда мать явилась жаловаться и просить, чтобы их освободили, ей отвечали: пока не скажешь, где находится твой сын красногвардеец, мы их не освободим. Я не хочу входить дальше в изложение этих фактов, ибо они в данный момент при внутренней неурядице гражданской войны являются, конечно, не фактами желанными, но фактами все-таки понятными, и предупредить их мы согласны, мы готовы Вам дать все те гарантии, которые, конечно, совместимы, с нашим законодательством. Я уже имел честь Вам заявить, что распоряжением наших властей повсюду, где будут происходить аресты иностранцев, и значит украинцев, об этих арестах должен быть осведомлен комиссар по иностранным делам, который со своей стороны должен осведомлять различных консулов и представителей иностранных держав, подданные которых были арестованы. Дали ли Вы нам до сих пор такие гарантии? Вам известен другой вопрос. Мы долго добивались и Вы согласились, что неправильно толкование прокурора Киевской судебной палаты, который на наше предложение разрешить нам посетить русских граждан заключенных, и, которые являлись к нам и жаловались, что у них нет средств, и, что их держат целые месяцы без всякого следствия, ответил нам: Докажите прежде всего, что они являются русскими гражданами. Но как же мы можем доказать, если нам не дают возможности войти в контакт с этими гражданами? Мы и в этом отношении готовы пойти Вам навстречу. Я Вам уже заявил, что в Москве везде идем навстречу Вашим представителям, когда они хотят облегчить участь Ваших подданных, и, когда Вы возьмете такие же гарантии по отношению к нашим подданным, тогда в этом пункте у нас может произойти соглашение. Вы говорите, на каком основании Советская Федеративная Республика, российские центральные учреждения обращаются в некоторые учреждения на Украине (я не понял хорошо), но я думаю, что есть некоторые предприятия на украинской территории, которые являются государственными предприятиями, о которых между нами идет спор, но являются национализированными предприятиями. Это признано договором, признано 27 августа⁴¹, что предприятия финансовые и промышленные, которые имеют свой центр на территории Советской республики, акционерные общества, которые были национализированы на основании русского закона, так что, когда наша власть поступает так, то они делают на основании закона, и здесь нет ничего незаконного. Я со своей стороны принимаю к сведению Ваше заявление, что ответ будет передан нам украинским правительством, и думаю, что мы можем перейти к дальнейшей части нашего заседания.

Шелухин: Так, безперечно так, але я мушу Вам деякі факти подати. Я звик балакати фактами, ви посилаєтесь на договір 27 августа. Ми в ньому участі не брали, значить він для нас не обов'язковий. Це юридична аксіома. А от Берестейський договір, що Ви заключили. Тут

в п. 6 сказано: “Россия обязывается немедленно...”.* Це Ваш обов’язок, це Ви зобов’язалися. В тім договорі ми нічим не зобов’язалися, а тут Ви зобов’язалися. Потім Ви посилаєтесь на Універсал. Я уже Вам раз казав, що той Універсал в справі меж не має юридичного значення, але позаяк Ви посилаєтесь на його, значить Ви надаєте йому якесь значення. Добре. Але в нім сказано, що Чернігівщина вся належить до України, значить з Стародуба були вправі так писати. Ви посилаєтесь на ріжні закони про підданство. Цілком зрозуміло через що це виходить. Тоді, як ми писали договір, закону про підданство ще не було ні у нас, ні у Вас. У Вас сей закон пізніше нашого вийшов. Через те ми утворили у нашому договорі особливий простий порядок реєстрації підданих. Що ж до того пункта, який каже про підданство, то розуміється в кожнім договорі пишеться про права підданих. От у нас є пункт про права підданих. Ми назначили у нас місячний строк, а потім чотирьохмісячний для заяви. Це через те, що українська територія невелика, бо в українській території є комунікація і пошта функціонує правильно. А в Росії є такі закутки, куда за один місяць і не доскачеш, а в нинішні часи і за півроку не доскачеш. Таким чином, ріжні матеріальні умови буття повинні вимагати ріжних строків. Ваша посилка на Універсал в зв’язку з Берестейським договором не має під собою фактичної підстави, бо в Берестейським договорі ні одним згуком нема згадки про який то не було Універсал. В справі з вагонами, тут теж Ви винуваті. Ми вже написали проект договора про чотири тисячі вагонів і про товарообмін. Той проект вже вироблений, але ж остався в комісії не підписаний виключно через Ваше розпорядження прикоротити роботу комісії, так що Ви винуваті, про арешти українців справді тут знов плутанина виходе страшена. Арестують людину, вона каже, я українець. А у Вас такі порядки заведені, що йому неможливо доказати, що він українець. 75 руб. треба заплатити і купити марок. Де ж він візьме тих грошей, щоб йому установляти цю справу. Знов ми тут ні трохи не винуваті.

Раковський: У Вас откуда сведения о 25 руб. и 75 руб.

Шелухин: Вибачайте, у мене є офіціальні відомості за 25 руб. Це я взяв із Вашої часописі (“Известия Сов.”). А щодо 75 крб., то це прочитав як видержку з газети “Мир”. 25 руб. це факт безперечний, та вже не з вітру взято перепечатку із газети “Мир”, отсе Ваші правила для українців і тут передруковані ті правила. Хочете, отсе передивіться. Там сказано, що ще 75 руб. окрім тих 25 руб., і взагалі Ваша процедура страшна. І я Вас питаю, як можна дати підписку, чи ти не належиш до контрреволюції? Що таке контрреволюціонер. У нас на Україні Вас вважають контрреволюціонерами, а ви там українців вважаєте контрреволюціонерами. Що таке контрреволюціонер. Це поняття суб’єктивне.

* Крапки в тексті.

Раковський: Здесь идет рѣчь не о контрреволюции или контрреволюционерах, а о каких-либо заговорческих организациях – это совершенно две различные вещи. Это значит не находится ли кто под судом и следствием. Так как очень много создается шума вокруг этих самых элементарных понятий, – я должен еще раз заявить, что за убеждения, являются ли они монархическими или какими угодно, в России никого не арестовывают. Там есть партии, которые выступают, говорят против советской власти, и никого не арестовывают за убеждения. Ввиду того, что здесь распространяют слухи, я должен еще раз заявить, что на российской территории никого не арестовывают за убеждения, но за факты, за деяния – это уже другое дело, и в этом отношении нам никто никакого упрека не может сделать (С мест: ложь, ложь).⁴²

Шелухин: Які ж факти. У вас суду нема для цього.

Раковський: Я хотел бы сделать следующее заявление...*

Мануїльський: Я должен заявить, что за столом печати начали раздаваться возгласы, и я думаю, что президиум должен предложить удалиться лицам, которые таким образом ведут себя на заседании.

Раковський: Я имею ввиду эти возгласы и прошу господ представителей печати относиться более корректно и лояльно к работам мирной конференции.

Шелухин: Які ж факти. У Вас суду нема для цього.

Мануїльський: Я хотел бы взять слово.

Раковський: Я услышал возгласы.

Шелухин: Щодо Вашої заяви про арешт батька і сина за вчинок другого сина, то про це я не знаю. Розуміється, можуть бути всякі зловжитки і вони скрізь є. Але такі факти мені невідомі, щоб за провини сина арештувати батька, а за провину батька арештувати сина. Вони мені невідомі і я через те не можу нічого сказати. Я просив би перейти до дальшої справи, яка повинна сьогодні [привернути] всю нашу увагу.

Раковський: Можем перейти дальше, но только по поводу этого последнего факта могу передать Вам документ, который осветит вполне это положение.

Шелухин: Я прошу нашу заяву оголосити**. Я Вам її послав, прочитайте, по-українськи, а тоді по-російськи.

Секретар читає.

Раковський: Я отказываюсь от русского перевода. Так как документ наш готов, я предлагаю 15 мин. перерыва, чтобы можно было потом прочесть наш ответ.

Объявляется перерыв на 15 мин.

* Крaпки в текстi.

** Див. док. № 48.

После перерыва.

Раковський: Объявляет заседание открытым. Читает: Ответ российской мирной делегации по поводу признания Дона.*

Шелухин: На цю заяву розуміється ми зараз відповіді Вам не дамо. Вона дуже складна і підіймає нові питання. Це щодо суті, в цілому, що ж до окремих пунктів, то вона збудована на превеликий жаль на непорозумінні. Мабуть Вам було не так як слід перекладено український текст. Я знов-таки як і попереду мушу зауважити, що на деякі пункти буде трудно відповідати по тій причині, що Ви тут кажете про одне, друге і третє, посилаючись на договір, а не цитуєте того місця з договору. При перевірці виходить, що як раз такого місця в договорі нема. Отже ми в нашій відповіді відповіли Вам, що Ваша заява цілком безпідставна, по тій причині, що нема нічого подібного в самих договорах про те, що у вас написано. Таким чином, і тут нам прийдеться розбирати договір, щоби дати Вам відповідь, або ж просити Вас дати нам пояснення на деякі пункти. Це щодо ближньої роботи. Таким чином, сьогодні на цім і закінчимо наше засідання.

Раковський: Я со своей стороны готов, если Вам угодно, и теперь дать разъяснение относительно ссылки на договор, если Вы считаете это необходимым, или Вы считаете, что вначале Вы ознакомьтесь с нашим ответом, и потом, дать Вам объяснение. Против этого мы также ничего не имеем.

Шелухин: Так от, например, у Вас тут сказано, що по договору Вам держави дали якісь гарантії за Україну. Я перший раз про те чую. Це раз, друге те, що коли держави давали гарантії за Україну, то певне вони мусіли Україну зобов'язати щодо виконання тих умов, які належать до Росії. Але таких обов'язків нема, значить тут непорозуміння. Де це Ви взяли, не знаю. З фактичного документального ґрунту цього ніяк доказати не можна. На це вже мабуть прийдеться Вам послати запитання, перш ніж давати одповідь по суті, щоби од Вас одержати пояснення. Тоді ознайомившись ближче, ми дамо одповідь. На тому, думаю, покінчимо засідання.

Раковський: Мы можем и теперь дать ответ относительно этого общего положения, что из договора Брест-Литовского ясно вытекает, что Украина на основании этого договора имеет не только право, но и обязательство, и это самое характерное в отношениях между Украиной и центральными державами, и союзными, подписавшими с нами Брест-Литовский договор, что они вполне определяются содержанием этого договора, потому что на основании этого договора они по отношению к нам, и мы по отношению к ним приняли известные взаимные обязательства и одним из этих обязательств является признание Украины. Если вы хотите, можно прочесть.

* Див. док. № 49.

Шелухин: Цього ніде і зовсім нема. От я Вам покажу, як Ви обертаєте справу: “Брест-Литовський договір являється незzybлемым”. Я мушу зауважити, що 27 августа Ви умовились про те, що Германія не буде допомагати виділу. Там нема обов’язку на Германії не визнавати, там тільки є те, що вона не буде допомагати виділу. Наш договір був 8 августа*, що ж то Ви хочете обратну силу давати договорам. Чи що. Взагалі у Вас так в кожному пункті, і через те я зараз розбирати не буду тому, що ця справа складна. Мені прийдеться документи забрати і проілюструвати те, що я кажу, документами.

Раковський: По этому спорному вопросу я могу сделать возражение. Дело в том, что наше утверждение, что по Брест-Литовскому договору Донская область делается частью Российской Советской Республики, оно не основывается на договоре 27 августа, а на самом Брестском договоре. Если мы ссылались на договор 27 августа, то это не потому, чтобы сделать из этого договора исходный пункт наших прав, а для того, чтобы иллюстрировать, что и Германия понимала в этом смысле Брестский договор, который был заключен в марте месяце, что все то, что в этом договоре не оговорено, как выделяющееся из Советской Российской территории, считается, как принадлежащее Российской Советской Республике, и дальше договор 27 августа только подтверждает это положение Брестского договора. Поэтому мы совершенно устранили из нашей плоскости договор 27 августа, потому что он не является первоисточником наших прав, а только подтверждением и иллюстрацией первого договора. Таким образом, абсолютно не имеет значения Ваше заявление...”

Шелухин: Разом з анексіями...”

Раковський: Вы ссылались и хотите доказать, что наши ссылки на договор 27 августа, и оспаривать права, назначенные 27 августа, когда это разъяснение было сделано договором дополнительным 27 августа, и так как этот договор не имеет обратной силы, Вы все-таки это сделали, не считаясь с этим договором. По этому первому Брестскому договору, в котором предусмотрено признание Украинской Республики и Державы, заключение мира и определение границ...”

Шелухин: Цього нема в першій договорі. Яким чином Ви можете се казати. Вибачайте, я протестую проти цієї заяви, цілком протестую. Договір Український був підписаний в январі.*** Українська Держава визнана міжнародним суб’єктом права. В ніяких признаніях Ваших вона не нуждалась і не нуждается. Ваш же договір був у марті. Ви нуждались в нашій признанні, а не ми в Вашому.

Раковський: Ви можете делать, конечно, какие угодно заявления,

* Йдеться про договір Української Держави з Всевеликим Військом Донським.

** Крапки в тексті.

*** 27 січня 1918 р. (за старим стилем)

но они ничего не могут изменить, не могут изменить определенного смысла договора. Если Вам достаточно было, для того, чтобы существовали как субъект международного права, тогда Вам незачем вменять в обязанность договор с Германией – заключить с нами мир и определить границы. Так что тут это заявление, сделанное Вами, совершенно не имеет смысла.

Шелухин: Ви не забувайте, що той пункт каже про границі. Ми участі в тім договорі не брали, через те він для нас не обов'язковий, а для Вас обов'язковий, а Ви його не виконуєте.

Раковський: Мы существовали раньше. Я спрашиваю почему в нашем договоре Германия обязывает, чтобы Вы признали границы, чтобы Вы заключили мир, почему Германия считает необходимым и обязывает нас заключить мирный договор с Вами, а не обязывает Вас.

Шелухин: В договорі нема того, про що Ви кажете.

Раковський: Позвольте, здесь идет речь об определении границ государства, почему Германия обязывает нас, а не Вас.

Шелухин: Вона уважала це потрібним. Ви ж воювали з нами, а Германія і інші держави наші союзники.*

Раковський: Я считаю, что потому, что образование Украинской Державы возможно только тогда, когда государство, которое владело раньше территорией, даст свое согласие.

Шелухин: Цілком ні, я це відкидаю. Московська держава, що зве себе Російською, Українською Державою не володіла ніколи. Я Вам про се вже казав.

Раковський: Я ничего не имею против, но оно совершенно не соответствует Вашему договору.

Шелухин: Ми раніше були суверенні, ніж ви. Я думаю, що на цім покінчимо, бо ця відповідь буде складена, тут є посилки на документи й акти. Ми їх розберем і тоді вам дамо відповідь.

Раковський: Когда Вам угодно назначить следующее заседание.

Шелухин: Я Вас сповіщу.

Раковський: Принимаю это к сведению и объявляю заседание закрытым.

Голова української мирної делегації: *С. Шелухин*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 6, арк. 3 – 18. Оригінал.

* Йдеться про держави Четвертого союзу .

Засідання починається 12 1/2 год.

Голова зборів Стебницький починає збори. За хворобою голови української мирової делегації сьогодні вести засідання буду я, як його заступник. Мої спеціальні уповноваження з цього приводу передаю російській делегації.

Раковський: Мы ознакомились с Вашими полномочиями и находим их вполне законными и правильными.

Стебницький: Прошу оголосити протокол попереднього засідання. Секретар читає протокол.

Стебницький: Оголосіть російський текст.

Секретар читає російський текст.

Раковський: С нашей стороны нет никаких возражений.

Стебницький: На заяву російської мирової делегації, передану в попередньому засіданні, українська мирова делегація має за честь оголосити свою відповідь (читає відповідь).*

В приложенні до ноти даю карту, на якій зазначені політичні межі.

Раковський: Я предлагаю перерыв на 5 мин., после чего мы Вам сообщим ответ.

Стебницький: Засідання переривається на 5 хв.

(перерив).

Стебницький: Засідання відновлюється. Слово належить п. голові російської мирової делегації.

Раковський: Раньше чем ответить по существу на заявление украинской мирной делегации, я считаю необходимым получить некоторые объяснения по поводу декларации, прочитанной сегодня. В этой декларации, между прочим, сказано, во-первых, что советские войска обязались по Брестскому договору очистить украинскую территорию. Я желал бы со стороны председателя украинской мирной делегации получить точный определенный смысл этого пункта. Ибо здесь на Украине, как всем известно, в то время происходила гражданская война и войска, которые сражались, и против которых сражались немецкие войска, по нашему не являются советскими войсками, а являются повстанцами украинской территории.

2-й пункт, по поводу которого я также хочу получить объяснение. Председатель украинской мирной делегации в своей декларации заявляет, что Новгород-Северский обстреливается российскими

* Див. док. № 50.

советскими войсками. Я прошу объяснить, какие у него данные имеются для обвинения, я прямо скажу, Российской Советской Республики в ведении военных действий против Украины. Я желаю относительно этого второго пункта получить разъяснение, а потом я приступлю к самой сути вопроса.

Стебницький: В справі толкування Берестейського договору, я думаю, що українській мировій делегації тепер нема чого виступати, бо цей договір обмірковувався кілька разів. На нього посилались російська делегація й українська делегація, так само і ті всі висновки, які вже з цього приводу могли бути вироблені, всі були в свій час зроблені і пояснення дані. Щодо вказівок російської мирової делегації про характер тих виступів, які мали місце перед початком наших переговорів за часи нападу більшовиків на Україну, та і про це так само дуже довго і часто говорилось і вияснялось з боку української мирової делегації, як вона на ці виступи дивиться. Ми знаємо, що російська делегація настоює раз-у-раз, що це була на Україні тільки горожанська війна, але при тим ми знаєм і те, чийми представниками являлись ті полководці, які прийшли сюди руйнувати Київ, і до чийого уряду вони після своєї перемоги зверталися з побідними реляціями і похвалками. Звертаючись до останнього запитання п. голови російської делегації про обстріл Новгород-Сіверська, я можу сказати те, що в урядових українських сферах є відомості про те, що ті отряди і досить численні, які на півночі Чернігівщини тепер збираються з прекрасною зброєю і організацією і розпочали вже вести наступи в напрямі Новгород-Сіверська кілька день тому, тоді саме, як складалася наша відповідь на заяву російської делегації. Що то були отряди, які перед тим належали до совітської влади, ці дані взяті з урядових сфер і були основою і матеріалом для тих уваг, які зроблені у відповіді української делегації.

Раковський: Я в порядке общих ответов отвечаю на возражение председателя украинской мирной делегации. Я хотел поставить еще третий вопрос. Я читал в немецкой газете в "Соссиме-Цейтунг" подробную корреспонденцию о повстанческом движении, ликвидированном по сообщению газеты и корреспондента Г. Осбаума, в которой описывается повстанческое движение в целом ряде уездов Украинской Державы под главенством Липенко и других. Хорошо вооруженные, имеющие артиллерию, пулеметы, они сражались по всем правилам военного искусства, располагая богатым военным материалом. Я спрашиваю председателя украинской мирной делегации, считает ли он, что действующие на украинской территории отряды можно назвать советскими отрядами, в том смысле, не идейном, что те или иные организации могут не сочувствовать государственному строю существующему в соседнем государстве, это есть вещь, которой никто оспаривать не будет, точно также, как неоспоримо то, что Украина в известной части своего населения сочувствует, например, идеям российского монархизма "я об этом не говорю и о сочувствии здесь речи

быть не может”, я говорю о факте, можно ли...” этот факт, о котором подробности были напечатаны в немецкой печати, также идентифицировать с советскими войсками и русским правительством.

Стебницький: Я дуже прошу голову російської мирової делегації вибачити, але, коли ми будемо цитувати німецьку і може ще яку іншу пресу, коментувати її з того або іншого боку, то ми ніколи не скінчимо нашої полеміки і не дійдем до суті справи. Я відношу цей спосіб обміркування конкретного і дуже важного питання, яке виставлено українською делегацією до тої тактики, яка в нашій заяві вже досить яскраво охарактеризована, і через те, просячи вибачення, я дуже прошу голову російської мирової делегації перейти до конкретної відповіді на поставлені конкретні запитання.

Раковський: Я не имею больше вопросов, но я имею сделать очень серьезное возражение на Ваше замечание. Раз Вы упрекаете нас, советскую власть в том, что она обстреливает Новгород-Северск, раз Вы упрекаете в том, что советская власть вела войну на Украине, то это есть не только наше право, но [и] наша обязанность – выяснить подоплеку этих исторических событий и Ваше нежелание дать разъяснения по поводу моего третьего вопроса освобождает меня от дальнейших объяснений по поводу обвинений, выдвинутых вашим заявлением. Я только ограничусь декларацией, что на Украине происходила гражданская война, что Вы сражались не с советскими российскими частями, а с советскими частями Украинской Народной Республики, и то, что происходит в Новгород-Северском является не результатом каких-либо воздействий со стороны советского правительства, а является результатом внутренней борьбы, существующей на самой Украине. Я должен еще заявить, что мы очень внимательно следим за всеми пограничными инцидентами, когда к нам обращалось германское высшее командование, то мы очень внимательно следили и собирали все данные и принимали все меры для того, чтобы предупредить и эти инциденты. К сожалению, об этом инциденте, о котором Вы говорите, мне ничего неизвестно, поэтому я просил Вас именно сообщить мне конкретные данные, ибо, когда в официальном документе является такое определенное обвинение, а Вы даже говорите, что мы в сущности не заключали перемирия, а что мы продолжаем против Вас войну, тогда Вы мне позвольте спросить, на каком основании Вы выдвигаете против целого государства, против целого правительственного аппарата такое тяжкое обвинение? Объяснений по поводу этого Вы мне не дали, я ожидаю их в письменной форме, для того в письменной форме, чтобы можно было принять меры и ликвидировать такие инциденты.

Но из прошлого опыта я должен сказать, что инциденты погранич-

* Опущено слово “считать”.

ные происходили и происходят, и, что эти пограничные инциденты имеют определенное происхождение, что они зарождаются, на так называемой нейтральной зоне, что с нашей стороны, когда недавно был инцидент возле Коренева, мы приняли все меры и к обоюдному удовлетворению между нами и германским командованием выработан был и практический способ предупреждения этих инцидентов и скорейшего их улаживания путем смешанных пограничных комиссий. Но так как Вы изволили говорить о пограничных инцидентах, то позвольте мне, г. председатель, прочесть Вам здесь телеграммы, касающиеся военных действий, которые украинские части предпринимают против Советской Республики.

Я уже не говорю о том, что здесь на украинской территории под маской южной армии делается против Советской Республики, нет, я говорю об определенных украинских частях. Я получил ряд телеграмм вчера вечером и сегодня утром. Я их не думал даже здесь читать, эти телеграммы находились у меня и в сущности поэтому и произошла задержка с нашей стороны, что я просил эти телеграммы мне принести. Но ввиду Вашего обвинения, которые Вы выдвинули я должен был продлить перерыв и получить из моего архива эти телеграммы. “Передаю для заявления протеста: прибывши в город Суджу...” (читает).

“2 ноября 1918 г. начальник 1-ой Курской дивизии сообщает...” (читает) 3-я телеграмма: “Военный руководитель Григорьев и военный комиссар Вишневецкий сообщают...” (читает).

Так что г. председатель, когда Вы против нас выдвигали донос, я не знаю из какого источника, Вы перешли на слишком скользкую почву. Я не буду говорить, что Украинское государство и партии участвуют в этих набегах, которые происходят на нейтральной зоне, и на нашей территории, но таких набегов было бесчисленное количество, и об этих набегам мы всегда доносили до сведения германского высшего командования. Однако, из этих набегов мы не делали оружия в наших переговорах. Мы явились здесь сказать, что Вы начали войну против нас, и, что, конечно, мы будем требовать, чтобы Вы это ограничили, чтобы Вы приняли меры, но во всяком случае из этих пограничных инцидентов мы не создаем политического материала.

После этого я перейду к существу наших переговоров. Дело в том, что чем дальше идут наши переговоры, со стороны украинской делегации замечено тем больше уклона сойти с единственной твердой и лояльной почвы, с почвы договора. Третьего дня или неделю тому назад между нами еще был вопрос о той или иной интерпретации Брест-Литовского договора. Сегодня в Вашем заявлении Вы говорите не только, что Вы здесь не считаетесь с Брест-Литовским договором, но что даже эти наши переговоры, которые происходят здесь, не имеют

* Крапки в тексті, текст телеграми відсутній.

ничего общего с Брест-Литовским договором. “Україна...””(читает). Извините, я говорю плохо по-украински, но у меня нет русского текста. Относительно того, воевала ли Россия против Украины или нет, я не буду говорить, но это меня интересует, потому что здесь Вы отрицаете единственное договорное основание, которое лежит в основе наших переговоров, и поэтому я разрешаю себе возвратиться подробно к этому вопросу, к Брест-Литовскому договору и раскрыть всю картину и всю дипломатическую подоплеку наших мирных переговоров. В п. 6 Брест-Литовского договора сказано, ст. 6-я: “Россия обязывается немедленно заключить мир с Украинской Народной Республикой и признать мирный договор между этим государством и державами четверного союза. Территория Украины незамедлительно очищается от русских войск и русской красной гвардии. Россия прекращает всякую агитацию и пропаганду против правительства и общественных учреждений Украинской Народной Республики”. В данный момент нас интересует первая половина этой статьи. Что означает эта 6-я статья, что означает она для Вас, и, что означает она для нас? Явились ли мы здесь по нашей доброй воле и по Вашей доброй воле или мы явились на основании определенного договора? Вы говорите, что у Вас мотивом являлось желание прекратить войну, чтобы такая война была прекращена с нашей стороны. Но ведь же этот моральный мотив не был бы достаточным, этот моральный мотив не имеет того обязательного значения, которое имеет уже договор. Если бы тут был моральный мотив, то мы, прежде всего, разговаривали бы по поводу того, есть между нами война или нет, и если бы была война, то мы может быть совершенно не прекращали бы ее; во всяком случае не это является определяющим моментом наших переговоров. Наши переговоры имеют определенное происхождение и это происхождение есть ст. 6 Брест-Литовского договора. Таким образом, отрицать эту статью это значит отрицать и самую основу наших переговоров, потому что Брест-Литовский договор является основой наших переговоров. Об этом свидетельствует ряд документов дипломатического характера, которые были обменены между нами и германским правительством, и между нами и Украинской Народной Республикой. Мы явились здесь, как вам известно, именно как контрагент Германии. Мы явились здесь даже под гарантией одновременно и украинского и германского правительства. Я не буду затруднять Вас чтением ряда документов, которые у меня имеются, и, которые были обменены между нашим и германским правительством, ибо эти документы вам тоже известны и из этих документов ясно видно желание и стремление Германии на основании этого Брест-Литовского договора, статьи 6-й его к тому, чтобы скорее между нами и Украиной был заключен мирный договор. Я вам прочту

* Крaпки в текстi. Див. док. № 50.

только телеграмму фон-Буше⁴³ от 29 марта, в которой сказано следующее: окончательное определение границ между Россией и Украиной будет иметь место во время мирных переговоров, которые должны состояться, и к скорейшему началу которых союзники высказывают самое серьезное пожелание. Пока немецкое правительство, согласно универсалу Украинской Центральной Рады считает украинскими, собственно говоря, следующие 9 губерний: Подолию, Воынь, Херсон, Таврию без Крыма, Киев, Полтаву, Чернигов, Екатеринослав и Харьков. В другой телеграмме, когда мы говорили, что, несмотря на одно-стороннее, правда, заявление Украинской Рады, которое для нас еще не является законом международным, именно заявление 3-го Универсала, согласно которому граница Украины кончается Харьковом и Екатеринославом, все-таки продолжается дальнейшее наступление, германские власти, германское правительство в лице фон-Кюльмана⁴⁴ нам ответило, что оно не сомневается в намерении русского правительства заключить мир, но, что ему приходится бороться против банд. Здесь не говорится о русских войсках на Украине, а говорится о бандах и говорится, что... другими словами, что при преследовании этих банд, германские войска вынуждены по стратегическим военным соображениям переходить даже на эту территорию, которая по Универсалу не считается украинской. Другими словами, здесь Вы видите косвенное подтверждение того, что борьба не происходила с регулярными советскими войсками, а что борьба происходила с повстанческими отрядами, за действия которых мы принимать ответственности не можем, а с другой стороны, что переговоры между нами и Украиной ведутся на основании Брест-Литовского договора. Я еще раз должен возвратиться к этой 6-й статье. Дело в том, что, если ее интерпретировать так, как следует на основании позднейшего договора между Россией и Германией по поводу некоторых провинций, которые отпали от России, то эта 6-я статья получит очень ясное и определенное освещение. По этой 6-й статье мы должны были заключить с Вами мирный договор и не только заключить мирный договор с Вами, но мы обязались признать Ваш договор с Германией и с Австрией, и с Болгарией, и с Турцией. Почему с нашей стороны требуется такое признание Вашего договора? Разве уже недостаточно того, что мы с Вами заключаем договор? Почему нужно было необходимо подчеркнуть, что мы должны признать и Ваш договор с Германией? Потому что с точки зрения понимания самого германского правительства, я по крайней мере так интерпретирую и нахожу, что и с точки зрения международного права Ваш договор с Германией и с Австрией не является окончательным до тех пор, пока у Вас с нашей стороны не получится путем мирного договора признание Вас как государства, окончательно сформировавшегося в международном отношении. Что это так, и что

* Опущено нерозбірливий рукописний текст німецькою мовою.

никакая часть бывшей Российской Империи не могла отделиться и не могла заключить договора окончательного характера, имевшего международную санкцию, это доказывается следующим договором между нами и Германией. В этом договоре есть чрезвычайно важные пункты, касающиеся не Украины, касающиеся Грузинской Республики, которые освещают весь смысл Брест-Литовского договора. В 6-й главе дополнительного договора между Германией и Россией в ст. 13 сказано: Россия заявляет свое согласие на то, что Германия признает Грузию самостоятельным государственным организмом, другими словами: для того, чтобы Германия признала Грузию самостоятельным государством, она считалась с суверенными правами России и считала необходимым внести в свой договор, что Россия ничего не имеет и не возражает против такого признания, но то, что есть правильно относительно Грузии, которая не меньше имеет моральных и политических прав на независимое существование, чем Украина, это является правильным и по отношению к Украине. Таким образом, п. 6 одинаково соответствовал и интересам Германии, для того чтобы ее договор получил полную валидность* и интересам Украины, для того, чтобы она, наконец, стала определившим свои границы, окончательно образовавшимся государством, самостоятельность которого договорным путем была признана Рос[сийской] Сов[етской] Республикой, приемницей бывшей Российской империи. Вы говорите, что этот договор не является для Вас обязательным, но с другой стороны – наоборот: Вы считаете, что для нас, для русской Советской Республики этот договор является обязательным, что мы обязаны, мы по договору не должны допускать никакой пропаганды против Вас, т. е. против Ваших общественных учреждений, никакой противоправительственной пропаганды, что мы не должны воевать против Вас, не должны организовывать отряды против Вас, но что с Вашей стороны таких обязательств нет. По договору Германия обязывается не признавать за отдельные единицы части Российского государства, кроме тех, которые будут выделены с согласия России, но Вы для себя этого обязательства не признаете. Вы говорите: нам вольно признать Дон, вести переговоры с Крымом и, если Белоруссия выделится в отдельную республику, то мы ее тоже признаем. Вам это вольно. Германия она обязалась, Австрия обязалась, Турция обязалась, Болгария обязалась, но Украина нет, она получила какое-то особое привилегированное положение. Для нее обязательства не существуют, для нее существуют только преимущества. Во всех договорах только преимущества существуют для Украины. Я с Вами не могу быть согласен. Нельзя ни один договор рассматривать в его отдельных пунктах. Договор является целым, у него есть свой внутренний смысл, у него есть свои определенные цели и нельзя из одного и того же договора вырвать п. 6, его

* Так у тексті.

признавать, а п. 10 не признавать. Если признавать договор, и, если на основании договора являться переговариваться, то этот договор в его целостности и во всех его пунктах является обязательным и для Украины, и от этой точки зрения мы не отступим ни на йоту. Мы заявили с первого момента и сегодня заявляем: мы явились вполне определенно искренне и лояльно заключить с Вами мир; не мы выдвигали инциденты, не [мы] останавливались три недели на вопросе о демаркационной линии, не мы поднимали вопрос о Крыме, о котором у нас со стороны германского правительства есть определенное заявление, данное еще графом Мирбахом^{4 5}, что этот вопрос будет рассматриваться во время мирных переговоров в Киеве. Я вам могу это заявление представить. Не мы подняли вопрос о признании той или иной отдельной части, которые взбунтовавшись, может быть, временно не находились под нашей властью. В нашем присутствии это здесь случилось. Нет, это не могло для нас служить основой переговоров. Нет, все эти инциденты были вызваны и выдвинуты с Вашей стороны. Вы провели демаркационную линию, которая отходила в некоторых местах на сотни верст от расположения военных частей; несмотря на вполне определенное заявление Германии Вы отказались рассматривать вопрос о Крыме, и Вы выдвинули новый инцидент, который уже отнял у нас полтора месяца, инцидент принципиального характера – о признании с Вашей стороны Донской Республики. Я уже на прошлом заседании показал, как в этом и во всех других отношениях мы старались лояльно исполнить наши договорные отношения, как мы исполнили договор о перемирии 12 июня, как мы готовы каждую минуту исполнять и как мы с Вашей стороны не находим желаний идти нам навстречу. Вместо того, чтобы излагать превратную судьбу различных поездов, организующихся как настоящие экспедиции аргонавтов, следовало бы восстановить железнодорожные сообщения между нами и Украиной, и я Вам уже заявил, что 5 классных поездов уже два месяца ждут в Москве распоряжения, чтобы они могли отправляться правильно каждый день, каждую неделю, как Вам угодно, чтобы обслуживать интересы украинских жителей и интересы Российской советской республики. Да, я говорю, мы с первого момента и сейчас желаем заключить мир. Мы не являемся государством, которое себе ставит империалистические цели, и даже, если у нас имеются определенные симпатии к той или иной государственной форме, то все же не мы будем нашим оружием эту форму выводить и навязывать другим, она должна быть результатом воли самого народа и то, что я говорил на первом заседании, я говорю и теперь. Но к сожалению с Вашей стороны мы не заметили этой доброй воли. Вы не можете привести ни одного факта, где Вы могли бы сказать: вот у нас уже налаживались переговоры и Вы Вашей неуступчивостью или тем, что Вы создали какой-нибудь новый инцидент, Вы прервали эти переговоры. А с нашей стороны мы можем Вам сказать, что вся история наших переговоров

является калейдоскопической историей всяких новых инцидентов, вызванных украинской мирной делегацией. С другой стороны, я Вам должен заявить, что теперь немного поздно отрицать обязательный характер Брест-Литовского договора для украинской делегации. Я могу сказать, что, если Брест-Литовский договор в момент подписания его не имел обязательности для Вас, этот договор стал для Вас обязательным в день начатия наших мирных переговоров. Не забывайте, что Вы выдвинули уже этот аргумент, который теперь Вам послужил для Ваших переговоров с Донской республикой, что Вы не считаете нас правомочными преемниками бывшей Российской Империи, не забывайте, что тогда с нашей стороны было Вам в категорической форме заявлено, что мы здесь являемся представителями всей России, и, что мы ни за что не согласимся, чтобы в наших полномочиях наше правительство сказало, что мы здесь являемся представителями Великороссии или той, или иной отдельной провинции и Вы тогда согласились с нашим толкованием. Вы помните, что вопрос о полномочиях также был одним из инцидентов, который при добром желании не отнял бы у нас 2-3 недели, ибо я должен сказать, что, когда наши представители явились переговариваться в Брест-Литовск, у них тоже столь формальных полномочий не было и все-таки, благодаря желанию обеих сторон переговариваться, с этой формальностью не считались. Но Вы считались с этой формальностью, Вы просили, чтобы мы Вам представили новые полномочия и поставили нам условия. Первое условие, чтоб в наших полномочиях было сказано, почему мы являемся здесь – мы приняли, но второе Ваше предложение, чтоб в наших полномочиях мы заявили, что мы являемся представителями Великороссии и, следовательно, косвенно отказались от нашего права на представительство от остальной части Российской Империи, это условие мы отвергли самым категорическим образом и Вы согласились с нашей точкой зрения. Вы второй раз подписали, если можно так выразиться, Брест-Литовский договор, теперь Вы здесь являетесь контрагентом этого договора. Я считаю с Вашей стороны недопустимым, чтобы после того, как Вы с нами переговариваетесь целые месяцы по поводу Донской Республики, без того, чтоб там произошли какие-либо фактические перемены, без того, чтобы там были какие-либо новые доказательства относительно прочности этой республики, Вы переменили позицию и объявили, но до сих пор мы с Вами переговаривались, а вот сегодня уже нам угодно с Вами не переговариваться. Таким образом, у нас, как бы мы не подошли к вопросу, есть разногласия и это не разногласие по поводу границ, конечно, и оно существует, но в данном случае является не оно, и мы совершенно не думаем отвечать на Ваше предложение о границе, мы можем только комментировать его в таком смысле, как проявление с Вашей стороны нежелания с нами переговариваться, ибо, когда кто-нибудь является и требует 5 уездов Минской губернии, требует Могилевский уезд, требует 4 уезда

Черниговской губернии, где на 660 тыс. населения нет 600 украинцев, требует 2/5 Курской губернии и 2/3 Воронежской губернии, тогда я могу спросить: на основании какого права? Ведь не основание этнографического права, нет, оно не за Вами. Вы сами великолепно знаете, что ни в Минской губернии, ни в северной части Черниговской губернии, ни в Могилевской губернии, ни в том отрезке, который взят от Орловской губернии, ни в той части, которую Вы отсекаете до речки Сейма Курской губернии украинцев нет. На основании военных обстоятельств мы с Вами не сражались, во всяком случае мы Вами не были побеждены, мы это слово всегда из наших заявлений исключали, мы не говорили ни о каких военных действиях, потому что мы не считали, что между русским и украинским народом есть причины воевать, и мы никогда не воевали и поэтому, когда сегодня Вы заявили, что мы явились здесь, или мы согласились явиться здесь потому, что нас заставили военные поражения явиться и признать Вас, что сказано в Вашей декларации, я с нашей стороны могу только повторить, что между нами и украинским народом нет таких горьких воспоминаний, у нас нет ни побед, ни поражений. У Вас была война внутренняя, она кончилась известным образом, это есть вопрос, который нас с точки зрения государства не касается.⁴⁶

В заключение я должен сказать, что для нас вопрос, который теперь остается вопросом принципиальным, это есть вопрос о толковании Брест-Литовского договора. Вы понимаете отлично, что мы не можем и никто не может согласиться, морально не можем допустить (я уже не говорю, что договором это не допускается), но морально не можем допустить, чтобы мы здесь явились чем-то вроде рабов, связанных цепями Ваших договоров, и как здесь Вы нам говорили, что вот на основании такого-то пункта, Вы нам должны сделать то-то, а когда мы Вам ответили, и Вы должны сделать то-то, Вы должны соблюсти это, Вы не должны идти против этого договора, то Вы отказываетесь, и это мы морально не можем допустить. Мы не чувствуем себя в этом отношении ни морально побежденными, ни физически побежденными, мы являемся здесь разговаривать с Вами на основании договора, и у нас последнее слово будет пригласить Вас остаться на почве договора. Тяжел или легок этот договор для нас, но мы его исполняем и просим, чтобы Вы его тоже исполняли. Я со своей стороны попрошу полномочного члена Д. З. Мануильского прочесть наше предложение.

Мануильский: Переходя к практической стороне соглас[ова]ного [с] Вами предложения, Российская мирная делегация оглашает следующее заявление. . . (читает)* .

Стебницький: Пану голові російської мирової делегації угодно було в своїй довгій промові торкнутися майже всієї історії наших мирових

* Див. док. № 51.

переговорів. Ми чули виклад всіх заяв російської делегації, не зовсім чули тих відповідей, які робила з свого боку українська делегація, і, таким чином, врешті перед собою мали не зовсім повну, я б сказав, не дуже і потрібну картину всього того, що в мировій делегації робилось за чотири з чимсь місяців її існування. Я не стану на цей шлях за п. головою російської мирової делегації. Я не буду повторювати всіх тих відповідей і доказів, які в свій час, на всі пункти знов повторені і зачеплені сьогодні російською мировою делегацією, українська давала відповідь. Я зазначу лише те, що на протязі чотирьох місяців обидві делегації не відійшли від початкового пункту своїх переговорів. Торкатися того, хто в цьому винний, це значило би знов ставати на пункт зайвої полеміки і повторювати те, що не раз українська делегація зазначала в своїй заяві. Українська делегація рада вислухати конкретну пропозицію російської мирової делегації, хоч не бачить в ній цілком охоти кінчати справу мирових переговорів, так, як цього бажала б українська делегація, і так, як російська каже що й вона бажала б.

Але, на жаль, заява російської мирової делегації зовсім не має в собі тих ознак, які заявили б про це бажання прискорити і закінчити переговори. Отже всі ті вчинки, на ґрунті яких ми чули обвинувачення від російської мирової делегації, і на ґрунті яких з свого боку видвигали аналогічні обвинувачення, ті всі вчинки так і остаються поки що неможливими до припинення. Ми чули від голови російської мирової делегації телеграми про військові і озброєні напади ніби з боку українських гайдамаків на совітські отряди, але зовсім аналогічні звістки є в урядових сферах українського правительства, де зазначається, що такі напади робили якраз совітські війська. Отже, з свого боку українська мирова делегація знає, що єдиний спосіб припинити ці насильства, навіть будем думати, що вони робляться з обох боків, – єдиним, кажу, способом, – це якнайскорше зазначити політичну межу обох держав між собою, і приступити до упорядкування взаємних відносин на ґрунті цієї межі. Без цього не може бути досягнуто ніяких нормальних відносин між державами. Це є основне завдання наших мирових переговорів, з якого треба було почати, і яке, й на жаль, і зараз стоїть перед нами в початковій стадії. Отже зазначаю, що по суті заяви української мирової делегації, російська мирова делегація так і не дала відповіді і знов повторила заяву, яку ми вже чули, про бажання перенести всі переговори на ґрунт вияснень і толкування смисла Берестейського договору. Українська мирова делегація мусить признати, що на цім ґрунті навряд чи можна ці переговори продовжувати в таких умовах, які зараз є, тоді як на всій спірній межі повторюються раз-у-раз нові і нові факти, які зазначають неможливе й ненормальне життя на цих територіях. Приймаючи до відомости заяву, зроблену російською мировою делегацією, українська делегація дасть на неї відповідь тепер же, але для обміркування питання я роблю перерву на 10 хв.

Раковський: Я хотел бы предварительно заявить одно. Дело в

следующем: мы со своей стороны тоже констатируем, что за 4 месяца наши переговоры не подвинулись. Между тем я считаю, что наши переговоры могли бы закончиться в очень скором времени, но это только при двух условиях. Первое условие – чтобы ваша наступательная политика закончилась. Под наступательной политикой я не понимаю пограничные инциденты. Под наступательной политикой я понимаю то выдвигание всяких новых инцидентов, которое до сих пор вносило перерывы в наши переговоры – Крым, Дон и пр. Мы заявляем и все нам будут свидетелями, что, если наши переговоры должны кончиться не в интересах Украины и России, то мы до сих пор, с первого до последнего момента в отношении к вам на этой почве переговоров находимся исключительно в положении обороны. Мы должны были обороняться, когда Вы нам выдвигали крымский вопрос, когда Вы теперь выдвинули донской вопрос, мы не могли пожертвовать интересами населения Донской области. Мы не могли, косвенно отказываясь с Вами определять границу по отношению к Дону, дать санкцию мятежному генералу, который не с помощью населения стал носителем власти, и которого страна не хочет. Вы нас ставите постоянно в самые затруднительные положения. Вы с Вашей стороны предпринимаете ряд шагов, может быть очень рациональных с точки зрения украинских интересов: стратегических, военных, политических и прочих, но которые являются совершенно недопустимыми с точки зрения наших интересов. Второе [условие]: по вопросу о границах. Я думаю, что, если бы Вы оставались на почве демократизма (я не буду говорить на почве советских принципов, этого мы совершенно не можем предлагать представителям другого мировоззрения), но если бы Вы остались на почве демократизма и приняли тот принцип, который Вами и был принят, но, как оказывается теперь из дальнейших переговоров, он был принят только, как бы сказать, как известный ритуал, а именно: принцип организованного опроса населения, тогда у нас в полчаса можно было бы заключить вопрос о границах. Это возможно, если бы Вы с этим общим демократическим принципом согласились (и это опять-таки доказательство, что с нашей стороны мирные переговоры могли бы окончиться в очень короткое время), и, если Вы поставите нас в равное отношение с Вами, то есть признаете обязательным для Вас этот договор, который является обязательным для нас, и, если, с другой стороны, по вопросу об определении границ Вы примете базу волеизъявления населения.

Стебницький: Отже роблю перерву для того, щоби скласти одповідь російській мировій делегації.

(Перерив).

Стебницький: Читає одповідь української мирової делегації* .

* Див. док. № 52.

Раковський: Наш ответ Вам дан. Мы остаемся на почве Брестского договора и с Вашей стороны остается принять его или нет.

Стебницький: Ми висловили все, що признавали можливим, і сьогоднішні збори я кінчу заявою, що дальше продовження може бути тільки тоді, коли буде получена конкретна відповідь, якої будемо ждати до понеділка. Збори зачинаються.

Раковський: Я имею задать очень существенный вопрос. Между нами и вами состоялся договор о перемирии 12 июня 1918 г. Я спрашиваю, остается ли этот договор в силе или нет.

Стебницький: Ніяких підстав нема для того, щоби той договір не був в силі.

Раковський: Так что как Вы считаете, в сущности, это есть перерыв переговоров или срыв переговоров.

Стебницький: Перерив.

Раковський: В сущности, мы предлагали такой перерыв переговоров.

Стебницький: Ви пропонували перерив в зв'язку з такими умовами, на які ми погодитись ніяким способом не могли, Ви мотивували вашу пропозицію потребою вияснити ті документи, які для нас ясні і в поясненні яких ми потреби ніякої не маємо. Цю мотивівку ми мусимо відхилити і можемо остатися тільки на тому ґрунті, який у нас зазначений: або переговори будуть вестися на конкретному ґрунті в конкретних потребах обох держав, або вони мусять бути перервані до більш слушних умов. Я вважаю зайвим дальше мотивувати обмін наших думок і все-таки сьогодні збори зачинаю до того, коли буде вже ясно, чи буде конкретна відповідь від російської делегації, чи не буде.

Раковський: Я еще не кончил. Я Вас прошу уделить мне еще несколько минут. Смысл нашего заявления следующий: мы имеем договор с центральными державами и, когда этот договор с Вашей стороны, явился как отмена, Вы дали этому договору известное толкование, с которым мы не можем согласиться, и можем согласиться и для нас является возможность принять его и растолковать смысл этого договора, только обратившись к тем, с которыми мы заключили этот договор – к центральным державам. Перерыв с нашей стороны, наше предложение мы мотивируем именно этой необходимостью предложить нашим контрагентам, чтобы они определили отношения к этому договору постольку, поскольку он касается нас и Украины. Так что наша мотивировка Вами может быть и неприемлема, и для Вас, и для нас не является обязательством. С другой стороны, Вы говорите, что договор 12 июня остается в силе, но договор 12 июня предполагает известные комиссии, работы которых в данный момент прекращены.

* В тексті "с нашей".

От нашей стороны было сделано конкретное предложение, чтобы во время перерыва наших переговоров комиссии, которые были созданы для того, чтобы проводить договор 12 июня, продолжали работы. Я со своей стороны теперь ставлю следующий вопрос: так договор 12 июня остается в силе, остаются ли комиссии, которые должны проводить этот договор, и хотя, психологически это само собой разумеется, но мне желательно было бы иметь с Вашей стороны подтверждение.

Стебницький: Українська мирова делегація не має претензії забороняти чи припиняти ті кроки, які російська мирова делегація захотіла би зробити для в'яснення тих документів, з якими вона повинна лічитися, як контрагентом Берестейського договору. Та перерва, яка буде, коли російська делегація не дасть конкретної відповіді, може бути використана російською делегацією в цім напрямі. Це її діло, так само як і її діло всякі справи, зв'язані з Берестейським договором. Що ж до робот комісій, які зв'язані з конференцією і з справами обох делегацій, то, коли припинені ці комісії тепер в зв'язку з оборотом, який прийняв взагалі хід наших переговорів, то, очевидно, це припинення зостанеться, бо поновляти роботу комісій ми могли би тільки тоді, коли б взагалі продовжувались роботи всієї конференції. Але в окремих конкретних випадках по потребі, буде залежати від українського уряду допустити функціонування тої чи іншої комісії для вирішення якоїсь конкретної справи. Принаймні це так представляю собі доти, доки взагалі існуватиме перемир'я 12 червня.

Раковський: После того как Вы заявили, как и следовало ожидать, что с Вашей стороны не может быть никаких препятствий для того, чтобы мы с нашим контролем выяснили вопрос о Брестском договоре, мне остается только заметить Вам, что срок, который вы предложили, недопустим. Относительно нашей позиции, то она остается без перемены и, что вопрос о Брестском договоре будет выяснен, и что заключение мира не может состояться до выяснения этого вопроса, и для этого мы требуем перерыв переговоров. Это является окончательным нашим ответом и, если Вы принимаете это наше предложение, если считаете, что это наше право, тогда с Вашей стороны не может быть никаких сроков, ибо мы сегодня дали вам ответ и получили Ваш ответ, так что вопрос о сроке быть не может.

Есть второй вопрос: если мирный договор о перемирии 12 июня остается в силе, то что в этом договоре предусмотрено, больше не может быть расширено новыми распоряжениями того или иного правительства. Если остается в силе этот договор, то железнодорожная комиссия, она должна работать независимо, не ожидая для этого разрешения украинского или русского правительства, а просто считаясь с договором 12 июня и интересами обеих держав. Другими словами я предлагаю по первому пункту, для того чтобы этот вопрос, относительно договора, можно было бы разрешить с компетентными лицами, контроль наш и Ваш; и другое: как остается договор в силе 12 июня,

то железнодорожные комиссии и комиссии по товарообмену могут продолжать свои работы, и третье, что с нашей стороны является новым доказательством, того, что мы желаем идти навстречу интересам украинского народа, и что в вопросе о гражданстве, который в данный момент является источником постоянной казуистики между нашей властью и Украиной, что этот вопрос о гражданстве мог быть разрешен еще до заключения мирного договора в сепаратном порядке, так как у Вас есть совершенно особый закон о гражданах – для нас особый, то нельзя разрешить этот вопрос общим порядком для Украины и для России. Дальше, я постоянно слышу жалобы на обращение с украинскими гражданами в России. С другой стороны, я имею ряд жалоб на обращение с российскими гражданами на Украине. Как раз вчера (у нас находится здесь документ) до меня дошли сведения о печальном факте как здесь два курьера, два проводника, сопровождавшие поезд из России и два кондуктора, которые находились в вагоне, были арестованы украинскими властями. Я, конечно, не думаю, что это политика украинского правительства, я имею жалобы о том, что здесь в украинской тюрьме их пытали, кололи булавками и они теперь находятся в больнице. С другой стороны, есть масса граждан, которые находятся в украинской тюрьме в очень тяжелых санитарных условиях, по несколько человек в одной комнате и смертность вследствие тяжелых санитарных условий очень увеличена, и они сидят при таких условиях целые месяцы без суда и следствия. В этом смысле, если действительно Украина желает добиться серьезных гарантий для украинского гражданства на территории России, мы готовы идти навстречу и ликвидировать этот вопрос сепаратным путем.

Стебницький: На ті запитання, які шановний п. голова російської мирової делегації поставив, я можу відповісти, що, коли, як ми чули, вже ми більше ніякої відповіді дождити не повинні, то ті висновки, які зроблені в нашій останній заяві, ми мусимо зробити сьогодні, так що я просив би ще нині, щоб не було непорозуміння, повторити, чи нам не треба вже ждати другої відповіді, крім тої, яку ми вислухали сьогодні.

Раковський: Другого ответа с нашей стороны не будет. Мы наш ответ окончательный дали сегодня.

Стебницький: Таким чином, і нам зостається підтвердити те, що ми заявили зараз в письмєнній формі, що, очевидно, на київському ґрунті продовження мирових переговорів неможливе і через те Українська мирова делегація мусить з сьогоднішнього дня оголосити перерву наших переговорів. Що ж до тих запитань, що п. голова російської делегації поставив відносно комісії і справ, зв'язаних з договором 12 червня, то раз не будуть офіційно функціонувати обидві делегації по мировим переговорам, то ясно, що і всі ті справи, які зв'язані з цим договором і з роботами комісії, мусять перейти до відповідної інстанції українського правительства. Отже, очевидно, ті інстанції і будуть розв'язувати конкретні справи, зазначені головою Російської делегації.

Нічого не маєте більш.

Раковський: Имею. Я должен заявить – одно из двух: или перемирие 12 июня остается в силе и тогда остаются в силе все последствия, вытекающие отсюда. У нас есть железнодорожные комиссии, которые должны установить правильное сообщение между Украиной и Россией, есть смешанные комиссии, которые должны установить товарообмен между Украиной и Россией, и разрешить ряд вопросов, которые находятся в связи с пунктами товарообмена, есть комиссии по вопросу о беженцах, по вопросу Красного Креста, военного ведомства и, наконец, есть институт консульства и ничего не должно оставаться недоговоренным.

Мы не можем отдать судьбу России в руки украинского правительства, точно также как украинское правительство судьбу Украины в руки России. Точно также, как Вы не согласились бы, чтобы мы, переговариваясь в Москве, сказали бы Вам: теперь прекращаются мирные переговоры, и все остальное переходит к Российскому правительству.

Вопрос о соблюдении условий 12 июня и проведение их в жизнь остается делом правительств. Точно также мы не можем согласиться с Вашей точкой зрения – она для нас неприемлема. Если Вы, то что является гарантией 12 июня: комиссии по товарообмену, консульские учреждения, красно-крестные учреждения, железнодорожные учреждения, если Вы все это упраздняете, тогда и мы с нашей стороны должны предложить вам упразднить весь договор 12 июня. Я не считаю возможным чтобы Вы отказывались от того, что является Вашей обязанностью.

Стебницький: Ці всі запитання почасти я вже роз'яснив в своїй відповіді. Коли українська делегація не буде функціонувати через цю перерву, само собою ці всі комісії перейдуть до відома правительства і будуть під його доглядом функціонувати в належному напрямі і тоді до урядових сфер і доведеться в цій справі звертатися, від них ждати відповіді на конкретні запитання. Що ж до освітлення, толкування і виводів з договору 12 червня, то в кожному разі, сьогодні сій справі присвячувати часу більш не можна.

Отже, коли знов з Вашого боку нема іншої заяви, то мусимо сьогодні наші збори припинити і закінчити засідання.

Мануїльський: К сожалению, разъяснения председателя украинской мирной делегации не рассеяли наших сомнений. Ни на один вопрос, поставленный нами, мы не получили достаточно ясного убедительного ответа. Вопрос стоит о том, что будут ли существовать на украинской территории консульства русские и на русской территории украинские – или нет

Вопрос стоит о том, что все эти последствия, которые вытекают из договора о перемирии, будут ли они практиковаться и применяться или нет. Дело в том, что я имею в виду заявление председателя

украинской мирной делегации в той части, где он говорит, что в силу переговоров, работы временно прекращаются. Вопрос стоит в такой плоскости, [что] в заключении мирного договора мы являемся не как делегация, а как представители правительства, и с этой точки зрения те обязательства, которые находятся в связи с этим, они не исчезают только потому, что украинская делегация завтра пожелает прекратить свои работы. Обязательства не только не исчезают – они остаются в силе. Вот почему нам важно было бы сегодня получить ответ на поставленные вопросы.

Мы просим ясного и определенного ответа – будет ли применяться и оставаться в силе весь договор о перемирии 12 июня. Затем второй вопрос: будут ли существовать те комиссии, которые были созданы для этого договора и третье – будут ли существовать на украинской территории российские консульства и на российской – украинские. На эти ясно поставленные вопросы мы хотим получить такие же ясные и убедительные ответы.

Стебницький: Я мушу знов повторити, що з моменту припинення роботи української делегації, ці всі питання і справи мусять перейти до відома і праці українського правительства. Сама російська делегація признає, що справа договору 12 червня зв'язана не з існуванням делегації, а з відносинами між обома правительствами і, таким чином, всі ті сумніви і всі ті запитання, які виникають із факта припинення работ обох делегацій, мусить розв'язати український уряд, якому українська делегація, оддаючи справоздання про це закінчення роботи, передасть всі ці сумніви на розгляд. Коли український уряд признає потрібним якийсь офіційний орган для продовження справ, що виникають з договору 12 червня, він той орган утворить в тій або іншій формі. Коли він не признає, а просто поділить ці всі функції між своїми інституціями, то знов можливий такий вихід і це може вирішити само правительство. Іншого пояснення українська мирова делегація сьогодні подати не може.

Раковський: Я должен, к сожалению, сказать, что мы совершенно не можем удовлетвориться Вашим ответом. Я Вас просил и Вы изволили ответить на мой вопрос, является ли это срывом или перерывом переговоров, Вы ответили, что это является перерывом переговоров. Если это является перерыв переговоров, то это значит, что мирную делегацию правительство может заменить другими лицами, это есть дело правительства русского и украинского, но что они не исчезают. Мирные делегации продолжают существовать потому, что это есть перерыв, потому, что это есть временно, потому, что предполагается: то и другое правительство должно искать другую основу или "грунт". Если же Вы, предполагая перерыв, распускаете мирную

* В тексті "вияснення".

делегацию или, по крайней мере, те комиссии, которые выделены из этой делегации, смешанные комиссии, тогда вы этим отнимаете все гарантии относительно рассмотрения договора 12 июня. И тогда с нашей стороны является определенная мысль: одно из двух – или Вы хотите сохранить этот договор и сохранить вытекающие из этого договора учреждения, то это не есть дело только украинского правительства, но и российского. Это есть первое требование российского правительства и мы не можем отдать нашу судьбу в руки украинского правительства. Это есть дело двух правительств.

Договор, заключенный между Вами и нами – это есть дело двух правительств. Я говорю, раз Вы продолжаете считаться с договором 12 июня, Вы должны сохранить гарантии, которые связаны с договором 12 июня. Если же Вы упраздняете делегации, упраздняете комиссии, если Вы ставите этот вопрос в энигматическое распоряжение украинского правительства, тогда будьте до конца логичны и скажите, что это есть срыв переговоров, но нельзя назвать перерывом то, что Вы упраздняете делегации, и так, как нельзя согласиться на половину – на одну часть наших работ и не согласиться на другую.

Стебницький: З боку української мирової делегації в кожному разі є перерив, а не зрив, і то перерив, який є наслідок становища утвореного не українською мировою делегацією. Припинення робіт української мирової делегації і зв'язаних з нею комісій є другий наслідок цього перерива, і це все, що я кажу, зв'язано іменно з функціями і об'ємом праці мирової конференції. Що ж до договору 12 червня, то як зазначила сама російська делегація, цей договір в'яже не дві делегації українську і російську між собою, а два правительства, дві держави і, таким чином, переміна становища, яка виникає з припиненням праці делегації ясна: в зв'язку з договором, ця праця переходить з компетенції делегації до рук вже обох правительств. Таким чином, делегація, перериваючи свої справи, оддає до тої компетенції, якій належать всі функції, зв'язані з договором, і порішення всіх тих питань, які ставить голова російської мирової делегації. Од себе українська делегація, перериваючи свої роботи, більше ніяких пояснень дати не може.

Раковський: Я понимаю до известной степени почему. Потому, что украинская делегация находится в очень выгодном положении, ибо переговоры происходят в Киеве, и все, что было создано в связи с договором 12 июня находится здесь в непосредственном ведении украинского правительства. Но так как в Киеве не советская власть, то я от имени ее советской мирной делегации сделаю следующей категорический вопрос: какие гарантии Вы нам даете относительно исполнения договора 12 июня? До сих пор этими гарантиями для нас являлись известные комиссии, которые были созданы на основании этого договора, и которые должны были проводить решение 12 июня, должны были делать сделки, предусмотренные договором 12 июня: эвакуировать беженцев, военнопленных и так далее. В этом отноше-

нии у нас с украинским правительством настоящих мирных отношений двух государств нет. Единственно, что теперь имеется, это представители украинской и российской мирных делегаций, и, если это исчезнет, то вместе с тем, исчезнет всякая возможность практически что-нибудь сделать в связи с договором 12 июня. Поэтому и этот вопрос для нас есть не формальность, а серьезный фактический вопрос. Уезжая отсюда, для нас перестает существовать договор 12 июня, ибо с кем мы будем разговаривать об исполнении этого договора, с кем будем вести переговоры. Для того, чтобы сохранить гарантии 12 июня, нужно будет создавать другие делегации. Ваш ответ не вносит достаточной ясности, и я прошу относительно гарантии дать более точный ответ.

Стебницький: Я думаю, що ця неясність є необхідний наслідок того факту, який счинився сьогодні на ґрунті відповіді російської делегації. Само собою, що припинення робіт не може полишити справу в нормальній стані. Цілий ряд запитань може виникнути при обміркованні становища і української делегації і українського уряду, як він виник вже в російській делегації і виникне у російського уряду. Обидві сторони будуть примушені, очевидно, в'яснити становище в зв'язку з директивами, які може дати правительство кожної сторони. Гарантії, про які запитує російська делегація, вони є в самому договорі. Договір підписаний, значить цей договір існує, і поки він існує, то ці гарантії треба вважати непохитними. Органи совітської влади на українській території, як відомо, існують. Є консульства, які будуть свої функції, очевидно, проводити і матимуть змогу так чи інакше обстоювати інтереси російської влади. Коли совітська влада признає потрібним, окрім цих органів, утворити ще один на зразок мирової делегації, для поновлення чи продовження робіт, то це знов буде справа зносин російського правительства з українським урядом. З свого боку українській делегації з моменту припинення її робіт само собою, що вже не буде змоги вести і обмірковувати ті питання, які досі були в її компетенції, бо вони перейдуть вже в інші руки.

Мануїльський: Я чрезвычайно признателен председателю украинской мирной делегации за то, что получил [ответ] хотя бы на одну часть поставленных нами вопросов*, именно по вопросу о консульствах, а ответ, который был дан, в остальных частях нас абсолютно удовлетворяет. Нам кажется совершенно не основательным само юридическое построение вопроса. Одно из двух: или договор о перемирии остается и все те комиссии, которые возникли из этого договора будут продолжать свои работы, и аннулировать их может только новое наше соглашение, состоявшееся между двумя государствами, или одна сторона признает за собою право аннулировать те последствия,

* В тексті "ответов".

которые вытекают из этого договора, и тогда из этого нужно сделать соответствующий вывод.

Мы не можем практически найти такое положение, при котором украинское правительство, как одна из договаривающихся сторон присвоила себе право отменять некоторые последствия перемирия 12 июня. Такие отмены, такие расширения прав могут быть сделаны только по соглашению с российским правительством, только по соглашению с представителями нынешними и новыми, но только по соглашению с этими органами. С этой точки зрения мне кажется, что, если в одной части мы получили ясный ответ, то в другой части, поскольку украинская делегация представляет это решение за решение украинского правительства пересмотреть или иначе перерешить договор 12 июня, постольку здесь позиция украинской делегации остается неясной, так как не отвечает на поставленный вопрос и создает для нас невозможные положения.

Мы завтра должны делать доклад своему правительству, если окажется, что украинское правительство присвоило себе право изменить последствия договора о перемирии, ясно, что российское правительство должно сделать соответствующий вывод. Одно из двух – или остается положение договора 12 июня прежнее, или это соглашение можно изменить, или расширить опять-таки по соглашению обеих правительств, одна [из] договаривающихся сторон взять на себя этого не может.

Стебницький: З свого боку українська делегація може зробити для відповіді на запитання, яке поставила російська, тільки одне. Припинення робіт делегації, розуміється, не виключає продовження справ внутрішніх для ліквідації того чи іншого листування. Українська делегація поставить це запитання в своєму докладі українському уряду і ту відповідь, яка буде можлива по матеріалу, який українська делегація в цій справі збирає, в письмений формі перешле російській делегації.

Раковський: Эта процедура неправильна, ибо здесь не идет речь о том, чтобы получить ответ украинской мирной делегации, а о том, чтобы сойтись на одном определенном решении. Ответ украинской мирной делегации может нас не удовлетворять, и тогда мы должны требовать нового заседания, чтобы сделать соответствующее заявление. Я предлагаю выйти из этого положения так, чтобы украинская мирная делегация снеслась с украинским правительством о том, остается ли договор 12 июня, если остается, то все, что связано с этим договором должно быть гарантией для его исполнения, и мы предлагаем Украине сохранить эти гарантии. Если мы уедем, то кто будет исполнять эти работы, т. к. другие лица не компетентны? Мы можем отсюда уехать, когда получим определенный ответ о договоре 12 июня. Наш вопрос: остаются

ли консульства, если остаются, то какие гарантии предусматриваются в этом? У нас есть политическая комиссия, в которую входит профессор Эйхельман, и я должен сделать вопрос, сделано ли что-нибудь в этой комиссии, г. профессор Отто Оттович?

Эйхельман: Нет.

Раковський: Нам неизвестно, что Вы понимаете под консульствами, какие гарантии, какие права здесь являются. Мы возьмем на себя тяжелую ответственность, если оставить открытым этот вопрос. Когда делегация выбрана, чтобы разрешать вопросы и комиссии, и они их не разрешили. Вопрос о железнодорожном сообщении также остается открытым, и с Вашей стороны даже нет определенного ответа – будет ли между нами безпересадочное прямое сообщение, о котором есть соглашение, подписанное давным-давно. Этот вопрос остается неразрешенным, и мы этот вопрос не можем предоставить другим лицам, также как и вопрос о договоре 12 июня должна решать делегация. Еще вопрос о товарообмене: у нас есть комиссия, которая выработала правила о товарообмене, это есть комиссия мирной делегации, и важно – остается ли эта комиссия или нет? Будет ли она продолжать свои операции, так, как предусмотрено договором 12 июня? Есть еще и другие пункты, по которым мы не можем считать себя удовлетворенными. Мы просим, чтобы было назначено пленарное заседание, на котором Вы должны дать ответ относительно договора 12 июня.

Стебницький: Ми пропонували російській делегації до понеділка дати відповідь на ті запитання і домагання, які поставлені були в нашій заяві. Отже до понеділка ще можна вважати, що обидві делегації існують і своїх праць не припиняють, принаймні, так у нас було в замірах. Українська делегація згоджується цей термін видержати і призначає засідання в понеділок для відповіді на поставлені запитання російської делегації.

Раковський: В какой форме важно то обстоятельство, что украинская мирная делегация назначает заседание на понедельник по поводу выяснения договора 12 июня, ибо относительно срока вопроса не может быть? Мы Вам дали ответ, и мы могли бы с нашей стороны просить, чтобы заседание было назначено на завтра, но Вас эта формальная сторона не интересует, и, так как украинская делегация назначила заседание на понедельник, то мы согласны, чтобы в понедельник этот вопрос о перемирии был рассмотрен.

Стебницький: На сьогодні збори зачиняються.

Голова засідання: *П. Стебницький*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 6, арк. 30 – 42 зв. Оригінал.

(14 засідання)

7 жовтня 1918 р.

Раковський: Заседание открывается. Прошу прочесть протокол. Читается протокол предыдущего заседания.

Раковський: Я прошу перевести.

Читается протокол по-русски.

Раковський: С Вашей стороны имеются возражения?

Стебницький: Нічого не маю.

Раковський: С нашей также возражений нет.

На прошлом заседании мы сошлись принципиально на том, что в интересах дальнейшего продолжения мирных переговоров следует согласиться относительно известного перерыва. Наши мотивы различны, но по вопросу о перерыве мы сошлись, и так как это является перерыв, а не срыв мирных переговоров, и с Вашей стороны было сделано заявление, что договор о перемирии 12 июня остается в силе – мы и в этом пункте с Вами согласны, т. е. с самого начала и теперь с нашей стороны было сделано возражение, что, сохраняя договор 12 июня без сохранения тех комиссий, которые произошли от этого договора, это является в сущности – фикцией. До сих пор в проведении этого договора мы встречали ряд препятствий, мы и до сих пор в некоторых пунктах этого договора, можно сказать, в большинстве пунктов, не успели [его] провести в жизнь. Если теперь мы отменим те органы, которые были созданы в силу договора 12 июня, т. е. комиссии по проведению этого договора, и в которых являлись представители по проведению этого органа, единственно уполномоченные представители, понимая это слово в широком политическом смысле, представители, которые выявляли волю своих правительств, – я боюсь, что при упразднении этих органов и самый договор этот потеряет и для Вас и для нас практическое значение. Поэтому мы обратились к украинской делегации с определенным вопросом, и она обещала нам сегодня дать разрешение этого вопроса. Вопрос, с которым мы обращались к Украинской мирной делегации, заключается в следующем: во-первых, что касается первого пункта, относительно приостановления военных действий, то, конечно, само собою следует, что продолжается и дальше – у нас, с другой стороны, в силу дополнительного договора с Германией, где наши войска находятся против германских войск, нами в силу дополнительного соглашения, пункт первый, должна быть проведена демаркационная линия. Если до сих пор этот договор со стороны украинской делегации не отрицается, то по этому пункту мы с нашей стороны особых гарантий к украинской делегации предъявлять не будем. Дальше, со стороны германского командования были назначены комиссии, задача которых в том, чтобы прекращать и ликвидировать всякие пограничные

инциденты. Эти комиссии в своей деятельности будут еще дальше совершенствоваться и, таким образом, если они могут быть не упразднены совершенно, то, во всяком случае, должны быть и не уменьшены. Относительно второго пункта, о гражданстве или о переезде русских граждан с украинской территории и украинских граждан с русской территории, то в нашем договоре о перемирии есть много недосказанного. Относительно определения принадлежности тех лиц, которые по закону одной и другой стороны являются двуподданными, то есть одновременно подданными Украинской и Российской держав. Желая устранить все неудобства, которые происходят от двух односторонних законодательств, где одна сторона считалась исключительно со своими интересами, – мы предложили украинской делегации разрешить этот вопрос, заключить с нами сепаратное соглашение по поводу двуподданства. То есть из нашей схемы, которая была принята на пленарном заседании, и которая предусматривает вопрос о двуподданстве, из этой схемы выделить пункт, и в связи с этим заключать сепаратное соглашение, с гарантиями, которые и Российская и Украинская державы могут получить на почве взаимного соглашения. Хотя между Украинской Державой и нами было уже вполне заключено и подписано соглашение о беспересадочном сообщении, и, хотя мы уже предоставили украинской железнодорожной администрации пять классных поездов, которые ходят и поныне в Москве и загромождают путь – украинская делегация до сих пор не дала определенного ответа, и вследствие этого граждане одной и другой стороны очень страдают от того, что нет правильного сообщения. Хотя два раза в неделю, как было условлено, отсюда отправляется поезд, так называемый поезд государственного секретариата. Поезда эти долго задерживаются, те, которые едут, должны запастись бумагами и при том поезда, независимо от воли правительства остаются в пути по 10 – 20 дней, так как нет правильного железнодорожного сообщения. С одной и другой стороны происходит много неприятных инцидентов, которые мы хотели бы устранить. Наконец, мы в украинских поездах никогда не делали осмотра. Вам известны случаи, когда в этих поездах некоторые лица занимались перевозкой запрещенных товаров. Конечно, это возможно при такой неустановленности железнодорожного сообщения. По этому пункту мы также ожидаем ответа от украинской делегации, что она сделала для упорядочения железнодорожного сообщения. Затем еще есть один пункт относительно консульства. Пункт четвертый нашего договора о перемирии мы приветствуем относительно установления консульства российского на украинской территории и украинского на российской, но я должен сказать, что и в этом отношении мы проявили с нашей стороны, несомненно, большую готовность, чем (я должен сказать, к сожалению) со стороны Украинской Державы. Достаточно заявить, что в данный момент на советской территории, насколько я знаю, находится 13 генеральных консулов⁴⁷,

Ваших консулов, в различных городах Советской Республики, и с нашей стороны мы не делали никаких затруднений украинским консулам, и я заявляю, что, когда они являются к нам, начиная с господина Кривцова* – генерального консула в Москве, мы сейчас же через полчаса признали его, и он вступил в исполнение своих обязанностей и пользуется абсолютными правами консула. С нашей стороны сейчас же было сделано распоряжение в комиссию по реквизиции помещений предоставить удобное помещение Вашему консулу, тогда как со стороны украинского правительства нам делаются и в этом отношении большие трудности. Достаточно указать на то, что до сих пор, мы имеем одного генерального консула здесь, другого в Одессе, а относительно консула, отправленного в Харьков, мы, несмотря на неоднократные наши заявления, еще не получили подтверждения от украинского правительства.

С другой стороны, произошел неприятный инцидент, о котором нужно говорить, потому что он затрагивает достоинство Советской республики. Нами было выдано удостоверение о том, что они являются настоящими секвесторами, тогда, как наш генеральный консул отправился в Одессу и явился к представителям местных властей, и они отказались его признать. Мы не можем допустить, чтобы представители официальные Российского государства не находили со стороны Украинской Державы того приема и элементарной любезности, которые мы оказываем Вам, и, которого требует международная вежливость. У меня было объяснение с министром иностранных дел, и он заявил, что касается вопроса о секвесторах на Украине, то теперь только вырабатывается закон, что профессора, юристы, которым это вменено в обязанность, вырабатывают этот закон, и они относятся к этому больше, чем может быть следует, – серьезно. Я не знаю как нужно относиться серьезно, но слишком много учености вносится в этот вопрос, и до сих пор закона о секвесторах не существует, но я думаю, что это не мешает украинскому правительству сообщить властям, что представители Российской Советской республики, которым выданы свидетельства от Министерства иностранных дел, должны быть приняты официальными представителями Украинской Державы.

Другой вопрос, касающийся консульства, и который в продолжении месяца является предметом бесполезных разговоров. У нас для консульства украинского правительства отведено самое удобное помещение, между тем как наше консульство должно прекратить свои работы за отсутствием помещения. Я хочу показать, что IV пункт относительно того, что между Украиной и Россией состоялось соглашение** относительно отправки представителей, консулов и

* В тексті “Краснова”.

** В тексті “заклучение”.

комиссаров для защиты интересов своих граждан, и что это соглашение* нуждается в некотором дополнении, нуждается, прежде всего, в консульской конвенции. Мы все время предлагали и настаивали на выработке такой консульской конвенции, которая должна в точности определить обязанности консулов одного и другого государства, потому что у нас иногда получаются странные и совершенно недопустимые явления. Например, со стороны мирной делегации и со стороны консулов наших было отправлено в печать сообщение о том, что всех русских граждан, которые считают себя гражданами Советской Республики, мы приглашаем записываться в рабочую и крестьянскую красную армию, и чтобы они обращались к своим консулам для получения сведений. Однако, к нашему величайшему удивлению, что является нормальными функциями нашего консульства, мы получили со стороны редакции официальное сообщение о том, что цензура не пропускает этого объявления, между тем как на Украине печатаются объявления о благополучной отправке и высадке эшелонов, так называемой, южной армии. Это цензура оказывается допускает, а печатание наших официальных объявлений русского консульства, не допускается. Вы себе представляете какие отношения создадутся, когда мы через русскую печать обратились к Украинской Державе с просьбой огласить какое-нибудь решение украинского правительства. Ведь, таким образом, отнимаются самые элементарные гарантии для консульства исполнять свои прямые обязанности.

Дальше, мы везде встречаем большие препятствия с нашими курьерами, и теперь три-четыре недели не проходит, чтобы не были случаи, чтобы наши курьеры, которые ехали с дипломатическими паспортами, получившие вызов генерального консульства, они задерживаются в пути, арестовываются, и хотя я имел честь заявить министру, подвергаются самым грубым оскорблениям.

Поэтому я считаю, что этот пункт, относительно консульства, должен быть пополнен консульской конвенцией. Значит по этому вопросу мы ожидаем объяснения со стороны украинской делегации.

По п. 5 относительно Красного Креста имеется также соглашение, но к сожалению, оно только несколько дней тому назад, было подписано председателем украинской мирной делегации и, к сожалению, я не имею возможности знать – проводится ли оно в жизнь или нет.

Что касается п. 6, относительно обмена товарами, – вопрос, затрагивающий жизненные интересы больших масс населения украинского и российского, так как комиссия по товарообмену была создана и работы ее прерваны, она составляет часть мирной делегации и без ее существования немислимо проводить в жизнь п. 6 договора 12 июня. Вот это ряд фактов, которые Вам доказывают вполне

* В тексті “заклучение”.

определенно, что российская мирная делегация все время этого договора не находила достаточной поддержки со стороны Украинского Государства, и, если теперь отнять эти органы, которые здесь существуют, если не останется никакого представительства из русской мирной делегации, тогда пред нами этот договор будет сам по себе упразднен.

Наконец, я должен сказать, что какие гарантии в присутствии каких бы то ни было представителей России на украинской территории? Мы имеем официальное письмо украинского правительства 11 мая 1918 г. за подписью председателя Совета Министров г. Лизогуба, в котором предусмотрены те гарантии, которые были предоставлены представителям России во время их пребывания на Украине. Между прочим там есть и гарантии прямого сообщения по прямому проводу. Мы должны сказать, что украинские консулы в России находятся в гораздо более благоприятных отношениях, чем мы. У нас есть провод, и мы сообщаемся по этому проводу, но если у нас это отнять, то мы, значит, не можем проявлять никакого представительства. Например, с германским консульством у нас есть способ сообщения, у нашего правительства есть прямой провод и этот провод отнят. Несмотря на то, что мы дали проволоку, аппараты и просили, чтобы с нашей стороны возобновить железнодорожное сообщение – этого нет. При отсутствии этих гарантий я говорю, что наше присутствие здесь не может проявлять представительства.

Мануїльський: Я попросил бы слова для внеочередного заявления, так как сейчас только нам сообщили факт, который самым блестящим образом иллюстрирует то, что сказано только что председателем российской мирной делегации. Это то, что три курьера наших отпавились с дипломатическими бумагами из Киева в Москву три дня тому назад и после долгих мытарств они были задержаны в Бахмаче по распоряжению Министерства иностранных дел и под конвоем были отправлены обратно, причем дипломатическая почта была вскрыта и курьеры отправлены в Лукьяновскую тюрьму.

Я имею честь спросить украинскую мирную делегацию, известно ли ей о том, что наши курьеры не пользуются неприкосновенностью в силу некоторых обстоятельств и гарантией Украины и Германии, какою должны пользоваться всегда дипломатические курьеры одной и другой стороны, что эти курьеры подвергаются издевательствам и арестам, и, что этим нарушается то, что принято в международном праве, и, если известно, то я спрашиваю, что намерена сделать украинская делегация для того, чтобы прекратить эти акты, унижающие достоинство всякого культурного государства?

Кроме того, я позволю себе иллюстрировать целый ряд других фактов. Несколько дней тому назад группа вооруженных лиц, назвавшаяся вартовыми ворвалась в советское консульство в Одессе, разбила

ящики, произвела дебош и затем скрылась. Я не знаю, действовали ли это лица, именующие себя вартовыми с ведома украинского правительства, и, что намерено предпринять украинское правительство для того, чтобы охранить со стороны Украинской Державы достоинство и престиж Советской Федеративной республики. На это мы просим дать нам ответ сейчас же.

Стебницький: На ту позачергову заяву я вважаю за свій обов'язок одповісти зараз. Про факти, подані нам товаришем голови російської мирової делегації, українській делегації нічого невідомо. З свого боку українська делегація може тільки передати ці факти українському урядові з проханням звернути увагу і вжити необхідних заходів. Звертаючись до тих питань, які лежать в програмі сьогоднішніх зборів, я перш за все вважаю за свій обов'язок запитати п. голову російської делегації: в тім пункті, в якому для української делегації і для Української Держави лежить вся вага, весь центр і значення наших мирових переговорів, в пункті про межі, чи сталися які-небудь переміни в позиції, зайнятій російською делегацією, чи ні? Я дожидаю відповіді.

Раковський: Раньше чем ответить на Ваш второй вопрос и первый вопрос, я позволю себе маленькое возражение по поводу первого Вашего заявления. Я не сомневаюсь, что украинская делегация доведет до сведения украинского правительства о нашем заявлении об иммунитете наших правительственных курьеров, но этот вопрос гораздо серьезнее и важнее, чем это может казаться.

Я считаю, от имени российской делегации, что мы не можем удовлетвориться заявлением, что это будет доведено до сведения соответственных властей. Я считаю, что когда идет речь о лицах, находящихся* на украинской территории, пользующихся двойной гарантией украинского и германского правительства, когда эти лица являются носителями достоинства и авторитета российского правительства – недопустимо ни под каким предлогом, чтобы их задерживали и отправляли в тюрьму, раньше чем об этом не сообщили председателю российской мирной делегации. Я считаю, что такой поступок является попранием Вашего и нашего собственного достоинства, и слова со стороны украинского и германского правительства. Мы, слава Богу, находимся в Киеве. Арестованы они уже второй день, а подробности мы получили только сегодня, нам было сообщено ночью и частным образом. Но официальных сведений до сих пор со стороны украинских властей нет. Я говорю, что даже самый арест не мог происходить без предварительного оповещения, наша почта не может быть вскрыта без того, чтобы с нашей стороны не присутствовали официальные лица.

*В тексті “являючихся”.

Это есть элементарные гарантии международных отношений. Я думаю, что в этот момент, когда с нашей и с Вашей стороны делаются заявления о том, что мы хотим заключить мирный договор, с Вашей стороны было бы доказательством доброй воли, если бы Вы, как председатель украинской мирной делегации, распорядились бы о немедленном освобождении наших арестованных курьеров. Что касается второго пункта, я даже думаю, что предложение моего товарища настолько серьезно, что прежде чем ответить на второй этот пункт мы желали бы получить ответ на это заявление, Ваш определенный ответ.

Стебницький: На цей пункт ми можемо одповісти поки що тільки, що заява російської делегації для нас одностороння і не порозумівшись з нашим урядом, і не в'яснивши дійсного становища, ми не можемо так або інакше поставитися до цих фактів. Підтвердження цього факту з боку нашого уряду само собою може повести до заяви з боку української делегації і вплинути на певну оцінку того факту. Тільки це ми й можемо обіщати. Звертаючись до пунктів, про які ми говорили раніше, я знов дожидаю відповіді п. голови російської делегації на своє запитання.

Мануїльський: Я думаю, что раньше, чем дать ответ председателю украинской делегации на поставленные им вопросы, мы хотели бы получить со своей стороны ответ на поставленный нами вопрос, который является предварительным условием для продолжения нашей работы, потому что сейчас очень трудно в той обстановке, которая создалась, продолжать нашу работу. Вопрос стоит так, что украинская делегация может проверить этот факт и снести со своим правительством. Если этот самый факт оставить непроверенным: действительно ли наши дипломатические представители были арестованы, необходимо снести со своим правительством. Вместо этого нам заявляют, что дело сделано. Я считаю, что в таких условиях наша работа не может продолжаться, и для того, чтобы рассеять атмосферу, которая теперь создалась, рассеять наши недоразумения я прошу сделать перерыв для того, чтобы украинская делегация могла принять меры и сделать соответствующее распоряжение.

Стебницький: Я з свого боку нічого не маю проти короткого перерива для освідомлення в цій справі.

Раковський: На сколько?

Стебницький: На 10 хв.

(Перерив)

Раковський: Заседание продолжается.

Стебницький: Українська делегація зібрала відомості, що торкаються того дуже серйозного факту, про який нам було заявлено від російської делегації. З боку міністра закордонних справ нам було сказано, що ніяких не було з тої сторони ні розпоряджень, ніяких даних, щоби могли обвинувачувати міністра закордонних справ в такім важнім

порушенні міжнародних відносин. Що ж до тих інстанцій, од яких залежала безпосередня участь в цій справі, то з цього боку мені дано такі докладні пояснення. Це офіційне пояснення, яке належить віце-директору департаменту, що провадить цю справу. На ст. Бахмач дійсно поїзд був затриманий для догляду. В цім поїзді перш за все було найдено багато людей без всяких посвідчень і інших документів, що посвідчували б їх право на виїзд. Далі, було зроблено догляд і багажу, який їхав з тим поїздом, в тому числі і дипломатичної пошти. При поверховім догляді деяких пакунків дипломатичної пошти, були ознаки того, що там криється не стільки почта, скільки сахар і мука. З цього приводу присутній при цьому огляді німецький офіцер пропонував тут вскрити ці пакунки, але урядовець державної варту, що робила огляд, заперечив цьому і не згодився вскривати ці пакунки там. Було порішено повернути ці пакунки в супроводі кількох урядовців совітської делегації до Києва і тут вже вскрити їх при участі і в присутності представників як українського уряду, так і представників російської делегації. Троє кур'єрів, з тих, що їхали з тим поїздом, згодились вернутися до Києва при цих пакуках. Чи вони вже в Києві, чи ні це українська делегація ще не знає, але певно, що, коли вони були тут, ніяким способом вони аресту підлягати б не могли, бо вони мають охоронну грамоту, підписану тим самим віце-директором. Щодо дальших подій він не має фактів. Тепер на черзі вскриття пошти, яке буде робитися в Києві. Саме в той момент як я з ним говорив, підписувався лист до Міністерства закордонних справ, і має бути написаний так само лист з запросинами до російської делегації взяти участь в цім огляді. Коли ці пояснення, цілком офіційні, російську делегацію задовольняють, то може ми перейдемо до чергової справи?

Раковський: Перейдем сейчас к этому вопросу. Однако я должен дать некоторое освещение, не вполне совпадающее с освещением председателя украинской мирной делегации относительно происшедшего инцидента. Мы уже успели собрать новые сведения. Оказывается, что все поезда, в том числе и дипломатический поезд был задержан, и курьеры подверглись аресту на 36 часов. Им было сказано, что они будут освобождены, так что этот вопрос об аресте оказывается вполне установленный. В сущности Вы не отрицаете факта, и мы хотели бы только бросить некоторый свет на этот инцидент. Подозрение в том, что там были мука и сахар, я должен заявить уважаемому председателю украинской делегации о том, что мне неизвестно были ли в этих пакетах мука и сахар, но я должен выразить глубокое сожаление о том, что между двумя государствами, которые ведут теперь мирные переговоры, возникает инцидент из-за нескольких фунтов сахара и муки, это не есть предмет спекуляции, что из этого сахара создается такой инцидент. Вы бы имели еще оправдание, если бы там были бомбы, динамит и т. д., для создания такого инцидента. Я должен выразить сожаление, что Ваши власти, даже если было [бы] подозрение

основательное, что там есть несколько пудов сахара и муки, что они [не должны] созда[вать] такой инцидент между нами. Мы знаем, что [в] поездах, отправляющихся из Москвы в Киев, [что]там были не сахар и мука, потому [что] их нет в Великороссии, но там были товары на несколько миллионов и сотни пудов чаю и Вам известно, что Ваши чиновники, как, например, Николаев, Вашею же властью были подвергнуты каре и во всяком случае, Ваши власти сами узнали об этом факте, и мы не создавали из этого такого инцидента, а Вы, с одной стороны, ставите этих несколько несчастных фунтов, я не говорю пудов, а фунтов сахару и муки и создаете инцидент, с другой стороны, я говорю, что отправлялись из Великороссии поезда с мануфактурой и чаем, и мы даже не создавали инцидентов и только последнее время стали осматривать поезда. В украинских вагонах никто обыску не подвергался, а подвергались только в последнее время. Из такого несчастного факта, если бы он даже имел место, создавать дипломатический инцидент? Я должен заявить о наших пререканиях по адресу Министерства иностранных дел, что, к сожалению, украинское Министерство иностранных дел более идет навстречу нам, чем другие министерства. У нас был лично печальный опыт. В воскресенье было дано разрешение на отправку поездов и было извещено, что с нашей стороны нет никаких препятствий, поезд две недели ждал отправки и, наконец, мы получили от министерства разрешение, но к сожалению, железнодорожная администрация не дала распоряжения. Итак, по нашему списку три недели прошло и пришлось ежедневно ходить на вокзал и возвращаться ни с чем. Я считаю мои объяснения исчерпывающими. Я надеюсь получить официальный ответ и возвращаюсь к Вашему вопросу, к Вашему конкретному предложению перейти к переговорам относительно границ. Я должен заявить, что этот Ваш вопрос для меня непонятен, потому что, если говорить о границах государства, то мы каждую минуту готовы говорить об этих границах и даже больше – я знаю, что не мы отказывались говорить о границах, а украинская делегация. До 16 августа, все время мы с Вами говорили о границах. Была даже создана подкомиссия для того, чтобы проводить этнографическую границу и совершенно неожиданно для нас со стороны украинской делегации, было сделано заявление о признании независимости Дона. С этого момента мы отказываемся говорить с Вами о границах Донской области. До 8 августа у нас было соглашение, 8 августа было признание Вами Донской Республики, и теперь мы не находим возможным говорить о границах, таким образом, не мы, а Вы отказываетесь разрешать этот вопрос. Вы заставили нас тогда перейти на принципиальную почву и заявить, что мы не можем согласиться на такое заявление в вопросе о границах. Мы не можем согласиться, что в продолжении трех месяцев мы вели переговоры и теперь Вы говорите, что нужно упразднить, потом через неделю появится в украинской печати сообщение о создании Белорусской

независимости, о возможности признания Белорусии и мы не будем разговаривать с Вами о границах в этом отношении. Откуда мы знаем, что, например, Савинков⁴⁸ объявит себя воронежским губернатором и Вы скажете, что мы отказываемся говорить с Вами о границах.

Поэтому, раньше чем говорить о границах, нужно условиться, что разговор о границах должен быть серьезным и мы будем говорить совершенно серьезно и, оставаясь на том соглашении, которое было сделано вначале. Поэтому с нашей стороны ответа нет, мы ожидаем его с Вашей стороны. Мы просим: говорите с нами о всех наших границах или нам придется перейти к рассмотрению Брестского договора и считаться с этим контрагентом.

Стебницький: Таким чином, російська делегація остається на тій самій позиції в питанні про межі, на яку вона стала в своїй останній заяві. Тоді й українська делегація мусить підтвердити ту заяву, яку ми зробили російській делегації 3 жовтня і сьогодні тільки нам остається дати додаткові пояснення на ці запитання, які голова російської делегації нам поставив щодо гарантій, зв'язаних з договором 12 червня. Питання само собою дуже важне і ми би самі хотіли, щоб ці гарантії були якнайпевніші, бо нам потрібно не тільки перемир'я, нам потрібен мир і мирна робота. Але вся біда в тому, що те становище, яке тривало у нас більше як чотири місяці, воно саме по собі і при існуванні мирної конференції таких гарантій не давало. Голова російської делегації зазначив з свого боку ті факти, які він інкримінує українській делегації. Українська делегація, з свого боку, багато вже мала приводів показувати на аналогічні факти в відносинах україно-російських, але, в яких причина лежала не на боці України. Я тільки коротко зазначу деякі з тих фактів для того, щоби показати, що існування мирової конференції і обох делегацій не гарантувало в кожному разі виконання договору. Ми вже говорили не раз про пограничні інциденти, які виникали в такій гострій формі, що це відбивалось на довгий час неспокоєм і руїною в наших частинах України. Українська делегація не може не зв'язувати таких інцидентів з першим пунктом договору 12 червня, який ставив [в] обов'язок обом сторонам зробити перемир'я щодо військових подій. Так само треба сказати про п. 3, що говорить про поворот залізничного состава, про поворот тих поїздів і вагонів, без яких неможливо відновити нормальний і правильний рух між обома державами. Невиконання цих пунктів договору свідчить про те, як мало давало гарантій існування російської і разом і української делегації на протязі 4 місяців для того, щоби всі бажання, висловлені в договорі, були реалізовані. Далі, голова російської делегації торкнувся консульської справи, в якій він теж бачив декілька фактів, що свідчили про небажання українського правительства виконувати постанови договору. В цій справі я попрошу дати слово шановному професору, який докладно відповість на зроблені запитання нашому дипломатичному відомству. Я ж торкнусь тільки першого пункту, який мені здається до-

сильно характерным для того, чтобы спиниться на ньому трохи більше. Одно з обвинувачень проти українського уряду відносно прав консулів СРСР було те, що їм було не дозволено, чи ставились перешкоди, робити набір армії на території України. Трудно щось говорити проти того твердження, що це є нормальне право всяких консульських організацій і представництв тої чи іншої держави на чужій території, але не можна не висловити здивування, що представники СРСР поспішили почати свої функції на українській території якраз з набору армії, в той час, коли між обома сторонами зроблено тільки тимчасове перемир'я, коли так багато труднощів лежало і лежить на дорозі до поладження обопільних відносин, коли на межах України ще і до останніх часів були напади і всякі військові події. Я з свого боку, може це особиста думка, не вважаю за нормальне явище набір бажаючих вступити в армію на території України, і я думаю, що коли б такі публікації, про які говорив голова російської делегації оголошувались українським консульством, наприклад, в Москві, то навряд чи російський уряд дуже прихильно дивився б на ті операції. Інші пояснення в справі консульств дасть професор Ейхельман.

Професор О. О. Ейхельман: Дело в том, что консульским представителям или как Вы их решили называть – комиссарам, которые назначались Советской Республикой – никаких препятствий не делалось потому что консулы были назначены только для Киева и Одессы. Тут возник только вопрос о том, что консулы получают известные округа, и вот, когда мы обратились с этим вопросом к Вам, то генеральный консул Советской Республики в Киеве прислал нам свое расписание консульств с распределением по губерниям (их было больше, чем два, чем только Киевское и Одесское), но так как такого рода акты исполняются не генеральным консулом, а предоставлены правительству, то я и объяснил, что для этого нужно, чтобы было получено такое предписание из Москвы, но, чтобы не затруднять, я сказал: будьте любезны, принесите такое удостоверение от г. Раковского, это для нас, для министерства будет совершенно достаточно, затем было объяснено, что вне консульского округа в большом масштабе, в пределах одного города, – Киева или Одессы, разумеется, это разрешение будет дано и оно дано. Таким образом, относительно одесского консула было тогда сообщено градоначальнику, чтобы признать это лицо в качестве консульского представителя Советской Республики и оказать всякое содействие, какое только возможно для приискания помещения. Правда, от г. председателя российской делегации поступила несколько времени тому назад в Министерство иностранных дел бумага, в которой сказано с ссылкой на меня, что я будто бы объяснил, что мы не можем признавать московского консула. По этому поводу я тогда сказал, что ссылка на меня неправильна, и таких объяснений [я] не давал. Что касается упорядочения, так сказать, консульских функций,

составление соглашения, в котором было бы точно определено, чем могут заниматься украинские консулы на советской территории, и каковы функции российских консулов на украинской территории, то в самом начале наших работ, когда формировался этот пункт четвертый – о консулах, я, между прочим, предложил следующее: так как Советская Республика и Украина в настоящее время связаны с Германией определенными консульскими конвенциями (мы, Украина заимствовали эту консульскую конвенцию для сношений между Украиной и Германией), то я предлагал, чтобы эту консульскую конвенцию просто принять как дополнение к той консульской конвенции, сделав на них ссылку, и так как они готовы, то, разумеется, нечего было дальше их обсуждать, это – самое полное определение консульских функций и личных проявлений, которые предоставляются консулам, определение, стоящее вполне на уровне современных консульских сношений. Это было при Х. Г. Раковском и тогда же на этом заседании Ваши представители заявили, что такая конвенция для Советской Республики невозможна, что там условия другие и вот тут и решили, что собственно это не консулы, а комиссары, но это, разумеется, безразлично. Тогда мы условились, что мы в ближайшие дни (на другой день, кажется, был праздник) соберемся к 10 часам в Министерстве иностранных дел и обсудим то предложение, которое будет сделано с Вашей стороны. Но это совещание не состоялось, потому что я получил уведомление, что приходится отложить это дело, и вот до сих пор, хотя я несколько раз напоминал об этом, но мы все-таки не могли условиться относительно срока, когда собраться, чтобы этот вопрос разрешить. С нашей стороны нет никаких препятствий к тому, чтобы в данном случае применить эту русско-германскую конвенцию о консулах 1874 г. Со стороны советского правительства нам в этом деле навстречу не пошли. Вот в сущности все, что происходило. Со стороны украинского правительства никаких препятствий не делалось, также, например, по вопросу о флаге, хотя по конвенции консулам флага не полагается, но и этот вопрос был разрешен в том смысле, чтобы никаких инцидентов не было. Так что со стороны украинского правительства и украинской мирной делегации, никаких препятствий к тому, чтобы назначить консулов в количестве 10, 15, 20 сколько угодно – не делалось, хотя в настоящее время на украинской территории и есть представители только в двух местах, – в Киеве и Одессе.

Стебницький: Таким чином, з боку російської делегації, як і з нашого зазначено немало фактів, які свідчать про те, що існування мирової конференції мало давало гарантій для реалізації договору 12 червня. Повна незмога для української делегації перевести розмови про межі на конкретний ґрунт і переконати російську делегацію, що немає жодної рації говорити про межі на чужій території, поки та територія є у владі іншої державної організації, остаточно довела, що продовження в даних умовах мирових переговорів до конкретних наслідків

привести не може. Отже наша сьогоднішня заява резюмує нашу відповідь на ті запитання, які були поставлені Російською делегацією, так: (читає відповідь)*.

Раковський: Я хотел бы перейти непосредственно к этому инциденту, но со стороны председателя украинской делегации было сделано несколько возражений, и я хотел бы их так или иначе сначала устранить. Дело в том, что относительно пограничных инцидентов мы вполне определенно заявили, что они нам нежелательны как по Вашему заявлению нежелательны и Вам. Для этого мы сами с нашей стороны сделали одно из этих практических предложений, которые были приняты германским высшим командованием, относительно образования смешанных комиссий, чтобы предупреждать эти инциденты и, чтобы их ликвидировать. Это уже с нашей стороны это предложение было сделано и это предложение, сделанное с нашей стороны, является доказательством того, что мы не желаем, чтобы эти инциденты продолжались.

Второе, для того, чтобы публика, которая проезжает по нейтральной зоне не страдала, чтобы она не была жертвой различных банд, которые ее грабят, мы предложили, чтобы с соответствующей железнодорожной станции, например, Коренево, когда оттуда отправляется поезд из Украины, этот поезд был сопровождал немцами или украинскими частями до середины демаркационной линии, откуда дальше он будет сопровождаться нашими воинскими частями, так, чтобы он находился постоянно под охраной и обратно, когда со стороны России является поезд, чтобы его встречали украинские или немецкие части. Дальше, мы также ничего не будем иметь против, если Вы представите какое-либо конкретное предложение, которое могло бы эти инциденты устранить, и я Вам заявляю вполне определенно, что мы Вам пойдем навстречу, но до сих пор только мы делали такие конкретные предложения, а с Вашей стороны есть только жалобы, но нет никакого серьезного стремления действительно их избежать путем соглашения. Дальше, что касается вопроса о консульствах, я должен сказать, что мы представили пять кандидатов и уже целую неделю они ждут утверждения. Были утверждены генеральные консулы в Киеве и Одессе, как Вам известно, они были утверждены Вами, но, когда в Одессе наш консул явился представителю украинской власти г. Рау, то он сказал, что он не был осведомлен, и он отказался его принять. Об этом Вам было доложено, я не знаю вследствие чего и как это было, но факт остается налицо. С другой стороны, Вы ничего не ответили относительно консулов в Харькове и Житомире. В Харькове уже целую неделю (это не день и не два) у Вас находится наш представитель. О назначении этих консулов Вы нам не ответили.

* Див. док. № 53.

Ейхельман: Разрешите мне. Завтра это будет срочно пересмотрено и те лица, которые задержали это дело, будут подвергнуты дисциплинарному взысканию.

Раковський: Я выражаю Вам со своей стороны благодарность за то, что Вы обещаете принять меры, но факт налицо: до сих пор так было. Между прочим, мы даже сообщали лично министру об этом. Дальше, что касается вопроса о вербовке. Я думаю, что председатель украинской делегации совершенно неправильно поставил вопрос в такой плоскости: здесь не идет речь о вербовке со стороны советской власти украинских граждан в красную гвардию, а здесь идет речь о вполне законном извещении русских граждан – офицеров, солдат и унтер-офицеров, находящихся на украинской территории, и так как у нас армия является добровольческой, то не может быть набора, а сообщается всем этим людям, что сведения о поступлении в красную армию они могут получить в русском консульстве. Вы считаете, что является неудобным в такой момент, когда у нас еще нет налаженных мирных отношений, но Вы предполагаете, что, если [так] будут поступать украинские консулы на нашей территории, то русское правительство на это не посмотрит косо. Вы теперь собираетесь организовать армию, я, по крайней мере, читал об этом в Ваших газетах, и я Вас могу заверить, что если украинский консул даст официальное сообщение, что украинские граждане такого-то возраста приглашаются отбывать воинскую повинность, я могу Вам заранее сказать, что мы этому препятствовать не будем, могу сказать это на том основании, что мы и до сих пор украинским консулам не препятствовали, мы получали бумаги из нашего Министерства иностранных дел и консульства должны сноситься через Министерство иностранных дел. Я могу сказать вполне определенно, что мы украинскому генеральному консулу в Москве предоставили право сноситься со всеми нашими учреждениями, если ему нужно что-либо запросить, то он может обратиться непосредственно ко всем учреждениям. Я могу Вас уверить, что, если украинская власть даст такое сообщение, то об этом даже спора быть не может, что оно будет напечатано. Но, когда Вы здесь разрешаете через газеты вербовать армию, которая воюет против нас, с которыми Вы ведете мирные переговоры, армию добровольческую, армию южную, армию астраханскую, армию еще я не знаю какую, то мы можем сказать: ведь так или иначе – мы все-таки государство, с Вами мы ведем переговоры, наши отношения налаживаются, у нас есть договор о перемирии, который является преддверием мирного договора, у нас приостановлены военные действия, Вы обращаетесь к нам и просите вагонов, как мы Вам дадим вагоны, если Вы будете возить этих добровольцев, и еще даром: еще недавно украинское правительство издало распоряжение, что проезд даром им не разрешается, значит до сих пор он разрешался. Войдите в наше положение. Если Вы бы действительно желали и дали нам доказательства, что Вы на Вашей территории не

организуете и не даете возможности организовываться контрреволюционным армиям, тогда другое дело. Может быть это Вам выгодно и желательно, но во всяком случае, не организуйте здесь, не делайте в Киеве Кобленца⁴⁹ для русской контрреволюции, и мы со своей стороны не будем делать Вам препятствий в техническом отношении. Несмотря на это, мы все-таки Вам заявили, что дадим Вам 5000 вагонов. А с другой стороны, я Вам объяснил почему вопрос о вагонах не был разрешен, потому что комиссия не дошла ни до каких заключений. Что касается вопроса о консульской конвенции, то я думаю, что О. О. Ейхельман забыл, что теперь консулы играют известную роль в нашей экономической жизни, что, когда создавалась консульская конвенция 1874 г., тогда не существовало ни национализаций внешней торговли, ни национализованного производства, она к данному моменту, к данному времени не может приспособляться, и консульская конвенция является абсолютно необходимой, без консульской конвенции Ваши консулы не смогут действовать и наши консулы не будут иметь здесь определенных гарантий. Если Вы нашим консулам начинаете делать препятствия, и если в таком вполне ясном вопросе как то, что они могут обратиться к украинским гражданам и сказать, что условия поступления в русскую армию такие, то если, говорю я, в таком элементарном вопросе мы не можем сойтись, у нас различные мнения, то, где тогда та общая почва, на которой могут работать один и другой консул. Дальше, для нас не достаточны гарантии, которые теперь предоставляют нам украинские власти по отношению к нашим консулам. То, что произошло в Одессе, это крупный инцидент, имеющий чрезвычайно важное политическое значение. Я Вам могу определенно сказать: в Одессе в вашу милицию вошли все донские и кубанские офицеры, конечно они идут, совершенно не считаясь с тем, интересно это или нет украинскому правительству, они устраивают скандалы, врываются в консульства и производят определенную провокацию. Есть об этом определенные сведения и данные, так что мы и в этом отношении будем просить у Вас гарантий, и мы готовы Вам дать гарантию относительно Ваших консулов. Если Вы действительно имеете намерение защищать интересы украинских граждан, то, пожалуйста, мы Вам дадим эти гарантии, и мы можем Вас уверить, мы никогда не допустим, чтобы ваши консулы были оскорбляемы элементами, которые может быть не имеют никакого отношения к власти, но которые, во всяком случае под покровом власти, производят эти набеги. Дальше, я говорю относительно вопроса о гражданстве. Ведь же этот вопрос о гражданстве является источником массовых недоразумений, ведь же Вы сегодня даже говорите, что этот инцидент произошел потому, что были люди, которые уезжали из украинской территории, не имея надлежащих бумаг. Ведь же точно также у нас есть закон, который требует надлежащих бумаг от украинцев на русской территории. Я тогда вполне определенно поставлю вопрос: Вы

жалуетесь, что Ваши граждане там арестуются, что Ваших граждан преследуют, что они за убеждения преследуются, и когда мы Вам говорим: прежде всего определите, кто является Вашими гражданами, вы на этот вопрос совершенно не ответили. Относительно консульской конвенции будет говорить А. А. Немировский, но я должен еще сказать, что к прочитанной Вами декларации относительно вопроса о границах я не буду возвращаться, ибо, если Вы считаете, что у нас есть до известной степени абсурдная претензия говорить о границах на чужой территории, то есть Донской области, то извините, но позвольте сказать, что Вы разделяете этот абсурдный взгляд, потому что Вы три месяца разговариваете с нами о границах Донской области, и Вы сейчас предполагаете разговаривать с Белоруссией, которая находится в нашей фактической власти, так что, если есть абсурд, то мы утешаемся тем, что мы этот абсурд разделяем с Вами. Нет, у Вас есть другие причины. Я считаю, что так как Вы из вопроса о нашей границе, вполне конкретного вопроса, сделали вопрос политический, то мы не можем так легко на него пойти. Мы желаем как возможно скорее ликвидировать наши отношения и заключить мирный договор. Вы изволили сказать относительно того, что комиссии Ваши вливаются в украинские учреждения, так комиссия по товарообмену, железнодорожная и так далее.

На это я Вам еще на прошлом заседании ответил, что Вам удобно это говорить, вы находитесь на Вашей территории, и вот Ваша делегация вливается в соответственные учреждения, железнодорожная комиссия отойдет к железнодорожному ведомству, но мы находимся в другом положении: мы, русская мирная делегация русского правительства переговариваемся на украинской территории, переговариваемся в Киеве, и, таким образом, является вопрос: кто будет здесь перед этим правительством заступать наши интересы, кто же будет разговаривать с этими Вашими представителями железнодорожного ведомства, товарообмена и прочее, какие права будут иметь эти люди, которые будут разговаривать, если они будут уполномочены от имени русского правительства подписать конвенцию, здесь является та же мирная делегация только не в ее целостности, а в ее отдельных частях.

Политическая делегация упраздняется, а вот Д. З. Мануильский является председателем экономической комиссии, и если бы, я говорю, такая схема могла существовать, то он и остается председателем экономической комиссии, как полномочный член, как поставлен от имени русского правительства, он подписывает все конвенции и все договоры, которые могут быть заключены по тому или иному отдельному вопросу.

Остаются у нас консулы. Но, во-первых, консулы не являются полномочными представителями, они не могут ангажировать свое правительство во всех вопросах. О. О. Эйхельман даже заметил, что они также могли заявить от имени своего правительства, что на Украине име-

ються вот какие округа, то есть мы считаем Украину разделенной на такие-то округа. Тогда это есть заявление нашего правительства и оно передано через генеральное консульство, а не через мирную делегацию. Это обстоятельство было достаточно учтено О. О. Эйхельманом, чтобы сказать, что это заявление неприемлемо, и что пусть им сообщит правительство через мирную делегацию. Какое же положение будет завтра, когда Вы с Вашей стороны заявляете, что остается договор о перемирии 12 июня, а с другой стороны Вы нам не даете возможности и мы не имеем никаких полномочных членов и не имеем никакого права вести с Вами переговоры и подписывать с Вами эти отдельные соглашения по поводу товарообмена, железных дорог и т. д. Поэтому я считаю, что Ваше предложение в основе может быть принято, но оно является неполным.

Вы думали только о том, как будет дальше украинская делегация, что она будет упразднена, и что функции ее перейдут на украинское правительство. Я Вас спрашиваю: функции нашей делегации к кому перейдут? И к кому перейдут комиссии? Уже здесь не идет речь только о том, чтобы сказать – тогда пусть правительство из Москвы сообщает нам, пусть оно сносится, через кого оно будет сноситься по вопросам, затрагивающим общие политические интересы. Ведь у нас же нет политических представителей, у нас до сих пор нет представительства и таким представительством являлись мы. И я опять спрашиваю: через кого же будет сноситься наше правительство. Если Вы отнимете от нас делегацию, она может выделить из себя определенные комиссии по определенным вопросам, которые останутся здесь.

Стебницький: Ті питання, які робить голова російської делегації мене трохи дивують. Наша заява в зв'язку з заявою 3 октября виразно говорить про перерив мирових переговорів. Коли мирові переговори припиняться, то ясно, що комісії, зв'язані з договором 12 червня, матимуть функції цілком практичного підготовчого характеру, і що свою практичну роботу вони матимуть змогу провадити при інстанціях українського уряду.

Тоді ж, коли обидві держави признають можливим поновити при нових умовах, чи в більш слушний момент провадження мирових переговорів в цілості, і тоді, очевидно, і виникнуть ті нові форми і нові уповноважені для підпису результатів тих нових будучих переговорів.

Тепер про це здійснити питання, мені здається, передчасно. В кожному разі ми можемо говорити тільки за становище української делегації.

Судити про те, які відміни можуть виникати в характері роботи і в організації російської делегації, то діло самої російської делегації і її уряду. Російська делегація може дістати належні директиви, які і покажуть, як теперешнім уповноваженим треба ставитись в своїх зносінах до українського уряду, щодо питань, які виникають із мирових переговорів.

Наша заява має цілком принципіальний характер і зазначає тільки

* В тексті "когда".

головні риси нового становища речей. Деталізація цього становища і розробка самої техніки для відносин, це діло завтрашнього і ближчих днів і це робитимуть інші руки.

Мануїльський: Я хотел только просить разрешения поставить председателю один вопрос. Если я верно понял Вас, то решен вопрос о дальнейшем существовании украинской делегации в отрицательном смысле. Украинская делегация от имени своего правительства делает это заявление.

Что же касается российской делегации, то здесь предоставляется решить вопрос совершенно самостоятельно, как его решает сейчас украинская делегация, то есть российская делегация может оставить здесь одну часть, которая будет являться этим представительством российской делегации. Если я верно понял, Ваша миссия сводилась к этому.

Стебницький: Так, я думаю, що це безперечно, Але це, очевидно, треба вияснити в зносинах з українським правительством.

Мануїльський: Я понимаю, что технически этот вопрос может быть решен так или иначе, но сейчас ставится вполне определенный принципиальный вопрос, без разрешения которого немислимы даже самые работы этих комиссий.

Я понимаю великолепно позицию украинской делегации, которая в этом отношении находится в более благоприятном положении, чем российская делегация, потому что она действует на своей территории, и в этом смысле временный перерыв работ дает украинскому правительству возможность ликвидировать украинскую делегацию, и передать те функции, которые несла раньше делегация в определенные институции. К сожалению, как уже сказал наш председатель, в аналогичном положении российская делегация не находится.

Само собою розуміється, що те органи, которые возникли в процессе работы, той органической работы, которая у нас шла в течение четырех месяцев, эти органы, несомненно, должны так или иначе существовать, и вот с этой точки зрения для нас остается прежде всего принципиальная сторона вопроса: это по нашему мнению есть юридическая эманация российской мирной делегации, это есть, так сказать, часть российской мирной делегации, уполномоченная на определенный предмет, на заключение консульской конвенции, на предмет товарообмена, на предмет обмена железнодорожного состава и т. д., по целому ряду вопросов, которые возникают и возникнут, несомненно, завтра в процессе наших взаимоотношений.

Эта часть делегации наделена определенными функциями и эти функции, конечно, определяются российским правительством. Вот как я мыслю и как я толкую наше положение. Если это так, то я лично склонен думать, что и мой товарищ, председатель, согласен с этим, что такая постановка вопроса действительно есть единственная мыслимая, что касается техники, то это, несомненно, уже вопрос соглашения между нами и части

российской делегации с украинскими институтами.

Стебницький: Я думаю, що Ви розумієте цілком правильно, і що для провадження деяких справ, зв'язаних з договором 12 червня і з тими функціями, які лежать в руках комісій по тому договору показаних, для провадження цих справ повинна полишитися з певними своїми правами і уповноваженнями деяка частина російської делегації, яка буде складатися з компетентних людей, що будуть входити в ті самі комісії, що продовжуватимуть розпочату роботу і її закінчать врешті. Так що, коли цим Ви вдовольняєтесь, то в загальних рисах я думаю, що це цілком так.

Раковський: Мы вполне удовлетворяемся принципиальным заявлением председателя украинской делегации.

Мы уже понимаем, что для украинской делегации истекают ее полномочия, и так как, с другой стороны, мы не желаем ставить ни украинскую делегацию, ни нас в затруднительное положение, то мы предложили украинской делегации выразить перед своим правительством пожелание в интересах украинских и русских граждан о скорейшем заключении консульской конвенции (наша юридическая комиссия остается здесь) и конвенции о гражданстве и о 2-х подданствах.

Если эти два вопроса будут ликвидированы, то, несомненно, результатом этого будет то, что Ваши граждане у нас и наши у Вас будут несколько более обеспечены и защищены. Я прошу со стороны украинской делегации выразить свое согласие на такого рода заявление.

Стебницький: Українська делегація бере на себе передати цю заяву і вважає її цілком слушною і відповідною обставинам.

Раковський: Это само собою следует. Но я должен заявить, что в мое отсутствие меня как председателя русской мирной конференции замещает полномочный член Д. З. Мануильский. Я могу выразить пожелание, чтобы в этих практических вопросах, которые одинаковы в интересах одних и других граждан, оставшиеся комиссии вместе с Вашими представителями скорее пришли к соглашению на обоюдную пользу.

Стебницький: Ми можемо тільки цілком приєднатися до цього побажання.

Раковський: Вы с Вашей стороны не имеете больше никаких заявлений?

Стебницький: Ні, нічого не маємо.

Раковський: Объявляем перерыв работ мирной конференции.

За голову української мирової делегації: *П. Стебницький*

ДОКУМЕНТИ
підготовлені договірними сторонами
під час переговорів Української Держави
та Російської Соціалістичної Федеративної
Радянської Республіки

№ 30–53

Нота української делегації про необхідність більш конкретного визначення повноважень російської делегації і пояснень щодо державно-правового устрою та юридичної природи РСФРР.

24 травня 1918 р.

Заява

від делегації Української Держави до делегації Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки.

У всякім юридичнім акті уповноваження повинно бути цілком ясно зазначено, хто його утворив, і на що саме надано уповноваженому провочність. Без сих умов акт уповноваження не може утворити ніяких юридичних наслідків. В уповноваженнях, виданих 17 мая 1918 р. за № 2706 та 2707 на ім'я панів Х. Г. Раковського та Д. З. Мануїльського сказано: “Решением Совета Народных Комиссаров от 27 апреля с. г. товарищи Христиан Георгиевич Раковский, (а в другім – Дмитрій Захарьевич Мануїльський) назначен полномочным представителем Российской Социалистической Федеративной Советской Республики для ведения с Украинской Державой переговоров о заключении договора, начинающихся 22 мая с. г. в городе Киеве и для подписания такого договора.”

В сих уповноваженнях вказано на право вести переговори про заключення договору, а якого саме договору, і про що саме – нічого не сказано й невідомо. Сими документами не утворюється і не надається нікому уповноваження на ведення мирних переговорів, на установлення перемир'я і на заключення мирового договору, а через те про сі справи, за браком правомочності, не може бути переговорів, наслідком яких для сторін утворилися б певні права та обов'язки.

Підрозумівати зміст уповноважень і їх обсяг або робити висновки про них з попереніх переписок, та на тім ґрунтуватися для утворення актів ніяк не можна, бо об'єкт і обсяг уповноважень повинні бути точно і ясно вказані в самім акті уповноваження, який вимагає письменної форми.

Щодо уповноважчика, то його названо “Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой”. Федерация уявляє собою союзна державу, яка складається з окремих держав, зв'язаних між собою силою утвореного ними закону. Нам невідомий статут про таке політичне єднання і через те ми не знаємо, з яких саме держав складається Російська Федеративна Республіка і які права та обов'язки має кожна з тих держав, як член в тім самім союзі. Нам невідомо й те, чи вважає совітська влада членами тієї Федерації Білорусію, Кавказ, Литву, Черноморщину, Донщину, Крим, Сибір, і чи вона може давати

обов'язки й за них, чи ні. Позаяк політичний склад тої юридичної особи, яка зветься Російською Федеративною Совітською Республікою нам невідомий, то ми не знаємо, з ким саме ми маємо вести переговори, на кого саме впадуть обов'язки перед Українською Державою і, на кого саме Українська Держава надбає собі прав по договору, який в добрий наслідок тих переговорів буде складено.

Ми вважаємо, неодмінно, потрібним виправити вказані дефекти, бо при нинішнім змісті акту уповноваження взагалі неможливо вести переговори і скласти які б не було договори, а через те ми прохаємо в найближчій часі вжити заходів, щоб зазначені дефекти було полагоджено.

Тимчасом, в певній надії, що сі юридичні формальності будуть Вашим урядом виправлені, ми вважаємо можливим вести з Вами розмови, – про план нашої роботи і пред'являти Вам потрібні вимоги, але до представлення Вами належних уповноважень не можемо приймати од Вас ніяких вимог і брати на себе які б то-не було зобов'язання...*

Згідно з оригіналом:

Віце-директор канцелярії
української мирової делегації: *А. Ліхнякевич*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 1, арк. 15 – 16 зв. Засвідчена копія.

№ 31

Відповідь російської делегації на ноту української делегації від 24 травня щодо повноважень представників РСФРР.

24 травня 1918 р.

На вчерашнем первом заседании мирной конференции представителем украинской делегации С. П. Шелухиным был поднят вопрос относительно полномочий делегатов Российской Советской Федеративной Республики, причем он заявил, что в этих полномочиях не указано точно, касаются ли полномочия ведения переговоров относительно перемирия или же относительно мира и вообще не сказано относительно какого договора будут вестись переговоры.

* Далі докладався текст заяви у перекладі російською мовою, який у збірнику не подається.

Затем последовало заявление о том, что не указано, какие государства входят, как составные части, в Союз Социалистической Федеративной Российской Республики. Ссылаясь на эти два положения, представитель украинской делегации делает заключение, что предъявленные полномочными представителями Российской Советской Федеративной Республики грамоты не удовлетворяют юридическому требованию всякого полномочия.

Мною от имени российской мирной делегации были сделаны следующие возражения.

По первому пункту:

1) “Мы считаем, что характер предстоящих переговоров вполне определяется всей предшествующей дипломатической перепиской, которой обменялись Россия с Украиной”.

Прежде всего предстоящие переговоры между Россией и Украиной предопределены 6-й статьей мирного договора между Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией с одной стороны и Россией с другой, где говорится: “Россия обязывается немедленно заключить мир с Украинской Народной Республикой”.

Что касается дипломатической переписки между Россией с одной стороны и Украиной и Германией с другой, она заключает в себе между прочим следующее:

1) Телеграмма Рады Народных Министров из Киева 30 марта за № 42 Совету Народных Комиссаров в Москве с предложением украинского правительства прекратить состояние войны и “определить отдельным договором наши границы и наши правовые отношения”.

2) Предложение германского правительства телеграммой от 5 апреля с. г. за № 14224 аналогичного содержания.

3) Ответ Народного комиссариата по иностранным делам Российской Советской Федеративной Республики 3 апреля, отправленный Раде Народных Министров в Киев с предложением начать 6 апреля с. г. в Смоленске переговоры на предмет “заключения мирного договора с Радой Народных Министров”.

4) Радиограмма Народного комиссариата иностранных дел от 11 апреля с. г. за № 66 в Министерство иностранных дел в Берлине, заключающая следующее заявление: “Возложенная на нас Брестским договором обязанность заключить мир с Киевской Радой, остается невыполненной по причине, независимой от русского правительства”

5) Новая радиограмма того же Комиссариата Российской Советской Федеративной Республики от 16 апреля с. г., выражающая недоумение по поводу того, что новое напоминание о незаключении мира направлено германским правительством не Киевской Центральной Раде, а правительству Российской Советской Федеративной Республики, которое неоднократно выражало готовность начать переговоры с Украинской Народной Республикой.

6) Ответ правительства Украинской Народной Республики от 17 апреля, предъявленный в Москве 26 апреля украинским курьером с предложением начать переговоры 22 апреля в г. Курске.

7) Телеграмма председателя Совета Народных Комиссаров в Москве секретарю российской мирной делегации 8 мая за № 592 с копией начальнику штаба гетмана и министру иностранных дел Украинской Державы с предложением вести переговоры с украинским гетманским правительством по вопросу о прекращении военных действий на границах Украины и определения времени и места мирных переговоров.

8) Ответ председателя Совета Министров Украинской Державы от 11 мая российской мирной делегации, выражающий пожелание, чтобы встреча украинской и российской мирных делегаций произошла в Киеве 22 мая.

Кроме того, имеются другие заявления в том же направлении, которые продолжались вплоть до приезда мирной делегации в Киев.

Из всего изложенного с очевидностью явствует, что полномочия делегации именно касаются ведения переговоров о мирном договоре и заключении такового между Россией и Украиной.

Что касается 2-го пункта заявления представителя украинской мирной делегации, мною было сделано возражение, что вопрос о том, какие области входят в состав Российской Советской Федеративной Республики, относится к внутреннему устройству России и, что с точки зрения права, от имени различных частей России не могут говорить лица, которые не являются правомочными.

Правомочными же они не могут являться потому, что отдельные области одного и того же государства, никоим образом не могут с правовой точки зрения являться субъектами международного права, а посему и не могут выступать как таковые на конгрессах и конференциях. Если же основываться на принципе самоопределения, провозглашенного русской революцией, и который мы считаем одним из величайших ее завоеваний, то в данном случае он не имеет приложения, так как области, о которых идет речь, фактом провозглашения и осуществления советской власти воплотили в жизнь принцип самоопределения. Основанная на федеративных началах, Российская Советская Республика представляется в международных отношениях своей центральной властью. Все государства, вступавшие до настоящего времени в какие-либо отношения с Российской Советской Федеративной Республикой считались с этими принципами. Этот же принцип был принят в основание Брест-Литовского мирного договора. В дипломатической переписке с Россией Украина также основывалась на этом принципе.

Ввиду всего изложенного второй пункт возражения представителя украинской делегации является необоснованным как с фактической, так и с юридической стороны.

Я, как председатель российской мирной делегации, полагаю, что никаких формальных и материальных оснований считать наши полномочия недостаточными, не имеется. Единственное обстоятельство, которое могло бы помешать переговорам и заключению договора, является тот факт, что полномочия представителя Украинской Державы не исходят от надлежащей власти.

Председатель российской
мирной делегации:

Х. Раковский

Полномочный член российской
мирной делегации:

Д. Мануильский

г. Киев, 24 мая 1918 г.

Ф. 2607, оп. 3, спр. 1, арк. 18 – 19 зв. Оригинал* .

№ 32

Заява російської делегації з приводу повноважень української делегації

24 травня 1918 р.

Полномочие, предъявленное российской мирной делегации представителем украинской делегации, подписано председателем Совета Министров, управляющим Министерством иностранных дел, государственным секретарем и скреплено делопроизводителем, подписи же главы государства на полномочии не имеется.

Между тем, согласно IV статьи Законов о временном государственном устройстве Украинской Державы, в разделе о гетманской власти говорится: “Гетман есть высший руководитель всех сношений Украинской Державы с иностранными государствами”.

Из приведенного закона следует, что акт, уполномочивающий лицо на право представления Украинской Державы в международных отношениях и, в частности, на предмет заключения мирного договора с другой державой, без подписи гетмана юридической силы иметь не может.

* Документ засвідчений печаткою: “Совет Народных Комиссаров. Российская Мирная Делегация”.

Посему я предлагаю украинской мирной делегации представить достаточные полномочия на предмет переговоров и заключения мирного договора.

Председатель российской
мирной делегации:

Х. Раковский

Полномочный член российской
мирной делегации:

Д. Мануильский

г. Киев, 24 мая 1918 г.

Ф. 2607, оп. 3, спр. 1, арк. 17. Оригинал*.

№ 33

Декларация российской делегации про юридичну природу Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки

25 травня 1918 р.

На вчерашнем заседании мирной конференции 24 мая от имени российской мирной делегации мною было выражено согласие, во избежание недоразумений при дальнейших переговорах, резюмировать письменно сказанное мною на этом заседании о юридической природе Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

В подтверждение этого я вношу от имени Российской мирной делегации следующую письменную декларацию:

Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика является единым государством, включающим в себя территории всех Советов рабочих и крестьян. Местные уездные, губернские и областные Советы являются самостоятельными в области внутреннего управления и по всем вопросам, которые не относятся ко всей федерации в ее целом.

* Документ засвідчений печаткою: "Совет Народных Комиссаров. Российская Мирная Делегация".

В отношениях к другим государствам Российская Социалистическая Федеративная Республика представляется своей центральной властью, которая одна правомочна вступать в обязательственные отношения международного характера, касающиеся территориальных, экономических и других интересов всей федерации.

Таким образом, субъектом международного права является Социалистическая Федеративная Советская Республика в ее целом.

В таком своем качестве, как я уже заметил вчера, Республика до сих пор выступала и впредь выступать будет в области международных отношений, что подтверждается Брест-Литовским мирным договором между Россией, с одной стороны, и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией, с другой, а также мирным договором, заключенным между Украиной и центральными державами.

Как таковая Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика вступала в сношения до сего времени с Украинской Народной Республикой и с Украинской Державой.

Председатель российской
мирной делегации:

Х. Раковский

Полномочный член российской
мирной делегации:

Д. Мануильский

Ф. 2607, оп. 3, спр. 1, арк. 43 – 43 зв. Оригинал*.

№ 34

Умови Української Держави, за яких мали продовжуватись переговори про перемир'я

25 травня 1918 р.

1. Совітські війська повинні негайно одійти за демаркаційну лінію, вказану для них на прикладеній при цім мапі (синіми чорнилами). Німецько-українські війська розташуються не переходючи демаркаційної лінії, вказаної для них на тій же мапі (червоними чорнилами). Військові операції совітських військ на фронтах повинні бути припинені, про що мусить бути негайне розпорядження.

2. Всім українцям і громадянам Української Держави, що мають

* Документ засвідчений печаткою: "Совет Народных Комиссаров. Российская Мирная Делегация".

дозвіл від українського уряду, совітський уряд повинен дати повну волю переїхати з Росії на Україну з усім їх майном, не виключаючи грошей, процентних паперів, і взагалі з капіталами, і допомагати їм в переїзді транспортними засобами.

3. Вагони та паровози, що забрані на Україні та перегнані з неї, повинні бути негайно і не далі, як на протязі двох тижнів, повернені Україні і доставлені на її територію до рук українського народу.

Український уряд на підставах взаємності заводить своїх представників для захисту інтересів українців в Російській Совітській Республіці.

До сього долучається мапа*.

Київ, травня 25-го дня року 1918

№ 71

З оригіналом згідно:

Директор канцелярії:

М. Ткаченко

Ф. 2607, оп. 3, спр. 1, арк. 44. Засвідчена копія.

№ 35

Декларація російської делегації про надання українцям, що проживають на території Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, рівних прав з росіянами

2 червня 1918 р.

От имени Российской Социалистической Федеративной Советской Республики рабочих и крестьян российской мирная делегация заявляет, что граждане Украинской Державы в России будут пользоваться всеми правами, привилегиями и преимуществами в политическом и гражданском отношениях, коими пользуются коренные Российские граждане.

Ф. 2607, оп. 3, спр. 3, арк. 11. Незасвідчена копія.

* Мапа відсутня.

Договір між Українською Державою та Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою

12 червня 1918 р.

Договір, утворений між Українською Державою та Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою 12 червня 1918 р. в м. Києві.

Уповноважені представники урядів: Української Держави: голова української мирової делегації генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин, заступник голови секретар Ігор Олександрович Кістяковський; члени делегації: Христофор Антонович Барановський, Платон Константинович Линниченко, інженер Адам Олександрович Свіцин, отаман Олександр Володимирович Сливинський і професор Отто Оттович Ейхельман, з одного боку, і Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки Християн Георгієвич Раковський та Дмитро Захарович Мануїльський, з другого боку, зібравшись в м. Києві для утворення між названими двома незалежними державами договору про мир, 12 червня 1918 р. установили на час ведення мирових переговорів і прийняли нижче подані попереджаючі, але ж не обов'язкові для договору про мир, такі умови:

1. По згоді обох сторін боеві операції припиняються на всьому фронті на весь час ведення мирових переговорів між Українською Державою та Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою. Там, де боеві операції ще не припинено, негайне припинення їх установається місцевим командуванням шляхом відповідного порозуміння.

2. Уряди Української Держави та Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки беруть на себе обов'язок, на підставах взаємності, не робити перепон і дати волю і можливість громадянам тієї і другої держави, по можливості без пересадок, переїхати в свою вітчизну, – росіянам в Росію, а українським громадянам на Україну з їх майном, за винятком краму, з процентними паперами і коштовними речами, а також з готовими грошима в сумі не звише 10000 крб. на одну людину і окрім цього 2000 крб. на кожного члена з сім'ї тої людини з тим, що вся сума готових грошей на одну сім'ю не повинна перевищувати 20000 крб. Перевоз готовими грошима звише 20000 крб., але ж не більше 100000 крб. допускається при умові, коли український консул, установивши, що перевищення суми 20000 крб. є наслідком ліквідації майна, доведе до відома совітської влади відносно суми, яка перевозиться, зазначаючи, що перевищення 20000 крб. є наслідок ліквідації майна.

Кожній з сторін, які договорюються, дається право обмежувати і

забороняти ввіз і вивіз закордонної валюти. Посвідчення про громадянство видаються представниками (див. п. 4 цих умов) Держав по належності і, в міру видачі цих посвідчень, списки подаються до відомства урядів по належності.

Для переїзду призначаються шляхи: через Оршу – Гомель, Брянськ – Конотоп, Брянськ – Ворожба, Курськ – Ворожба, Курськ – Харків, Єлець – Валуйки, Ворожба – Валуйки, Вороніж – Камінська, Царицин – Лиха, Тихоріцька – Ростов, Єйськ – Ростов.

В першу чергу повинно перевозити військовополонених обох держав, що евакуюються з центральних держав, та жінок і дітей, у яких не стало батьків.

3. а) Обидві сторони, які договориються, вживають всіх заходів для відновлення обоюдно користування і обміну залізничним руховим составом на підставах, зазначених в російських залізничних погодженнях та правилах, які існували до 7 листопада 1917 р. з тими в них змінами, які будуть вироблені між відомствами шляхів обох сторін.

б) З огляду на те, що під час війни руховий состав було перегнано з залізниць Української Держави за лінію фронту на залізницю Східної Республіки, остання бере на себе обов'язок передати негайно Українській Державі залізничний руховий состав в кількості, в терміни і на умовах, які будуть вироблені згодою між відомствами шляхів.

в) Для сеї мети утворюється негайно комісія з представників відомств шляхів обох держав для негайного розгляду і вжитку заходів до поступенної передачі на залізницю Української Держави рухового состава по п. "б".

г) Одночасно з виконанням умов, зазначених в п. "а", "б" і "в", обидві сторони, які договориються, приймають негайно необхідні міри для відновлення телеграфних, поштових і пасажирсько-залізничних зносин.

д) Ліквідація і докладний розрахунок за тимчасове користування руховим составом будуть зроблені в порядку і на підставах, які будуть установлені в мировім договорі.

4. Уряди обох держав на підставах взаємності заводять в Українській Державі і Російській Республіці своїх представників – консулів та комісарів для оборони інтересів своїх громадян.

5. Українська і російська спілки Червоного Хреста негайно вживають заходів для полегшення проїзду військовополоненим з громадян обох держав і для організації допомоги їм в дорозі.

6. Обидві держави [з]обов'язуються одночасно з припиненням боєвих дій, на час ведення мирових переговорів вжити потрібних заходів до найскорішого установлення можливого тимчасового товарообміну для задоволення необхідних біжучих потреб кожної з сторін в певних продуктах. Для сього буде утворено в тижневий од підпису сього строк мішану комісію з представників сторін на паритетних

підставах, яка візьметься за розгляд і вирішення в ході спішності операції товарообміну по кожному окремому заявленому сторонами домаганню.

Комісія повинна в першу чергу взяти на увагу, що цілу низку грузів через військові операції не було доставлено сторонами обопільно. Обидві держави [з]обов'язуються вжити заходів до негайного розсліду сього питання і можливого урегулювання його.

7. Обидві держави негайно приступають до переговорів про утворення мирного договору.

Сей договір складено й підписано на двох мовах – українській і російській.

Голова української мирової делегації, генеральний суддя:

Сергій Павлович Шелухин
Іг. Кістяковський
О. Ейхельман,
Х. А. Барановський,
О. Сливинський

Председатель русской мирной делегации:

Х. Раковский
Д. Мануильский
П. Линниченко
А. Свѣцин

Ф. 2607, оп. 1, спр. 1, арк. 160 – 161. Оригінал.

№ 37

Декларація російської мирної делегації про її ставлення до міжнародних договорів і конвенцій

*14 червня 1918 р.**

На последнем заседании 12 июня мною в связи с вопросом, поднятým украинским военным экспертом относительно нашего отношения к международным конвенциям, регулирующим отношения между государствами во время войны, я, председатель российской мирной делегации Х. Г. Раковский сделал следующее заявление, которое воспроизвожу по стенограмме: “Я, председатель делегации, от имени российской мирной делегации заявляю, что там, где Вы идете нам навстречу и заключаете с нами международное соглашение без различия, идет ли речь о перемирии, или о мирном договоре, мы будем оставаться на почве договоров. Наше слово будет словом, за

* Дата протоколу засідання мирної конференції, на якому декларація була зачитана.

которое мы будем отвечать, и мы будем повиноваться всем тем правилам, всем тем международным конвенциям и всем тем законам, к которым и Вы, принадлежащие к международной семье, будете повиноваться”.

В связи с этим имеем честь от имени российской мирной делегации довести до сведения украинской мирной делегации о ряде фактов, совершившихся в районе оккупированной советской территории, противоречащих международным конвенциям, и в частности Гаагской международной конвенции.

С занятием г. Ростова туда вошел отряд бывшего русского офицера Румынского фронта Дроздовского. 5 0 Войдя в город с разрешения местных военных властей, он образовал свой “штаб”. Действия этого “штаба” выразились в том, что в течение 2 недель от 4 до 18 мая он произвел 343 ареста и 16 расстрелов. Эта официальная цифра сообщена на заседании от 19 мая Ростовской городской думы гласным Н. И. Шаншевым.* Одновременно с “штабом” Дроздовского в Ростове со вступлением оккупационных войск начали свое дело и ряд других штабов, образованных из находящихся там добровольцев Корнилова. Одним из этих “штабов”, имевших резиденцию в гостинице “Интернационал”, по его же признанию, было расстреляно 17 человек и было произведено, как сообщает гласный Шамшев*, “масса возмутительных арестов и обысков”, сопровождавшихся грабежами.

Таковыми же действиями отличил себя и другой добровольческий “штаб”, помещавшийся в гостинице “Франция”, и во главе которого находились полковники Селезнев и Орлов. В гостинице “Петроград” образовался другой “штаб” во главе с полковником Ильиным, который арестовал 213 человек и расстрелял 11. Вышеприведенные факты содержат только одну ничтожную часть арестов, обысков и расстрелов, произведенных в Ростове и окрестностях.

По сообщениям ростовской умеренной газеты “Приазовский край” от 25 мая, в самом городе вооруженная группа из 12 лиц устроила налет в доме Безоброшвили, другая из 10 человек, в доме Померанцева, третья - в доме Попова. Забирается имущество арестованных. Вообще не проходит дня, чтобы газеты не сообщали о таких налетах. Ограбленное имущество и товары увозятся из города.

Те же самые газеты сообщают несколько случаев о самочинных расстрелах на улицах. В Ростове 2 мая среди белого дня расстрелян инженер Колесов. В Таганроге 5 мая убит К. Габриолето, член Таганрогского комитета социалистов-революционеров за то, что при советской власти продолжал служить в отделе по управлению кредитной канцелярией. Группа белогвардейцев, предводительствуемая юношами в Таганроге, на углу улицы Итальянской и Английской расстреляла в вечер с 11 на 12 мая несколько лиц. 13 мая на свалках обнаружены трупы 4 лиц. 17 мая в

* Так у тексті.

Нахичевани лица в военной форме, ехавшие на автомобиле, расстреляли в городской роще ряд лиц. На запрос по поводу этого расстрела германская комендатура ответила, “что действует группа безответственных лиц, которая производит расстрелы над своими врагами без всякого суда”.

Ряд других сообщений тех же газет, или оглашенных в Ростовской городской думе, подтверждает те же самые факты о самочинных арестах, обысках, расстрелах, как и факте грабежей. По сообщению “Рабочего дела” от 26 мая в Клинове найдены трупы 9 рабочих. Та же самая газета от 25 мая сообщает, о расстрелах шофера Хвостенко, единственная вина которого заключается в том, что он исполнял эту обязанность при военно-революционном комитете. В №* от 31 мая сообщается об убийстве рабочего Деревянкина, шедшего по улице станицы Аксай. В думе на заседании от 18 мая сообщено о расстреле В. И. Шаповалова, служившего в крепостной пожарной части. Он был арестован и увезен неизвестными офицерами и через несколько часов был расстрелян возле братского кладбища. В “Приазовском крае” от 16 мая сообщается, что в Балабановской роще найдены 3 трупа. В номере от 21 мая говорится о новых трупах, расстрелянных в той же роще, находящейся в зоне Ростова. В той же газете от 25 мая отмечены новые всплывшие трупы расстрелянных. 18 мая германские власти нашли групп электротехника Тимашева. В “Рабочем деле” от 5 июня говорится о бесследном исчезновении 17-летнего юноши Николая Ерминина. Розыски, делаемые его отцом, по всем тюрьмам остались без результата.

Наряду с этими единичными расстрелами производятся массовые расстрелы. После того, как члены местного совета Подтелков и Кривошлыков были повешены на хуторе Пономаревке, вся команда, бывшая при них и состоявшая из 80 человек казаков, были расстреляны. Факт сообщен в “Приазовском крае” от 22 мая. Еще в более широком масштабе произошли расстрелы в оккупированных оккупационными войсками рудничных районах и в частности в Александровске – Грушевске.

По сообщению “Рабочего дела” долго в рудничных районах лежали сотни неубранных трупов рабочих. В “Приазовском крае” от 21 мая говорится о режиме арестованных в Ростове: “Все камеры гауптвахты, несколько комнат во втором этаже здания судебных установлений переполнены арестованными...”** Три камеры переполнены женщинами.

Большинство из них обвиняются в мародерстве или в предательстве партизан (т. е. партии Краснова). Задержано несколько украинцев, бежавших с Украины от мобилизации. Среди арестованных есть и казаки Аксайской станицы, задержанные за “нейтралитет” (т. е. за то, что они не хотят поступать в отряды Краснова).

Как всегда бывает, среди заключенных немало арестованных по недоразумению, активных участников большевистского разгула среди

* Номер газеты не указан.

** Крпки в тексті.

арестованных почти нет, если не считать мелких служащих в учреждениях советской власти как-то – машинистов, писцов и т. п. Но занятая теперь оккупационными войсками часть Донской области, стала не только театром кровавой политической мести, но она еще служит и операционной базой для действия красновских банд против Советской Республики. На улицах Ростова вывешено объявление генерала Деникина, начальника отряда корниловцев, для вербовки “добровольцев” с целью спасения России путем создания сильной, патриотической, дисциплинированной армии для беспощадной борьбы с большевизмом.

В Ростове, Нахичевани, Таганроге открыто рекрутируются добровольческие отряды против Российской советской власти, расклеиваются приказы самозванца Краснова, не признанного даже городскими думами Ростова и Нахичевани, организуется помощь и под ложным знаменем освобождения Дона подготавливается поход против Российской Советской Республики.

Сообщая все эти данные, к которым мы готовы прибавить во всякое время много других аналогичного характера, мы смеем рассчитывать, что после заключения нами договора о приостановлении боевых действий и установлении известных правовых отношений в пределах данного договора между Российской Советской Республикой и Украинской Державой, надлежащими властями будут приняты меры к устранению причин этих прискорбных фактов, недопустимых с точки зрения международного права, даже во время ведения войны.

Председатель российской
мирной делегации:
Х. Раковский

Член мирной делегации:
Д. Мануильский

Ф. 2607, оп. 3, спр. 3, арк. 67 – 70. Оригинал.

№ 38

Резолюція українсько-російської мирної конференції про принципи вирішення спірних питань при встановленні державних кордонів між Українською Державою та РСФРР після укладення мирного договору.

22 червня 1918 р.

Зважаючи на те, що як українська, так і російська мирові делегації однаково поділяють погляди про необхідність розв'язання спірних випадків, які можуть виникнути між державами після заключення миру,

шляхом арбітражу, про який буде окремий пункт в мировому договорі, і що мир, заключений між Росією і Україною, повинен ґрунтуватися на тривалих демократичних підвалинах, які б усували на будуче в зародковій причині можливих конфліктів, і, що проведення кордонів передбачає не тільки теперішні, але також і майбутні взаємовідносини між обома державами, обі делегації згодні при визначенні кордонів виключити всяку думку про захвати і насильства.

Тому-то обидві делегації заявляючи, що при визначенні кордонів будуть однаково рахуватися з політичними, економічними та іншими інтересами народів взагалі і опиратися на етнографічному принципі, виходячи з нього, згодні встановити державний кордон договором про мир, причому в окремих зазначених в тім договорі спірних місцевостях, і в зазначений в тім же договорі термін обидві сторони згодні розпочати організоване і вільне запитання населення задля остаточного установа державного кордону в тих місцевостях. Запитання повинно відбуватися під контролем змішаних українсько-російських комісій після ратифікації договору і при умові увільнення спірних місцевостей від військ як одної, так і другої сторони.

Ф. 2607, оп. 1, спр. 1, арк. 209. Незасвідчена копія.

№ 39

**Доповідна записка голови української мирної делегації
С. П. Шелухина про взаємовідносини України з Росією та дійсні
наміри російської мирної делегації щодо перемир'я з Українською
Державою.**

31 липня 1918 р.

Уже з початку мирових переговорів з російською делегацією виникли сумніви, чи справді більшовикам, при їх цілях та способах ведення війни і взагалі при їх партійних завданнях, потрібен мир з Україною і, чи справді вони хочуть установити його. Аналіз фактів дає негативну відповідь, а те, що російська делегація вперто уникає установа між Росією та Україною політичних меж, ще більше стверджує се.

Російський совітський уряд розпочав війну проти України, не маючи для того ніяких причин і приводів, а тільки ради того, щоб підгорнути Україну під свою владу і забрати до своїх рук її багатства. Сі завдання совітський уряд вважав за свою партійну справу максималістів,

а через те і війну він провадив і провадить відповідно сьому. Така своєобразна війна, допускаючи грабунки, розбій і безкарні вбивства мирних беззбройних людей, зібрала й скупчила злодійські та розбишацькі банди, яким і пощастило було захопити Київ.⁵¹

Але ж сталося се ненадовго, бо український уряд, завдяки дружній допомозі германських та австрійських військ, подолав більшовиків і тепер, хоч за винятком ще немалої частини, територія України визволилася од них.

Таким чином, совітський уряд, наробивши Україні величезних шкод, не досяг своїх цілей. Окрім того, з часів вигнання більшовиків з України, справи їх стали все гіршати та гіршати. З України для них почалися дальніші поразки і в інших місцях, а в Росії з того часу престиж совітської влади так упав, що вся сила совітського уряду нині ґрунтується тільки на найнятих латишах і китайцях та на бандах з того злочинного елемента, якому інший лад загрожує суворими карними переслідуваннями, або поверненням в тюрми, звідки їх випущено більшовиками для укомплектування своєї армії.

Нащо здався російському совітському урядові мир з Україною? Йому він не потрібен і навіть не бажаний. Чи може совітський уряд забути свої невдачі на Україні й помиритися з тим, що Україна стала початком і джерелом його дальніших поразок? Розуміється ні. Справа совітського уряду вимагає, щоб Україна була переможена ним і ніяк не була б незалежною од його держави, бо в противному разі більшовицька справа на Україні стала б цілком програною, а в Росії авторитет совітського уряду впав би так, що проти його через нужду в хлібі ще більше повстали б. Мир йому не потрібен, бо Україна ніяких нападів на Росію не робить і нічим їй не загрожує, а нинішній стан війни все-таки вигідний для більшовиків. Установлення миру вимагає од совітського уряду і більшовиків: 1) зречення од всяких попередніх партійних і політичних планів на Україну і 2) установлення кордону, за який не вільно буде робити наїздів для реквізицій, грабунків та розбишацтва, і взагалі за здобичтю усякими способами. Таким чином, установлення миру з Україною для совітського уряду може бути тільки примусовим, а ніяк не по добрій волі. Се було б для його новою поразкою. Сей мир з Україною, як незалежною державою, зменшив би його престиж перед російським народом, якому совітський уряд хвастливо надавав обіцянок на кошти України, розхитав би ще більше його стан в Росії, уменшив би його сили, бо багато навіть з тих, що живуть розбоем та грабежом, одстали б од його, примусив би його зректися од партійної пропаганди на Україні і обмежив би територію партійного панування більшовиків.

По п. 6 Брестського договору з Германією і союзними державами російський совітський уряд прийняв на себе обов'язок прикоротити війну проти України, скласти з нею мир, очистити її територію од своїх

військ і зректися пропаганди на Україні проти неї. Таке зобов'язання російський совітський уряд підписав не з своєї волі, а будучи до того примушеним обставинами. І от він всіма способами уникає од виконання сих зобов'язань. Совітські війська довелося й доводиться вигоняти з України силою. Установлення політичної межі поклато б всьому край, але ж се не бажано більшовикам, і вони затягають сю справу в мирових переговорах, ускладнюючи її всякими, навіть позбавленими розуму вимогами, дбаючи тільки про те, щоб мати формальне виправдання, нібито вони виконують п. 6 договору і ведуть переговори про мир. Разом з тим в порушення п. 6 договору, як се установлено офіційальним актом совітського російського уряду з приводу забивства посла Мірбаха, уряд сей сам веде пропаганду проти Української Держави і наше Міністерство закордонних справ мусило послати йому з сього приводу ноту.* Перед тим, як се видно з московських часописів, тільки на 1, 2 та 3 липня в Москві було призначено 36 зібрань для підбурення проти України і підняття на Україні повстання. Не вважаючи на перемир'я з Україною, заключене 12 юня, більшовики навіть після того продовжують свої напади, так, наприклад, більшовицьке військо зробило в числі 10000 душ висадку в Таганрог, а другі валки зробили напад на Єйськ і інші місця. Коли б російський совітський уряд, справді мав миритися з Україною й писати мирового договору та виконувати його, то нічого з цього не було б. Що совітський уряд не мав на думці чинити з Україною мир, се видно і з того, що російська делегація навмисне і штучно піднімає в переговорах увесь час такі питання, якими міркує трактувати Україну, як частину Росії, од неї залежну, і акт про обмін уповноваженнями три дні не хотіла підписувати тільки через те, що в нім Україна титулується суверенною державою нарівні з Російською державою. Ясно, що більшовики ще й тепер гріють надію зробити Україну підвладною російському совітському урядові. Для сього, розуміється, мир, в яким Україна виступає незалежно од совітської влади державою, повинен вважатися для більшовиків не тільки не бажаним, а шкідливим, Через те найперше всього не треба установляти державних меж, бо се було б рішучим кроком до миру. Так російська делегація й робить.

23 мая почалися переговори про мир, а проте за два з лишком місяці, ще не досягнуто майже ніяких результатів, бо совітський уряд веде і тягне переговори так, аби мати формальне виправдання перед Германією за п. 6 Берестейського договору. Ось деякі факти, які свідчать, що все робиться тільки для формальної видимості. Уповноважені на переговори про мир привезли з Москви такі уповноваження, що якби українська делегація не завважила кількох слів, то всі переговори не мали б ніякого значення. Після того, як акти уповноважень було

* Див. док. № 40.

виправлено, російська делегація потопила всю серйозну роботу в безмежних балачках. Коли 12 юня складено було умови про перемир'я, то ж се не заперечило більшовикам зробити напади на Таганрог, Єйськ і інші місця, як не допомогло Україні і в справі з вагонами, загнаними більшовицькими бандами з українських залізниць в Росію. Сим договором Росія взяла на себе обов'язок повернути негайно всі вагони, хоч в користання, але ж минуло вже більш, як півтора місяця, а російський совітський уряд не дав Україні ще ні одного вагона, хоч в Росії нині просто загружені станції, наприклад, у Орла, по дорозі з Курська в Москву і т. д. І сей договір совітським урядом підписано тільки для видимості формального виправдання щодо Берестейського договору, а виконувати він нічого не хоче.

Треба, одначе, сказати, що совітський уряд для себе з сього перемир'я силкується використати все, аби нашкодити Україні. Так, всі ті частини України, які ще не позбавлено од більшовицького війська, або не досить охороняються через брак політичної межі, більшовики всіма силами стараються зробити пустинею, а населення цих місць – старцями. Для сього з тих місць вивозяться в Росію машини з фабрик, всякі припаси і т. і., аби фабрики не працювали. Для вивозу Суражської паперової фабрики більшовики полагодили моста і пригнали 160 вагонів. Коли адміністрація задержала се нищення, то більшовики пригрозили зірвати фабрику динамітом, щоб вона нікому не досталася. Так не робив би той, хто серйозно має намір помиритися і виконувати підписаний договір. Од населення того ж району більшовики після підпису договору про перемир'я забрали скот, машини, хозйський інвентар, хліб, а тепер забирають новий урожай хліба. Робиться се для того, щоб Україні достався спустошений край з голодним людом і безробітними фабричними, позбавленими можливості годуватися з праці. Сим більшовики мають на меті збільшити на Україні клас людей нещасних, голодних, нужденних, озлоблених, придатних на всякий заколот. Такі люди, як се було й попереду, за можливість грабувати зможуть поповнити армію більшовиків проти України, аби знищити її державність і межі. Для більшовиків така людність – цілий скарб, а для України – загибель.

Оскільки російська делегація, аби унеможливити заключення миру, ставить для того неможливі вимоги й умови, краще всього показує питання про межі. Українська делегація заявила, що вона проводить політичну межу на підставі етнографічного принципу з поправками, яких вимагають державні, економічні, географічні і стратегічні умови, після чого показала ту межу і вказала, в яких місцях її можна поправити. Російська делегація ні своїх принципів не пояснила, ні меж не вказала, а пустилась в безкраї балачки з приводу заяви української делегації і оборону пропонованого нею "плебісциту". Тим часом совітський уряд послав по прикордонному району озброєних агітаторів, та ватаги червоної гвардії з пулеметами, і, пригрожуючи, шляхом

терору став вимагати голосування за Росію й під владу совітського уряду. Неслухняних били, розстрілювали, сажали по тюрмах, залякували погрозами. В Мглині посадили в тюрму 150 українців за те, що вони заявили про своє бажання бути при Україні. Набравши вимушених приговорів більше тисячі, совітський уряд прислав їх своєму уповноваженому Раковському, і сей в переговорах про межі довго на них посилався, поки мусив помиритися з тим, що ми ні таких приговорів, ні розв'язання громадською одиницею інтересу цілої держави визнати не можемо. Нарешті, погодившись з українською делегацією на етнографічним принципі, російська делегація показала таки свою межу, але ж таку, аби не дойти до миру. Так, наприклад, вона спронувала таку державну межу, що нею одрізує до Росії навіть 5 повітів Волині. Після довгих суперечок, нарешті, вона спронувала межу так, що Чернігів од неї стояв би в 40-50 верстах, а Харків – 24 верстах і од Чернігівщини повинно було б одійти до Росії 4 повіти, а також українські частини Курщини та Вороніжчини і навіть частини Харківщини та Катеринославщини. При таких межах існування Української Держави стало б неможливим.

Російська делегація з сим і не ховається. Так, генерал Одинцов одверто заявив, що така межа потрібна для походу проти України, а Раковський висловився в тім смислі, що се потрібно для економічного поневолення України Росією, щоб вона була назавше залежною од неї. З сеї мертвої точки переговорів ми ось уже три тижні ніяк не можемо з'їхати. Для вияснення справи з етнографічною межею була обібрана мішана комісія, але ж, коли за вісім засідань експерти прийшли до згоди, то на 9 засідання вони одмовилися підписати про се протокола і заявили, що вони не можуть погодитися в цілому на те, на що сталася згода по частинам.

Наскільки російська делегація касує можливість миру, можна бачити ще й ось з чого. Українська делегація, на підставі вищевказаного принципу й поправок до його, пропонує од Донщини таку межу: од ст. Оскол до Коротояка, далі Бутурлиновка – Васильово – Гарячий – Круглий – Абазів – Казанська – Красноярський (на Дону) – Макієвка – Стапанівка (на Калитві) – Устьбілокалитвенська – Камінська – Дарьєвський – Ростов-на-Дону, а далі на південь в 10 верстах од ж. д. до ст. Кошовської і од неї до Єйська. Російська делегація в своїм проєкті одступила на захід в ріжних місцях на 125 – 150 – 200 верст од української етнографічної межі і захопила тільки Донецькі каменноугольні басейни звиш 20000 кв. верст з українською людністю. Сею межею вона одрізала од України каменноугольні копії і металургічні заводи, що мають руду з Катеринославщини і тим розрізала національний і економічний організм України. Свою межу в сім місці вона веде так: Волчанск – ст. Тополя – далі по межі Куп'янського повіту до Нижньої Серебрянки, потім по р. Айдору до Старобільська – Ново – Айдор – Калиновські хутори (біля Бахмута) – Государів Байрак – ст. Ясиновата, потім по

р. Кальміусу до Маріуполя. Треба зауважити, що так званий Таганрогський округ ще годів з 30 перед сим був частиною Катеринославської губернії – це місце пробування українських запорожських козаків. Коло 30 років тому назад російський уряд, щоб позбавити жидів права жити там і не видавати про се обмеження нового закону, прилучив сей округ до Донщини, де жидам жити заборонено.

Проведення кордону по українському проекту зоставляє для Росії 15% здобичі вугілля і 30% антрациту, тобто як раз те, що потріблялося поза Україною, що ж до залежей, то їх зоставляє для Росії 25% вугілля і 50% антрациту. Ся межа не руйнує тісного зв'язку єдності українських металургічних підприємств, які володіють рудниками і коксовим виробництвом. Без такої єдності вся промисловість, існуюча на українській території була б засуджена на загибель, бо залізна і марганцева руда залягає тільки на правім березі Дніпра. Росія звідси не брала і вказаної кількості угля, користуючись деякою кількістю антрациту. Так було до війни, так мусить бути і після війни, бо Росія має дуже багато всякого свого топлива, як-то лісу, торфу, нафті і свого угля, особливо з того часу, як почалася разработка угля в Московсько-Рязанським районі. Україна ж крім угля, ніякого іншого топлива не має. Проведення кордону по російському проекту забирала од України майже все топливо. Україна споживає 75% всієї здобичі топлива на півдні, а проектувана російською делегацією межа зоставляє Україні всього до 25% здобичі угля і ні одного фунта антрациту, щодо залежей, то їх зоставалося б в Україні тільки 15% гіршого угля, а при вживанні 70% коксу зоставалося б тільки 40% виробу його. Залізні шляхи України вживають нормально 70% всієї потреби донецького угля всіх залізниць колишньої Росії, а межею, яку проектує російська делегація, зоставлялося б тільки 25%. Сим російським проектом межі одрізувалося б до Росії угля 65% і весь антрацит. Україна, яка іншого топлива не має, в такому разі мусила б економічно загинути. В ній вся металургічна промисловість або повинна була б стати, або ж мусила б закабалитися Росії. Залізні шляхи, сахарні заводи, водопроводи, електрика, всі фабричні підприємства, як і все на Україні, що живе угляним топливом, мусило б зруйнуватися, загинути, або закабалитися Росії.

Росія до війни в українським каменнім углі не нуждалася і майже не потрібляла його. Коли б в Росії, поки що виникла яка потреба в українським вуглі, чого не може бути, як тільки Росія візьметься за розумну експлуатацію своїх копей угля, торфяників, лісів, та нафті, то на сей випадок українська делегація спронувала російській скласти особливий торговий договір про вивіз угля, але ж російська делегація ні на що не йде і вимагає свого, аби позбавити Україну можливості розвиватися і існувати незалежно од Росії. На сім справа з сею межею, як і з іншими, так і спинилася.

Мушу зауважити, що з здійсненням проекту російської делегації до Росії одійшло б так багато української людності, що Україна багато

потеряла б з свого боку, а разом з тим, сею анексією утворився б ґрунт для національних заколотів.

Неможливі вимоги ставляться українській делегації російською з очевидним наміром затягти переговори і установаження меж, щоб сьаким-таким способом може діждатися часу, коли Україну можна буде погубити, підгорнути під більшовицьку владу. Позбавлена можливості дати пояснення таким вимогам, російська делегація в розмовах одверто висловила такі думки:

Ваших бажань Ви нічим не можете піддержати, бо: 1) чехо-словацький та мурманський фронти зв'язали німців з нами так, що вони стати Вам в допомозі проти нашої згоди не можуть і не схотять; 2) свого війська у Вас немає, а набір дасть армію нешвидко; 3) що ж до найманого війська, то ми його швидше наймемо і можемо перейняти, маючи більше паперових грошових знаків. як хочете мириться, то підписуйте наші умови і зречіться Ваших, бо без цього Ви згубите Вашу державність, що ж до нас, то в найгіршому разі потеряємо тільки як партія, але ж партія од того не утратить змоги працювати далі, щоб добитися сього.

Ось в такій атмосфері доводиться українській мировій делегації вести з російською делегацією переговори про мир, про політичні межі та про добросусідські відносини. Нинішній склад речей дає мало надії на те, що мир буде, але ж таке становище позбавляє Україну можливості утворити правильну державну і економічну організацію і утворює на Україні руїну всіх сторін її життя, особливо політичного, громадського та фінансово-економічного, утруднюючи тим самим і можливість виконання своїх зобов'язань перед своїми союзниками. Що ж до російського уряду, то не можна зауважити, що, коли він не хоче виконувати своїх умов з союзними державами, вказаних в п. 6 Берестейського договору, то Україні довелося б вжити заходів, щоб той уряд виконував умови з нею.

Ф. 3766, оп. 3, спр. 7, арк. 1 – 4 зв. Незасвідчена копія.

№ 40

**Протест Ради Міністрів Української Держави уряду РСФРР
з приводу безпідставних звинувачень уряду України, зокрема
гетьмана П. Скоропадського.**

3 серпня 1918 р.

Міністерство закордонних справ Української Держави ознайомилось з Вашим “Правительственным сообщением” з 6 липня 1918 р.,

надрукованим в Москві окремим плакатом великого формату*. Міністерство закордонних справ зауважило в цій акції Вашого уряду низку обвинувачень, скерованих проти ясновельможного пана гетьмана всієї України Скоропадського.

При цьому прикладається точна копія згаданого “Правительственного сообщения” Совітської Республіки з 6 липня 1918 р. з підкресленими місцями і словами, котрі уряд Української Держави вважає в такому офіційному акті недопустимими, як підносячі на голову Української Держави явне обвинувачення в бувшому останньому повстанні в Москві і майже чи не в співучасті в ганебному вбивстві німецького посла в Москві п. Мірбаха, тим більше, що назване “Правительственное сообщение” Ваше призначене для вселюдного оповіщення.

Уряд Української Держави веде зараз цілком лояльні переговори про закінчення миру з урядом Совітської Республіки і він цілком переконаний, що зустрічає і з Вашої сторони такі ж відносини до себе. При такому становищі відносин між обома державами, коли повинно бути обопільне довір'я і, принаймні, мінімум тактичного поводження, виключаючого всякі обопільні образи й наклепи та наговори, виступ совітського уряду, що проявляється в цитованому “Правительственном сообщении” Вашому, є як не прямо визиваючим ворожим актом совітської влади до Української Держави в особі п. гетьмана, актом, рівносильним перерві всяких миролюбивих відносин між обома урядами, – то, в кожному випадку недопустимим непередбаченням з боку совітського уряду, – ставшим в цей тривожний час, який совітський уряд переживав 6 липня 1918 р.

Але й такий випадковий і незумисний вчинок, за який уряд Української Держави бажав би вважати допущені Вами у Вашому “Правительственном сообщении” інсинуації по адресі п. гетьмана всієї України, уряд Української Держави не має права і не може залишити без рішучого протесту з свого боку, і він чекає від Вас серйозного та цілком задовольняючого пояснення з приводу вищеведеного інциденту й відповідного пристойного перепрошення з боку Вашого уряду перед урядом Української Держави і перед п. гетьманом особисто.

Уряд Української Держави надіється, що належне полагодження інциденту дасть можливість продовжувати досягнені відносини між обома державами і їх урядами і лояльно довести почате діло відновлення остаточного й вічного миру між Українською Державою й Росією до щасливого й успішного закінчення, незатьмареного ставшимся неприємним інцидентом.

Голова Ради Міністрів:

Управляючий Міністерством
закордонних справ:

Ф. 3766, оп. 1, спр. 88, арк. 1 – 1 зв. Відпуск.

* Засвідчена копія з копії урядового повідомлення додається.

Правительственное сообщение

Сегодня 6 июля, около 3 час. дня, двое негодяев агентов русско-англо-французского империализма, проникли к германскому послу Мирбаху, подделав подпись товарища Дзержинского, под фальшивым удостоверением, и под прикрытием этого документа убили бомбой графа Мирбаха. Один из негодяев, выполнивших это провокационное дело, давно уже и многократно связывавшееся в советской печати с заговором русских монархистов и контрреволюционеров, по имеющимся сведениям левый эсер, член комиссии Дзержинского, изменнически перешедший от службы советской власти к службе людям, желающим втянуть Россию в войну, и этим обеспечить восстановление власти помещиков и капиталистов либо подобно Скоропадскому, либо подобно самарским и сибирским белогвардейцам.

Россия теперь, по вине негодяев левоэсерства, давших себя увлечь савинковых и компании, на волосок от войны.

В Германии самая сильная партия, военная партия, давно ищет повода для наступления на Петроград, Москву и Царицын. Теперь повод для этой партии есть такой, лучше коего нельзя бы ей желать.

На первые же шаги советской власти в Москве, предпринятые для захвата убийцы и его сообщника, левые эсеры ответили началом восстания против советской власти. Они захватили на время комиссариат Дзержинского, арестовали его председателя – Дзержинского, и его члена – Лациса, виднейших членов Российской коммунистической партии (большевиков).

Левые эсеры захватили затем телефонную станцию и начали ряд военных действий, заняв вооруженными силами небольшую часть Москвы, и начав аресты советских автомобилей.

Советской властью задержаны как заложники все бывшие в Большом театре делегаты V Съезда советов из партии левых эсеров, а равно приняты все меры для немедленного военного подавления и ликвидации мятежа новых слуг белогвардейских замыслов и скоропадчины. Все, кто понимает безумие и преступность вовлечения России теперь в войну, поддерживают советскую власть. В быстрой ликвидации мятежа нет ни тени сомнения. Все на свои посты! Все под оружие! Долой слуг белой гвардии и Скоропадского!

З оригіналом згідно:

Секретар канцелярії української мирової делегації:

З копією згідно:

Діловод дипломатичного відділу

Міністерства справ закордонних: **В. Якубовський**

Ф. 3766, оп. 1, спр. 96, арк. 16 – 17. Засвідчена копія.

№ 41

Інтерв'ю члена російської мирної делегації Д. З. Мануїльського “Вечерней Красной газете” про хід мирних переговорів з Українською Державою

*14 серпня 1918 р.**

Вернувшись с Украины член мирной делегации, т. Мануильский в беседе с нашим сотрудником в общих чертах охарактеризовал положение, создавшееся в последнее время на Украине. На вопрос о причинах столь длительных, затяжных переговоров, т. Мануильский ответил:

Причина затягивания мирных переговоров объясняется чрезвычайно неустойчивым положением на Украине. Из газет вы знаете о том, чрезвычайно серьезном и глубоком движении, которое вспыхнуло в последние дни по ту сторону границы. Железнодорожная забастовка ликвидирована, но те меры, которые были приняты для этого отнюдь не внесли успокоения. Особенно сильно это движение захватило деревню, Если [посмотреть] с другой стороны [на] неустойчивое положение, которое создалось в соседних с Украиной местах – на Дону и Кубани, то станет понятным, почему вопрос о границах, т. е. самый существенный, основной вопрос мирной конференции так долго затянулся.

Не может быть речи о границах с Украиной до тех пор, пока не будет окончательно раздавлена Донская и Кубанская контрреволюция...**

Ни для кого не секрет, что это движение сейчас поддерживается крупными империалистическими государствами, и, конечно, без этой

* Дата опублікування.

** Опущено кінець фрази, яка повторюється в наступному реченні
“не просуществовала бы и несколько дней”.

поддержки Донская и Кубанская контрреволюция не просуществовала бы и несколько дней. Но поскольку это движение носит на себе печать иностранного происхождения, поскольку тем самым аннулируется Брестский договор, несмотря на принятое обеими сторонами обязательное невмешательство во внутренние дела, переговоры на Украине также приобретают затяжной характер. Мы ни в коем случае не сможем допустить, чтобы в Киеве был произведен пересмотр Брестского договора. Как бы не тяжел был для нас по своим последствиям этот договор, российское советское правительство никому не подавало повода утверждать, что оно когда-либо готово нарушить этот договор. Ведь как раз это стремление сохранить мир и привело нас в Киев, несмотря даже на то, что правительство, которое существовало на Украине во время Брестского договора, перестало существовать. Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика признала независимость Украины, но это не значит, что она должна мириться и равнодушно относиться к тем сепаратистским тенденциям, которые искусственно поддерживаются и разжигаются в соседних с Украиной областях посторонними силами. Серьезно говорить о политических границах с Украиной можно только в том случае, если у нас будет твердая гарантия, что с момента подписания мирного договора чужеземные войска будут уведены с российской территории и раз навсегда будет положен конец балканизации южных и юговосточных областей Российского государства. Имеем ли мы эту гарантию в настоящее время, все то, чему мы были свидетелями до последнего дня, не позволяет нам питать на этот счет никаких иллюзий. Мы уже подымали на пленарном заседании мирной делегации и на закрытых заседаниях комиссий вопрос о тех политических интригах, которые плетутся против Российской Социалистической Федеративной Советской Республики на территории Украины. В Киеве существует штаб, формирующий открыто солдат в ряды Астраханской казачей армии, оказывающий поддержку красновцам. Почти ежедневно из Одессы, Харькова и других городов отправляются в Новочеркасск поезда, увозящие сотнями повстанческий офицерский элемент, пополняющий ряды контрреволюционных банд, сражающихся против России. Согласно договору о перемирии от 12 июня, мы готовы были передать Украине на началах взаимности некоторое количество подвижного состава, необходимого для обслуживания железнодорожного движения. Но если этот подвижной состав предназначается для переброски военных сил, сражающихся против нашей армии, то, конечно, ни о какой взаимности не может быть и речи. Согласно тому же договору от 12 июня, военные действия должны были прекратиться на всех фронтах. Было ли выполнено противной стороной это обязательство. Всем известно, что на южной части так называемого Батайского фронта военные действия прекращены не были. Само собой разумеется, что это неустойчивое положение, создаваемое вопреки всем соглашениям,

едва ли может способствовать нормальному ходу работ конференции и создавать уверенность, что новое соглашение о государственных границах не будет нарушено.* В дальнейшем наша беседа коснулась претензии Украины на Крым. Вопрос о Крыме, ответил т. Мануильский, не предусмотрен Брестским договором. Если вопрос об Украине предусмотрен Русско-Германским миром, то ни в каком договоре нельзя найти оснований для оправдания с чьей бы то ни было стороны претензии на Крым. Мы исходим из того основного принципа, что в Киеве решается вопрос об Украине, а не о судьбе России. Нужно раз навсегда установить, что Украина выделяется из состава Российского Государства. Та пограничная черта, которая пройдет между ею и Россией, отделит Украину равным образом и от белорусских губерний и от территории, населенной донскими и кубанскими казаками, и от Крыма.

В третьем Универсале Центральной Рады, в политическом акте одностороннего происхождения, а потому представляющего сумму максимальных претензий некоторых украинских кругов, именующихся самостийниками, претензии на Крым не только не предъявлялись, но вполне определенно указывалось на то, что Крым должен входить в состав России.

На вопрос о перспективах торговых сношений с Украиной, т. Мануильский ответил, что Украина в настоящий момент переживает процесс глубочайшего распада экономической жизни. За отсутствием топлива остановились фабрики и заводы. Тысячи безработных наполняют города. В этом отношении чрезвычайно знаменательна статистика о колоссальном росте безработицы на Украине. Рабочие массами бегут в Великороссию.

Уже сейчас наблюдается отлив рабочего населения из Украины, в то самое время, когда встречная волна гонит имущие классы на Украину, за отсутствием бежавших рабочих приостановились работы на рудниках. Вследствие недостатка нефти и смазочных масел, перед украинским правительством стоит угроза остановки железнодорожного движения. К тому же стачка сильно парализовала транспорт. Производительность труда чрезвычайно пала. В таких городах, как Одесса, буквально голодают за отсутствием хлеба. В этих условиях распада едва ли Украина в ближайшее время сможет удовлетворить в более или менее солидных размерах потребности России в угле и хлебе. Даже сахарная промышленность, процветавшая на Украине до сих пор, сейчас находится в безотрадном положении вследствие сокращения площадей свекловичных плантаций. Между тем сахар в руках Украины остается единственным ресурсом, с которым она выступает в торговых сношениях с нами. Это, однако, не значит, что Украина, в

* В текстi "не будут нарушены".

силу економічного кризису, переживаемого ею, вынуждена будет всецело отказаться от товарообмена. Наоборот, отсутствие целого ряда предметов первой необходимости вынудит Украину к товарообмену с нами. Ей нужна до крайности мануфактура, нефть и ее производные, а также бумага, из-за отсутствия которой сейчас закрываются почти все киевские издания. Все это мы можем дать ей, но в то же самое время я склонен думать, что наши торговые сделки не примут больших размеров.

Л. Б.

Ф. 2607, оп. 1, спр. 20, арк. 163 – 166. Незасвідчена копія.

№ 42

Заява української мирної делегації про необхідність термінового територіального розмежування між Українською Державою і РСФРР

*15 серпня 1918 р.**

Установлення державної межі для мирової конференції повинно вважатися завданням не академічним, а практичним і політичним. Воно виникає з натуральної і невідмінної потреби сусідніх суверенних держав організувати своє внутрішнє життя і налагодити економічний стан та взаємовідносини з сусідами на підставі взаємних вигод та добрих стосунків. Цілком зрозуміло, що це завдання повинно розв'язуватися конкретно про межі територій, які належать державам фактично, або по легальному титулу. Через те українська мирова делегація вважає можливим вести переговори з російською делегацією тільки про межі вищевказаного значення, визнаючи в той же час, що і для совітського уряду при його щирім бажанні встановити мирні відносини з Україною, так само, як і для України, територіальне розмежування повинно вважатися негайною потребою.

Переходячи до питання про місця розмежування територій Української Держави і Російської Східної Федеративної Соціалістичної Республіки в даних політичних обставинах, українська мирова делегація знайшла, що Всевелике Військо Донське, зорганізувавши всі елементи суверенної держави, об'явила себе суверенною Республікою Всевеликого Війська Донського. Українська Держава, признаючи за народами право на самовизначення, і, вважаючи на факти, 8 августа

* Дата оголошення заяви на спільному засіданні політичної комісії.

1918 р. визнала Республіку Всевеликого війська Донського за суверенну державу і склала з нею, як з суб'єктом міжнародного права, договір про обопільні державні межі. Таким чином, і на підставі вищесказаного, українська мирова делегація настоює перед Російською мировою делегацією на негайнім установленні твердої обопільної державної межі між Україною та Росією в напрямку од Вигоновського озера до району Новохоперська, через що і пропонує російській мировій делегації негайно приступити до остаточного обміркування і проведення сеї межі.

Голова делегації:

С. Шелухин

З оригіналом згідно:

Секретар канцелярії української
мирової делегації:

М. Долишнюк

Ф. 2607, оп. 3, спр. 5, арк. 85. Засвідчена копія

№ 43

**Повідомлення голови української мирної делегації С. П. Шелухина
про припинення роботи всіх комісій після заяви голови російської
делегації Х. Г. Раковського**

31 серпня 1918 р.

По заяві голови російської мирової делегації Раковського була припинена праця всіх комісій при Мировій конференції.

29 серпня від товариша голови російської мирової делегації Мануїльського вступила пропозиція розпочати з 30 серпня працю комісії по товарообміну.

На це українська мирова делегація 29 серпня с. р. під ч. 927 повідомила голову російської мирової делегації, що українська мирова делегація попереду нічого не мала і тепер не має проти продовження праці всіх комісій і просить повідомити, чи пропозиція п. Мануїльського не є скасуванням розпорядження про припинення праці комісій, а в тому числі політичної та фінансово-розрахункової.

В відповідь на се голова російської мирової делегації п. Раковський, відношенням з 30 серпня № 1039 повідомив мене, що він висловив свою згоду на продовження праці лише в комісії по товарообміну, позаяк ця комісія утворена для переведення договору про перемир'я від 12 червня с. р., що ж торкається комісій політичної та фінансово-розрахункової, то праця їх застається припиненою до вирішення

принципового питання про визнання Донської Республіки.

Обговоривши це питання на засіданні 31 серпня, українська мирова делегація, зважаючи на те, що праця комісії по товарообміну не може провадитись одиноко в той час, коли інші комісії, які мають завданням утворення мирового договору, не функціонують, бо з ними ця праця має найтісніший зв'язок, постановила: "Прийняти заяву п. Раковського до відомости і про цю заяву довести до Вашого відома".

Таким чином, припинена п. Раковським праця комісії зостається не відновленою, бо на се немає згоди голови російської мирової делегації, чим переговори про мир російська делегація фактично припинила. Одповіді про Донщину російська делегація не прислала ще й досі, хоч пройшло вже 7 днів.⁵²

Голова делегації:
С. Шелухин

Директор канцелярії:
М. Ткаченко

Ф. 1064, оп. 3, спр. 1, арк., 35 – 35 зв. Оригінал.

№ 44

Доповідна записка голови української мирної делегації С. П. Шелухина гетьману П. Скоропадському, голові Ради Міністрів, міністрам закордонних справ, внутрішніх справ, військових справ Української Держави про навмисне затягування мирних переговорів з боку російської делегації

2 вересня 1918 р.

Більше трьох тижнів тому назад я мав честь подати записку*, в якій доводив, що більшовики, через те, що Україна проти них не воює і нічим їм не загрожує, ні трохи не зацікавлені в утворенні миру та державних меж, а через те навмисне затягають мирові переговори, щоб цілком безпрограшно використати для себе все, починаючи з можливості вільної більшовицької пропаганди на Україні в цілях потрібного їм заколоту та безладдя і кінчаючи вивозом з прикордонних українських земель хліба,

* Див. док. № 39.

скоту, машин, фабрик і взагалі всього, без чого край зостанеться пустинею з голодним та озлобленим людом нужденним в хлібі і здатним на злочинства та бунти.

Всі факти, які виявилися з того часу, свідчать тільки про правильність мого висновку і докладу.

З більшовицьких часописів за 13, 14 і 15 серпня 1918 р. видно, що в Одесі є більшовицький стачечний комітет правобережних залізниць, який піддержується з Москви. По Московщині роблять одверті збори на піддержку повстання на Україні, забастовок і всяких заколотів. Про ці збори друкуються в часописах, з яких видно, що на Україну пересилаються великі суми, наприклад, в “Известиях Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов” № 174 оголошено про зібрані в одному місці 28 656 крб., в другому 25000 крб. і т. д. і надруковано заклик “Встать на помощь повстанцам на Украине и пойти с оружием в руках против наймитов буржуазии”. В “Правде” за 14 серпня № 171 надруковано про збір “пока 314181 руб. 41 коп. для того”, щоб добитися “новой победы советской власти над монархическими молодчиками, усевшими-ся на украинский трон”.

В “Известиях” № 172 от 18 серпня Україна трактується, як окупована провінція єдиної Росії, надруковано оповістки про збори в Брянську на користь залізничних забастовщиків, заклик “не складывать оружия” і плямування українських соглашательских партій “о прекращении забастовки”.

І ось, як видно в № 5 і 64 “Последн[ие] Нов[ости]” от 29 серпня, на наших залізницях знову ведеться більшовицька агітація за утворення в найближчим часі забастовки.

В № 170 “Правда” од 13 серпня уміщено відчит про доклад великоруського експерта Гецова⁵ 3 за вугілля Донецького басейну, зроблений в засіданні політичної комісії мирової делегації і поданий в часопис; очевидно, одним із членів російської мирової делегації. В сим відчиті часопис іронізує над пориванням України до самостійності і виставляє домагання українців утворити свою державу, як “не выгодное для нас (большевиков) и для народных масс Украины раздвоение” далі, вказується на залізничну забастовку та селянське повстання і висловлюється надія на те, що повстане на Україні “Новый взрыв негодования широких народных масс Украины”, в яким “как в океане потонут все надежды Украины врыть пограничные столбы”. В сій статті згадується про мирові переговори, на які вказується тільки як на джерело, з якого маси повинні бачити, що більшовики обстоюють їх інтереси, і ідуть проти утворення Української Держави.

В “Робітничій газеті” за 30 серпня № 355 подано з “Діла” звістку*, що на Раді англійських депутатів з представниками російських партій в Архангельську, останні обстоювали “єдину неділиму” Росію, крім Польщі, а англічани проти їх намаганнів виділили ще й Україну та Фінляндію.

* В тексті “звісти”.

Декретом більшовицького уряду (див. ст. 521) “Собрание Узаконений и распоряжений” про фінансові видатки на липень-грудень 1918 р. установлено особливий кредит на витрати, викликані “ведением военных действий в Украине”, а з повідомлення надрукованого в “Народное Дело” (№ 66 од 30 серпня 1918 р.) видно, що на українському фронті більшовики заготовляють окопи і мають для того особливий “лагерь українського фронта”, куди зараз набирають і посилають людей “на рытье окопов”. Ясно, що йде підготовка до війни проти України.

До сього треба ще додати, що делегації, які були в мене в перших числах серпня, повідомили мене, що з Орловської, Тульської, Курської і інших сусідніх губерній більшовики провозять возами на Україну для повстанців ружья, патрони, бомби, кулемети і всяке таке інше військове знаряддя і озброєння.

І отсе все твориться більшовиками проти України в той час, коли ведуться мирові переговори, коли Україна їм нічим не загрожує, і, коли вони самі удають, начебто хочать миру.

Цілком ясно, що більшовики проти України організують і затівають новий напад, а мировими переговорами, які затягають всіма способами, тільки одволікають увагу од своїх намірів та приготвлень для ворожих виступів.

Переговори про мир розпочалися 23 травня 1918 р. і з того часу українська мирова делегація вживає всіх заходів, щоб якомога швидше скласти мирового договора, навіть поступаючись своїм, а російська мирова делегація в особах уповноважених п. Раковського та п. Мануїльського вживає всіх заходів і причіпок, щоб загальмувати справу миру і затягти переговори якомога надалі, очевидно, до того менту, коли виготовлено буде все для можливості нового більшовицького нападу на Україну.

Для сього вживаються найріжноманітніші заходи, починаючи од безплідних і безцільних для миру довжелезних митінгових промов з ставленням нині утопічних і гальмуючих вимог, (наприклад, референдум, арбітраж і т. і.), на що ми мусили одповідати, бо все те робилось достоянієм преси і кінчаючи поїздками делегатів. Так, поїхав до Москви Раковський і нас примушено було припинити переговори на 10 день, потім поїхав Мануїльський – нас знову примушено було припиняти роботу на два тижні. Вжито було і таких заходів, як утворення з їх ініціативи експертизи з дорученням питання про етнографічну межу експертам і тоді як кожне засідання експертів кінчалось майже цілком на наш бік, після 8 засідань п. Раковський всю оцю працю не визнав і скасував.

Три тижні тому назад п. Раковський припинив працю всіх комісій. 29 серпня він відновив працю комісії по товарообміну, згідно з договором 12 червня. По сьому договору більшовики повинні були припинити свої напади, грабіжки, убивства, а проте, після договору вони ще збільшили все оце. По сьому договору більшовики зобов’язувалися повернуть нам хоч частину заграбованих од нас паровозів, вагонів, цистерн, а проте, ось

швидко* майже три місяці, і вони не повернули ні одного паровоза, ні одного вагона. Виявилося, що вони і не думають, й не думали повертати се наше добро, без якого ми не можемо наладити наш зруйнований рух. Розуміється, організуючи повстання та безладдя на Україні, і готуючись до нападу на неї, вони сим невиконанням підписаного ними ж договору тільки допомагають собі досягти намічених цілей. Ясно, що договору 12 червня більшовики на ділі не визнають і не хочуть виконувати. На що ж здались тепер саме переговори про товарообмін по тому ж договору, які повинні були утворитися в червні і найпізніше в липні, і які могли би мати значення тільки при роботі комісій для закінчення миру. Одначе, праці сих комісій п. Раковський припинив, і на моє запитання 30 серпня повідомив, що відновити їх поки що він не хоче. З сих фактів може бути тільки один логічний висновок, що Раковському потрібні безплідні переговори з приводу договору 12 червня тільки для того, аби штучно утворити видимість нібито переговори про мир продовжуються, тоді як він їх фактично цілком загальмував і спинив до “решення принципіального вопроса о признании, так называемой, Донской Республики”, і се питання для нього не реальне, а тільки принципіальне.

На моє прохання припинити напади більшовиків на Чернігівщині і в українських частинах Курщини й Вороніжчини і вивіз звідти хліба, машин, скоту і ін. Раковський відповів, що то часті Російської Совітської Республіки, а не України.

Всю оцю поведінку більшовиків ніяк не можна погодити з словесними заявами про бажання миру. Навпаки, діла свідчать зовсім про інше, як я про се вже мав честь докласти кілька разів.

Більш одвертим був другий делегат – Мануїльський. В інтерв'ю з ним, надрукованому в “Вечерней красной газете” 14 серпня 1918 р.** № 3, він сказав, що помітив на Україні “чрезвычайно радостные симптомы”, а саме те, що буцім би то на Україні виріс “авторитет Советской России”, через що “изменился и ход переговоров...”*** тепер мы, (большевики) твердо и неуклонно настаиваем на своих справедливых требованиях”. Несправедливими, очевидно, визнаються домагання українського уряду, всі заходи якого до утворення ладу на Україні він висміює і називає “експериментами”.

Але ж ще ясніше виявили більшовики свою позицію щодо мирових переговорів з Україною в № 174 “Известий Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов” од 16 августа 1918 р.

В великім інтерв'ю з співробітником названої більшовицької газети, член великоруської делегації п. Мануїльський натякає на німців, виявляє своє незадоволення ними, обвинувачує їх в підтримці Дону, Кубані і Криму, вважає питання про межі “Основным вопросом мирной конференции”

* Так в тексті.

** Див. док. № 41.

*** Крапки в тексті.

і каже, що “не может быть речи о границах с Украиной до тех пор, пока не будет окончательно раздавлена донская и кубанская контрреволюция”, яка має підпору “иностранный происхождения”, чим “аннулюється Брестський договір”. Вказавши цілком ясно на Германію, п. Мануїльський сказав: “серьезно говорить о политических границах с Украиной можна только в том случае, если у нас будет твердая гарантия, что с момента подписания мирного договора чужеземные войска будут уведены с российской территории и раз навсегда будет положен конец попыткам балканизации южных и юго-восточных областей Российского государства. Имеем ли мы эту гарантию в настоящее время?” На се Мануїльський відповідає негативно, чим разом одповів негативно и на питання про можливість утворення меж, а значить і миру з Україною.

Далі він каже про те, що вагонів і паровозів по договору 12 юня неможна дати Україні, бо там противники совітської влади, які користуватимуться сим руховим майном, що з Україною немає рації і інтересу складати мир, бо все одно Україна не зможе задовольнити Росію углем та хлібом і т. д.

Роскривши дужки, ми побачимо, що мир на думку більшовиків може бути тільки тоді, коли совітська влада запанує над Доном, Кубанню і Україною, коли німці заберуть свої війська з Донського та Таганрогського округів, з Черноморщини та Кубанщини, з Криму та України і коли зречуться п. 6 Брестського договору, по якому більшовики зобов'язалися заключити з Україною мир і не вести на Україні й проти її уряду пропаганди.

Всі ці факти яскраво свідчать про те, чого саме і на що російська мірова делегація одтягає заключення миру, гальмує переговори і прямує до того, щоб мірового договору не було, бо все те їм непотрібно і навіть невігідно, як партії.

Переговори про мир поставлені російською делегацією знову на мертву точку.

Німецькій дипломатії в переговорах з більшовиками в м. Бресті теж ніяк не удавалось дійти до чогось певного, аж поки вони вжили рішучих заходів, в яких оперлися на свою військову силу.

Питання про межі для України має першорядне значення. Без вирішення його не можна ні влади зорганізувати, ні державу сконструювати, ні бюджет скласти.

Голова делегації*:

Ф. 2607, оп. 1, спр. 16, арк. 104 – 106 зв. Відпуск.

* Підпис відсутній.

Декларація російської делегації про незгоду встановлення державного кордону між РСФРР і Українською Державою за українськими вимогами

10 вересня 1918 р.

Российская мирная делегация считает абсолютно и безусловно неприемлемым для себя предложение украинской делегации, сделанное на пленарном заседании 24 августа, устанавливать государственную границу между Россией и Украиной, начиная от Выгоновского озера до Новохоперска, как противоречащее существующим договорам и соглашениям, заключенным между Россией и центральными державами, а также и свободно высказанной воле населения.

Мирный договор между Россией и центральными державами, подписанный в Брест-Литовске, определяющий международное положение России после войны считает отпавшими от нее:

1) Области, лежащие западнее линии, которая берет свое начало у Финского залива и кончается севернее крепости Брест-Литовска (ст. 3. договора).

2) Округа Ардаган, Карс и Батум (ст. 4).

3) Финляндия (ст. 5).

4) Украина (ст. 6).

Добавочным договором между Россией и Германией от 27 августа от России отделяются Эстляндия, Лифляндия (ст. 7) и Грузия (ст. 13).

Оба упомянутые договора не только не предусматривают отделения других областей из состава бывшей Российской империи, но наоборот, Германия заявляет, что не будет ни вызывать, ни поддерживать образования самостоятельных единиц из областей Российского государства (ст. 4).

Все, не упомянутые в выше приведенных договорах области, составляют по-прежнему нераздельную часть Российской Советской Федеративной Республики, как они ранее составляли нераздельную часть бывшей Российской империи.

Так как Российская Советская Республика обязалась на основании ст. 6 договора, заключенного с центральными державами признать западной границей Украины старую границу между Российской империей и Австро-Венгрией, бывшую до объявления войны, а также и новую границу от Тарнограда до Выгоновского озера. На всем остальном протяжении определение государственных границ Украины может произойти лишь с согласия Российской Советской Федеративной

Республики.

Это основное положение не подлежит никаким возражениям, как прямо вытекающее из точного текста договоров. Оно обязательно для Украины постольку, поскольку этими договорами сама Украина признается как субъект международного права и вменяет Российской Советской Республике обязательство признать Украину как таковую, а также признать и договор, заключенный между Украиной и центральными державами.

Границы, не установленные Украинским Брест-Литовским мирным договором, и которые она должна определить совместно с Россией, являются следующие:

Часть западной границы, северная граница, начиная с Выгоновского озера, а также вся восточная и южная границы.

Российская мирная делегация не поднимала и не поднимает вопроса об установлении границ между Украиной и Бессарабией, над которой суверенные права России признаны румынским правительством Яско-Одесским соглашением, заключенным между Россией и Румынией 5-9 марта 1918 г.⁵⁴, оставляя этот вопрос открытым до выяснения отношений между Россией и Румынией.

Что касается всех остальных границ, то с первого момента переговоров российская мирная делегация предъявила свое право, основанное на договоре, не допускать их установления без согласия Российской Советской Республики.

Пока договоры остаются в силе точка зрения, на которую встала мирная делегация Российской Советской Республики, является незыблемой. Украинская делегация со своей стороны на первых заседаниях конференции возбудила вопрос о силе правомочий российских делегатов и пределах их компетенции и тогда же признала легальный титул Российской Советской Республики на все территории бывшей Российской империи не отпавших от нее в силу Брест-Литовского договора.

Позднейшая попытка украинской делегации во время заседания политической комиссии отказаться от проведения границ между Российской областью – Крымским полуостровом и Украиной под предлогом того, что там якобы Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика потеряла свои суверенные права, была самым категорическим образом отвергнута российской делегацией, как противоречащая праву. Со стороны украинской делегации не было приведено ни тени доказательства в защиту поддерживаемого ею положения. Украинская делегация не могла представить никакого договора и никакого дипломатического акта, из которого вытекало бы, что Россия потеряла свое суверенное право на Крым или же, что это право было оспариваемо контрагентами России при подписании Брест-Литовского договора.

Признание Украиной так называемой Донской Республики и ее отказ установить в согласии с российской мирной делегацией свою

юго-восточную границу после того, как в продолжении двух месяцев украинская делегация вела переговоры по этому вопросу с российской делегацией, является стремлением пересмотра Брест-Литовского договора, заключенного между Россией и центральными державами.

Такого рода постановка вопроса тем более неприемлема, что Украина не участвовала в упомянутом договоре, и является лишь его объектом по ст. 6, вменяющей России в обязательство заключение мира с Украинской Народной Республикой.

Всякое стремление со стороны Украины обессилить значение этого договора, не отражаясь на отношениях России с центральными державами, как контрагентов, может только обессилить его значение в отношении Украины.

Ссылка украинской мирной делегации в своем заявлении на фактическое положение дел в Донской области не может быть принята во внимание, потому что Украине не принадлежит право определять международное положение областей Российской Советской Республики. Также не может быть принята во внимание и вторая ссылка на принцип самоопределения, так как Донская Республика смотрит на свое самостоятельное государственное существование не как на самоцель, а как на временное средство для создания единой неделимой Российской монархии с включением в нее и Украины.

Принцип самоопределения не может быть принят в соображение и еще потому, что предполагает свободное и организованное волеизъявление населения, и в первую очередь рабочих и крестьян, а так называемое донское правительство, как совершенно ясно видно из короткой истории его существования, возникло как следствие военных обстоятельств и [не]признано громадным большинством населения.

На основании всего сказанного российская мирная делегация предлагает украинской мирной делегации, оставаясь на строгой почве международных трактатов, провести государственную границу между Россией и Украиной как на севере, так на востоке и юге.

Отказ от этого положения уничтожает все юридическое основание, на котором должен строиться мирный договор между Российской Советской Республикой и Украинской Державой, не может не оказать пагубного действия на переговоры.

Председатель российской
мирной делегации:

Х. Раковский

Полномочный член
российской мирной делегации:

Д. Мануильский

10 сентября 1918 г.

Нота української делегації про порушення урядом РСФРР умов перемир'я від 12 червня 1918 р.*20 вересня 1918 р.*

До голови російської мирової делегації.

З доручення українського уряду маю за честь повідомити Вас, що український уряд не може визнати задовольняючою відповідь російського совітського уряду, передану через Вас в справі порушення прав українських громадян.

Договір 12 юня 1918 р., стоячи на ґрунті свободи, самовизначення обопільно, на підставі добросусідської взаємності, установив як найпростішу процедуру реєстрації громадянства для українців в Росії і для росіян в Україні.

Пунктом 2 сього договору установлено, що українець в Росії для реєстрації свого громадянства, повинен про се заявити українському консулові, який, перевіривши документи, і установивши, відповідно закону, права на українське громадянство, видає посвідчення про реєстрацію і список таких осіб [і] подає російському урядові до відома, так само се повинно робитися і в Українській Державі щодо російських громадян.

Совітський уряд, одначе, не виконує сеї умови договору 12 юня і так ускладнив для українців реєстрацію громадянства, що фактично позбавив їх можливості бути українськими громадянами, бо постановив вважати українців, проти їх волі і противно принципу самовизначення, російськими підданими доти, доки вони не виконають майже неможливу по своїй складності процедуру випису з російського підданства.

Так, залишивши на боці поділ українців на категорії, хто і при яких умовах має право не вважати себе підданим совітської влади, російський уряд установив, що для надбання права записатись в українське громадянство, повинно подати про се заяву в відповідну російську інституцію, дати підписку, що за прохачом немає ніяких цивільних позовів і обов'язків до росіян і, що за ним нє числиться ні карних, ні контрреволюційних вчинків, дати відомості про своє майно з переліченням його, про свою професію і т. д., і нарешті, дати підписку, що негайно по задоволенні прохання, він покине Росію, совіти, одержавши се прохання, друкують публікації, і, коли виявиться, що хоть щось в відомостях подано хибно, то прохач мусить заплатити 10000 крб. штрафу або одсидіти в тюрмі три місяці. Закон надає право всякому росіянину в два тижні по публікації заявити свої претензії до прохача і тим припинити реєстрацію, наслідком чого може бути і штраф в 10000 крб. або тюрма на три місяці. Коли вся процедура скінчиться благополучно, то вся переписка для конечно-го вирішення посилається до Народного комісаріата внутрішніх справ.

Жінка і діти повинні прохати окремо. Прохання оплачується 25 крб.

Ся складна, хлопітна і дорога процедура, нищивши договір 12 іюня, майже унеможливила для українців, особливо для бідних, реєстрацію громадянства. Потім комісаріат пояснив, що сі правила на українців не поширюються, але ж не видно ніяких розпоряджень на користь українців, і поставив їх в сій справі поза законом. Поза Москвою, одначе, сі правила практикуються. Нарешті, щоб показати цілковите нехтування договору 12 іюня, комісаріат надрукував повідомлення, щоб видані українськими консулами паспорти вважати недійсними без свідоцтва про виключення з російського підданства і на таких українців поширити всі закони Російської Соціалістичної Федеративної Республіки.

Виходить, що українець майже ніяк не може розв'язатися з російським підданством. Не може він розв'язатися з ним і через те, що уряд вважає українців нібито контрреволюціонерами, яке визначення не має об'єктивних признаков і утворює при тлумаченні повну сваволю міркування і зачислення, а через те і карності.

Так само не зрозуміло і вважання за підданих тільки робітників та крест'ян, бо то є громадські класи, підданство ж охоплює не деякі класи, а всіх людей, які стоять в певних державно-правних зв'язках з державою. Через те сих понять ніяк не можна змішувати, як не можна зачисляти до більшовиків і всіх робітників та крест'ян.

Все отсе проти українців утворило таку сваволю, що вони опинилися поза законом, їх безпідставно арештовують, без суду карають, розстрілюють. Український уряд не може не протестувати проти сього найрішучіше.

Щодо вказівок на порушення добросусідських відносин, то український уряд ніяк не може прийняти сього на свій бік. Навпаки, український уряд, окрім вищевказаного, мусить зазначити цілий ряд фактів, які свідчать, що совітський уряд цілком не визнає добросусідства з Україною. Так, договору 12 іюня російський уряд цілком не визнає для виконання і через те, наприклад, більш як за три місяці не передав Україні ще ні одного вагону і ні одного паровозу, хоч загнав з України трохи не весь руховий склад залізниць, чим, звучи себе урядом робітницьким і крест'янським, позбавив і робітників, і крест'ян, і всю людність на Україні найпотрібнішого їй знаряддя до праці й комунікації.

Цілком зрозуміло, що добросусідські відносини повинні б вимагати берегти в цілості ті землі, про які йде річ на мирових переговорах, а совітська влада ті місцевості розоряє і спустошує, вивозить з них фабрики, машини та все, що для них потрібно, забирає у населення скот, хліб, гроші, шерсть, дрова і всяке майно.

Цілком уже суперечать всякому добросусідству ті напади більшовиків на прикордонні місцевості, які бувають майже щодня, а в останку дійшли до боєвих подій. Так сими днями був бій на ст. Коренево, звідки більшовиків одбито після упертого наступу з їх боку; на ст. Ямпіль був такий же бій, там засіли більшовики і Ямпіль горить. Зараз ідуть бої коло с. Роговки,

у р. Десни, де більшовики, окопавшись в лісі, палять по українській території з гармат, рушниць і кулеметів, щоб захопити собі країну. І все отсе коїться при договорі 12 іюня про перемир'я. Вже й сього було б досить, щоб повалити твердження совітської влади про добросусідські відносини до України, але ж не можна не завважити ще одного факту. Добросусідські відносини повинні були б припинити з боку совітської влади всякі ворожі виступи проти Української Держави, її уряду і населення. К тому ж в додаток совітський уряд зобов'язався і п. 6 свого договору з Германією, Австрією, Турцією та Болгарією в Бересті. Одначе, як се видно і з часописів, і з офіціальних об'яв, совітський уряд сам дозволяє і собі, і в Росії, про що вже український уряд мусив подати ноту, виступати проти українського уряду вороже, і в Росії улаштовуються спеціальні мітинги і грошові збори на піддержку в Україні забастовок, утворення заколоту та безладдя і підняття повстання. При добросусідстві нічого навіть подібного сьому бути не може.

Щодо вказівок на зносини з “мятежниками”, в чім український уряд вбачає натяк на Донщину, то мешканців Донської області ніяк не можна вважати мятежниками. Шляхом самовизначення, який визнає і совітська влада, Дон визнав себе суверенною державою і утворив собі верховну владу, з якою український уряд вступив в договірні відносини, бо вона сусід України. Щодо юридичних підстав для тієї влади, то у совітської влади їх не більше, а українська влада рахується з фактичним станом речей і на сій підставі вважає, що совітська і донська влада для неї однакові.

Вказівки на те, нібито український уряд дозволяє на своїй території організацію ворожих Росії сил, не мають під собою ніяких підстав, тоді як така організація на території Росії є доказаним фактом, який свідчить і про втручання у внутрішні справи на Вкраїні, і про зовнішні ворожі відносини до України з боку совітської влади.

Се дійсно, що з України їде багато великоросів і взагалі російських громадян, але ж їдуть вони без зброї. Дехто з них пристає до більшовиків, а дехто до тих, що б'ються проти більшовиків. Український уряд нікому не заперечує бути на Україні гостем, нікого і не задержує у себе, а коли хто хоче виїхати, то нічим йому не загрожує і не заперечує. Угадати, хто з тих, що виїздять, до кого і проти кого пристане і піде, не можна, та се для українського уряду і не потрібно. А садовити по тюрмах громадян Російської республіки на Вкраїні, або взагалі неволити їх і не дозволяти виїхати – се було б касуванням свободи, якою на Вкраїні всі дорожать, і яку визнають для всіх, хто живе спокійно, і не загрожує Українській Державі.

Що ж до вказівок на брак помешкання для Російського консульства, то в Києві після нападу на Київ совітських військ, що зруйнували багато домів і помешкань, та після пожару на Звіринці й на Подолі через величезний з'їзд людності, відчувається недостача в помешканнях. Одначе, український уряд вжив усіх заходів, щоб помістити Російське консульство по можливості найкраще.

Український уряд не може не протестувати і проти того, що совітський уряд, одкидаючи всякі основи міжнародних стосунків, позбавив українців в Росії суда і судових гарантій, бо садить по тюрмах без всяких підстав.

Надзвичайні комісії, які виносять свої приговори, і в яких ніякої участі Українське консульство не приймає, ні по своїй структурі, ні по формах судівництва, український уряд ніяк не може вважати судовою інституцією.

На підставі вищесказаного, український уряд настоює на нижче сліду-ючому:

1) Щоб договір 12 юня 1918 р. було виконано у всіх частях, в тім числі і в додаткових умовах.

2) Щоб у всіх випадках арештів українських громадян про причини, че-рез які той арешт зроблено, було б давано повідомлення відповідному місцевому українському консулові не пізніше 24 годин після арешту.

3) Дати можливість уповноваженим од Українського консульства без-боронно відвідувати арештованих українців, одержувати відомості про причини арешту, про заявлені проти них обвинувачення і про факти, яки-ми доводиться провина арештованих, а також знайомитися з діловодством по арештах українців.

4) Увільнити од арешту українських громадян за виключенням тих, проти кого в судовім веденні піднято звинувачення в серйозних злочин-ствах, коли неможливо пом'ягчити спосіб забезпечення проти ухилу од суду.

5) Не накладати на українських громадян кар, а особливо смертної, без судового процесу, яким забезпечені були б права запідозреного чи об-винуваченого.

6) Про всі випадки обвинувачень, коли виникає загроза позбавлення життя, доводити до відома українських консулів не пізніш 6 год. по арешті і дати консулам можливість оборони і представлення своїх уваг та доказів з приводу обвинувачення.

Голова делегації:

З оригіналом згідно:
За директора канцелярії
української мирової делегації :

З копією згідно:
Секретар канцелярії
української мирової
делегації:

М. Долишнюк

Ф. 2607, оп. 3, спр. 6, арк. 19 – 21. Засвідчена копія.

**Відповідь російської делегації на ноту української делегації
від 20 вересня***26 вересня 1918 р.*

В ответ на заявление г. председателя украинской мирной делегации от 20 сентября 1918 г. за № 1170*, о неисполнении якобы договора о перемирии 12 июня 1918 г. Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой, российская мирная делегация имеет честь заявить, что г. председатель украинской мирной делегации ссылается или на ряд непроверенных фактов, или основывается на неправильном толковании договора.

В первую очередь – по вопросу о гражданстве украинцев в России и русских на Украине, Российская мирная делегация утверждает самым категорическим образом, что он не разрешается вторым пунктом упомянутого договора. Подобное разрешение не входило в намерение, как российской так и украинской мирных делегаций. Лучшим доказательством нашего утверждения является то обстоятельство, что в схеме мирного договора, который предстоит заключить России и Украине, предусмотрен пункт относительно подданства, что было бы лишним, если бы вопрос о подданстве был разрешен договором о перемирии.

Российская делегация считает, что до заключения мирного договора, гражданство жителей Украины и России будет определяться односторонне законами каждого из государств.

Также недопустимым с точки зрения договора о перемирии 12 июня и с точки зрения международного права, является предложение председателя украинской мирной делегации оградить украинских граждан особыми гарантиями и привилегиями, отличными от тех, которыми пользуются все иностранные граждане на территории Советской Республики.

Не без удивления прочли мы и другое требование г. С. П. Шелухина, имеющее целью, создать для тех уездов РСФСР, на которые, по тем или иным соображениям, Украина предъявляет претензии, своего рода экстерриториальность и изъять их из под действия российских законов. Эта странная юридическая теория, очевидно, разделяемая и украинским Министерством внутренних дел, привела к тому, что украинские административные власти позволяют себе издавать приказы и предлагать их к исполнению российским советским властям. Таким является приказ Стародубского повитового старосты гражданина Ранке, которым на основании

* Див. док. № 46.

сообщения за № 13 украинского министра внутренних дел, что весь Стародубский уезд должен отойти к Украине, призывает все советские власти части этого уезда, расположенной севернее демаркационной линии “препятствовать незаконным реквизициям”. Этот приказ кончается следующим образом: “При всяком удобном случае обезоруживайте и задерживайте лиц, пытающихся производить реквизиции, и доставляйте их в Стародубские общества. Отдельные лица, виноватые в неисполнении настоящего приказа, будут отвечать всем своим имуществом. С теми же отдельными лицами, которые будут способствовать реквизициям разбойничьих банд, поступать без всякой пощады. Всякий, кому вручен настоящий приказ, обязан распространять его среди остального населения. Исполняющий должность повитового старосты гражданин Ранке”.

При этом следует отметить, что на наш протест подобного неприемлемого вторжения украинских органов власти во внутреннее управление России, отправленный в украинское Министерство иностранных дел, мы до сегодняшнего дня не получили никакого ответа.

Аналогичным нарушением международного права является распространение украинской государственной власти на южные уезды Минской и Могилевской губерний, а также и на уезды Курской и Воронежской губерний, которые в силу военных обстоятельств являются временно занятыми германскими войсками, и на которые не признано право Украины никакими международными договорами и соглашениями.

Российская мирная делегация считает также необоснованным протест против сочувственных статей советской социалистической печати рабочему и крестьянскому движению на Украине, а также сборов, которые делаются в пользу украинских стачечников.

Эти факты покрываются законом. Мы никогда не протестовали против кампании, которая ведется в украинской печати против Российской Советской Социалистической Федеративной Республики, ни против открытых призывов, печатающихся в киевских газетах свергнуть советскую власть путем вооруженного восстания. Мы воздержались от всякого протеста не только потому, что упомянутые попытки дискредитировать советскую власть, пользующуюся широкими симпатиями масс, останутся тщетными, но и потому, что считаем юридически недопустимым вмешательство во внутреннее законодательство чужого государства.

Но мы протестуем, когда ответственные и высокопоставленные представители Украинской Державы в публичных изъяснениях

* В тексті “поступлено”.

выражают враждебные чувства правительству России.

Еще с большей энергией мы протестуем против организации вооруженных отрядов, каковыми являлась бывшая Астраханская, а ныне Южная армия⁵⁵, не только формирующаяся на украинской территории, но и получающая снаряжение и обмундирование из военных складов на Украине. Также мы протестуем против военной помощи, которую Украина оказывала и оказывает мятежным генералам, взбунтовавшимся против советской власти.

Что касается пограничных инцидентов, вследствие невозможности помешать повстанческим организациям предпринимать различные операции на нейтральной зоне, ответственность за них, очевидно, не может падать на российское правительство. Украинская делегация должна согласиться, что лишь установление границ и, следовательно, упразднение нейтральной зоны может положить конец не только повстанческим предприятиям на нейтральной зоне, но и другим печальным происшествиям, жертвой которых являются одинаково граждане обоих государств.

Доказав неосновательность толкований председателя украинской мирной делегации, российская мирная делегация считает себя вынужденной заявить, что, если договор о перемирии от 12 июня не дал тех результатов, на которые мы имели право рассчитывать, ответственность за это, к сожалению, падает на Украинскую Державу.

Первый пункт договора о приостановлении военных действий на всех фронтах не был исполнен, несмотря на наши многократные попытки, мы не могли добиться перемирия на Донском фронте, что, очевидно, имело целью облегчение военных действий генералам Краснову и Алексееву.

По пунктам второму и четвертому, мы должны заявить, что и до сих пор наши два генеральные консулы, пребывающие на украинской территории, не признаны официально и им не дана фактическая возможность исполнять их обязанности, тогда как многочисленные украинские консулы и агенты были сейчас же по их назначении признаны и получили всякое содействие советской власти, дабы они без промедления могли приступить к исполнению своих обязанностей.

Мы сами имели честь передать заявление г. Кривцова, украинского генерального консула в Москве следующего содержания: “Признание меня и ряда вице-консулов не встретило никаких промедлений со стороны советской власти. Лишь последнее время ввиду киевских отношений задерживается признание местных уполномоченных”.

Также мало позаботилась украинская власть об исполнении других пунктов договора. Хотя телеграфное и почтовое соглашение

давно подписано, и несмотря на то, что с нашей стороны были доставлены два вагона проволоки и аппараты украинскому телеграфному ведомству, телеграфное сообщение еще не открыто исключительно по вине Украины, а почтовое, после его установления, было прекращено распоряжением украинских властей.

Также обстоит дело с железнодорожным сообщением. Еще с начала июля российское железнодорожное ведомство дало знать украинскому, что в Москве готовы двенадцать классных поездов для обслуживания прямого и беспересадочного сообщения Москва—Киев. По неизвестным нам причинам украинское правительство до сих пор не дало своего согласия на исполнение этого пункта договора 12 июня.

Аналогично обстоит дело и с товарообменом.

Таким образом, интересы широких слоев населения обоих государств продолжают страдать исключительно потому, что Украина по неизвестным нам соображениям не проявляет необходимой доброй воли на то, чтобы пойти навстречу Российской Советской Республике для установления между обоими государствами нормальных отношений.

Считая, что такое отношение не может быть в интересах ни России, ни Украины, российская мирная делегация предлагает украинской мирной делегации принять все меры для исполнения договора 12 июня 1918 г.

Председатель российской мирной делегации:

Х. Раковский,

Д. Мануильский.

З оригіналом згідно:

[За] директора канцелярії

української мирової делегації: *М. Долишнюк*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 6, арк. 22 – 23 зв. Засвідчена копія.

Відповідь української делегації на декларацію, подану російською делегацією 10 вересня*26 вересня 1918 р.**

До російської мирової делегації

В відповідь на декларацію, подану 10 вересня 1918 р.** на пленарному засіданні мирової конференції, українська мирова делегація має за честь повідомити:

В своїй декларації 9 вересня російська мирова делегація, на підставі ст. 3 – 5 Берестейського договору Росії з центральними державами, уложеного в березолі 1918 р. та ст. 7 і 13 додаткового договору Росії з Германією, уложеного 27 серпня 1918 р. 5 б, себто вже після одержання од української делегації заяви про умову України з Доном, складеного 8 серпня 1918 р., доводить, що “всі незгадані в сих договорних статтях країни, бувшої Росії” становлять, як і раніше, нероздільну частину Російської Совітської Федеративної Республіки, так само, як попередю вони були нероздільною частиною бувшої Російської імперії, і що, окрім границі між Австрією та Росією, що була перед війною, і нової межі від Тарнограду до Вигоновського озера, – “визначення державних меж України на всім останнім протязі може статись тільки за згодою Російської Совітської Федеративної Республіки”.

На цім ґрунті російська делегація не визнає за Україною права на окрему її угоду з Доном і настоює на своїм праві брати участь у визначенні державної межі України не тільки з півночі, але і з сходу і з півдня.

Але ж Україна є суверенна держава і складає свої відношення незалежно, через що договори, в яких вона участі не брала, не можуть накладати на неї обов’язків. Що ж до зробленого російською мировою делегацією висновку з договорних актів, уложених Совітською Республікою з центральними державами, то українська мирова делегація вважає його за цілком безпідставний і бачить в нім логічні суперечности.

Ні в перелічених російською делегацією договорних статтях, ні в інших частинах договору Росії з центральними державами, не зазначено гарантії непорушності тих частин території бувшої Росії, на які претендує совітська влада, ніби як на “нероздільну частину” Совітської Республіки. Навпаки, додаткова умова Росії з Германією 27 серпня сама по собі єсть непохитний доказ того, що в Берестейському договорі не

* Дата протоколу засідання мирної конференції Української Держави і РСФРР.

** Див. док. № 45.

передбачалась і не розумілась неподільність російської території, бо тоді пізніше не сталось би додаткового відділення від Росії Естонії, Ливонії та Грузії.

Отже виходить, що укладаючи Берестейський договір з центральними державами, сама СРСР не претендувала на ніби здобутий по спадщині від бувшої Російської Імперії суверенітет над всією тою територією, що до того часу залишалась од колишньої Росії, не стояла на принципі непорушності тодішніх територійних меж СРСР влади, а виходила з зовсім інших підстав для свого права на ту або іншу частину бувшої Росії.

Ті підстави СРСР уряду були зовсім виразно встановлені і зафіксовані як раз на тих перших засіданнях мирової конференції, на які в своїй декларації 9 вересня, посилається, між іншим, і російська делегація. Ведучи мирові переговори, українська делегація завше брала на увагу ці підстави.

А саме, в засіданнях 23 і 24 травня, на поставлені від української делегації запитання щодо складу СРСР і до тих територійних меж, на які припадають уповноваження російської делегації, – ця остання в особливій письмений декларації заявила, що Російська Соціалістична Федеративна СРСР становить собою єдину державу, в яку входять території всіх СРСР робітників та селян.

В своїх словесних заявах по цій справі (протокол засідання мирової конференції 24 травня 1918 р.), відповідаючи на спеціальні запитання української делегації, чи буде договір з СРСР обов'язковим для Донщини, Сибіру та інших частин бувшої Росії, російська делегація провадила цей самий погляд, пояснюючи, що СРСР становить собою спілки СРСР, і що обов'язки, які виникають з договору з СРСР, мають силу на всі ті провінції та країни, які входять в склад конструйованої таким способом Федеративної СРСР держави.

З сеї заяви й пояснень російської делегації зовсім виразно виходить:

1) Що Російська Соціалістична Федеративна СРСР, як територія, по визнанню СРСР влади, складається з тих частин бувшої Росії, в яких місцеве урядовання і влада належать СРСР селян та робітників.

2) Що тільки за такі частини бувшої Росії СРСР може приймати на себе гарантії та обов'язки по міжнародних договорах.

3) Що поки Донщина, Кавказ тощо формувались по типу СРСР республік та держались зв'язку з центральною владою СРСР Федерації, доти в сих країнах мав силу суверенітет СРСР Республіки і тільки доти російська делегація мала право говорити з українською делегацією про межі, що відділяють Україну від тих земель.

4) Що, коли Донщина відокремилась від СРСР Республіки, як суверенна держава, на території якої скасувалась влада робітників і

селянських совітів, то разом з тим зникли всякі підстави для продовження переговорів України з Росією про межі з боку Донщини, бо там совітська влада перестала бути сусідом України.

Ніякого замаху на основи Берестейського договору Росії з центральними державами Україна сим не зробила, бо той договір не наклав і не міг накладати на Україну ніяких обов'язків відносно Совітської Республіки. Навпаки. на Совітську Республіку Берестейський договір наклав, щодо України, низку серйозних обов'язків: негайно утворити мир з Українською Народною Республікою і признати мировий договір центральних держав з Україною, уложений 9 лютого 1918 р. ; негайно забрати з України російське військо і червону гвардію; припинити всяку агітацію та пропаганду проти уряду і державних або громадських інституцій України.

Таким чином, Україна в Берестейському договорі між центральними державами та Росією трактувалась, як уже сформована самостійна суверенна держава. Вона, будши суверенною державою і міжнародним суб'єктом права, раніше за Російську Совітську Федеративну Республіку склала з Германією, Австрією, Турцією і Болгарією свій договір, в яким для України немає ніяких обмежень і обов'язків щодо Російської Республіки. В тенденції російської делегації поставити визнання всіх меж України під контроль і санкцію Совітської Республіки українська делегація бачить лише претензію, яка не виправдовується ні тими дипломатичними актами, на які посилається російська делегація, ні самою ідеєю Совітської Федеративної Республіки, ні державним станом сторін.

Як суверенна держава Україна уложила і свою угоду 8 серпня про межі з Донською державою, як з своїм безпосереднім і дійсним сусідом.

Абсолютне зречення російської делегації погодитись в сій справі з українською делегацією трудно зрозуміти, коли порівняти з цим позицію російської делегації щодо Бесарабії, на яку Україна має свої права і не визнає прав за Росією, яка в додаток до всього нігде і не межує з Бесарабією. Коли стати на позицію російського уряду, який визнає за собою легальний титул на Бесарабію, з чим українська делегація не може погодитись, то і в таким разі вийде, що російська делегація суперечить сама собі. Так, вона визнає за собою легальний титул на Бесарабію, як і на Донщину. І в тім, і в другім випадку у совітської влади немає фактичного територіального сусідства з Україною. Через те совітська влада, стоявши на своїм ґрунті визнання за собою легального титула, бо в обох випадках суверенітет Росії тепер не має під собою ґрунту, коли зняла з обміркування питання про Бесарабію, то по тих же своїх аргументах, обов'язковим для неї, і питання про межі України з Доном, здавалось би, повинна так само зняти з обміркування.

Зостаючись на цім, єдино важливім в даній справі, реальному ґрунті

і, не знаходячи в декларації 9 вересня ніяких підстав до переміни своєї позиції, українська делегація знов закликає російську делегацію звернутись до конкретної роботи по розмежуванню обопільних територій Української Держави і Російської Східної Республіки по лінії їх безпосереднього сусідства, тим припинити нарешті ту тяжку непевність політичних та економічних стосунків, від якої так довго терплять коренні інтереси обох сторін, а особливо людності прикордонної смуги.

Голова української мирної делегації:

З оригіналом згідно:
За директора канцелярії
української мирної делегації:

З копією згідно:
Секретар канцелярії
української мирної делегації: *М. Долишнюк*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 6, арк. 24 – 25 зв. Засвідчена копія.

№ 49

Заява російської делегації про значення Брестського мирного договору від 3 березня 1918 р. для Української Держави

26 вересня 1918 р.

Украинский мирной делегации.

Российская мирная делегация сожалеет, что ответ украинской мирной делегации, оглашенный на сегодняшнем заседании 26 сентября 1918 г., является для нее неприемлемым.

Мы констатируем, что положения, выдвинутые в декларации российской мирной делегации от 9 сентября сего года, остаются и после ответа украинской мирной делегации незыблемыми. Все аргументы украинской делегации зиждятся на неправильном толковании нашей декларации, договоров и основных положений международного права.

Возражения украинской делегации сводятся к следующим утверждениям: 1) что Брест-Литовский договор не является незыблемым, и, что добавочный русско-германский договор от 27 августа, предусматривающий выделение новых областей из территории Российской Советской Республики, служит лучшим доказательством его

относительности. Отсюда украинская делегация делает вывод, что выделение Донской области в отдельное государство не противоречит существу договора.

2) Что сама российская мирная делегация признала, якобы, что верховенство Российской Социалистической Федеративной Советской Республики простирается лишь на те части бывшей Российской империи, где действуют советские учреждения.

3) Что если даже Брест-Литовский договор имел бы абсолютное значение для определения принадлежности тех или иных областей Советской Республике, то он все-таки не обязателен для Украины, которая является независимым и суверенным государством.

Вышеприведенные положения либо находятся в явном противоречии с содержанием и точным смыслом договоров, либо не относятся к обсуждаемым вопросам. Так, по первому пункту российская делегация не отрицала и не отрицает относительного характера договоров вообще и Брест-Литовского в частности, который может подвергнуться изменениям и даже полному упразднению.

Но то, что российская делегация утверждала и продолжает утверждать это, что право на изменение содержания всякого договора принадлежит единственно и исключительно лицам его заключившим и, что так как Украина, не фигурировала среди контрагентов Брест-Литовского договора, заключенного между Российской Республикой и центральными державами и их союзниками, то ей и не принадлежит право вносить те или иные поправки в трактат, в котором она не участвовала.

Что касается права верховенства Российской Социалистической Федеративной Советской Республики на те или иные области бывшей Российской империи, здесь украинская мирная делегация допускает досадное заблуждение, смешивая право суверенитета с конструкцией советской власти.

С самого возникновения переговоров российская делегация стояла на единственно допустимой в государственном праве точке зрения, что суверенитет РСФСР не упраздняется на том основании, что в тех или иных ее областях, в силу временных военных обстоятельств, не действует власть советов рабочих и крестьян. Поэтому и вывод, который делает украинская делегация, что РСФСР утратила свои верховные права на Белоруссию, Крым, Донскую область или Бессарабию, падает сам собой.

В частности, утверждение украинской мирной делегации относительно Бессарабии, что там прекращается суверенитет России, потому что нет общей границы с территорией Советской Республики, не может быть принято в соображение ибо отсутствие общей границы никоим образом не освобождает РСФСР от обязанности всячески воспрепятствовать насильственному присоединению бессарабских

рабочих и крестьян к румынской беззастенчивой олигархии или же их дележу между Украиной и Румынией.

Что касается третьего утверждения украинской мирной делегации относительно необязательности для Украины Брест-Литовского договора, то оно не согласуется с теми пунктами трактата, по которым контрагенты России: Германия, Австро-Венгрия, Болгария и Турция, являются, до известной степени, не только державами-покровительницами Украины, но и гарантами за нее.

Стремление украинской делегации доказать, что Брест-Литовский договор возлагает на Россию лишь односторонние обязательства по отношению к Украине, подрывает всю правовую основу мирных переговоров.

Попытка украинской мирной делегации освободить Украину от обязательств, которые ей вменяются упомянутым договором, влечет, как неизбежное следствие уничтожение обязательств, налагаемых этим же договором на Россию относительно Украины. Тем не менее российская мирная делегация, считая ценным и желательным исполнение договора в его настоящем смысле, находит необходимым предложить своему правительству обратиться к договорившимся с Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой государствам для надлежащего разъяснения смысла Брест-Литовского договора.

На основании изложенного, российская мирная делегация имеет честь предложить украинской мирной делегации продолжить перерыв работ смешанных комиссий, за исключением установленных соглашением от 12 июня 1918 г., впредь до получения необходимых разъяснений.

Полномочные члены российской мирной делегации:

Х. Раковский

Д. Мануильский

г. Киев, "26" сентября 1918 г.

Ф. 2607, оп. 3, спр. 6, арк. 26 – 27. Оригинал*

* Документ засвідчений печаткою: "Совет Народных Комиссаров. Российская Мирная Делегация".

Нота української делегації з пропозицією приступити до конкретної роботи по встановленню державного кордону між Україною і РСФРР

3 жовтня 1918 р.

Російській мировій делегації.

На заяву, од 26 сентября 1918 р.* українська мирова делегація має за честь одповісти, що вона не може погодитися з нею. Минаючи неточності в переказах, українська делегація констатує, що позаяк, як се вона завше казала, в Берестейськім договорі Росії од 3 марта 1918 р. Україна участі не брала, то через те ніяких зобов'язань на неї тим договором накласти не можна. Російська делегація в першій частині своєї заяви справедливо пише, що право на зміну всякого договору належить виключно тільки контрагентам, а як Україна не була контрагентом в договорі 3 марта, то їй і не належить право вносити в договір зміни й поправки. На підставі сього українська делегація завше одкидала намагання російської делегації в тій чи іншій формі накинути Україні ролю контрагента по тому договору з усякими обов'язками.

Але ж російська делегація в дальнійшій частині своєї заяви всупереч сьому вже каже, нібито Германія, Австро-Венгрія, Болгарія й Турція перед Росією являються по тому договору гарантами за Україну. Се твердження цілком невірне і не має під собою ніяких підстав.

Далі російська делегація впадає ще в більшу суперечність з своїм попереднім твердженням, коли несподівано каже, нібито на Україну договором Росії з названими державами, накладені якісь зобов'язання і виконання. Все отсе твердження російської делегації безпідставне. Та вона й не вказала через те, які саме зобов'язання і, якими пунктами договору Росії накладено на Україну. Таких зобов'язань не виникає і з змісту договору.

Україна мирові переговори з Росією розпочала не на підставі договору Росії з союзом, а виходячи з бажання прикоротити з Росією війну, яку затіяла не Україна, а сама Росія. Переможена в війні з Германією, Австро-Угорщиною, Болгарією й Турцією російська совітська влада по Берестейському договору взяла на себе ряд зобов'язань перед контрагентами в компенсацію за те, що вони припинять проти неї війну. Як союзниці України, названі держави наклали на Росію по 6 пункту договору ряд зобов'язань і на користь Україні. Сих зобов'язань, одначе, Росія не виконала і не виконує цілком свідомо, чим сама ж порушила договір і скасувала 6 пункт його. Коли б вона хотіла виконувати сей пункт договору, то союзникам України не треба було б, допомагаючи українцям, гнати війська совітського уряду з України гарматними і

* Див. док. № 49.

іншими боями. Сопітське вйсько зараз же після підпису договору повинно було покинути українську територію по добрій волі, а не внаслідок боїв, і не займати українського майна, одступаючи з української землі, бо після договору 3 марта се майно вже ніяк не може вважатися вйськовою здобиччю.

Сього мало, бо сопітські вйська і зараз продовжують боеві дії проти України, не вважаючи ні на 6 пункт Берестейського договору, ні на договір Росії з Україною, од 12 іюня 1918 р. : ось, і в даний момент сопітські вйська обстрілюють з гармат Новгород-Сіверський.

Самі мирові переговори з Україною сопітська влада, як роблять враження факти, начебто веде тільки для того, аби перед своїми контрагентами утворити видимість, нібито вона хоче виконати 6 пункт договору.

Се бажання тільки піддержувати утворене нею марево мирових переговорів, щоб мати формальні посилки перед своїми контрагентами щодо виконання 6 пункту договору, а не вести ці переговори з серйозними наслідками, чого домагається українська делегація, особливо рельєфно виявила російська делегація в останній заяві, якою пропонує одкинути справу заключення миру на довгий і цілком невідомий час. Се вона пропонує тоді саме, коли російське вйсько гарматами обстрілює Новгород-Сіверський.

Ті пояснення, ради яких російська делегація пропонує одкинути переговори, для України цілком не потрібні і вона в них не має ніякої нужди. Пропозиція щодо сих пояснень тільки наче ще раз має підтвердити, що російська делегація хоче всіма способами затягти мирові переговори, проти чого українська делегація найрішучіше протестує, як і раніше протестувала.

Через те українська делегація пропонує російській делегації негайно повернутись до конкретної роботи по установленню державного кордону між територіями Української Держави і сопітської влади і тим прискорити заключення мирових переговорів. Українська мирова делегація має за честь повідомити, що по детальнім обміркуванні справи, на основі етнографічного принципа з корективами державного порядку, делегація постановила провести остаточну політичну російсько-українську межу, починаючи від Вигоновського озера на схід, в такім напрямі:

В межах Мінської губернії – по р. Шарі, далі на Любашево, Круговичи, Локтиші, Чепелі, Погост; на Уріччя, Пасіки, Слуцк, Борову, Нов. Степ.

В межах Могилівської губернії: на Дніпро, 4 версти вище Жлобина, далі на Рагин, Шепетовичи; по р. Сожу до р. Бесіди, далі на Святське.

Звідси по адміністративній межі Чернігівської губернії до Красного Рогу, далі на Сеμεц – Трубчевск – по р. Нерусі, по р. Сіву до р. Тари на Анешковичи – Орля.

Далі в межах Курської губернії, – на схід на Амонь, Сафрановку, р. Свапу, далі по Свапі і Сейму до Глушкова, далі на південь по природній межі на Касторну, Медвінку і на схід до р. Сейма, на Гушено, Лукьяновку, ст. Оскол та Петропавловське (Обуховку).

В межах Воронізької губернії: на Шеталовку, Ріп'євку, Колбіно, до Дону вище Коротояка; далі по Дону на Ліски, Масловку, потім на Шестаково, нижню Кислю, Козловку, Бутурліновку, Васильєвку (Водяне) Банну і до східньої межі Вороніжчини.

Звідти на південь починається вже межа України з Всевеликим Військом Донським.

З свого первісного проекту політичної межі України, Українська мирова делегація, таким чином, зрікається західної і південно-західної смуги Орловщини (в районах Трубчевська та Севська), західного виступу Курщини, курського району на південь від р. Сейма і широкої смуги Вороніжчини на північ від Коротояка, в районі Боброва та в Новохоперським районі.

Це ті уступки, які українська мирова делегація признала можливим зробити на користь совітської влади, вважаючи на її державні інтереси.

Українська мирова делегація сподівається, що Російська делегація так саме зважить інтереси Української Держави і з свого боку виявить нахил до добросусідських відносин, признавши вищезазначену політичну межу.

Цим признанням російська делегація відкриє можливість обом нашим державам поруч з конструюванням внутрішнього ладу, провадити прискореним темпом роботу по утворенню всіх інших основ мирового договору, який має положити початок нормальним політичним і економічним відносинам між Україною та Великоросією.

Зважаючи на те, що мирові переговори повинні бути прискореними і не затягтися, українська мирова делегація признає чергове засідання конференції на понеділок 7 октября 1918 р., о 2 год. дня, для вислухання відповіді по сій справі, бо дальніше проволікання, особливо взявши на увагу бої, які ведуть совітські війська проти України, являється шкідливим і недопустимим. Українська мирова делегація сподівається, що російська делегація на ділі доведе, що вона дійсно бажає не затягати переговорів, а закінчити їх мировим договором в найскоршій часі на користь обох народів і держав.

Голова української мирової делегації:

З оригіналом згідно:

Директор канцелярії української мирової делегації: *М. Ткаченко*

Ф. 2766, оп. 1, спр. 88, арк. 10 – 13. Засвідчена копія.

№ 51

Заява російської делегації про необхідність узгодження поглядів щодо тлумачення Брестського мирного договору від 3 березня 1918 р.

3 жовтня 1918 р.

В виду того, что в процессе переговоров между российской и украинской делегациями возникли разногласия в самом толковании Брест-Литовского договора, являющегося основанием ведущихся переговоров, и в виду того, что обе делегации согласны в том, что Украина не является контрагентом Брест-Литовского договора, заключенного между Российской Федеративной Социалистической Советской Республикой и центральными державами и их союзниками российская мирная делегация предлагает, не разрывая мирных переговоров обратиться за разъяснением смысла к контрагентам России на Брест-Литовской мирной конференции. Желая итти навстречу пожеланию украинской делегации об ускорении разрешения спорных вопросов, российская мирная делегация предлагает украинской делегации дать свой ответ в возможно кратчайший срок.

*Х. Раковский
Д. Мануильский*

Ф. 2607, оп. 3, спр. 6, арк. 46. Оригінал.

№ 52

Відповідь української мирної делегації про можливе припинення переговорів.

3 жовтня 1918 р.

Обміркувавши пропозицію російської делегації від 3 жовтня і не знайшовши в ній нових підстав для необмеженого одволікання справи мирових переговорів, українська мирна делегація не може зійти з ґрунту зазначеного в її заяві від 3 жовтня с. р. і, відхиляючи пропозицію російської делегації, буде ждати конкретної відповіді в справі предложеної російсько-української межі до зазначеного часу. Коли ж у понеділок 7 жовтня 1918 р. такої відповіді від російської мирової делегації не буде, то українська мирна делегація буде змушена признати,

що даліше продовження мирових переговорів з Росією на київському ґрунті стало неможливим, і, що через те мирові переговори мусять перерватися до вибору іншого моменту і більш слухних умов для закінчення справи.

За голову Української мирової делегації, заступник голови:

П. Стебницький

З первотвором згідно:

Секретар*:

Ф. 2607, оп. 3, спр. 6, арк. 47. Засвідчена копія.

№ 53

Декларація української делегації про умови і гарантії здійснення українсько-російських відносин на час припинення мирних переговорів між обома державами.

*7 жовтня 1918 р.***

Російській мировій делегації.

В додаток до своєї заяви з октябля 1918 р., зважаючи на бажання російської мирової делегації вияснити наслідки перерви мирових переговорів відносно тимчасового договору 12 червня 1918 р., українська мирова делегація має за честь повідомити, що і на час припинення переговорів дійсність договору 12 червня не припиняється.

Разом з тим не касується обопільна організація тимчасового представництва кожної з договірних сторін на території другої сторони (консульства, агентури).

Робота зазначених в договорі комісій – по справах залізничного руху, по товарообміну і по Червоному Хресту продовжується у відповіднім новим обставинам складі.

Всі справи, якими відала мирова конференція, переходять з комісій і підкомісій до відповідних урядових інстанцій, з якими і доведеться вести стосунки представникам інтересів Світської Республіки.

* Підпис нерозбірливий.

** Дата протоколу засідання мирної конференції Української Держави і РСФРР.

На сім згідно з своєю заявою 3 октября українська делегація кінчає свої функції.

За голову української мирової делегації:

З первотвором згідно:

Секретар*:

Ф. 2607, оп. 3, спр. 6, арк. 63. Засвідчена копія.

* Підпис нерозбірливий.

КОМЕНТАРІ

¹ Порівняльний аналіз персонального складу української і російської делегацій яскраво характеризує ставлення обох сторін до мирних переговорів. Приділяючи велику увагу цій справі, бажаючи скорішого і позитивного вирішення питань врегулювання українсько-російських відносин, український уряд надіслав на переговори досвідчених фахівців, які мали досвід державної роботи ще з часів Центральної Ради і обіймали високі урядові посади в різних міністерствах і відомствах Української Держави. З п'яти членів Ради Міністерства закордонних справ троє (О. Ейхельман, О. Шульгин, М. Славинський) брали участь в українсько-російській мирній конференції. Голова української делегації С. Шелухин (Генеральний суддя, член Державного Сенату Української Держави) – юрист з досвідом роботи у судовому відомстві ще з часів Російської імперії. За Центральної Ради обіймав посади Генерального судді і одночасно міністра судових справ уряду УНР. Заступник голови делегації І. Кістяковський (з травня по жовтень – Державний секретар, з жовтня – міністр внутрішніх справ Української Держави) – юрист з досвідом адвокатської практики і викладацької роботи, доцент Київського і Московського університетів. Заступник голови делегації П. Стебницький (секретар адміністративного суду Державного Сенату, з жовтня – міністр освіти Української Держави) – закінчив фізико-математичний факультет Київського університету, письменник, публіцист, громадський і політичний діяч. Працював на різних урядових посадах у Петербурзі, зокрема, був комісаром у справах України при Тимчасовому уряді Росії. О. Сливинський – військовий діяч, полковник. У 1917 р. – член центральної ради від УГВК, голова Української Ради Румунського фронту, комісар Центральної Ради Румунського фронту, з листопада – помічник начальника Генерального штабу армії УНР. У 1918 р. – начальник Генерального штабу. О. Ейхельман (член Ради Міністерства закордонних справ Української Держави) – юрист, фахівець з державного і міжнародного права, професор Київського університету. У 1918 р., за часів Центральної Ради, працював у Міністерстві торгівлі і промисловості та Міністерстві закордонних справ УНР. Як Товариш міністра закордонних справ брав участь у переговорах України з Німеччиною і Австрією з торговельних питань. Х. Барановський – визначний громадський діяч, у 1917 р. – міністр фінансів УНР. Голова політичної комісії О. Шульгин (член Ради Міністерства закордонних справ Української Держави, з липня – посол України в Болгарії) – закінчив історично-філософський факультет Петербурзького університету. За Центральної Ради – Генеральний секретар міжнародних справ (потім – міжнародних справ). М. Славинський (член Ради Міністерства закордонних справ Української Держави) – посол Української Держави у Всевеликому Війську Донському, з жовтня – міністр праці, юрист. У 1917 р. – представник Центральної Ради при Тимчасовому уряді Росії. В. Бронський – генерал-майор, Отаман Генерального штабу української армії, голова військово-морської комісії. Голова економічної комісії С. Гутник – відомий фінансист, міністр торгівлі і промисловості Української Держави. Голова комунікаційної комісії Є. Сакович – з січня 1918 р. міністр шляхів УНР, за гетьманщини – посол Української Держави у Швейцарії. Голова культурної комісії П. Холодний – визначний український художник, вчений-хімік, педагог і державний діяч. Був членом Центральної Ради, товаришем Генерального секретаря освіти, товаришем міністра освіти УНР і Української Держави.

На відміну від української сторони, більшовицький уряд Росії не вважав ці переговори за важливу зовнішньополітичну справу, використовуючи їх, з одного боку як виправдання перед німцями в дотриманні брестських угод, а з другого – як ширму для прикриття своїх дій в боротьбі за владу в Україні. Переважна більшість російських експертів на переговорах не були фахівцями з міжнародного права і зовнішньополітичної діяльності, проте були досвідченими радянськими і партійними працівниками, вправними агітаторами і пропагандистами більшовицьких ідей. З керівників російської делегації лише Д. Мануїльський мав вищу

юридичну освіту, отриману ним у Сорбоні під час перебування на еміграції у Франції (1907-1912 рр.). Х. Раковський мав медичну освіту.

² Демократичні процеси, що відбувались після лютневої революції, дали могутній поштовх поширенню національно-визвольних рухів на території колишньої Російської імперії. Жовтневий переворот у Петрограді і встановлення більшовицької диктатури справили вирішальний вплив на прагнення окремих регіонів до самовизначення, наслідком чого було виникнення окремих державних утворень з ознаками власних елементів державно-правової влади.

У липні 1917 р. у Мінську була утворена Білоруська Центральна Рада, яка, не визнавши влади Раднаркому, розглядала себе як орган краєвої влади і висунула вимогу автономії Білорусії. В лютому 1918 р. був створений тимчасовий орган влади в краї – Народний Секретаріат Білорусії, а в березні – проголошено Білоруську Народну Республіку.

У Криму рух за автономію активізувався з захопленням влади в центрі більшовиками. У листопаді 1917 р. на з'їзді делегатів земств та міст Криму була обрана Рада народних представників, яка здійснювала місцеве самоврядування. В грудні в Бахчисарай відбувся установчий з'їзд кримсько-татарського народу (курултай), який обрав національний уряд – Раду директорів і прийняв конституцію Кримської Народної Республіки. Однак зародки автономії були ліквідовані в січні 1918 р. з встановленням в Криму радянської влади. З німецькою окупацією півострова (квітень 1918 р.) під егідою окупаційних властей у червні 1918 р. був створений крайовий уряд Криму, який намагався здійснювати власний політичний курс.

Події, що розгортались на територіях Донського і Кубанського козачих військ мали деякі спільні риси з національно-визвольним рухом. Козацтво вимагало відновлення своїх старовинних привілеїв – місцевого самоврядування та виборності головних військових посад. В червні 1917 р. на Великому військовому крузі було створено Донський військовий уряд, який перебрав місцеве самоврядування, а після жовтневого перевороту – оголосив себе єдиною владою в Облaсті Війська Донського.

У квітні 1917 р. в Катеринодарі на з'їзді Кубанського козацтва була створена Кубанська крайова рада і обрано Тимчасовий військовий уряд, який здійснював політичний курс на самовизначення Кубанської республіки.

Наслідком прагнення народів Закавказзя (грузинів, вірменів, азербай-джанців) до державного самовизначення стало утворення в листопаді 1917 р. у Тифлісі об'єднаного уряду цього регіону – Закавказького комісаріату.

Уряд Української Держави, визнаючи за кожним народом право до утворення власної державності, входив у контакти з представниками вищезазначених державних утворень, провадив з ними наради і переговори, встановлював з ними дипломатичні, економічні та інші відносини.

³ Повноваження глави української мирної делегації С. Шелухина було таким:

ГОЛОВА РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Травня 23 дня 1918 року.

№ 1226

м. Київ

Затверджую

ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ. 23/V

УПОВНОВАЖЕННЯ

Постановою Ради Міністрів Української Держави від 20 травня, затвердженою п. ГЕТЬМАНОМ, Генерального Суддю Сергія Павловича ШЕЛУХИНА призначено повноважним представником Української Держави і Головою Делегації для ведення в м. Києві з 22 травня 1918 року переговорів з уповноваженими Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки в справі заключення перемир'я і мирового договору між названою Республікою та Українською Державою і для підписання як актів переговорів, так і мирового договору між ними.

Оригінал підписали:

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб

Упр. Мініст. Закорд. Справ. Д. Дорошенко

За Державного Секретаря М. Могилянський

З оригіналом згідно:

Директор Канцелярії

Української Мирової Делегації М. Ткаченко

(Ф. 2607, оп. 3, спр. 2, арк. 11. Засвідчена копія).

⁴Тексти повноважень І. Кістяковського, О. Ейхельмана, Х. Барановського. А. Свіцина, П. Линниченка, О. Сливинського були ідентичні і за змістом аналогічні повноваженню С. Шелухина (наведеного вище) з різницею лише у визначенні статусу осіб: І. Кістяковського як заступника голови української делегації, а інших – як її членів.

⁵Український і російський проекти “Тимчасової згоди між владою Української Держави і совітською владою на час заключення мирного договору” або ж проекту договору на час ведення українсько-російських мирних переговорів включали до себе однакове коло питань, але відрізнялися їхнім формулюванням. Це впливало з різного підходу їхніх сторін до принципових питань, пов'язаних з укладенням перемир'я.

У загальних рисах ці умови були відображені в проектах по таких пунктах: 1) припинення воєнних дій між обома сторонами і визначення демаркаційної лінії; 2) права громадян на територіях обох держав, свобода і умови вільного переїзду на батьківщину громадян обох країн; 3) умови обміну і відновлення обопільного користування залізничним рухомим складом, повернення Україні його частини, що була перегнана до Росії, відновлення поштового і телеграфного зв'язку; 4) відкриття консульських представництв в обох країнах; 5) Червоний хрест, військовополонені та їхній переїзд; 6) відновлення тимчасового товарообміну.

⁶Проект мирного договору був остаточно складений українською стороною на засіданні української мирної делегації 8 червня і включав такі пункти:

I. Розділ перший

1. Про закінчення війни
2. Про межі України з Росією (крім Криму, Кубані, Бессарабії)
3. Про підданство
4. Про публічні, особисті та маєтні права
5. Про дипломатичні та консульські зносини
6. Сибір і наші колонії взагалі

II. Розділ другий

7. Поділ майна державного, громадського та приватного і ліквідація рахунків

III. Розділ третій

8. Комунікація (пошта, телеграф й засоби зносин)
9. Торгівля і промисловість
10. Фінанси
11. Санітарні постанови
12. Міжнародне приватне право (міжнародні приватні відносини)
13. Арбітраж (Гагська конференція)
14. Амністія.

(Подано за: *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. – Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 р. – Ужгород, 1930. – С. 168.).

⁷ Йдеться про замах на В. І. Леніна 30 серпня 1918 р. після мітингу на заводі Міхельсона у Москві.

⁸ Українська Держава, визнавши Всевелике Військо Донське за суб'єкт міжнародного права, уклала з ним 8 серпня 1918 р. договір, який зокрема, передбачав встановлення кордону між ними. Він зазначався адміністративною межею, яка відділяла Україну від колишньої Облaсті Війська Донського, і проходив по межі Катеринославської, Харківської і Воронезької губерній. Обидві сторони погодились щодо приєднання до України певної площі на Схід в районі Маріуполя, а для остаточного вирішення цього питання утворити спеціальну комісію.

Причинами, що підштовхнули український уряд укласти договір з Доном, були не тільки політичні і економічні обставини, а й те, що він сподівався, що з встановленням кордонів України з Доном на південному сході прискориться вирішення питання про кордони на переговорах з РСФРР. Однак це тільки гальмувало справу.

⁹ В документі виступ Х. Раковського подано українською мовою. В архіві виявлено лише такий варіант оригіналу стенограми засідання 25 травня.

¹⁰ Питання встановлення обопільного користування і обміну залізничним рухомим складом, як передумови налагодження товарного і пасажирського залізничного сполучення, було включено в проект мирної угоди. Українська сторона наполягала на відшкодуванні збитків, заподіяних залізницям України під час відступу радянських військ з її території навесні 1918 р., і на негайному поверненні Українській Державі перебраного до РСФРР рухомого складу. Кількість і термін повернення мали бути вироблені відомствами шляхів обох держав. Український уряд зажадав повернення 5 тис. одиниць рухомого складу, необхідного, на його думку, для встановлення нормальної діяльності залізниць у державі.

¹¹ У тексті документів зустрічаються терміни “українсько-німецьке командування”, “українсько-німецька армія”, які в дійсності не означають наявності об'єднаних українсько-німецьких військових формувань і командування. Це лише відображає бачення українською стороною характеру взаємовідносин і спільних дій українських військових формувань і німецької армії, як представниці союзної Україні держави.

¹² В підсумку переговорів в Кореневі 4 травня 1918 р. між представниками німецьких і українських військ, з одного боку, і військ РСФРР – з другого, були укладені умови перемир'я на ділянці фронту Рильськ – Суджа. Вони передбачали встановлення демаркаційної лінії і нейтральної смуги ширше 10 км. З українсько-німецької сторони межа цієї зони проходила по лінії – Суджа – Любимово – Коренево, залізниця Коренево – Рильськ; з російської

– Мазепівка – Степанівка – Нижня Груня – перехрестя залізниці Коренево – Льгов з дорогою Олександрівка – Скрилівка – Крем'яне – Мала Локня – Черкаська – Порічна – Курчаниновка – Пушкарне – Руська Конопелька.

Умови перемир'я зазначали припинення великомасштабних воєнних дій в цьому районі, забороняли перехід нейтральної смуги охоронними та розвідувальними патрулями з обох сторін, реквізицію продовольчих запасів тощо.

13 Розпочаті 4 травня в Кореневі переговори про перемир'я між представниками українських і німецьких військ, з одного боку, і військ РСФРР – з другого, продовжились у Конотопі 6 травня 1918 р. Між обома сторонами був укладений договір, який включав аналогічні умови, що були досягнуті в Кореневі, але ж поширював їхню дію на інші ділянки фронту – від Рильська до Білгорода. З боку розташування українських і німецьких військ встановлена демаркаційна лінія проходила в напрямку від Рильська по залізниці Рильськ – Коренево до станції Коренево, далі на Новоіванівку – Лебедівщину – Загребельє – Суджу, по західному березі річки Суджи до впадіння до річки Псел, південному березі річки Псел до гирла річки Піни, по західному березі Піни до Ракова, далі по південному березі Піни до села Пінка, звідси по умовній лінії між селами Пінка – Данилівка – Гостищево – Особиніно – Ушаково – західному березі ріки Короче-Корінь до Боровської – Неклюдова – по умовній лінії Неклюдово – Купино – Дмитрієвка; з російського – Мазепівка – Степанівка – Нижня Груня – перехрестя залізниці Коренево -Льгов та дороги Олександрівка – Вілінськ – Крем'яне – Мала Локня – Черкаська – Порічна – Курчанинівка – Пучкани – Руська Конопелька – Щегольок – Довги Буди – Рябінська Буда – Кам'янка – Федосіївка – Новеньке – Верхньо-Покровський – Городне – Тетервіно – Клейменівка – Шолохово – Казацьке – Заяче – Олексіївка – Тюрино – Велике Городище – Верхня Береза – Троїцька.

14 Навесні 1918 р., всупереч умовам Брестського миру, радянські воєнні формування відходили з України, чинячи збройний опір наступаючим німецько-австрійським військам. Ці дії були безпосередньо ініційовані, зкеровані і підтримувані вищими державними і партійними інстанціями РСФРР. В таких умовах, щоб запобігти можливості звинувачень радянської Росії в порушенні умов Брестського миру і перешкодити перенесенню воєнних дій, які велись в Україні, на територію РСФРР, Раднаркомом 4 травня 1918 р. було прийнято відповідне рішення. Воно передбачало негайне і безумовне роззброєння військ обох сторін, що переходили на російську територію, і зобов'язувало воєнні власті прикордонних з Україною районів до припинення збройного опору і роззброєння тих радянських частин, що відступили на територію РСФРР, і до негайного інформування про це німецького командування. Ця тактика створювала враження в прихильності РСФРР до виконання умов Брестського миру і мала виключити будь-які прецеденти для перенесення воєнних дій на територію радянської Росії.

15 Керуючись етнічно-територіальним принципом у встановленні державних кордонів, українська делегація брала до уваги дані перепису населення 1897 р., що визначив райони, в яких переважало українське населення.

16 Йдеться про уряд УНР за часів Центральної Ради – Раду Народних Міністрів і її телеграму до РНК РСФРР від 30 березня 1918 р. з пропозицією припинити стан війни та визначити окремим договором державні кордони і правові стосунки обох держав.

17 Виправлені повноваження російських представників мали такий зміст (як приклад

наведено повноваження Х. Раковського, аналогічне за змістом повноваженню Д. Мануїльського):

РОССИЙСКАЯ
ФЕДЕРАТИВНАЯ СОВЕТСКАЯ РЕСПУБЛИКА
СОВЕТ
НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ
Москва, Кремль
25 мая 1918 г.
№ 3019
А. м.

ПОЛНОМОЧИЕ

Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика 27 апреля с/г. назначила товарища Христиана Георгиевича Раковского полномочным представителем для ведения в Киеве переговоров, начинающих с 22 мая с/г., с уполномоченными Украинской Державы о заключении мирного договора между Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой и Украинской Державой и для подписания как актов переговоров, так и мирного договора.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА СОВЕТОВ КРЕСТЬЯНСКИХ, РАБОЧИХ, СОЛДАТСКИХ И КАЗАЧЬИХ ДЕПУТАТОВ:	Я. СВЕРДЛОВ
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ:	В. УЛЬЯНОВ (ЛЕНИН)
ЗАМЕСТИТЕЛЬ НАРОДНОГО КОМИССАРА ПО ИНОСТРАННЫМ ДЕЛАМ:	Л. КАРАХАН
УПРАВЛЯЮЩИЙ ДЕЛАМИ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ:	Влад. БОНЧ-БРУЕВИЧ

(печать "СОВЕТ НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ")

Р. С. Ф. С. Р.

Копия верна:

Зам. директора Укр. филиала ИМЭЛ

при ЦК ВКП(б):

(А. Тимофеев)

(Ф. 2607, оп. 3, спр. 1, арк. 2. Засвідчена копія).

18 Мається на увазі рішення Переяславської ради (8. 01. 1654 р.) про возз'єднання України з Росією і наступні акти, що впливали з нього і визначали статус України у складі російської держави, надавали першій право на самоврядування, забезпечували права і вільності Війська Запорізького та окремих станів українського суспільства, виборність гетьмана та місцевої адміністрації, традиційне судочинство, власні збройні сили, організацію фінансів під контролем царських представників, право зносин з іншими державами тощо.

19 Повне зібрання законів Російської імперії – найбільш повний збірник законодавчих актів, розміщених за хронологічним принципом, у послідовності затвердження кожного акту царем. До нього увійшли всі різновиди законодавчих актів Росії. 1-е видання (1830 р.) було складено під керівництвом відомого державного діяча М. Сперанського і включало понад 30 тис. законодавчих актів з 1649 р. – до 12. 12. 1825 р. (45 томів). До 2-го видання (1830 – 1984 рр.) увійшло понад 60 тис. законодавчих актів з 12. 12. 1825 р. – до 28. 02. 1881 р. (55 томів з показником). 03 видання друкувалось потім щорічно до 1916 р. і охопило 40 тис. законодавчих

актів з 1. 3. 1881 р. – до кінця 1913 р. (33 томи).

20 Сергієвич Василь Іванович (1832 – 1910 рр.) – російський юрист, професор Московського (з 1871 р.) і Петербурзького (з 1872 р.) університетів, представник державної юридичної школи в Росії, автор ряду наукових праць з історії права, в яких, зокрема, розглядав питання давньоруського землеволодіння, кріпосного права тощо.

Коркунов Микола Михайлович (1853 – 1904 рр.) – російський юрист, професор Петербурзького університету (з 1894 р.), спеціаліст у галузі державного і міжнародного права, автор ряду наукових праць з цієї тематики.

Владимирський-Буданов Михайло Флегонтович (1838 – 1916 рр.) – російський історик, професор Петербурзького університету (1870 р.), член-кореспондент Російської АН (1903 р.), автор ряду наукових праць і публікацій джерел з історії російського та литовського права.

21 П'ємонт – історична провінція на північному заході Італії. Назва “П'ємонт” подеколи вживається як синонім коліски опозиційного руху, або осередку відродження соціально-економічних, політичних, державно-об'єднувачих процесів. П'ємонт увійшов у історію завдяки своїй ролі в соціально-політичному житті Італії XVIII-XIX ст. З 1720 р. він став основною частиною Сардинського королівства (1720 – 1861 рр.), навколо якого в той період відбувалось об'єднання роздробленої Італії в єдину державу, що сталося у 1861 р., коли утворилась Італійська держава у формі конституційної монархії.

22 Литовський статут – являв собою кодифікацію законів і правових норм Литовської держави XVI ст., до складу якої на той час входили й українські землі. Було видано три литовських статuti: “Старий” (1529 р.), “Волинський” (1566 р.) та “Новий”, що діяв до 1840 р. Ці статuti стали основою збірника “Права, за якими судиться малоросійський народ” – зведення норм українського феодального права 1-ї пол. XVIII ст., що діяли в Лівобережній Україні. Однак збірник не набрав чинності у зв'язку зі скасуванням у 2-й половині XVIII ст. залишків української автономії і поширенням на територію України загальноросійського законодавства.

23 Звід законів Російської імперії – являв собою збірник російського законодавства, що викладав у систематичному вигляді діючі правові акти Російської імперії, починаючи з 1649 р., розташовані в тематичному порядку. За структурою звід поділявся на закони державні і цивільні. Його складання було розпочате у 1826 р. з наказу царя Миколи I і видано вперше у 1832 р. Наступні видання (1842-го і 1857 рр.), як і перше, склалися з 15 томів. Між виданнями зводу законів виходили щорічні і зведені (за кілька років) продовження з зазначенням скасованих і змінених статей.

24 Звід законів Російської імперії не було скасовано у 1840-му та 1842 рр., як неточно констатується у стенограмі. Мається на увазі лише його частина, видана в 1836 р. і перевидана у 1910 р. під назвою “Звід місцевих законів Західних губерній”, який не отримав юридичної чинності через скасування Миколою I місцевого права наказом 25 червня 1840 р.

25 Комісія Сперанського – комісія по складанню і систематизації законів Російської імперії, була заснована 16 грудня 1796 р. з метою збирання діючого російського законодавства. Крім кодифікаційної роботи в комісію було покладено попередню розробку всіх законопроектів. Директором комісії був призначений відомий російський державний

діяч і реформатор М. Сперанський. У січні 1826 р. за наказом Миколи I комісія була перетворена на II Відділення Власної Його Імператорської Величності Канцелярії. Фактичним главою його став М. Сперанський, який розробив план діяльності II Відділення, а також проект системи зводу законів. Під керівництвом М. Сперанського були видані “Повне зібрання законів Російської імперії” (1830 р.) і “Звід законів Російської імперії” (1832 р.).

26 Данилович Ігнатій Миколайович (1787 – 1843) – знавець литовського права і давнини. З 1814 р. викладав місцеве право у Віленському університеті. З 1825 р. – професор Харківського, з 1835 р. – Київського, а згодом Московського університетів. Автор ряду наукових праць з права. У 1830 р. був запрошений М. Сперанським у II Відділення Його Імператорської Величності Канцелярії для роботи над складанням зводу законів, діючих у “приєднаних від Польщі губерній”. Зібрані Даниловичем матеріали, опрацьовані потім урядовцями II Відділення і окремим комітетом з місцевих юристів, були видані у 1836 р. під назвою “Звід місцевих законів Західних губерній”. За дорученням М. Сперанського І. Данилович підготував також записки з історії магдебурзького права, що підготувало скасування цього права в Малоросії у 1831 р.

27 Кодекс Наполеона – прийнятий 21. III. 1804 р. і діючий нині (з деякими змінами) французький цивільний кодекс. Регулює пов’язані з приватною власністю майнові відносини. За його зразком, який можна вважати класичним зведенням законів буржуазного суспільства, складено кодекси в багатьох країнах (Греції, Італії, Бельгії тощо).

Внаслідок воєн, що їх вела Франція на початку XIX ст. проти коаліції європейських держав, більша частина Західної і Центральної Європи підпала під владу Наполеона. Він, зокрема, об’єднавши 36 дрібних німецьких держав під своїм протекторатом, створив Рейнський союз (1806 – 1813 рр.) і запровадив на його території свій цивільний кодекс.

28 Сфатул Церій (“Рада Краю”) – Крайова Рада Бессарабії – представницька організація, що виникла внаслідок молдавського національно-визвольного руху. Створена на військово-молдавському з’їзді (20 – 27 жовтня 1917 р.), на якому була проголошена автономія Бессарабії. Остаточо була сформована 21 листопада (4 грудня) 1917 р. До Сфатул Церія увійшли представники політичних партій переважно демократичного напрямку (молдавська національна партія та молдавські есери), просвітницьких та інших національних організацій. Здійснюючи курс на створення молдавської автономії, 2(15) грудня 1917 р. Сфатул Церій проголосив Бессарабію Молдавською Народною Республікою, а себе – її верховною владою. В січні 1918 р. Бессарабія була окупована румунськими військами. Однак, внаслідок воєнних дій у цьому регіоні, ситуація змінилась на користь радянських сил. Румунія була змушена укласти з РСФРР на початку березня угоду, за якою зобов’язувалась вивести свої війська з Бессарабії. Скориставшись згодом німецькою окупацією України, Румунія порушила цю угоду у квітні 1918 р., анексувавши Бессарабію. 9 квітня 1918 р. Сфатул Церій ухвалив рішення про умовне приєднання МНР до Румунії, а 10 грудня 1918 р. вирішив зробити це остаточно. Цього ж дня Сфатул Церій і Молдавська Народна Республіка були скасовані наказом короля Румунії Фердинанда.

29 Йдеться про положення III Універсалу Центральної Ради щодо прилучення етнічноукраїнських частин Холмщини, Курщини, Воронежчини та суміжних з Україною регіонів і остаточно визначення кордонів УНР, що мало “бути встановлено по згоді зорганізованої волі народів”.

30 Вірхов Рудольф (1821 – 1902 рр.) – німецький вчений-патолог і громадський діяч. З

1856 р. – професор Берлінського університету і одночасно директор Інституту патології. Засновник сучасної патологічної анатомії й теорії целюлярної (клітинної) патології. Один із засновників (1861р.) і лідерів німецької буржуазно-ліберальної прогресистської партії, з 1884 р. – Партії свободомислячих. Вірхов зробив великий внесок в антропологію, сприяв своїми працями встановленню анатомічної особливості рас.

31 Йдеться про Брестський мирний договір УНР з державами Четверного союзу від 9 лютого 1918 р., згідно з 2-ю статтею якого встановлювались західні межі України по лінії кордону, який існував між Російською імперією і Австро-Угорською монархією до першої світової війни, і ті, що йшли на північ: починаючи від Тарнограда – на Білогірай – Шебрешин – Пугачів – Радин – Межиріччє – Сарнаки – Мельник – Високо-Литовськ – Каменець-Литовськ – Пружани – Вигоновське озеро.

32 Празький мир (23. VIII. 1866 р.) – мирний договір між Австрією та Пруссією, що завершив австро-пруську війну 1866 р. За його умовами Австрія визнавала розпуск Німецького союзу, погоджувалась на новий устрій Німеччини без участі Австрії, зобов'язувалась визнати новий союз німецьких держав на північ від Майну на чолі з Пруссією, а також майбутні анексії останньої на півночі Німеччини. Австрія відмовлялась на користь Пруссії від усіх прав на Шлезвіг і Гольштейн, визнавала передачу Венеціанської області Італії, сплачувала Пруссії контрибуцію. Пруссія ставала провідною державою серед Німецьких держав.

33 Йдеться про період більшовицького панування в Києві з часу вигнання Центральної Ради і встановлення радянської влади в місті до німецької окупації і повернення до Києва Центральної Ради (26 січня – 1 березня 1918 р.). Напередодні захоплення Києва більшовицькими загонами Муравйова, місто впродовж двох тижнів підпало під масований артобстріл, наслідками якого були численні жертви серед мирного населення, жакливі зруйнування, великі пожежі. За свідченням очевидців половина будинків у місті постраждало від снарядів. Опанувавши містом, більшовики проводили політику червоного терору. Під приводом боротьби з соціальними ворогами вони фактично боролись з українським національним відродженням, зараховуючи до контрреволюційного і навіть винищуючи все, що торкалося національно-культурних традицій і цінностей.

34 Столбовський мир – укладений між Росією та Швецією 27. 02. (9. 03.) 1617 р. в селі Столбові поблизу Тихвина. За його умовами Швеція повертала Росії північно-західні російські землі. З свого боку, Росія, відмовившись від претензій на Ливонську і Карельську землі, таким чином, виявлялась відрізаною від Балтійського моря. до того ж вона повинна була сплатити Швеції 20 тис. карбованців сріблом.

35 I-й з'їзд Рад робітничих і козачих депутатів (9-14 квітня 1918 р.) проголосив себе верховною владою Донської радянської республіки, яка була створена напередодні (23 березня 1918 р.) декретом обласного ВРК і включала до себе територію Облaсті війська Донського та ряду повітів Катеринославської губернії. Після загарбання німцями і білокозаками Ростова-на-Дону (8 травня 1918 р.) по-суті припинила існування.

Подібно були створені Кубанська радянська республіка (на 2 II з'їзді Рад Кубанської облaсті, що відбувся в квітні 1918 р.), а в березні 1918 р. – на території Чорноморської губернії – Чорноморської радянської республіки. На III Надзвичайному з'їзді Рад Кубані і Чорноморщини (28-30 травня 1918 р.) обидві республіки були об'єднані в Кубансько-Чорноморську радянську республіку, яка в липні 1918 р. увійшла до складу Північно-

Кавказької радянської республіки.

Наводячи данні відсоткового представництва на цих з'їздах Рад, Д. Мануїльський значно перебільшував реальні факти, що не відповідало дійсності.

Слід зазначити, що всі ці республіки були невід'ємною складовою частиною Російської Федерації. Створення подібних автономій було своєрідною тактикою радянського уряду РСФРР у здійсненні національної політики в рамках політичної програми більшовиків щодо відстоювання власних позицій у цих регіонах в умовах триваючої громадянської війни і загрози німецької інтервенції. Проголошення формальної самостійності цих областей Росії, з одного боку, знімало відповідальність з центральних урядових інстанцій РСФРР за дії місцевих органів влади в розгортанні класової боротьби і збройного протистояння наступаючим німецьким військам.

З другого боку, з точки зору єдності цих республік з радянською Росією, остання, мала можливість застосувати рішучих заходів щодо дотримання її територіальної цілісності.

36 Йдеться про Всевелике Військо Донське, військовим атаманом якого 16 травня 1918 р. було обрано П. Краснова. Республіка Всевеликого Війська Донського не мала нічого спільного з монархією. Великий Військовий круг був представницькими зборами козацтва, а Військовий уряд і посада атамана – виборними.

37 З огляду на історичні обставини приходу більшовиків до влади, навряд чи встановлений ними режим можна вважати законним. Жовтневий збройний переворот, здійснений ними, II Всеросійський з'їзд Рад, який не представляв усього населення Росії, але ж своїми рішеннями проголосив “легитимність” нової влади, розігнання більшовиками Установчих зборів і встановлення диктатури своєї партії і розв'язання братовбивчої громадянської війни замість запровадження демократичних принципів вільного волевиявлення населення власне і можуть кваліфікуватися як етапи “класового самовизначення”.

38 Йдеться про Астраханську армію під командуванням князя Тундудова, колишнього імператорського флігель-ад'ютанта, створення якої було спробою організувати військові формування пронімецької орієнтації на відміну від Добровольчої армії, яка підтримувалася Антантою. Ця армія складалась переважно з офіцерів, якими було повністю укомплектовано штаби. Строевий склад за кількістю був невеликим, тому фактично армія була не дієздатною.

39 Йдеться про період перебування Центральної Ради у Житомирі, коли вона під тиском загонів Червоної гвардії змушена була покинути Київ і фактично не мала контролю над територією України на відміну від більшовиків, які, поширивши свою владу майже на всю територію України, захопили Київ 26 січня 1918 р.

40 Гольштейн-Готторпи – німецька герцогська династія, молодша лінія датського королівського дому Ольденбургів, що правила у 1544 – 1773 рр. В так званій герцогській частині (розрізнені території, основна частина яких простягалась на півночі Шлезвіга) Шлезвіг-Гольштейна. У 1751 – 1818 рр. обсаджувала королевський престол у Швеції. У 1761 р. син гольштейн-готторповського герцога Карла Фрідріха – герцог Карл Пітер Ульріх став російським царем під іменем Петро III (1761 – 1762 рр.).

41 Йдеться про умови російсько-німецької фінансової угоди від 27 серпня 1918 р., які торкались врегулювання питань, що виникали внаслідок націоналізації власності німецьких громадян на території РСФРР. В ній, зокрема, зазначались принципи відчуження майна від

власника, за якими це мало робитися лише на законних підставах в межах діючих державно-правових норм шляхом грошової компенсації власнику за втрачене внаслідок націоналізації його майно.

42 Заперечуючи факти існування політичного переслідування в радянській Росії, Х. Раковський не був відвертим. Прагнення більшовиків до встановлення одноосібної диктатури власної партії відбивалося на їхньому ставленні до своїх політичних опонентів. Будь-яке інакомислення було для них синонімом “контр-революційності”, ворожості до більшовицької справи. Тому розпочатий ними червоний терор, який набув остаточного оформлення як політичної тактики більшовиків після липневого лівоесерівського заклоту, був логічним проявом курсу більшовиків на ствердження своєї влади в Росії.

43 Фон Буше (повне прізвище – фон дем Буше-Гальденгаузен) – заступник статс-секретаря Міністерства закордонних справ Німеччини.

44 Фон Кюльман Ріхард – німецький дипломат. У 1917 – 1918 рр. був міністром закордонних справ Німеччини. Під час Брест-Литовських мирних переговорів очолював німецьку делегацію.

45 Мірбах Вільгельм – німецький дипломат, з квітня 1918 р. – посол Німеччини у Москві. 6 липня 1918 р. вбитий лівими есерами, які за допомогою цього терористичного акту сподівалися розірвати Брестський мир і спровокувати війну з Німеччиною.

46 Говорячи про внутрішній характер війни в Україні, Х. Раковський навряд чи був відвертим. Таке трактування подій в Україні давало більшовикам змогу запе-речувати причетність РСФРР до політичного протиборства з Центральною Ра-дою. Однак, в дійсності, УНР опинилась у фактичному стані війни з більшови-цькою Росією після відкинення українським урядом ультиматуму РНК, в якому заходи української сторони щодо роззброєння більшовицьких частин Червоної гвардії, дозволу козацьким частинам, що повертались з фронту до Дону, на про-хід через територію України кваліфікувались як пособництво контрреволюційній буржуазії в боротьбі проти радянської влади.

Воєнні дії в Україні більшовики вели від імені створеного 25 грудня 1917 р. у Харкові українського радянського уряду. Крім прихильних військових загонів на Західному фронті більшовики мали запасні полки по містах, частини Червоної гвардії, що набиралися з робітників Харківщини і Донеччини. Однак головною їхньою силою були загони Червоної гвардії, що наступали з півночі. Наприкінці грудня 30 тисячна більшовицька армія під проводом В. Антонова-Овсієнка чоти-рма групами виступила з Гомеля і Брянська на Україну в напрямках: Чернігів – Бахмач, Глухів – Конотоп, Харків – Полтава – Лозова. Одночасно загони Мурав-йова, наступаючи з Полтави через Ромодан – Бахмач захопили 26. 01. 1918 р. Київ. Звідси більшовики почали наступ на Правобережжя.

Цій більшовицькій армії протистояло військо УНР, яке складалось з малочисельних добровольчих частин і куренів Вільного козацтва. З укладенням РСФРР Брестського миру, за умов якого радянська Росія не мала змоги відкрито вести воєнні дії в Україні, більшовики почали провадити “українізацію” свого війська. Цією акцією вони сподівалися створити враження, що наступаючим німецько-австрійським військам протистоять ніби-то українські радянські частини, керовані лише місцевими радянськими органами влади.

47 На території РСФРР діяли лише два генеральних консульства Української Держави

– у Москві та Петрограді. Решта була тільки консульськими агентст-вами, очолюваними консулами, а не генеральними консулами.

48 Савінков Борис Вікторович (1879 – 1925) – один з лідерів партії есерів. За часів першої світової війни доброволець французької армії. Після лютневої революції повернувся до Росії. Комісар тимчасового уряду, керівник військового міністерства. Один з засновників Добровольчої армії, ініціатор створення ряду антирадянських воєнізованих організацій. Після спроби нелегального переходу радянського кордону заарештований в серпні 1924 р. і засуджений до розстрілу. Покінув життя самогубством у в'язниці навесні 1925 р. Відомий як письменник (псевдонім В. Ропшин).

49 Кобленц – місто в Німеччині. Згадується в тексті і увійшло в історію як синонім осередку опозиційних, антидержавних або контрреволюційних сил. Ця назва закріпилась за “кобленською еміграцією” – французькою контрреволюційною еміграцією, основна частина якої під час французької буржуазної революції кінця XVIII ст. зосередилась у Кобленці, розташованому у стратегічно важливому місці злиття двох рік Рейна і Мозеля. Кобленська еміграція організувала змови проти революційної Франції, а за допомогою монархічних держав (Великобританії, Росії, Швеції), які надавали їй вагомий фінансовий підтримку, у Кобленці була сформована з дворян-емігрантів так звана “армія принців”, що в 1792 р. брала участь у австро-прусському збройному вторгненні у Францію. У 1794 р. після захоплення Кобленца французькими республіканськими військами, “кобленська еміграція” припинила своє існування.

50 Дроздовський Михайло Гордійович (1881 – 1919) з дворян. Закінчив Володимирський Київський кадетський корпус, Павловське військово-училище (1901), Військову академію (1908). Учасник русько-японської і першої світової війни (полковник). Учасник білого руху. У лютому 1918 р. в містечку Соколи (Ясси) при штабі Румунського фронту сформував загін добровольців чисельністю 1500 чол. На чолі цього загону здійснив у березні-травні 1918 р. похід з Румунії через південну Україну до Дону. Розпочавши 26 лютого свій виступ і подолавши близько 1700 км 27 травня в станиці Мечетинській об'єднав свій загін з Добровольчою армією, який отримав назву 3-ї дивізії під командуванням Дроздовського (генерал-майор). Після його смерті 1 січня 1919 р. в Ростові, внаслідок поранення, отриманого в серпні 1918 р. в боях під Ставрополем, в його пам'ять 2-й офіцерський стрілковий полк було названо іменем генерала Дроздовського.

51 Йдеться про встановлення радянської влади і більшовицької диктатури у Києві 26 січня 1918 р., що тривало до 1 березня 1918 р., коли до міста увійшли німецькі війська і була відновлена влада Центральної Ради.

52 Йдеться про відповідь російської делегації на заяву української сторони щодо визнання Всевеликого Війська Донського (*Док. №42*), яку вона мала оголосити на пленарному засіданні згідно з домовленістю між обома сторонами, досягнутою 24 серпня. Тоді, після виникнення суперечок з приводу визначення кордонів в Донській області, обидві делегації погодилися продовжити подальше обговорення питань щодо встановлення державних кордонів між Українською Державою і РСФРР після офіційної відповіді російської сторони.

53 Гецов С. – експерт російської делегації (від Комісаріату фінансів) під час українсько-російських мирних переговорів відзначився не тільки як їх учасник. Він був запідозрений українськими властями у веденні більшовицької агітації в Україні, якою нібито займався

скориставшись своєю дипломатичною недоторка-ністю і безперешкодно роз'їжджаючи по її містам. Російська делегація всіляко заперечувала причетність Гецова до агітації. Внаслідок недостатності доказів ця справа обмежилась лише офіційним протестом української сторони.

54 Ясько-Одеська угода (Радянсько-Румунська угода 1918 р.) – укладена 5 березня в Яссах і 9 березня в Одесі між РСФРР і Румунією. За угодою Румунія зобов'язувалась протягом двох місяців евакуювати свої війська з Бессарабії, територію якої вона окупувала на початку 1918 р., не робити репресій проти її населення і не чинити жодних ворожих дій проти РСФРР тощо. На порушення цієї угоди у квітні 1918 р., у ході окупації німецько-австрійськими військами території України і півдня Росії, Румунія знов анексувала Бессарабію.

55 Південна армія . під командуванням ген. М. Іванова була чисельністю лише 2 тис. 1 чол., і також як Астраханська армія складалася переважно з штабних офіцерів. Внаслідок своєї недієздатності була згодом розгромлена Червоною армією.

56 Йдеться про статті Брестського мирного договору від 3 березня 1918 р., за якими РСФРР визнавала відокремлення від неї Фінляндії, Польщі, Естляндії, Лифляндії, Литви, частини Білорусії й Латвії, округів Ардаган, Карс, Батум, зобов'язувалась не втручатися у внутрішні справи і визнати нову організацію дер-жавно-правових і міжнародно-правових відносин цих регіонів, надати населенню цих областей можливість вільно вирішувати свою долю. Умови додаткової російсько-німецької угоди 27 серпня 1918 р. зобов'язували РСФРР підтвердити відмову від претензій на верховну владу над цими регіонами. До того ж РСФРР мусила укласти з новоутвореними країнами окремі угоди, які включали б питання про кордони, підданство, поділу майна колишньої Російської імперії, власності громадян цих країн, що перебували на території Росії тощо. РСФРР погоджувалась на визнання Грузії незалежною державою.

З свого боку, Німеччина підтвердила свій нейтралітет у вирішенні стосунків РСФРР з її окремими регіонами, що прагнули до самовизначення і відокремлення від Росії, що вона “не буде ні спричиняти ні підтримувати виникнення самостійних державних організацій в цих областях”.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

- № 1 Протокол засідання 23 травня.
- № 2 Протокол засідання 24 травня.
- № 3 Протокол засідання 25 травня.
- № 4 Протокол засідання 30 травня.
- № 5 Протокол про обмін представників української і російської делегацій уповноваженнями від своїх урядів. 30 травня.
- № 6 Протокол засідання 31 травня.
- № 7 Протокол засідання 2 червня.
- № 8 Протокол засідання 12 червня.
- № 9 Протокол засідання 14 червня.
- № 10 Протокол засідання 22 червня.
- № 11 Протокол засідання 24 серпня.
- № 12 Протокол засідання 10 вересня.
- № 13 Протокол засідання 26 вересня.
- № 14 Протокол засідання 3 жовтня.
- № 15 Протокол засідання 7 жовтня.
- № 16 Стенограма засідання 23 травня.
- № 17 Стенограма засідання 24 травня.
- № 18 Стенограма засідання 25 травня.
- № 19 Стенограма засідання 30 травня.
- № 20 Стенограма засідання 31 травня.
- № 21 Стенограма засідання 2 червня.
- № 22 Стенограма засідання 12 червня.
- № 23 Стенограма засідання 14 червня.
- № 24 Стенограма засідання 22 червня.
- № 25 Стенограма засідання 24 серпня.
- № 26 Стенограма засідання 10 вересня.
- № 27 Стенограма засідання 26 вересня.
- № 28 Стенограма засідання 3 жовтня.
- № 29 Стенограма засідання 7 жовтня.
- № 30 Нота української делегації про необхідність більш конкретного визначення повноважень російської делегації і пояснень щодо державно-правового устрою і юридичної природи РСФРР. 24 травня.
- № 31 Відповідь російської делегації на ноту української делегації від 24 травня щодо повноважень представників РСФРР.
- № 32 Заява російської делегації з приводу повноважень української делегації. 24 травня.
- № 33 Декларація російської делегації про юридичну природу Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки. 25 травня.
- № 34 Умови Української Держави за яких мали продовжуватися переговори

- про перемир'я. 25 травня.
- № 35 Декларація російської делегації про надання українцям, що проживають на території Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, рівних прав з росіянами. 2 червня.
- № 36 Договір між Українською Державою та Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою. 12 червня.
- № 37 Декларація російської мирної делегації про її ставлення до міжнародних договорів і конвенцій. 14 червня.
- № 38 Резолюція українсько-російської мирної конференції про принципи вирішення спірних питань при встановленні державних кордонів між Українською Державою та РСФРР після укладення мирного договору. 22 червня.
- № 39 Доповідна записка голови української мирної делегації С.П. Шелухина про взаємовідносини України з Росією та дійсні наміри російської мирної делегації щодо перемир'я з Українською державою. 31 липня.
- № 40 Протест Ради Міністрів Української Держави уряду РСФРР з приводу безпідставних звинувачень уряду України, зокрема гетьмана П. Скоропадського. 3 серпня.
- № 41 Інтерв'ю члена російської мирної делегації Д. З. Мануїльського “Вечерней Красной газете” про хід мирних переговорів з Українською Державою. 14 серпня.
- № 42 Заява української мирної делегації про необхідність термінового територіального розмежування між Українською Державою і РСФРР. 15 серпня.
- № 43 Повідомлення голови української мирної делегації С.П. Шелухина про припинення роботи всіх комісій після заяви голови російської делегації Х. Г. Раковського. 31 серпня.
- № 44 Доповідна записка голови української мирної делегації С. П. Шелухина гетьману П. Скоропадському, голові Ради Міністрів, міністрам закордонних справ, внутрішніх справ, військових справ Української Держави про навмисне затягування мирних переговорів з боку російської делегації. 2 вересня.
- № 45 Декларація російської делегації про незгоду встановлення державного кордону між РСФРР і Українською Державою за українськими вимогами. 10 вересня.
- № 46 Нота української делегації про порушення урядом РСФРР умов перемир'я від 12 червня 1918 р. 20 вересня.
- № 47 Відповідь російської делегації на ноту української делегації від 20 вересня. 26 вересня.
- № 48 Відповідь української делегації на декларацію, подану російською делегацією 10 вересня. 26 вересня.
- № 49 Заява російської делегації про значення Брестського мирного договору від 3 березня 1918 р. 26 вересня.

- № 50 Нота української делегації з пропозицією приступити до конкретної роботи по встановленню державного кордону між Україною і РСФФР. 3 жовтня.
- № 51 Заява російської делегації про необхідність узгодження поглядів щодо тлумачення Брестського мирного договору від 3 березня 1918 р. 3 жовтня.
- № 52 Відповідь української мирної делегації про можливе припинення переговорів. 3 жовтня.
- № 53 Декларація української делегації про умови і гарантії здійснення українсько-російських відносин на час припинення мирних переговорів між обома державами. 7 жовтня.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Барановський Х. А. – 9, 35, 37, 40, 42, 43, 44–45, 46, 47, 50, 57, 59, 125, 131, 137–138, 152–153, 299, 301, 347 п. 1, 349 п. 4.
- Бельгов В. П. – 87, 112.
- Берьозкін В. А. – 9, 45, 124.
- Богаєвський А. П. – 223.
- Бонч-Бруєвич В. Д. – 352 п. 17.
- Борман П. О. – 9, 45, 124.
- Бронський В. – 9, 341 п. 1.
- Буше, фон – 253, 357 п. 43.
- Василенко М. П. – 8.
- Вейс Н. Н. – 9, 45, 124.
- Винниченко В. К. – 5, 27.
- Вірхов Р. – 175, 214, 354 п. 30.
- Владимирський-Буданов М. Ф. – 90, 353 п. 20.
- Гецов С. – 358 п. 53.
- Гориневський В. В. – 9, 45, 124.
- Гутник С. М. – 9, 347 п. 1.
- Данилович І. М. – 162, 354 п. 26.
- Денікін А. І. – 222, 304.
- Держинський Ф. Е. – 313.
- Долишнюк М. – 318, 330, 334, 338.
- Донцов Д. – 16, 17.
- Дорошенко Д. І. – 5, 6, 8, 25, 27, 349 п. 3.
- Дроздовський М. Г. – 302, 358 п. 50.
- Ейхельман О. О. – 9, 42, 43, 44–45, 46, 47, 50, 52, 54, 55, 57, 59, 95, 125, 268, 279–280, 282–285, 299, 301, 347 п. 1, 349 п. 4.
- Ждан-Пушкін А. М. – 9, 45, 124.
- Загорський К. Я. – 9, 45, 124.
- Зубков М. І. – 9, 45, 124.
- Іванов М. – 359 п. 55.
- Інбер П. І. – 9, 45, 124.
- Каледін О. М. – 223.
- Карахан Л. – 325 п. 17.
- Катрановський В. Ф. – 40, 87, 112, 126, 148, 187, 202.
- Кедрин І. – 5.
- Кістяковський І. О. – 9, 42, 43, 44–45, 46, 50, 125, 128–132, 134–135, 140, 142–144, 146, 299, 301, 347 п. 1, 349 п. 4.
- Коркунов М. М. – 90, 353 п. 20.
- Корнілов Л. Г. – 302.
- Краснов П. Н. – 211, 212, 217, 221, 233, 303, 304, 356 п. 36.
- Кривцов О. – 271, 333.
- Кюльман Р. – 253, 357 п. 44.
- Лизогуб Ф. А. – 273, 349 п. 3.
- Ленін В. І. – 25, 230, 350 п. 7, 352 п. 17.
- Лерхе Г. – 9.
- Линниченко П. К. – 9, 42, 43, 44–45, 46, 47, 50, 52, 54, 55, 57, 59, 125, 299, 301, 349 п. 4.
- Липинський В. К. – 5.
- Ліхнякевич А. – 292.
- Лупандін О. – 6, 31.
- Мазепа І. – 5.
- Маляревський А. – 5.
- Мануїльський Д. З. – 9, 19, 20, 23, 26, 35, 37, 40, 41, 42, 44–45, 46, 47–49, 50, 54, 55, 57, 59–60, 63, 88, 102, 124, 136, 142, 160, 180–182, 186–187, 197–202, 211–213, 217–220, 235, 236, 244, 257, 263–264, 266–268, 273–275, 284, 287, 291, 295, 296, 297, 299, 301, 304, 314–317, 321, 322, 323, 326, 334, 340, 344, 347 п. 1, 356 п. 35.
- Микола І. – 353 п. 23, п. 24, п. 25.
- Мірбах В. – 103, 255, 307, 312, 313, 357 п. 45.
- Мірчук І. – 5.
- Мішковський – 145.
- Могилянський М. – 9, 349 п. 3.
- Нагаєвський І. – 5.

- Немировський О. О. – 9, 45, 48, 124, 132, 135, 160, 284.
- Нестуля О. – 6.
- Одинцов С. І. – 9, 48, 145, 160, 309.
- Остроухов – 124.
- Пеленський Я. – 5.
- Петров Г. – 37.
- Пожар М. – 229.
- Полонська-Василенко Н. – 5.
- Раковський Х. Г. – 9, 11, 15, 19, 20, 21, 26, 27, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44–45, 46–47, 47–49, 50–51, 52–53, 54–55, 55–56, 57–58, 59–60, 63, 65–70, 71–86, 87, 88–112, 112–126, 126–134, 136, 138–148, 149–160, 162–169, 171–180, 184–187, 188, 190–195, 197, 200–202, 203–209, 215, 219–222, 222–229, 230–234, 234–246, 248–268, 269–278, 280–285, 287, 291, 295, 296, 297, 299, 301–302, 304, 318, 319, 321, 322, 326, 334, 340, 344, 348 п. 1, 350 п. 9, 352 п. 17, 357 п. 42, 357 п. 46.
- Савінков Б. В. – 278, 358 п.48.
- Сакович Є. – 9, 347 п.1.
- Свіцин А. О. – 9, 40, 42, 43, 44–45, 46, 47, 50, 52, 54, 55, 125, 299, 301, 349 п. 4.
- Свердлов Я. М. – 352 п.17.
- Сергієвич В. І. – 90, 353 п.20.
- Ситін П. П. – 9, 48, 160.
- Славинський М. – 9, 226, 347 п. 1.
- Сливинський О. В. – 9, 35, 37, 40, 42, 43, 44–45, 47, 50, 125, 299, 301, 347 п. 1, 349 п. 4.
- Скоропадський П. П. – 5, 7, 30, 311–312, 313, 319, 348 п. 3.
- Сперанський М. – 162, 352 п. 19, 353 п. 25, 354 п.26.
- Стебницький П. Я. – 9, 52, 53, 55–56, 57–58, 59–60, 248–250, 257–268, 269, 274–276, 278–281, 285–287, 345, 347 п. 1.
- Татаринів Є. О. – 9, 45, 124.
- Тихоцький І. О. – 9, 45, 124.
- Ткаченко М. С. – 298, 319, 343, 349 п. 3.
- Троцький Л. Д. – 77, 147, 148.
- Холодний П. – 9, 347 п. 1.
- Холодовський С. М. – 9, 48, 160.
- Христюк П. – 5.
- Шабуневич О. А. – 9, 45, 124.
- Шелухин С. П. – 9, 13, 14, 15, 19, 21, 24, 25, 26, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44–45, 46–47, 47–49, 50–51, 52–53, 53–55, 55–56, 63–64, 65–70, 71–73, 77–79, 82–86, 87, 88–90, 92–102, 104, 112, 112–126, 126–128, 131–135, 138–141, 143–148, 149–162, 164, 169–171, 175–187, 188–190, 192, 194–198, 200–202, 203–204, 207, 209–211, 213–217, 219–229, 229–232, 234, 235–240, 242–247, 292, 299, 301, 305–311, 318–319, 331, 347 п. 1, 349 п. 3, 349 п. 4.
- Шаповал М. – 5.
- Шульгин О. Я. – 9, 15, 16, 49, 173, 186, 347 п. 1, 349 п. 3.
- Якубовський В. – 314.

З М І С Т

Передмова	5
Протоколи засідань мирної конференції Української Держави та Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки	33
Стенограми спільних засідань мирної конференції Української Держави та Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки	61
Документи підготовлені договірними сторонами під час переговорів Української Держави та Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки	289
Коментарі	347
Перелік документів	361
Показчик імен	365

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ
між
УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ та РСФРР
1918 р.
Протоколи і стенограми
пленарних засідань**

Упорядники:

О. І. Лупандін, І. В. Ралле, Л. В. Яковлева

Редакційна колегія:

Я. Б. Пеленський (співголова), В. А. Смолій (співголова),
В. Ф. Верстюк (відповідальний редактор),
О. Д. Бойко (відповідальний секретар), С. В. Кульчицький,
Р. Я. Пиріг, Л. В. Яковлева

Інститут Історії України
НАН України

252001, Київ, вул. Грушевського, 4

Інститут східноєвропейських досліджень
НАН України

252001, Київ, вул. Грушевського, 4

Східноєвропейський дослідний інститут
ім. В. К. Липинського
469 Flamingo Street, Philadelphia, PA, 19128, USA

Головне архівне управління
при Кабінеті Міністрів України

Центральний державний архів
вищих органів влади та управління України

Оформлення:

Художній редактор – А. Ю. Щербаков
Технічний редактор – О. М. Сокурєнко
Комп'ютерна верстка – А. Ю. Щербаков
Коректура – Є. М. Соколов

